

Franciscus Patricius
**DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM**

TOMUS PRIMUS
(Liber I-IV)

Frane Petrić
**PERIPATETIČKE
RASPRAVE**

SVEZAK PRVI
(Knjiga I.-IV.)

INSTITUT ZA FILOZOFIJU
Zagreb, 2021.

Franciscus Patricius DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM TOMUS PRIMUS (Liber I-IV)
Frane Petrić PERIPATETIČKE RASPRAVE – SVEZAK PRVI (Knjiga I.-IV.)

ISBN 978-953-7137-67-0

9 789537 137670

250,00 kn

patetv

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM TOMUS PRIMUS
(Liber I.-IV.)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE RASPRAVE - SVEZAK PRVI
(Knjiga I.-IV.)

IZDAJE
Institut za filozofiju

ZA IZDAVAČA
Luka Boršić

UREDNICI
Erna Banić-Pajnić
Luka Boršić
Mihaela Girardi-Karšulin
Filip Grgić

PREVELA
Mihaela Girardi-Karšulin

FILOLOŠKA REDAKTURA HRVATSKOGA PRIJEVODA
Olga Perić

RECENZENTI
Stipe Kutleša
Martino Rossi Monti

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS PRIMUS (Liber I.-IV.)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK PRVI (Knjiga I.-IV.)

Prevela
Mihaela Girardi-Karšulin

Filološka redakтура hrvatskoga prijevoda
Olga Perić

Priredili
Erna Banić-Pajnić, Luka Boršić,
Mihaela Girardi-Karšulin, Filip Grgić

 Institut za
filozofiju

Zagreb, 2021.

SADRŽAJ

Discussionum peripateticarum tomus primus (Liber I.-IV.) Peripatetičke rasprave - svezak prvi (Knjiga I.-IV.)

Predgovor	VII
Frane Petrić i aristotelizam (Erna Banić-Pajnić)	XI
Frane Petrić i <i>Corpus Aristotelicum</i> (Filip Grgić)	XLIII
Petrićevo tumačenje predmeta Aristotelove <i>Metafizike</i> kao pretpostavka njegove kritike Aristotela (Mihaela Girardi-Karšulin)	LXI
Naslovnica prvog sveska <i>Peripatetičkih rasprava</i> iz 1571. godine (Luka Boršić)	LXXI
Naslovna strana i sadržaj <i>Peripatetičkih rasprava</i> , Basel, 1581. (latinski i hrvatski)	LXXX
Discussionum peripateticarum tomus primus Peripatetičke rasprave - svezak prvi	1
Ad Zachariam Mocenicum - Zahariji Mocenigu	6
Liber primus - Prva knjiga	14
Liber secundus - Druga knjiga	60
Liber tertius - Treća knjiga	86
Liber quartus - Četvrta knjiga	154

[Discussionum peripateticarum tomus primus (Liber V.-IX.) Peripatetičke rasprave - svezak prvi (Knjiga V.-IX.)

Liber quintus - Peta knjiga	224
Liber sextus - Šesta knjiga	290
Liber septimus - Sedma knjiga	336

Liber octavus – Osmi knjiga	454
Liber nonus – Deveta knjiga	490
Discussionum peripateticarum tomus primus (Liber X.–XIII.) Peripatetičke rasprave – svezak prvi (Knjiga X.–XIII.)	
Liber decimus – Deseta knjiga	576
Liber undecimus – Jedanaesta knjiga	670
Liber duodecimus – Dvanaesta knjiga	700
Liber decimus tertius – Trinaesta knjiga	758
Kazalo imena	815
Popis citiranih mjesta i izvora grčkih citata	849
Popis neizravnih i prikrivenih citata	867
Bibliografija (Ivana Skuhala Karasman)	875
Izdanja <i>Peripatetičkih rasprava</i> Frane Petrića ...	875
Sekundarna literatura o Frani Petriću i <i>Peripatetičkim raspravama</i> (izbor)	876
Hrvatski prijevodi djela Frane Petrića	893
Auctorum nomina quibus in hisce libris Fr. Patritius usus est	899
Errata	900
Rerum et verborum maxime memorabilium	901]

Predgovor

Nakon što su u Institutu za filozofiju u latinsko-hrvatskom izdanju objavljeni 2013. godine drugi, 2009. godine treći i 2012. godine četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* Frane Petrića, sada na kraju objavljujemo prvi svezak, također latinsko-hrvatski i opremljen sličnim kritičkim aparatom kao i prethodno objavljeni svesci. Budući da se prvi svezak objavljuje posljednji, treba ukratko objasniti razloge koji su do toga doveli.

Dva su glavna razloga zašto je prvi svezak došao posljednji na red. Prvi je razlog taj da je projekt transkripcije, prevodenja i komentiranja Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* započeo u okviru znanstvenog projekta »Grisogono i Petrić – dva svijeta renesansne filozofije« (2007. – 2012.) voditeljice Mihaele Girardi-Karšulin. Projekt je prvenstveno bio usmjeren na znanstveno istraživanje Petrićeve recepcije, interpretacije i kritike Aristotela. Zbog toga su drugi, treći i četvrti svezak bili zanimljiviji i važniji jer je u njima izložen Petrićev filozofski stav prema Aristotelu. Prvi svezak značajno se razlikuje od ostalih triju svezaka u tomu da se u njemu Petrić više bavi povijesno-filološkom rekonstrukcijom Aristotelovih spisa i nauka, a manje raspravama o specifičnim filozofskim problemima koji proizlaze iz Aristotelove filozofije.

Drugi razlog za to da je prvi svezak ostavljen za kraj jest upravo njegova duljina. Prvi svezak čini jednu trećinu cijele knjige, dočim preostala tri sveska dvije trećine. Zbog veličine i zahtjevnosti transkripcije i prijevoda tako dugačkog teksta rad na prvom svesku ostavili smo za vrijeme kad smo smatrali da će to biti moguće okončati. Sad je to vrijeme došlo, i konačno, nakon drugog, trećeg i četvrtog sveska, objavljujemo i prvi, čime su *Peripatetičke rasprave* konačno cjelovito izdane i komentirane u suvremenom izdanju, transkripciji i prijevodu.

Osim po svojoj povijesnoj i filološkoj orijentiranosti prvi se svezak još po nečemu razlikuje od ostalih svezaka. Naime, Petri-

ćeve *Peripatetičke rasprave* objavljene su kao cjelina od četiri sveska u Baselu 1581. godine. No prvi svezak sam za sebe, osim u cjelini četiriju svezaka, objavljen je odvojeno deset godina ranije u Veneciji. Dakle, prvi svezak, koji je izvorno zamišljen i objavljen kao samostalna knjiga, za razliku od ostalih, postoji u dvama izdanjima, mletačkom iz 1571. i bazelskom iz 1581. godine.

U ovom izdanju kao glavnim predloškom služili smo se bazelskim izdanjem iz 1581. godine. Budući da ovo izdanje *Peripatetičkih rasprava* nije kritičko izdanje, nismo u svim slučajevima naznačivali razlike između mletačkog i bazelskog izdanja, već smo prema potrebi povremeno i mjestimično, gdje nam se činilo da je tekst bazelskog izdanja dvojben, usporedili taj tekst s odgovarajućim tekstom u mletačkom izdanju. Razlike između tih dvaju izdanja većinom su sadržajno zanemarive, osim jednog duljeg odlomka koji je u drugom izdanju znatno promijenjen. Taj smo tekst unijeli u bilješku uz pripadnu stranicu prijevoda. Nalazi se u devetoj knjizi na 113. stranici drugog izdanja, a na 73–74. stranici prvog izdanja, ovdje na stranicama 509–511.

Latinski je tekst iz izvornika transkribirao Damir Salopek. Prijevod dugačkog citata iz spisa *De audibilibus* (str. 391–423) preuzeli smo od Krešimira Čvrljka (usp. b. 31 na str. 391). Dio uređivanja latinskog teksta učinila je Olga Perić. Dora Ivanišević pomogla je pri pripremi konačne verzije latinskog teksta koju je uredio Luka Boršić. Pri priređivanju latinskog teksta držali smo se današnjih standarda latinske ortografije. Kao i u ostalim svescima, Petrić ima mnoštvo grčkih citata i njih donosi na sljedeći način: prvo navede grčki tekst, a potom svoj prijevod s grčkog na latinski u kurzivu. To čini interlinearno, to jest ne rabi bilješke (fusnote). U našem izdanju grčke smo citate izuzeli iz latinskog teksta i donijeli ih u bilješkama ispod njega. Hrvatski se prijevod citata povodi za Petrićevim latinskim prijevodom, a ne za originalnim grčkim tekstom. Grčki tekst citata lociran je prema mjerodavnim suvremenim izdanjima, ali nije preuzet iz njih, nego iz Petrićevih grčkih navoda. Grčke je citate prema Petrićevu tekstu uredio Filip Grgić u skladu sa sljedećim načelima: ako se Petrićev tekst razlikovao samo u sitnim grafijskim detaljima, ostavljen je onakav kako ga Petrić navodi. Na mjestima gdje su

se razlike činile ili su zaista bile značajnije obilježene su trima vrstama zagrada: uglata zagrada [] označava Petrićev tekst koji je različit od onoga koji nalazimo u suvremenom izdanju, vitičasta zagrada { } označava tekst suvremenog izdanja, ali kojeg nema kod Petrića, prelomljena zagrada < > označava tekst kojeg nema u suvremenom izdanju, a u Petrićevu tekstu postoji. Takvi se slučajevi mogu temeljiti na nama nepoznatim izdanjima teksta ili su možda i Petrićeve interpretacijske intervencije.

Nismo posebno označavali mjesta u latinskom tekstu koja smo ispravili ako se radilo o očiglednoj tiskarskoj pogrešci, ali i tamo gdje je oblik sam po sebi bio moguć, ali je njegova promjena bila pretpostavka smislenog prijevoda. Ako se pritom radilo o većim tekstualnim zahvatima, to smo evidentirali u bilješkama.

Uz Kazalo imena i Popis citiranih mjesta i izvora grčkih citata, ovaj je svezak popraćen i Popisom neizravnih i prikrivenih citata, u kojemu navodimo mjesta koja su kod Petrića kurzivirana, ali nema grčkog izvornika, kao i mjesta koja kod Petrića nisu kurzivirana, ali je utvrđeno da su citati ili parafraze citata. Donosimo i preslike popisa najvažnijih imena i pojmova te tiskarskih pogrešaka kojima je popraćeno bazelsko izdanje, a odnose se na sva četiri sveska. Nije imalo smisla da ih pretiskamo na kraju našeg izdanja četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava* jer sadrže riječi koje se nalaze u svim četirima svescima.

Na koncu bismo se zahvalili Ivani Skuhala Karasman koja je nadopunila bibliografiju koju je sastavila za prethodne sveske, kao i Marinu Martiniću Jerčiću, prije svega zbog stručnosti i strpljivosti u pripremanju zahtjevnog teksta, kao i pomoći pri izradi kazalâ.

U Zagrebu, 18. prosinca 2020. g.

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ
LUKA BORŠIĆ
MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN
FILIP GRGIĆ

Frane Petrić i aristotelizam

ERNA BANIĆ-PAJNIĆ

Renesansni aristotelizam – pretpostavke

Kad govorimo o značajkama renesansnog aristotelizma, tražimo ponajprije ono čime se taj aristotelizam razlikuje od aristotelizma prethodnih razdoblja, prije svega od aristotelizma srednjega vijeka. Da bismo doprijeli do uvida u specifičnost renesansnog aristotelizma, neophodan je kratak povijesnofilozofski pregled onoga što se događa s recepcijom Aristotelove filozofije u prethodnim razdobljima. Pritom valja imati na umu da ni u samom srednjem vijeku, naročito u pogledu interpretacija i pristupa Aristotelovoj filozofiji, nema jedinstvenosti, već se mogu uočiti specifičnosti u određenim vremenskim periodima unutar epohe.

Nakon svojevrsnog zatišja koje u filozofiji vlada od ranog srednjeg vijeka sve do 9. stoljeća, a to je razdoblje koje od Aristotelove filozofije poznaje samo nekolicinu njegovih djela (poznati su tako Porfirijev *Uvod u logiku* ili *Eisagoga* te Boetijevi prijevodi toga djela te prijevodi i komentari Aristotelovih djela *O tumačenju* i *Kategorija*), upoznavanjem Zapada s arapskom filozofijom započinje novo razdoblje u recepciji antičkih filozofa pa tako i Aristotela. Arapski filozofi započinju intenzivnom prevodilačkom aktivnošću u 9. stoljeću, pri čemu je značajnu ulogu odigrao tzv. Alkindijev prevodilački krug. Jedan od najprevođenijih antičkih filozofa u tom krugu bio je upravo Aristotel. Već od 10. stoljeća počinju se na Zapadu prevoditi Aristotelova djela s arapskog na latinski. Dok u prvoj polovici 12. stoljeća dominira interes uglavnom za Platonovu filozofiju (premda od njegovih djela u to vrijeme poznaju samo *Timeja*, i to u krnjem Kalcidijevu prijevodu s konca 4. stoljeća, te *Menona* i *Fedona* u Aristipovu prijevodu) i to ponajviše zahvaljujući školi u Chartresu, u

J. - 9. 8.

*

*

drugoj polovici 12. stoljeća sve više jača interes za Aristotelovu prirodnu filozofiju. Upravo u drugoj polovici 12. i prvoj polovici 13. stoljeća Aristotelova filozofija doživljava procvat na Zapadu zahvaljujući komentarima najčuvenijeg komentatora, Averroesa. Tada nastaju i prijevodi Aristotelovih prirodnoznanstvenih spisa, prije svega *Fizike* i nekih drugih djela koja obrađuju tu tematiku. U to vrijeme značajna središta u kojima se najvećma proučava Aristotel su Oxford i Pariz.

U 13. stoljeću popularnost Aristotelove filozofije doseže vrhunac zahvaljujući Tomi Akvinskom, koji upravo na toj filozofiji utemeljuje skolastičku filozofiju. Time po mnogim povjesničarima filozofije dolazi do kršćaniziranja Aristotela.

Za povijest aristotelizma do renesanse možda je ipak najznačajnije razdoblje humanizma koje počinje već krajem 13. stoljeća. Tada naime bivaju prevedena gotovo sva Aristotelova djela i time je humanizam, koji nije bio primarno filozofski, već prije svega filološki i edukativni pokret, pripremio renesansni pristup Aristotelovu djelu.

Na temelju ovako sažeto izloženih glavnih značajki recepcije Aristotelove filozofije u srednjem vijeku moguće je onda sagledati i razumjeti ono čime se odlikuje renesansna recepcija Aristotelove filozofije.

Renesansa i 'novi' Aristotel

Po mnogim tumačima renesansne filozofije renesansa (pri čemu se uglavnom misli na razdoblje koje obuhvaća 15. i 16. stoljeće) zapravo otkriva jednog 'novog', Zapadu dotad nepoznatog Aristotela i to prije svega zahvaljujući dostupnosti grčkih originala njegovih djela. Aristotelova djela na Zapadu postaju dostupna djelomično već zahvaljujući križarskim vojnama, ali napose sredinom 15. stoljeća, kad na Zapad dolaze grčki intelektualci poput kardinala Bessariona i Plethona, koji s čitavim nizom drugih značajnih intelektualaca donose rukopise antičkih autora. Ti grčki intelektualci djeluju na populariziranje grčkog jezika i grčke kulture, pa u okviru toga naravno i filozofije, napose u Rimu i Firenci. No najvažniji je svakako bio njihov filološki rad.

Pritom valja istaknuti činjenicu da su upravo u krugu spomenutih intelektualaca nastale polemike oko odnosa Platonove i Aristotelove filozofije i kršćanskog nauka, točnije polemike oko toga koja je od tih dviju filozofija pogodnija da posluži kao racionalno utemeljenje kršćanskoga svjetonazora. I Petrićevo zauzimanje stava s tim u vezi, točnije njegov kritički stav spram Aristotelove filozofije iskazan u *Peripatetičkim raspravama* i nuđenje alternative u vidu novoplatonički koncipirane *pia philosophia* utemeljene u *prisca theologia*, što će je izložiti u svom djelu *Nova sveopća filozofija*, moguće je sagledati kao jedan prilog toj diskusiji.

Za uspostavljanje 'novog' Aristotela zaslužni su prije svega humanisti. Osim što s grčkog na latinski prevode neka dotad nepoznata Aristotelova djela te djela nekih dotad Zapadu nepoznatih grčkih komentatora, oni doprinose stjecanju uvida u povijesnu uvjetovanost svake interpretacije. S humanizmom, koji težište stavlja na filološku analizu tekstova, dolazi do buđenja svijesti o povijesnoj dimenziji jezika. Paul Oscar Kristeller ovaj pokret vraćanja izvornom Aristotelu potaknut novim prijevodi-ma njegovih djela s grčkog naziva 'humanističkim novoaristotelizmom'.¹

No izučavanje Aristotelove filozofije na grčkom originalu ulazi u sveučilišne kurikule tek koncem 15. stoljeća. Nicolaus Thomaeus Leonicus prvi izlaže Aristotelovu filozofiju na grčkom tekstu na Studio padovano u Padovi, najvažnijem europskom središtu aristotelizma, i to od 1497. godine.

Od konca 14. stoljeća nadalje Zapad poznaje nekoliko inačica prijevoda Aristotelovih djela, koji su bili pretpostavkom i određenog načina interpretiranja. Humanističkim su autorima tako poznati prijevodi s grčkog na latinski (prije svega zahvaljujući Boetiju), s arapskog na latinski (napose od 10. stoljeća nadalje) te novi prijevodi humanista s grčkog na latinski. Već samo upoznavanje Zapada s Aristotelovim djelima na grčkom značilo je upoznavanje jednog 'novog' Aristotela. No zahvaljujući poznavanju

¹ P. O. Kristeller, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, vol. I-IV, Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, 1956-1996.

svih dotadašnjih tradicija prevođenja i interpretiranja postaje prije svega moguća komparacija toga 'novootkrivenog' Aristotela s interpretacijama i pristupom Aristotelovoj filozofiji ranijih razdoblja. Valja naglasiti da upravo u renesansnom razdoblju nastaje najveći broj komentara Aristotelovih djela (samo za razdoblje od 1500. do 1650. godine Paul Richard Blum, na temelju nepotpunog kataloga Charlesa Lohra, navodi oko 6600 komentara).²

Zahvaljujući upravo filološkom radu humanistâ budi se svijest o neophodnosti uspostavljanja *kritičko-filološke metode* u pristupu tekstovima antičkih filozofa. Upravo je humanizam, s obzirom na to da je imao pristup različitim tradicijama interpretiranja većine značajnijih antičkih mislilaca, inicirao uspostavljanje filološko-kritičke metode i to poglavito u opreci spram skolastičke metode koja je radu na izvornom tekstu pretpostavljala komentar. A upravo je Aristotelova filozofija, zbog bogate povijesti recepcije i dugotrajne, gotovo kontinuirane prisutnosti na Zapadu sve od 4. stoljeća nadalje bila pogodna za uspostavljanje i primjenu te metode.

Vrlo važan moment u novom pristupu Aristotelovoj filozofiji predstavlja *rad na terminologiji*. To se očituje u činjenici da gotovo da nema aristotelovca, ali i ne samo aristotelovca, jer to nalazimo naprimjer i u novoplatoničara Frane Petrića, koji ne dotiče pitanje izvornog značenja temeljnih kategorija Aristotelove filozofije. I u tome se očituje koliko je rad humanista bio važan za ono što se u renesansi događa s Aristotelovom filozofijom.

Novina u pristupu i interpretaciji Aristotelove filozofije u renesansi očituje se u nekoliko aspekata.

Prije svega, humanizam je omogućio jedan novi pristup Aristotelu što se rukovodio motom '*natrag samom Aristotelu*'. Taj pokret (među hrvatskim renesansnim filozofima najgorljivi-ji predstavnik toga pokreta bio je dubrovački filozof 16. stoljeća

² P. R. Blum, »Der Standardkursus der katholischen Schulphilosophie im 17. Jahrhundert«, u E. Kessler, Ch. H. Lohr, W. Sparr, eds., *Aristotelismus und Renaissance: In memoriam Charles B. Schmitt*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988, pp. 127–148.

Antun Medo, 1530–1603)³ nastoji oko razumijevanja Aristotelove filozofije iz njegovih vlastitih djela, a ne na temelju komentara. Pritom je važno insistiranje na tome da se Aristotelova filozofija razumije iz njenih temeljnih pojmova, kojima je s vremenom zahvaljujući komentarima i lošim prijevodima, često pisanima u novoplatoničkom duhu, bilo promijenjeno izvorno značenje. Valja napomenuti da je pritom u samom pristupu Aristotelovoj filozofiji i u onih tumača te filozofije koji se smatraju 'pravim' aristotelovcima prisutan izrazito kritički stav spram metode koju je prethodno, dakle srednjovjekovno razdoblje primjenjivalo u obradi Aristotelove filozofije. To se prije svega odnosi na kritiku onog '*communis modus philosophandi*'⁴ odredbenog za srednjovjekovnu metodu tumačenja Aristotelove filozofije. Pod geslom '*Natrag samom Aristotelu*' radilo se prije svega na *raščišćavanju* cjelokupne aristotelovske tradicije, tj. svega onoga što se tijekom antike i srednjega vijeka prikazivalo kao Aristotelova filozofija.

S obzirom na ulogu koju je nakon Tome Akvinskog Aristotelova filozofija imala u odnosu na kršćanski nauk, jasno je da je svaka interpretacija te filozofije sadržavala određene implikacije vezane i uz taj nauk i svjetonazor na njemu utemeljen. Pritom valja napomenuti da je upravo Aristotelova filozofija bila temelj nastave filozofije na sveučilištima na Zapadu od 13. stoljeća nadalje. O osnovnim crtama te povijesti aristotelizma izvještava i sam Petrić u desetoj knjizi prvoga sveska svojih *Peripatetičkih rasprava*.

S intenziviranjem rada na analizi izvornih Aristotelovih djela te izučavanjem djela Zapadu dotad nepoznatih komentatora njegove filozofije otvaraju se međutim i neka nova pitanja vezana uz ključne stavove Aristotelove. Napose se to odnosi na prirodnu filozofiju, što će posebice doći do izražaja u kasnijih aristotelovaca koji djeluju na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće.⁵

³ Usp. E. Banić-Pajnić, *Antun Medo, dubrovački filozof šesnaestog stoljeća*, Zagreb: Institut za filozofiju, 1980.

⁴ Usp. E. Banić-Pajnić, isto; M. Girardi-Karšulin, »Koje autore podrazumijeva Antun Medo pod skupnim nazivom communis modus philosophandi?«, *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra*, Zagreb: Institut za filozofiju, 2019.

⁵ To se očituje na primjer u djelu *Peripateticae disputationes* hrvatskog

Frane Petrić i renesansni aristotelizam

Pitanje 'Petrićeva aristotelizma' postavlja se prije svega s obzirom na njegovo opsežno djelo u četiri sveska *Peripatetičke rasprave* (*Discussionum peripateticarum tomi quattuor*), djelo u kojemu on iscrpno obrađuje Aristotelovu filozofiju i njenu recepciju.⁶ Prvi svezak *Rasprava* objavljen je 1571, a ostali svesci objavljeni su u Baselu 1581. godine.

No kad tematiziramo pitanje Petrićeve uloge u renesansnom aristotelizmu, moramo prije svega precizirati značenje tog 'aristotelizma'. U najširem značenju tim se nazivom označavaju sva proučavanja, prijevodi i interpretacije Aristotelove filozofije, što uključuje i sve one koji su se bavili tom filozofijom te njene pristaše i sljedbenike u razdoblju renesanse. Ako polazimo od takva određenja i ako se pripadnici tako određenog aristotelizma označavaju kao aristotelovci, postavlja se pitanje možemo li i Petrića uvrstiti među aristotelovce. Na to pitanje moguće je odgovoriti i potvrdno i niječno. Petrićev je odnos spram aristotelizma naime dvojak. Obrazovanog na Aristotelovoj filozofiji koja je dominirala u nastavi filozofije od 13. stoljeća sve do njegova vremena, napose u Padovi, jednom od najvažnijih europskih središta aristotelizma u kojem se i Petrić obrazovao, kao izvanrednog poznavatelja ne samo Aristotelove filozofije već i cjelokupne aristotelovske tradicije, kakvim se pokazuje upravo u *Peripatetičkim raspravama*, Petrića bi bilo itekako opravdano smatrati aristote-

filozofa Jurja Dubrovčanina (Georgius Ragusieus, Dubrovnik? – Padova, 1622). Usp. M. Josipović, *Filozofijska misao Jurja Dubrovčanina*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993.

⁶ Tri sveska *Discussiones peripateticæ* objavio je Institut za filozofiju i to: Franciscus Patricius / Frane Petrić, *Discussionum peripateticarum tomus tertius / Peripatetičke rasprave*, svezak treći, ur. M. Girardi-Karšulin i O. Perić, Zagreb: Institut za filozofiju, 2009; Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus quartus / Frane Petrić, Peripatetičke rasprave: svezak četvrti*, ur. M. Girardi-Karšulin, I. Martinović i O. Perić, prijevod M. Girardi-Karšulin i I. Kapec, Zagreb: Institut za filozofiju, 2012; Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus secundus / Frane Petrić, Peripatetičke rasprave: svezak drugi*, ur. E. Banić-Pajnić, L. Boršić, M. Girardi-Karšulin, prijevod L. Boršić, Zagreb: Institut za filozofiju, 2013.

lovcem. Njemu sasvim sigurno pripada značajno mjesto ne samo u okviru renesansnog aristotelizma već i u povijesti aristotelizma uopće.

No u vezi s tim javlja se problem. Naime, u većini djela iz povijesti filozofije Petrića se najčešće označava kao antiaristotelovca. S obzirom na sve gore rečeno o Petrićevu angažmanu vezanom uz Aristotelovu filozofiju, takva kvalifikacija i takvi stavovi o njegovu aristotelizmu iziskuju u najmanju ruku pojašnjenje o tome u kojem se smislu može govoriti o njegovu 'antiaristotelizmu'. Ako se aristotelizam uzima u užem smislu, pa se pod aristotelizmom misli na pristaše i sljedbenike Aristotelove filozofije, onda uistinu bespoštedna kritika i Aristotela kao osobe i same Aristotelove filozofije i cjelokupne recepcije te filozofije izložena u *Raspravama* ne dopušta da se Petrića svrsta među aristotelovce pa se može smatrati opravdanom kvalifikacija Petrića kao antiaristotelovca. Iz *Peripatetičkih rasprava* pak jasno proizlazi da je pretpostavka njegove kritičke prorade aristotelovske tradicije upravo Aristotelova filozofija. Petrić iz samog Aristotela dovodi u pitanje njegov filozofski autoritet. I po tome je, čini se, Petrić upravo tipični predstavnik onoga što određuje renesansnu filozofiju kao izrazito sinkretističku tvorevinu, u kojoj su nemoguća precizna razgraničenja među filozofskim smjerovima. Ipak je po mnogočemu Petrićeva uloga u okviru toga pravca mišljenja u renesansi jedinstvena, a tu ćemo tvrdnju pokušati pojasniti u daljnjem tekstu.

U Petrićevu slučaju suočavamo se zapravo s jednom paradoksalnom situacijom. On je naime kao najžešći renesansni kritičar Aristotela ujedno i jedan od onih istraživača Aristotelove filozofije koji su možda najviše učinili za uspostavljanje korpusa autentičnih Aristotelovih djela.

'Petrićev aristotelizam' u prvom svesku *Peripatetičkih rasprava*

Ono što najvećma intrigira u Petrićevu četverosveščanom djelu *Peripatetičke rasprave* jest pitanje o njegovoj namjeri i motivima pisanja tako opsežnog djela posvećenog Aristotelu i aristo-

telovskoj tradiciji. Petrić se naime o toj temi različito očituje na različitim mjestima. Tako u posveti *Peripatetičkih rasprava* eksplicitno iskazuje intenciju 'prokrčivanja puta' do Aristotelove filozofije. Petrićeva namjera izričito iskazana u tekstu na početku *Rasprava* posvećenom Zahariji Mocenigu jest provesti 'nepristranu i objektivnu' analizu Aristotelove filozofije i cjelokupne dotadašnje peripatetičke tradicije. On prije svega želi svom učeniku Zahariji »otvoriti put kojim će pristupiti Aristotelovoj filozofiji i ovu lakše spoznati i sretnije ju slijediti.« (PR I.13).⁷

Iz onoga pak što je iskazano naslovom četvrtog sveska *Rasprava* čini se da mu cjelokupna prorada Aristotelove filozofije u deset knjiga služi samo jednom cilju – filozofskoj (pr)ocjeni (*censura*) Aristotelove filozofije.⁸ Iz uvida međutim u cjelokupni sadržaj *Rasprava* biva razvidnim da je njegova temeljna namjera dovođenje u pitanje Aristotelova autoriteta, što je prepoznato i u većini dosadašnjih prikaza Petrićeve filozofije. Ukratko, u *Raspravama* Petrić kritičkoj (pr)ocjeni podvrgava i autora i djelo i cjelokupnu povijest posredovanja i njegovih djela i učenja te njegova utjecaja. Na osnovi svega toga postavlja se pitanje stvarne namjere i stvarnih motiva Petrićeva pothvata realiziranog u *Raspravama*. Da bismo odgovorili na to pitanje, valja istražiti što to zapravo Petrić u *Raspravama* čini s Aristotelovom filozofijom. Pritom treba istaknuti Petrićevu izričito iskazanu svijest o tome da u *Raspravama* s Aristotelovom filozofijom čini nešto što prije njega nitko nije učinio. Ističući u prvom svesku kako je 'posao raščišćavanja' pretpostavka uspostavljanja onoga što treba razumjeti pod Aristotelovom filozofijom, Petrić napominje kako su to mnogi prije njega željeli učiniti, ali nitko nije doista pokušao (PR I.6.291).

Pretpostavka upućivanja u razumijevanje Aristotelove filozofije, s obzirom na višeslojnost tradicije i bogatstvo recepcije te

⁷ *Peripatetičke rasprave* navodimo ovako: »PR« znači »Peripatetičke rasprave«, rimska brojka upućuje na svezak, prva arapska brojka (koja ovdje izostaje jer je riječ o Posveti) na knjigu unutar sveska, a druga arapska brojka na stranicu u hrvatskom izdanju.

⁸ Naslov četvrtog sveska glasi: *Aristotelis dogmatum censuram philosophicam libris decem instituit*.

filozofije, bila je uspostavljanje autentične Aristotelove filozofije, što znači da je bilo neophodno ponajprije ustanoviti koja su to autentična Aristotelova djela, tj. što je od onoga što je kao Aristotelovo tradirano uistinu njegovo, a što mu je bilo pogrešno atribuirano. Za Petrića kao strogog cenzora posao raščišćavanja i uspostavljanja 'autentičnog' Aristotela odnosi se i na propitivanje odnosa Aristotelovih učenja i učenja njegovih prethodnika. Tako će u drugom i trećem svesku *Rasprava* provesti komparaciju Aristotelovih učenja s učenjima prethodnika, ponajprije tražeći u čemu se slažu, a potom ono u čemu se ne slažu (sadržaj drugog sveska *rasprava jest concordia, trećeg discordia u stavovima Aristotela i njegovih prethodnika*). Posao 'raščišćavanja' za Petrića je dakle ponajprije osiguravanje sigurnog predloška razumijevanja i izlaganja. U prvom svesku *Rasprava* radi on stoga ponajprije na uspostavljanju korpusa nesumnjivih Aristotelovih djela i učenja.

No prije toga na samom početku prvog sveska *Rasprava* Petrić smatra potrebnim izvijestiti o samoj osobi Aristotelovoj pa iznosi detaljne podatke o Aristotelovu životu oslanjajući se pritom primarno na izvješća najvjerodostojnijih, prije svega antičkih autora. Već sama činjenica što se tako iscrpno bavi detaljima iz Aristotelova života i što u tančine opisuje značajke Aristotela kao osobe, što s takvom šitničavošću podvrgava kritici njegove navike i uopće način života upućuje na to da Petriću nije stalo samo do diskvalificiranja Aristotela kao filozofa, već uopće Aristotela kao autoriteta koji je mnogim učenim ljudima stoljećima bio uzorom. Tako već na samom početku druge knjige dovodi u pitanje Aristotela kao autoritet riječima: »Nišu mu ni običaji tako sveti, niti djelovanja tako izvanredna, niti mu je sudbina bila raznolika da bi se u dušama ljudi trebalo ili moglo izazvati divljenje« (PR I.2.61).

Nakon što je tako iscrpno elaborirao karakteristike Aristotela kao osobe, prelazi na ono što je Aristotel naučavao u svojim djelima.

Slijedi nabranje svih Aristotelovih knjiga kojima je Aristotel predao svoju mudrost potomstvu. Najavljujući kako će te knjige podijeliti po rodovima, po redosljedu te sakupiti fragmente iz djela različitih autora pripisivane Aristotelu, napominje kako će

o tome reći mnogo dotad nepoznatog. Skupljajući naslove knjiga oslanja se na dotad najpoznatije popise Aristotelovih djela što su ih sačinili Hermip Kalimahije iz Smirne, Andronik s Roda te Adrast iz Afrodizijade. Žali pritom što su njihovi zapisi izgubljeni. Za Diogena Laertija, koji je uložio mnogo truda u pobranje Aristotelovih knjiga, ističe kako ni on nije došao do svih Aristotelovih knjiga.

Petrić potom nabraja po rodovima Aristotelova djela koja su bila od većine istraživača prihvaćena kao Aristotelova, napominjući da se razni autori često razilaze u pogledu broja izvornih Aristotelovih djela. Važno je istaknuti da popisu djela koja su dotad bila poznata pribraja i Aristotelove knjige objavljene u njegovo doba i to u Veneciji. U drugoj knjizi nabraja, i opet po rodovima, djela koja je Laercianin držao Aristotelovima.

U trećoj knjizi prelazi Petrić na istraživanje autentičnosti pojedinih Aristotelovih djela.

Tu biva očit njegov napor oko uspostavljanja korpusa nesumnjivih Aristotelovih djela i učenja, no pri realizaciji toga nauka nailazi na niz problema. Jedan od problema u uspostavljanju Aristotelove izvorne filozofije jest prema Petriću to što je veliki broj Aristotelovih knjiga izgubljen (prema Petriću sačuvana je tek trećina Aristotelovih djela), no još je veći problem to da je dvojbena njegovo autorstvo većine knjiga što mu se pripisuju. Za mnoga se, naime, Aristotelu pripisana djela 'nulla certa ratione' ne može dokazati njegovo autorstvo. Upravo se to Petrić trudi pokazati pozivajući se na svjedočanstva dokazanih starih autora te na vrlo očite razloge.

Među onima koji su nastojali dokazati kako nijedno od djela pripisanih Aristotelu nije zapravo njegovo, već se radi o sažecima što ih je sačinio Aristotelov sin Nikomah, izdvaja Petrić svoga suvremenika Marija Nizolija s čijim se dosta radikalnim mišljenjem ipak ne slaže u potpunosti.⁹ No ističe kako je i on sam poput Nizolija sklon stavu da dobar dio Aristotelu pripisanih knjiga nisu uistinu njegova djela.

⁹ Usp. L. Boršić, *Renesansne polemike s Aristotelom: Nizolio – Petrić – Mazzoni*, Zagreb: Kruzak, 2013.

Pri utvrđivanju pravih Aristotelovih knjiga oslanja se na svjedočanstva 'starih i najvjerodostojnijih autora', prije svega na popis što ga je Diogen Laertije izložio uz Aristotelov životopis. Za Petrića je nesporno devet knjiga koje se pripisuju Aristotelu (*O biljkama, Mehanika, Fiziognomika, Protiv Ksenofana, Protiv Zenona, Protiv Gorgije, Kategorije, O tumačenju*). Za sve ostale knjige što se navode kao Aristotelove (prema njemu raspoloživim popisima to bi bile dvjesto i dvije knjige) tvrdi da ih se ne može sa sigurnošću pripisati Aristotelu. S tim u vezi postavlja se pitanje na čemu se temelji Petrićevo veliko povjerenje u popis Diogena Laercija. Argument kojim Petrić osigurava svoj izvor je sljedeći: Diogen se oslanjao na svjedočanstva vrlo starih autora, a 'ta starina pridonosi njegovoj vjerodostojnosti'. Osim toga Diogen je, sastavljajući svoj iscrpan popis, uzeo u obzir dvjesto i jedanaest najprovjerenijih autora.

Petrić ipak kritičkoj provjeri podvrgava i samog Laertija, pa preispituje autentičnost djela koja ovaj ne navodi u svome popisu. Pritom iscrpno navodi mišljenja autora, kako antičkih tako i njemu suvremenih, koji su u sumnju dovodili autentičnost nekih od najznačajnijih Aristotelovih djela, npr. *Kategorija, O tumačenju, Metafizike, Fizike, O nastajanju i propadanju, O svijetu* itd.

Napose je zanimljivo Petrićevo kazivanje o *Teologiji ili mističkoj filozofiji prema Egipćanima*, tzv. *Theologia Aristotelis*. »Sad uzmimo one koje su pod istim imenom samo latinski ili arapski napisane neko vrijeme bile u optjecaju. Najprije četrnaest knjiga s naslovom *Teologija ili mistička filozofija prema Egipćanima* koje je Franciscus Rubeus Ravenjanin godine 1514. našao u Damasku pisane arapski, a preveo ih je na latinski Petar Nikola Faventin, odmah na samom početku pokazuje da nisu Aristotelove« (PR I.3.117–119).¹⁰

Petrić ističe kako su u starini iz mnogih razloga koje on potanko pojašnjava, a prije svega rukovođeni željom da knjiga dobije

¹⁰ O Petrićevu stavu u vezi s *Theologia Aristotelis* usp. E. Banić-Pajnić, »Značajke platonizma u Hermana Dalmatina i Frane Petrića s posebnim obzirom na recepciju Timeja«, *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra*, Zagreb: Institut za filozofiju, 2019, str. 10–12.

na važnosti, određenim autorima, pa čak i bogovima, pripisivali i ona djela koja nisu bila njihova. Kao jedan od primjera navodi i Merkurija misleći pritom vjerojatno na Hermesa Trismegista kojemu je od antičkog doba bio pripisivan velik broj djela kojima on nije bio autor.

Nakon što je ustanovio koje su knjige uistinu Aristotelove, on će ih, kako je obećao, podijeliti po rodovima te sabrati raštrkane fragmente iz njih.

Potom Petrić donosi *prosudbu* (*diudicatio*) Aristotelovih knjiga. No i sam svjestan činjenice da je možda pretjerano kritičan u vezi s autorstvom Aristotelu pripisanih djela priznaje da je možda '*nimis minuta diligentia*', dakle presitničavom marljivošću pristupio poslu prosudbe autentičnosti, pa bi se moglo dogoditi da se pomisli kako uopće nema nečega što bi se moglo označiti kao Aristotelova filozofija (»Ako se sve knjige, prvo općenito, kako postojeće tako i one koje nisu došle do naših stoljeća, potom pojedine, koje imamo u rukama, mogu dovesti u sumnju i nema sigurnog oslonca da su Aristotelove, već s pravom možemo smatrati da ne postoji nikakva Aristotelova filozofija«, *PR* I.4.155). On se od eventualnih optužbi brani tumačeći kako mu je ovo kritičko izlaganje povijesti predaje Aristotelove filozofije bilo potrebno da bi »Aristotelove knjige izvukao iz dvojbi« (*PR* I.4.167), dakle brani se svojom dobrom namjerom vezanom uz uspostavljanje autentične Aristotelove filozofije.

Da bi donekle ublažio po Aristotelovu filozofiju porazan prvobitni nalaz u vezi s autentičnošću njegovih djela, poseže ponovno za svjedočanstvima starih pisaca i razlozima kojima su se oni rukovodili pri utvrđivanju autentičnosti Aristotelovih djela. Iznosi ponajprije sudbinu/povijest Aristotelovih knjiga, pokušavajući prije svega istražiti uzroke mijenjanja odnosno iskrivljavanja Aristotelova naučavanja.

Od naročitog je interesa za Petrića pitanje *kriterija* kojima se ti autori rukovode u prosuđivanju autentičnosti kojeg spornog Aristotelova spisa. Petrić navodi šest kriterija prosudbe: stil (ako se stil djela podudara s Aristotelovim, djelo se drži autentičnim), istost učenja (ako su ista učenja), učestalost rečenica, fraza (*sententiarum frequentia*), ako se u nedvojbenim knjigama navodi

neka dvojbeni knjiga, svjedočanstvo učenika o Aristotelovu autorstvu (ako su učenici potvrdili da je Aristotelovo) i napokon svjedočanstvo/prosudba njegovih sljedbenika peripatetičara da je neko djelo Aristotelovo.

Po Petriću međutim ni stil ni način izražavanja ne dostaju za utvrđivanje autentičnosti kojeg Aristotelu pripisanog spisa. Sve se to naime može oponašati. Osim toga, to su one odlike u određenog pisca koje variraju prema razdoblju i prigodi u kojoj pojedini spis nastaje. Raznolikost u stilu pisanja u različitim djelima upravo u Aristotelovu slučaju prepoznaje i većina njegovih tumača. Tako stil nije dostatan dokaz autentičnosti nečijeg djela.

Potom Petrić razmatra kriterij Aristotelu svojstvenih pojmova i učestalih izreka. Neki ključni pojmovi i izrazi koji se ističu kao za Aristotela odredbeni i nisu karakteristični isključivo za Aristotelovu filozofiju, ističe, s obzirom na to da su se i mnogi drugi mislioci i prije i poslije Aristotela njima služili. Isto tako učenja koja se smatraju odredbenima za Aristotelovu filozofiju »tako su raspršena među njegove slušače da nisu ostala Aristotelova vlastita« (*PR* I.4.169) Mnogo više težine pridaje Petrić šestom kriteriju, a to je slučaj kad Aristotelovi tumači neku knjigu navode kao Aristotelovu.

Najzanimljiviji dio Petrićeva izlaganja o utvrđivanju autentičnosti Aristotelovih djela je onaj u kojem on utvrđuje osam svjedočanstava (*octo testimonia*) o tome da je neko djelo Aristotelovo. Prvo je prihvaćanje neke knjige kao nesporne od Aristotelovih učenika, napose Teofrasta, nasljednika Aristotelovih knjiga. Drugo je navođenje neke (druge) knjige u takvoj nespornoj knjizi. Treće – ako djelo kao Aristotelovo potvrđuje Andronik, s obzirom na to da je on bio otkrivač (*repertor*) Aristotelovih djela. Četvrto i peto svjedočanstvo vezano je uz Andronikove slušače i njihovu prosudbu o autentičnosti Aristotelovih knjiga, šesto uz ona što su ih '*philosophicarum rerum collectores*', dakle sakupljači filozofskih djela procijenili kao Aristotelova, sedmo uz ona na koja su Aristotelovi tumači polagali pravo kao na svoja i napokon ona za koja su klasični pisci procijenili da su Aristotelova. Najsigurnija su, prema Petriću, prva dva svjedočanstva, a sva ostala znatno zaostaju zbog nemarnosti prepisivača (*trans-*

criptorum negligentiam), propadanja knjiga i izmjena do kojih je u tekstovima zbog toga došlo.

Petrić onda kao onaj 'koji ponovno uspostavlja' (*restitutor*) Aristotelovu filozofiju razmatra autentičnost Aristotelovih najznačajnijih djela na temelju svakoga od ustanovljenih kriterija rukovodeći se svjedočanstvima uglavnom antičkih autora, iz čijih djela donosi navode vezane uz pojedino Aristotelovo djelo.

Kao primjer primjene ustanovljenih kriterija može poslužiti Aristotelu pripisano djelo *De oeconomico*. Prema Petriću to djelo nipošto ne bi trebalo ubrajati u Aristotelova djela i to zbog »prevelike razlike nauka, [...] zbog različitosti iskaza [...] i zato što ju je Diogen prešutio a nitko drugi od starih nije ju imenovao Aristotelovom« (PR I.4.221). Istim argumentima Petrić na popis Aristotelu pripisanih djela ne uvodi djela poput *Egipatske teologije* koju on objavljuje u dodacima *Nove sveopće filozofije, Knjigu o uzrocima, O uzrocima elemenata* i još neka djela.

Na temelju istih utvrđenih kriterija razvrstava Petrić Aristotelova djela u ona čija je autentičnost posve sigurna, u ona koja mu se pripisuju a sasvim sigurno nisu njegova i napokon ona posve sporna.

Navodi zatim djela čiji su se naslovi koje im je sam Aristotel nadjenao zadržali, pa ona koja je imenovao, ali su se izgubila, ona koja je najavio u nekom svom djelu, ali ne postoje te napokon ona koja Aristotel navodi pod naslovom različitim od onoga pod kojim su bila poznata u Petrićevo vrijeme. On dakle u petoj knjizi navodi sva djela za koja se ne može sa sigurnošću utvrditi Aristotelovo autorstvo. U toj knjizi zasigurno je najzanimljiviji dio u kojem tematizira pitanje nekih od najznačajnijih Aristotelovih djela čija imena »nigdje ne nalazimo«, ali »pronazalazimo ipak u njima sadržana učenja često bez naslova knjige, često i s nekim drugim naslovom od onoga koji imamo« (PR I.5.273). Izričito spominje *Fiziku za slušanje, O nebu, O osjetilu i osjetilnom, Metafizičke knjige, Prvu i Druga Analitiku* te *Sofistička pobijanja*. U vezi s *Metafizikom* ističe kako sam Aristotel nikad nije navodio kao svoje djelo toga naziva. Usto, osvrćući se na sadržinu toga djela napominje kako bi mu primjereniji naslov bio *Antefizika* ili *Predfizika*.

Pritom je zanimljiva Petrićevo opaska kako će »iznijeti spomenuta mjesta iz svih knjiga, kako sigurnih tako i nesigurnih, da se ne čini da sam u tom poslu varao« (PR I.5.227). Iz toga je vidljivo koliko se Petrić trudi svoje tvrdnje o Aristotelovim djelima osnažiti dokazima, tj. potkrijepiti ih navodima iz samih Aristotelovih djela ili iz djela njegovih tumača.

Potom pokušava Petrić pojasniti određenja Aristotelovih knjiga kao akroamatičkih, epoptičkih, egzoteričkih, encikličkih, ekdedomenskih knjiga, ističući kako je oko toga među tumačima Aristotela bilo mnogo razmimoilaženja. Spomenute distinkcije Petrić potkrepljuje mjestima iz Aristotelovih djela iz kojih biva jasnim njihovo značenje. Navodi sva mjesta na kojima se te Aristotelove knjige navode prema tim određenjima te donosi pojašnjenja koja o njima daju pojedini autori – Ciceron, Gelije, Amonije, Filopon i drugi – naglašavajući kako su njihova određenja i razvrstavanja Aristotelovih knjiga po tim kategorijama često međusobno oprečna. Ističe pritom kako je sve to prikupio velikim trudom i istražio »gotovo s gađenjem« (PR I.6.291).

Prema ranijem obećanju, Petrić potom iznosi svoja određenja pojedinih kategorija Aristotelovih knjiga i opet oslanjajući se na antičke autore. Osvrće se naročito na običaj sakrivanja nekih učenja u starih, vjerujući kako je taj običaj potekao od Noe, prešao Egipćanima i potom Etruščanima. Vjeruje kako je to onda od Armenaca prešlo Kaldejcima, od ovih perzijskim magima, a od njih indijskim brahmanima. Od Egipćana je zahvaljujući Orfeju i Pitagori, za koje se držalo da su učenici egipatskih svećenika, taj običaj prešao najprije Grcima, a onda i Rimljanima. Aristotel se prema Petriću nije striktno držao toga običaja, pa je tek neka od učenja objavio, dok je druga, ezoterička ili akroamatička samo usmeno predavao.

Aristotelova djela razvrstava Petrić potom u dvije grupe s obzirom na to kome su bila namijenjena te s obzirom na namjeru autora, ističući kako je utvrđivanje kriterija za razvrstavanje Aristotelovih knjiga stvar 'dvosmisljena i složena'. Prema tome razlikuje 'akroamatičke' knjige, tj. ezoteričke ili unutarnje koje su se čuvale kod autora, a iz kojih se predavao nauk slušačima. Kad su te knjige bile objavljene, zvale su se 'ekdedomene'.

U sedmoj knjizi sakupio je Petrić fragmente iz Aristotelovih spisa koji se nisu sačuvali a koje u svojim djelima donose različiti autori. Pritom je zanimljiv popis autora iz čijih djela Petrić donosi ekscerpte. Osim iz Cicerona, preuzima fragmente iz Stratona, Seneke, Plinija, Plutarha, Gelija, Seksta Empirika, Galena, Laertija, Apolonija i Antigona, Porfirija, Prokla, Makrobija, Censorina, Klementa Aleksandrijskog, Stobeja. Petrić dakle donosi ekscerpte iz djela uglavnom starijih autora. Sva su ta svjedočanstva s vremenom postala sastavni dio 'aristotelovskog nauka', jer su na temelju autoriteta autora koji o tom nauku izvještavaju držana za Aristotelov nauk.

U toj knjizi Petrić ekstenzivno izlaže mjesta što su ih različiti autori pripisivali Aristotelu. Tako vrlo ekstenzivno iznosi Porfirijev ekscerpt iz Aristotelova djela *O onome što se čuje* što ga ovaj donosi u svom komentaru za Ptolemejevu glazbu, ističući kako ga nitko drugi nije spomenuo. To je zapravo jedan kraći traktat o zvuku uklopljen u sedmu knjigu.

Dovodeći u pitanje dotadašnji način razvrstavanja Aristotelovih knjiga koji je po njemu dvojben, Petrić u osmoj knjizi, preispitujući to dotadašnje razvrstavanje, pokušava na nov način razvrstati sačuvana Aristotelova djela (»Mi smo pak uspostavili druge redove...«, I.8.459). On ih razvrstava u osam rodova i to 'logički', 'o biću', 'o mudrosti', 'matematički', 'prirodni', 'liječnički', 'etički', 'djelatni', navodeći ujedno razloge zbog kojih pojedino djelo uvrštava u neki od tih rodova.

U toj knjizi napose je zanimljiv dio koji se odnosi na 'metafizičko raspravljavanje'. U tom dijelu Petrić se koncentrira na predmet Aristotelove *Metafizike*. Polazi od dileme čine li znanost o biću i znanost o odvojenim nepokretnim supstancijama istu znanost da bi, zaključujući analizu, konstatirao kako se tu zapravo radi o dvjema znanostima: jednoj koja se bavi prvim odvojenim i nepokretnim supstancijama, koju on naziva 'teologija' i 'mudrost', i drugoj koja proučava biće i njegove akcidencije, koju naziva 'filozofija'. Petrić zaključuje kako se radi o dvjema 'jako različitim' znanostima koje pripadaju različitim rodovima.

Ujedno uspostavlja redosljed spomenutih osam rodova znanosti što ga čine logički red, znanost o biću, mudrost, matemati-

ka, prirodna filozofija, medicina, građanska filozofija i napokon znanost o tvoričkim vještinama. Ovakav redosljed pokušava opravdati pozivajući se na mjesta iz Aristotelovih djela vezana uz važnost pojedine znanosti.

U devetoj knjizi potom utvrđuje redosljed knjiga unutar pojedinog roda, navodeći razloge za takav redosljed analizom pojedinih djela. I oko toga su se sporili Aristotelovi tumači, ističe Petrić. Ponajprije donosi redosljed knjiga *O mudrosti*, potom matematičkih knjiga, pa onda pedeset i dvije 'fizičke' knjige. Oko poretka tih posljednjih bilo je, prema Petriću najviše spora među peripatetičarima.

Nakon što je tako, kritički prorađujući i propitujući autentičnost svakog pojedinog Aristotelu pripisanog djela, uspostavio ono što se može držati za Aristotelovu filozofiju, ali nesređeno, desetom knjigom, koja se bavi Aristotelovim slušačima, izlagateljima i sljedbenicima, započinje Petrićevo sustavno razmatranje tradicije aristotelizma kao tradicije interpretiranja Aristotelove filozofije, pri čemu prije svega dolazi do izražaja njegov kritički stav spram te tradicije. Svjestan kako poduzima vrijedan pothvat Petrić izražava nadu da će »ta stvar i ovim našim knjigama donijeti malo hvale« (PR I.10.577).

Počevši izlaganje tumačenjem podrijetla imena peripetičara, dijeli Petrić potom različite sljedbe interpretiranja Aristotelove filozofije u deset razdoblja sve do svoga doba. Navodi imena Aristotelovih sljedbenika i za svakoga od njih navodi svjedočanstva drugih mislilaca. Spominje i one filozofe koji su se, po njemu, bavili miješanom filozofijom, pod čime misli na novoplatoničke filozofe. Ističe Porfirija koji je Aristotelovu filozofiju nastojao pomiriti s Platonovom. Svako je doba, prema Petriću, njegovalo svoj specifični način interpretiranja i načina filozofiranja o njegovim učenjima (»*tum interpretandi Aristotelis, tum in eius dogmatibus philosophandi rationem*«, PR I.11.674). Time Petrić posvješćuje činjenicu povijesne uvjetovanosti svake interpretacije.

Valja napomenuti kako temeljni Petrićev motiv razlikovanja tih deset razdoblja s njima pripadnim načinima interpretiranja nije tek puki historiografski interes (rekonstrukcija povijesti predaje Aristotelove filozofije), već leži u činjenici što se pritom radi

o različitim *moogućim* interpretacijama te filozofije iznošenje kojih je u funkciji iznalaženja najboljeg mogućeg načina interpretiranja.

Prvi naraštaj bili su prema Petriću neposredni učenici koji su slušali Aristotela, drugi njihovi slušači, napose Teofrastovi, treći od Stratonovih učenika do Andronika s Roda, četvrti od Andronika sve do Aleksandra iz Afrodizijade, peti od Aleksandra do Porfirija, šesti od Porfirija do Simplicija, sedmi čine arapski filozofi do Averroesa, osmi grčki filozofi, deveti latinski tumači do Fabera Stapulensa. Desetom naraštaju po Petriću pripadaju tumači Aristotela nakon Stapulensa sve do njegova vremena. Ta je podjela po naraštajima tumača po Petriću u izravnoj vezi s 'rodovima interpretiranja' (*interpretandi genera*), kojima se potom detaljnije bavi.

Izlaganje započinje iznošenjem temeljne strukture Aristotelovih djela. Sva ona sadrže predgovor, izlaganje same stvari, pobijanje mišljenja i stavova starih, iznošenje sumnji, uspostavljanje vlastitih učenja i epilog. Sve se to pak sastoji iz riječi i riječima iskazanih misli i stavova iz čega po Petriću proizlaze tri prva roda interpretiranja: onaj koji tumači samo riječi (*verba sola*), onaj koji tumači samo mišljenja i napokon onaj koji tumači oboje. Kao primjer prvog roda interpretiranja navodi Aspazija, koji je najviše nastojao oko tumačenja riječi. Ako pak uopće nekoga treba držati za tumača samo Aristotelovih riječi, onda se to odnosi uglavnom na prevoditelje Aristotelovih djela (*versores*) i to one koji su prevodili s grčkog i arapskog. Kao primjer takva prevođenja navodi Petrić napose arapske prevoditelje, prije svega Alkindija. Navodi zatim neke značajnije njemu poznate prijevode Aristotelovih djela s grčkog na latinski. Među autorima tih prijevoda najznačajniji su uglavnom grčki intelektualci koji su sredinom 15. stoljeća došli u Italiju poput Bessariona, Theodora iz Gaze, Georgija iz Trapezunta, Ivana Argiropula itd. No njih se ne može držati samo za tumače riječi jer su svagda ujedno tumačili i smisao teksta, ističe Petrić. Iz rečenog jasno proizlazi kako Petrić i filološku analizu teksta, ali i prijevode drži već i interpretacijom.

One koji su Aristotela interpretirali tumačeći njegove misli i stavove (*sententias*) dijeli Petrić u šest skupina. Radi se u pr-

vom redu o tumačima koji su poput Temistija brinuli isključivo o tome da prenesu Aristotelove namjere i stavove (*voluntates et sententias*), ne vodeći brigu o značenju samih riječi. Takva su tumačenja zapravo parafraze, od kojih je prvu, prema Simplicijevu svjedočanstvu, sačinio Andronik Rodski. Pritom Petrić govori o skopu (onome na što se cilja, svrsi koja je povezana s biti, o 'scopu') parafraze.

Tematizirajući pitanje razlike između metafraze i parafraze, spominje Damascijevu metafrazu knjige *De coelo* i Priscijanovu metafrazu nekih Teofrastovih djela. Ipak o tome ne može donijeti konačan sud jer su djela te dvojice autora u njegovo vrijeme bila izgubljena.

Drugi rod tumačenja misli nekog autora, u ovom slučaju Aristotela, jest tumačenje sadržaja i smisla nekog cjelovitog djela pri kojem se ovaj izlaže kao da je autor u raspravi, u nadmetanju s autorom tumačenog djela. Primjer je toga roda tumačenja Aristotelovih djela Eudem Rodski, Aristotelov slušač koji je na taj način izložio Aristotelovu prirodnu filozofiju, slijedeći Aristotelov tekst, ali izlažući ga 'proprio argumento'.

O tome što je odredbeno za taj rod tumačenja saznajemo iz opisa Aleksandrova tumačenja Aristotelovih učenja o duši. Aleksandar je naime Aristotelovu doktrinu izložio »eodem fere ordine, iisdem sententiis, veluti vestigiis insistens, sed suo quodam modo«, dakle gotovo istim redom, istim rečenicama, krećući se Aristotelovim tragovima, ali ipak na svoj način (PR I.11.684). Tome rodu po Petriću pripadaju i Aviceninina interpretacija Aristotela te neka Averroesova izlaganja.

Treći rod izlaganja stavova i misli predstavlja sažimanje Aristotelovih djela u epitome i kompendije. Za tim su rodom posezali mnogi i stari i noviji tumači Aristotela, ističe Petrić.

Četvrtim rodom poduzima se izlaganje nekih posebnih tema, tj. ključnih misli nekog autora. Tom bi rodu pripadali po Petriću Porfirijev uvod u *Kategorije* te Proklov komentar Aristotelova djela *De motu*.

Petim rodom Aristotelova se djela izlažu tako da se ne izlažu misli sadržane u jednoj određenoj knjizi, već se nesustavno,

'confuse et sine ordine', tumači neki Aristotelov nauk što se nalazi u različitim knjigama.

I napokon, šesti rod tumačenja sastoji se u tome da se prorađuje nešto prema sveukupnom Aristotelovu nauku, a ne kako je izloženo samo na jednome mjestu.

Onaj treći rod tumačenja Aristotela, kojim se ujedno tumače i riječi i mišljenja (*verba et sententiae simul*), ima po Petriću i opet svoje navlastite načine, koje prorađuje na primjerima. No prema Petriću postoje i mnogi miješani načini tumačenja što ih nalazimo napose u novoplatoničkih autora, tako npr. u Porfirija i Jambliha.

Bez obzira na to kojim se oblikom tumačenja služili, tumači moraju voditi računa o osnovnom zadatku tumača, kako su ga formulirali Amonije i Simplicije, a Petrić ga sažimlje na sljedeći način: »Tumač toga doista ne smije niti pokušavati iz dobronamjernosti dokazivati ono što je netočno rečeno, kao da to prima s tronošca; niti ono što je točno rečeno iz zlonamjernosti mrsko obrađivati. Treba se bez ikakve strasti ponašati kao sudac onoga što se govori, te najprije pojasniti mišljenje autora i tumačiti što on misli, poslije donijeti svoj vlastiti sud« (PR I.11.697) Potom navodi ono što o tumačenju izričito iskazuje Simplicije: »Potrebno je da dostojan tumač Aristotelovih spisa ne bude posve lišen veličine njegova uma; potrebno je također da je upućen u sve spise Filozofa na bilo kojem mjestu. I treba biti znalac Aristotelova načina i iskren u prosudbi da zlonamjerno prihvaćajući ono što je točno rečeno ne pokaže da je nevrjedno. Niti, ako što zaslužuje odbijanje, da ne nastoji svim silama ukazati da je to besprijekorno, kao da se upisao u filozofovu sljedbu« (isto). Takvim se načinom tumačenja nisu služili neki drugi tumači poput Averoesa i nekih latinskih tumača koji su ga slijedili, a koji su se Aristotelovih misli držali kao 'tronošca', tj. kao proročanstva.

Petrić uviđa značenje načina na koji se djelo nekog autora objavljuje pa se osvrće na način na koji su dotad bila objavljivana Aristotelova djela. Napominje kako su ta djela objavljivana tako da je tekst bivao razglobljen na različite načine, po poglavljima i potpoglavljima. Osvrće se napose na Averoesov način strukturiranja Aristotelovih tekstova koji su slijedili mnogi kasniji sljedbenici. Modificiranim oblikom takva strukturiranja teksta koristili

su se i grčki tumači koji su Aristotelova djela prevodili s grčkog na latinski. Petrić napominje kako i on u svojim *Raspravama* slijedi prilagođenu podjelu Aristotelova teksta na poglavlja, zbog lakšeg pronalaženja mjesta.

Za stjecanje uvida u značenje onoga što Petrić polučuje u pokušaju uspostavljanja Aristotelovih autentičnih tekstova i uspostavu aristotelovske tradicije (dakle povijest recepcije Aristotelove filozofije u najširem smislu) najznačajnija je svakako dva-naesta knjiga prvog sveska u kojoj Petrić navodi različite načine filozofiranja vezane uz razne sljedbe Aristotelove filozofije prema razdobljima. Različita razdoblja tumača slijedila su različite načine filozofiranja, ističe Petrić, počinjući izlaganjem načina na koje je Aristotel izlagao svoja učenja.

Počinje nabrojanjem četiriju načina na koje je Aristotel svoja učenja predavao učenicima, napominjući kako ipak ni velik ugled ni poštovanje što su ga gajili prema učitelju nisu spriječili njegove neposredne učenike da ne odstupe od njegova učenja, pa su ga mijenjali tako da su im u izlaganju dodavali druga učenja i predavali kao njegova učenja od njegovih različita. Petrić upozorava na to da su i najbliži Aristotelovi učenici zastupali učenja znatno drukčija od onih što su ih primili od učitelja. Naravno opširno iznosi svjedočanstva o onome u čemu je Aristotelov sljedbenik Teofrast odstupao od učiteljevih stavova. Hvali napose Andronika koji je prvi pokušavao razlučiti autentične od neautentičnih knjiga, koji je analizirao dva Aristotelova načina izlaganja i napokon utvrdio poredak kojim treba čitati Aristotelove knjige. No i on je, prema Petriću, često na svoj način tumačio te knjige ne slažući se s učiteljem. Ističe potom kako je i u rimskom razdoblju bilo mnogo sljedbenika Aristotelove filozofije koji su ovome ipak u mnogočemu proturječili. Petrić navodi međutim i one aristotelovce koji su slijepo slijedili učitelja, poput Aleksandra iz Afrodizijade, zahvaljujući čemu je dobio ime Izlagač (*egzegetes*).

Napose je zanimljivo ono što Petrić piše o novoplatoničaru Porfiriju kao Aristotelovu komentatoru, pogotovo ako se uzme u obzir ono što su neki 'ortodoksni' aristotelovci, Petrićevi suvremenici poput Antuna Mede, pisali o Porfirijevu djelu *Praedicabi-*

lia, okrivljujući ga za pogrešno razumijevanje Aristotela prisutno u nastavi Aristotelove filozofije kroz čitav srednji vijek. Petrić nam iznosi kako je Porfirije napisao tri knjige *protiv Kategorija* pod naslovom *O rodovima bića*, napominjući i kako je Porfirije prvi počeo s miješanjem Aristotelova nauka s naučavanjima drugih smjerova filozofiranja, što je bilo opširnije izloženo u prethodnoj knjizi. Kako je ranije spomenuto, Medo je krivio upravo Porfirijev *Uvod* u Aristotelovu logiku (*Eisagoge*) za pogrešno razumijevanje Aristotela u srednjem vijeku.

I arapske aristotelovce dijeli Petrić na dvije struje: jednu koja je ponekad odstupala od Aristotelovih učenja, kojoj su pripadali Avempace, Algazali i drugi, i drugu koje je glavni predstavnik bio Averoes, koji je Aristotelove riječi štovao kao proročanstva.

Kako se, međutim, s vremenom pokazalo da Aristotelova učenja obiluju proturječnostima, to je izazvalo pojavu mnogih dvojbi i pitanja. Petrić govori o šesto tisuća dvojbi i kvestija. Iz tog smjera interpretiranja Aristotela proizišle su škole koje tvore 'novam quandam Academiam' i potvrđuju 'uti nihil in Aristotele certi affirmari possit', dakle da se ništa izvjesno ne može tvrditi u Aristotelovoj filozofiji.

Navodi Petrić i one filozofe koji su pristajali uz Aristotela, ali su njegovu filozofiju pokušavali pomiriti s drugim smjerovima filozofiranja, tako npr. s kršćanskom teologijom. O tome međutim ne kaže ništa podrobnije. Još jedan rod miješanja u filozofiranju nastao je kad su neki tumači u škole na Zapadu uveli Aristotela na grčkom i grčke tumače te su njihova tumačenja pomiješana s onima arapskih i latinskih tumača. Uglavnom, osnovni je princip podjele tumača to jesu li se slijepo držali Aristotelova teksta ili su mu pristupali kritički.

Svakako najzanimljiviji dio prvog sveska *Rasprava* jest trinaesta knjiga u kojoj Petrić istražuje 'najbolji način filozofiranja iz Aristotela i o Aristotelu' istražujući to upravo prema samom Aristotelu, 'na temelju mišljenja samog Aristotela'. Pitajući o najboljem načinu tumačenja Aristotelove filozofije Petrić pita zapravo o najboljem načinu i metodi dosezanja istine uopće. Razlikuje ponajprije dva načina filozofiranja: jedan koji vodi spoznaji samih stvari i drugi koji se poziva na tradiciju ili mišljenje autori-

teta, bilo da se to mišljenje odobrava bilo da se pobija. Navodi kako je po Aristotelu prvi način najbolji način filozofiranja te u vezi s tim donosi 'najjasnija i najčistija svjedočanstva' od samog Aristotela i njegovih učenika. Iz svih tih mjesta proizlazi da po Aristotelu filozofija nije ništa drugo doli nastojanje oko istine. Kako filozofu do ničega ne smije biti stalo više negoli do istine, sve do kraja prvog sveska raspravljat će Petrić o problemu istine i njenoj spoznaji, napominjući kako istina nije jednostavna nego šesterostruka.

Potom sakuplja najznačajnija mjesta iz Aristotelovih djela kojima se ilustrira svaki pojedini od šest vidova istine. Pritom tvrdi kako svaki niži stupanj 'proizlazi' iz višeg. On dakle razlikuje stupnjeve istine. Šest vidova istine po njemu su:

- (1) istina samih stvari (*rerum ipsarum veritas*),
- (2) istina opažanja i spoznaje (*veritas perceptionis ac cognitionis*),
- (3) istina razbiranja (*veritas discursionis*), razuma i razmišljanja (*rationis ac dianoeae*),
- (4) istina znanosti i drugih razumskih sposobnosti,
- (5) istina govora (*veritas sermonis*) i
- (6) istina napisanog (*veritas scriptorum*).

Istina u prvom smislu jest postojanje samih stvari. Njoj je protivna 'rerum falsitas', neistina, koja je također u samim stvarima, a može biti dvojaka: stvari ili ne postoje ili od njih nastaje pričin neopstojanja. Petrić o prvoj istini zaključuje: »Stoga je primarna istina postojanje stvari, sekundarna postojanje stvari i [njihovo] pojavljivanje«, I.13.767). Iz prvog roda istine proizlazi drugi, a to je istina zamjećivanja i spoznaje, pri čemu su osjetilo i razumijevanje princip istine. Navodi mjesta iz Aristotelova spisa *O duši*, gdje ovaj izlaže svoje stavove o osjećanju i razumijevanju. Treći vid istine, koja je druga u duši, sastoji se iz sastavljanja i povezivanja pojmova. Četvrti vid je istina u govoru. Iz prva tri vida istine rađa se peti vid koji se sastoji u istini govora te šesti koji se sastoji u istinitom ili neistinitom pisanju, s tim da 'scriptura' po Petriću nije ništa drugo nego tihi govor (*sermo tacitus*). Kako je filozofija nastojanje oko istine same, navlastiti predmet filozofije je prvi vid istine koja je u samim stvarima.

Prvi je zadatak filozofije, dakle, primarna istina, što znači da stvari i bića spoznaje tako kako one istinski jesu ('*ut res ipsas atque entia vere cognoscat*') i shvaća ih na način na koji one jesu i postoje, ističe Petrić slijedeći Aristotela, pri čemu '*vere*' znači da filozof tako misli o stvarima kako stvari jesu ('*ita de rebus sentiat, uti ipsae res sunt*'). Po tome bi najbolji način filozofiranja (*optima philosophandi ratio*) bio onaj koji se trudi zamijetiti i spoznati stvari same i njihovo postojanje i pojave i svojstva tako kako one same jesu, postoje i pojavljuju se.

Polazeći od izloženog Petrić nabraja one mislioce koji su bili '*veri philosophi*', istinski filozofi. Navodi neke od najznačajnijih grčkih filozofa koji su po njegovu mnijenju težili spoznaji samih stvari, poput Talesa, Anaksimandra, Anaksimena, Anaksagoru, Arhelaja, Pitagoru, Ksenofana, Parmenida, Zenona, Empedokla, Okela, Timeja, Filolaja, Arhita, Sokrata, Platona i drugih. Njihovi sljedbenici, tumači i izlagači ne mogu se smatrati *pravim* filozofima jer nisu nastojali oko istine samih stvari, već su slijedili spise učitelja i tumačili ih.

Petrić drži pogrešnim te tumače nazivati filozofima, a upravo to postalo je običajem. On to smatra zloporabom imena 'filozof'. Osvrćući se kritički na način filozofiranja prethodnog, a onda i svog vlastitog vremena, u vezi s interpretiranjem Aristotelove filozofije, smatra pogrešnim to što nitko nije bio držan za filozofa ukoliko nije bio Aristotelov sljedbenik. Dogodilo se tako da se filozofiranje svelo na interpretiranje Aristotelovih riječi.

Očito je pritom da je Petriću ova rasprava o vidovima istine, i to prema određenju samog Aristotela, u funkciji potrage za najboljim načinom interpretiranja prije svega Aristotelove filozofije. On dakle rezultate analize vidova istine primjenjuje na načine interpretiranja Aristotelove filozofije. U tu svrhu upušta se u preispitivanje peripatetičke tradicije odnosno povijesti recepcije Aristotelovih spisa.

Slijedeći mu je korak bio izvidjeti koji se tumači Aristotelove filozofije mogu uopće smatrati filozofima. Odmjeravajući spram tako određenog predmeta filozofije vidi Petrić povijest peripatetizma kao slijed filodoksa, a ne filozofa. Tek su rijetki po njemu, poput Andronika, Boetija, Eudora, Porfirija, Damaščanina, Avi-

cene, pokušavali Aristotelova učenja ispitivati prema samoj istini, uspoređujući ih s istinom samih stvari. No i njih kao tumače Aristotelovih učenja treba smatrati filodoksima, a filozofima tek kao ljubitelje istine samih stvari. Ispituje potom tko od Aristotelovih sljedbenika zaslužuje ime filozofa.

Ponavljajući donekle već rečeno Petrić ponajprije ističe nepouzdanost predaje Aristotelovih djela, prije svega obzirom na velik broj krivotvorenih djela. Prije svega dodiruje pitanje Aristotelova nepisanog učenja te navodi autore koji su izvještavali o tom učenju. Potom istražuje uzroke iskrivljavanja Aristotelovih učenja. Iskrivljavanje se, konstatira, događalo još u vrijeme dok su Aristotela prorađivali na grčkom. U mnogo većoj mjeri to se dogodilo s njegovom filozofijom kad su ga počeli tumačiti na latinskom, arapskom ili nekom polubarbarskom jeziku. K tomu treba dodati promjene redoslijeda kojim su Aristotelove knjige bile objavljivane, pri čemu su svoju ulogu odigrali i knjižničari (*librari*), koji su znali i knjige jednog reda (roda, discipline, tematike) svrstavati u drugi itd.

Već ovaj uvid u način na koji su Aristotelovi spisi bili tradirani dovoljan je Petriću za konstataciju kako nijedan od kasnijih tumača Aristotela, poput Aleksandra, Averroesa i kasnijih latinskih aristotelovaca, nije mogao i nije smio uzimati Aristotelova učenja za božansko proroštvo, jer nije imao siguran predložak. U svemu navedenom pronalazi zapravo Petrić uzroke raznolikosti interpretacija, pa čak i oštih sukobljavanja među pobornicima različitih struja interpretiranja. Petrić drži da je Andronik bio onaj tumač Aristotelove filozofije koji je prvi počeo tumačiti Aristotelova učenja iz različitih primjeraka sačuvanih djela, dakle kritički. Svi su kasniji tumači različite Aristotelove tekstove različito čitali i u tekst ubacivali izlaganja i parafraze drugih tumača.

Kritički se osvrćući na takav način filozofiranja kojim se Aristotelove riječi i stavovi drže za proročanstva, Petrić podsjeća na to da je upravo po Aristotelu oslanjanje na tuđa mišljenja i stavove (sviju ljudi ili većine ili samo mudrih) prije bavljenje dijalektikom negoli filozofijom, jer oslanjati se na mnijenja i raspravljati na temelju njih je dijalektički način. To se onda može primijeniti i na sve one koji filozofiraju pozivajući se i oslanjajući se isključivo

na Aristotelova učenja. 'Filozofijski' filozofirati značilo bi prema tome kritički filozofirati, tj. u slučaju Aristotelove filozofije odmjeravajući Aristotelove iskaze sa samom istinom stvari. Stoga najboljim tumačima Aristotelove filozofije u tom rodu smatra Petrić one koji su, poput Andronika i Boetija, Aristotelova učenja odmjeravali spram same istine stvari.

Iz svega rečenog slijedi da će po Petriću najbolji način interpretiranja Aristotela biti onaj u kojem se njegove riječi svode na same stvari i osjetila. Drugi bi rod bio 'svođenje njegovih učenja na općeusvojena mišljenja ljudi'. Treći je način pratiti mišljenja starijih i mudrijih, koja se međutim ne mogu dokazati.

Oslanjati se u traženju istine samo na Aristotelovu filozofiju, ističe Petrić, loše je i zbog 'nejasnoće' (*obscuritas*) te filozofije o kojoj svjedoče već neposredni nastavljači Aristotelovi. Ta je '*obscuritas*' Aristotelove filozofije znatno povećana kasnijim lošim stanjem spisa, prije svega lošim prijepisima.

No bez obzira na to koje su i u kakvu stanju Aristotelove knjige na raspolaganju i bez obzira na to koji vid istine ili ispravnog filozofiranja sadrže, valja izvidjeti postoji li metoda kojom bi se mogla sigurno 'uhvatiti' (*venari*) Aristotelova učenja. Pritom Petrić zanemaruje izlaganje pojedinih Aristotelovih riječi i misli koje su mnogi tumači slijedili u parafrazama, metafrazama, sholijima i komentarima, a kojima raščišćavanje pitanja je li to uistinu Aristotelovo učenje ili nije, dakle kritičko propitivanje cjelokupne aristotelovske tradicije odnosno recepcije Aristotelove filozofije, nije bilo polazištem.

Po Petriću samo je jedan način da se dopre do izvornog Aristotelova učenja, a taj je da se povežu njegova učenja 'iz njegovih vlastitih riječi i stavova'. To bi prema Petriću bila jedina 'zakonita, prirodna i prava metoda' (*legitima, genuina atque germana methodus*) da se ustanovi koja su autentična Aristotelova učenja. Aristotel naime pojedino svoje učenje ne izlaže na jednom, već najčešće na mnogim mjestima, ponavlja ih, ali često i mijenja i nakalemljuje (*inculcat*) na druga učenja. Sve takve stavove i učenja koja Aristotel tematizira na mnogim mjestima treba, prema Petriću, nastojati razumjeti tako da se uvažavaju iskazi o nekom problemu koje Aristotel donosi na različitim mjestima. No prije

svega Aristotelova učenja valja sabrati iz njegovih vlastitih knjiga, '*ex libris ipsius*', a ne iz knjiga izlagača i interpreta.

Petrić je svjestan inovatorskog značaja tako iznadene metode. On naglašava kako do njega nitko od Grka, Arapa i Latina nije još rekonstruirao Aristotelovo učenje (stav o nekom problemu) iz svih mjesta na kojima se to učenje spominje.

Dakle, najbolja metoda uspostave Aristotelovih učenja jest ona koja uvažava sva mjesta na kojima ovaj piše o nekom problemu. Kad razvrstava u stupnjeve druge pristupe prema tome koliko odstupaju od tog idealnog pristupa, ističe kako su najdalje od idealnog oblika tumačenja latinski tumači koji o pojedinim problemima neprestano sumnjaju i kojima je sumnja sama po sebi cilj, zanemarujući pritom i sam Aristotelov stav da ne treba sumnjati o svakom pojedinačnom, premda i sam ističe kako sumnjati nije beskorisno. Ti su tumači upravo iz Aristotela trebali naučiti i ispravan način sumnjanja, ističe Petrić. Prvi svezak *Rasprava* završava kritički se osvrćući na 'noviju filozofiju pisanu u aristotelovskom duhu' koja nije drugo doli 'vaganje njegovih riječi'.

Navješćujući ovim riječima aktualnost metode koju će inaugurirati tek iduće stoljeće završava Petrić svoje traganje za optimalnom metodom razumijevanja, i to u konkretnom slučaju metodom razumijevanja Aristotelovih djela i učenja.

Zaključak

Već iz prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* jasno je da Petriću nije stalo samo do iznalaženja najbolje metode razumijevanja i izlaganja istine po sebi, već da mu je to nastojanje u funkciji kritičkog propitivanja istine upravo Aristotelove filozofije, i u krajnjoj liniji procjene podobnosti Aristotela kao filozofskog autoriteta. Iz Petricevih zaključaka, naime, što proizlaze iz svakog elaboriranog dijela analize Aristotelove filozofije i cjelokupne peripatetičke tradicije, jasno se iščitava da je sav njegov trud bio usmjeren na osporavanje Aristotelova autoriteta, ali i na dovodeње u pitanje tumačenja svih onih tumača koji su nekritički prihvaćali i tumačili njegovu filozofiju.

U zaključnom dijelu prvoga sveska postaju zapravo razvidni motivi Petrićeve prorade cjelokupne predaje Aristotelove filozofije i sumnja izražena u vezi s autentičnošću mnogih djela. Ovdje naime Petrić jasno ističe kako ne može za autoritet u filozofiji važiti nešto što je toliko sporno kao što su to Aristotelova djela, ali i cjelokupna povijest posredovanja tih djela i u njima sadržanih učenja.

Bez obzira na to što se u pozadini Petrićeva golemog truda uloženog u kritičku proradu Aristotelove filozofije i cjelokupne peripatetičke tradicije što se sastojala od ustanovljivanja nespornih djela, sakupljanja autentičnih učenja razbacanih u različitim djelima i u raznih antičkih i kasnijih autora koji na različite načine preuzimaju i prenose dalje Aristotelova učenja, od ustanovljenja povijesti predaje Aristotelovih djela te, napokon, razračunavanja s različitim pristupima i načinima interpretiranja, krije u odnosu na Aristotelovu filozofiju negativna namjera, iz njegova su pothvata proizašli mnogi pozitivni učinci i to kako za samu peripatetičku tradiciju tako i za filozofiju uopće, čega vjerojatno ni on sam nije bio u potpunosti svjestan.

Prije svega, Petrićev ogroman trud uložen u sakupljanje svih tekstova koji imaju neke veze s Aristotelovom filozofijom, bilo da je prevode, tumače, donose izvode iz nje ili je kritiziraju, doprinio je sagledavanju peripatetizma kao jedne od najznačajnijih, ako ne i najznačajnije filozofske struje u europskoj i svjetskoj filozofiji. Petrićeva minuciozna (toliko pedantna da ga je Giordano Bruno nazvao '*sterco di pedanti*'),¹¹ kritička proradba Aristotelove filozofije, prema kojoj se povijest peripatetizma često ukazuje kao povijest iskrivljavanja Aristotelove izvorne filozofije, upozorila je ponajprije na veliko bogatstvo i važnost aristotelovske tradicije (s obzirom na opseg, raznolikost interpretacija, bogatstvo oblika i načina posredovanja), pri čemu se upravo Aristotel i njegova filozofija ukazuju specifičnim i neponovljivim fenomenom europske duhovne povijesti.

¹¹ Usp. G. Bruno, »De la causa, principio e uno«, u *Dialoghi italiani*, a cura di G. Aquilechia, Firenze, 1958, i M. Muccillo, »La vita e le opere di Aristotele nelle 'Discussione peripateticae' di Francesco Patrizi da Cherso«, *Rinascimento*, vol. XXI, Firenze, 1981.

Uspostavljanje korpusa autentičnih Aristotelovih djela na temelju ogromnog, s različitih mjesta sakupljenog i prorade-nog materijala, osim što je pokazalo veliko značenje te tradicije, otvorilo je mogućnost jednog drugačijeg pristupa tekstu, i to ne samo Aristotelovu tekstu. Rad na određenim pitanjima Aristotelove filozofije na temelju različitih tekstova u kojima se elaborira određeno pitanje, ali i razračunava s različitim mišljenjima o Aristotelovim rješenjima, omogućio je Petriću ne samo da pokaže Aristotelovu nekonsistentnost, već mu je prije svega omogućio komparaciju različitih mogućih pristupa tekstu. Na primjeru *Peripatetičkih rasprava* vidljivo je da je cjelokupna peripatetička tradicija bila izuzetno pogodan predmet primjene i potvrde značenja djelatnošću humanista uspostavljene kritičko-filološke metode.

Kritičkim preispitivanjem tradicije, raščišćavanjem mnogih nedoumica u vezi s Aristotelovim djelima i učenjima, Petrić je otvorio i neka važna hermeneutička pitanja. Između ostalog to je pitanje pristupa djelu nekog (posebice antičkog) autora '*in sua puritate*', kako to hoće njegov suvremenik i zemljak Antun Medo upravo za Aristotelovu filozofiju. Upravo je bogatstvo, višeslojnost tradicije, načina posredovanja antičkih djela, iznjedrilo potrebu za pristupanjem antičkim autorima na njihovim izvornim djelima, čime se afirmirala kritička metoda u opoziciji spram srednjovjekovne metode rada na nekom autoru koja je preferirala komentare. Istovremeno je postojanje te tradicije upućivalo na činjenicu kako je za razumijevanje nekog teksta potrebno razumijevanje, ako ne cjelokupne tradicije (načina posredovanja teksta i načina interpretiranja), a ono barem suvremenog konteksta.

Spoznavši važnost kritičkog pristupa tekstu i pozivajući se na Aristotelove iskaze o filozofiji i traganju za istinom samih stvari, Petrić najboljom metodom interpretiranja nekog autora drži onu koja tog autora, u konkretnom slučaju Aristotela, razumijeva i tumači iz njegovih vlastitih djela i iskaza, s tim da njegova učenja tumači iz svih mjesta na kojima su tematizirana i to tako da svagda Aristotelove iskaze prisposobljuje samim stvarima, odmjerava ih prema istini stvari, pristupa im kritički, ne držeći ih bogomdanima. To je onda najuže povezano s načinom objavljivanja

vanja teksta nekog antičkog autora. Petrić se zalaže za kritička izdanja, tj. za uvažavanje, pri uspostavljanju teksta, svih verzija toga teksta, za što je, po njemu, najbolji primjer Andronik s Roda.

Jedno od pozitivnih postignuća Petrićeva pothvata kritičke proradbe Aristotela jest prije svega osvješćivanje pitanja pristupa i rada na *tekstu*. To nas nužno upućuje na pitanje pretpostavki njegova pothvata, odnosno na pitanje o tome koje su to duhovnopovijesne okolnosti omogućile ili uvjetovale takav pristup djelima klasičnih autora i otvaranje novih pitanja u vezi s pristupom, što nas opet dalje navodi na propitivanje sveze između tendencija odredbenih za humanizam u kojem takav pristup postaje moguć, kao i na začetak hermeneutike kao discipline.

U pristupu Aristotelovoj filozofiji Petriću se ponajprije nametnuo problem uspostave izvornog teksta, rješavanju kojega je pretpostavkom upravo kritička provjera načina posredovanosti neke filozofije. Pritom on uočava značenje utvrđivanja *materijalnih pretpostavki* pristupa djelu nekog autora i ujedno upravo u vezi s Aristotelovom filozofijom u tome uočava jednu od poteškoća pri razumijevanju mišljenja nekog filozofa. Uz loše stanje izvornog teksta, sumnji što su prisutne u vezi s autentičnošću djela, poteškoću, prema Petriću, predstavljaju i loše, pa i posve krive interpretacije. Tako Petrić možda među prvima uočava značenje načina posredovanja materijalnih predložaka u interpretaciji učenja nekog mislioca, jer će upravo slučaj s Aristotelovom *Metafizikom* (tj. način kako ga on tumači) pokazati od kolike je važnosti to u kojem su stanju spisi nekog mislioca do nas došli i koje su zahvate redaktora pritom pretrpjeli. Upravo humanizam, upoznavši se s mnogim rukopisima antičkih autora pristiglih na Zapad u 14. i 15. stoljeću, osvještava činjenicu kako je raščišćavanje toga pitanja bitno i za razumijevanje nekog teksta.

Upravo je peripatetička tradicija omogućila Petriću formuliranje onoga što on smatra '*novumom*' u metodi, a to je razumijevanje Aristotela iz njega samog te razumijevanje određenog Aristotelova učenja iz svih mjesta na kojima ga Aristotel tematizira, a ne samo iz jednog ili nekolicine mjesta. On u *Raspravama* izvodi zapravo jedan vrlo vješti manevar tako da, pozivajući se na samog Aristotela i njegove principe, pristupa tekstu (što je

vidljivo iz naslova trinaeste knjige '*ex Aristotele atque in Aristotele*'), dakle pozivajući se na Aristotelov autoritet dovodi u pitanje vjerodostojnost onih koji su Aristotela držali za neprikosnoveni autoritet.

Mnogi su njegovi suvremenici Petriću predbacivali preobilnost izložene građe i preveliku pedantnost kojom prorađuje Aristotelovu filozofiju. U tome je prednjačio Giordano Bruno, u mnogočemu njegov istomišljenik i sam kritičar Aristotelove filozofije. U obranu Petrićevu moglo bi se kao glavni argument navesti to da je u njegovo vrijeme, u kojem je još uvijek u akademskim krugovima filozofija bila naprosto – Aristotelova filozofija, trebalo velike hrabrosti da se sruši Aristotelov autoritet. U Petrićevu slučaju ta se hrabrost očituje u 'strahovitom obilju obrađenog materijala'.¹² Ogroman broj navedenih djela i autora, koji su na bilo koji način bili povezani s Aristotelovom filozofijom, od antike do njegova doba, trebao je Petriću da opravda njegov kritički stav spram te filozofije i dovođenje u pitanje autoriteta njena autora.

To nas onda dovodi do pitanja krajnjih motiva Petrićeva pothvata. Oni se međutim u *Peripatetičkim raspravama* daju tek naslutiti i to uglavnom na onim mjestima gdje Petrić Aristotelovim stavovima suprotstavlja stavove predstavnika nekih drugih tradicija, prije svega platoničke odnosno novoplatoničke tradicije. Njegovi motivi bivaju u potpunosti razvidni tek u njegovu glavnom djelu u kojem izlaže vlastitu filozofiju, u *Nova de universis philosophia* (*Nova sveopća filozofija*).¹³ U tom djelu naime, radeći na uspostavljanju nove paradigme, tj. na zamjeni Aristotelove filozofije u nastavi na sveučilištima, nudi kao alternativu Aristotelovoj filozofiji jednu pobožnu filozofiju (*pia philosophia*) utemeljenu na *prisca theologia*. No to nas vodi preko granica prvog sveska *Peripatetičkih rasprava*. To da Petrić i u *Raspravama* već ima alternativu za Aristotelovu filozofiju vidljivo je u nekim drugim svescima *Peripatetičkih rasprava*.

¹² M. Girardi-Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb: Institut za filozofiju, 1988.

¹³ Prvo izdanje djela *Nova de universis philosophia* objavljeno je u Ferrari 1591, a drugo u Veneciji 1593.

Tek iz sagledavanja dalekosežnosti projekta uspostave nove filozofije o sveukupnosti u *Novoj sveopćoj filozofiji* moguće je u potpunosti sagledati važnost Petrićeva antidogmatskog stava, kako je to naglasila Maria Muccillo,¹⁴ prema čijem je mišljenju Petrić, rušenjem Aristotelova autoriteta, dovršio jednu epohu i omogućio započinjanje nove.

Možemo zaključiti kako je iz Petrićevih 'negativnih namjera' da se ocrni Aristotela kao filozofa proizišao pozitivan ishod važan kako za Aristotelovu filozofiju tako i za samu povijest filozofije.

¹⁴ M. Muccillo, »La vita e le opere di Aristotele nelle 'Discussione peripateticae' di Francesco Patrizi da Cherso«.

Frane Petrić i *Corpus Aristotelicum*

FILIP GRGIĆ

Filozofski kontekst Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*, njihovo mjesto u okviru Petrićeve filozofije, kao i sadržaj svih trinaest knjiga prvoga sveska detaljno su prikazani u uvodnom tekstu Erne Banić-Pajnić (usp. gore, str. XI–XLII). U ovome prilogu osvrnut ću se na središnju, najopsežniju i unekoliko najvažniju temu prvoga sveska, obrađenu u knjigama 2. – 9.: Petrićevu prosudbu autentičnosti, strukture i primjerena poretka spisa koji se tradicionalno pripisuju Aristotelu.

Corpus Aristotelicum

Korpus Aristotelovih djela kakav danas poznajemo i kakvim se koristimo sastoji se od tridesetak spisa koji se općenito smatraju autentičnima, uz petnaestak naslova čija je autentičnost u većoj ili manjoj mjeri sporna. Moderan oblik korpusa ustanovljen je u 19. stoljeću, kada je Pruska akademija znanosti (1831. – 1870.) pod uredništvom Immanuela Bekkera u četiri sveska objavila izdanje grčkoga teksta svih Aristotelovih djela (peti svezak sadrži *Index Aristotelicus* koji je sastavio Hermann Bonitz). Bekker je Aristotelove tekstove stavio u određeni poredak: na početku se nalaze logički tekstovi, nakon njih tekstovi koji spadaju u područje istraživanja prirode, potom *Metafizika*, iza koje slijede etika, politika, retorika i poetika. No Bekker nije bio prvi koji je Aristotelova djela organizirao na taj način: takva organizacija Aristotelovih djela rezultat je duge tradicije. Tako u drugoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić navodi popis i poredak Aristotelovih djela poznatih u njegovo doba, koji je »u rukama svih istraživača« (*PR* I.2.63),¹ i koji, uz sitnije razlike, odgovara Bekkerovu. Te

¹ *Peripatetičke rasprave* navodim ovako: »*PR*« znači »*Peripatetičke raspra-*

razlike su sljedeće: prvo, poredak spisa posvećenih istraživanju prirode kod Bekkera je ponešto drukčiji od onoga koji je, sudeći po Petrićevim riječima, u njegovo doba standardan; drugo, *Mehaniku* i spis *O nedjeljivim linijama* Petrić klasificira kao matematičke spise i smješta ih nakon *Metafizike* (kod Bekkera su ti spisi ispred *Metafizike*); treće, *Politiku* i *Ekonomiku* Petrić smješta ispred etičkih spisa (kod Bekkera je obrnuto); četvrto, Bekkerovo izdanje sadrži neke spise koje Petrić u svojem popisu ne navodi (*O vjetrovima* i *O Melisu, Ksenofanu i Gorgiji*), dočim Petrić navodi naslove očito zasebnih spisa *O Ksenofanu, O Zenonu* i *O Gorgiji*; naposljetku, Petrićev popis sadrži spis *O Nilu*, koji ne nalazimo kod Bekkera.

Tradicija koja kulminira u Bekkerovu izdanju Aristotelovih djela, koje je temelj suvremenog proučavanja i shvaćanja Aristotela, svoje izvorište, po svemu sudeći, ima kod Andronika s Roda, učenjaka i filozofa iz 1. stoljeća pr. n. e. djelatnog u Ateni ili Rimu. Andronik je napisao djelo *O Aristotelovim knjigama*, koje je sadržavalo Aristotelov životopis, njegovu oporuku, neka pisma te katalog ili popis Aristotelovih spisa. Andronikovo djelo, pa tako ni taj popis, nisu sačuvani. No sačuvan je popis Aristotelovih djela što ga je sačinio Ptolemej al-Gharib (»Ptolemej Stranac«), vjerojatno aleksandrijski neoplatoničar iz 3. st. n. e. Ptolemej je svoj popis po svoj prilici sastavio na osnovi Andronikova, tako da iz njega možemo imati prilično jasnu sliku Andronikove autoritativne klasifikacije Aristotelovih spisa. Taj popis obuhvaća stotinjak naslova, klasificiranih na sljedeći način: (a) (1–8) objavljeni ili popularni, tzv. egzoterični spisi (npr. *Protreptik, Sofist, O retorici ili Gril* itd.); (b) (9–28) abecedni popis spisa o različitim temama (npr. *O dobru, Arhita, O idejama* itd.); (c) (29–56) tzv. ezoterični spisi, koji čine ono što i mi i Petrić shvaćamo kao *corpus Aristotelicum*, poredani malo drukčije nego kod Bekkera (logika – etika, politika i retorika – spisi o istraživanju prirode – metafizika); (d) (57–85) tzv. hipomnematički spisi o različitim temama (npr. *Aporije o materiji, Diobe, Definicije* itd.); (e) (86–91) zbirke rasprava o različitim temama (npr. *Ustavi, O vremenu*); (f) (92–99)

ve«, rimska brojka upućuje na svezak, prva arapska brojka na knjigu unutar sveska, a druga arapska brojka na stranicu u hrvatskom izdanju.

osobni spisi i podsjetnici (npr. 20 knjiga pisama).² Svi spisi osim onih koji čine skupinu (c) danas su izgubljeni.

Andronik je dakle ustanovio *corpus Aristotelicum* kakva danas poznajemo. Nije, doduše, jasno što je točno Andronik učinio s Aristotelovim spisima. Stariji tumači tvrdili su da je on *izdao* Aristotelove spise, to jest da je ne samo prikupio, organizirao i klasificirao dostupne mu rukopise nego i uspostavio tekst (u onom smislu u kojemu klasični filolozi danas na temelju različitih rukopisa i izdanja uspostavljaju tekst nekoga klasičnog autora) te ga objavio kao *editio princeps*. Danas se takva slika Andronikova pothvata odbacuje, a ne nalazimo je ni kod Petrića. Andronik je vjerojatno učinio dvije stvari. Prvo, on je Aristotelove (i Teofrastove) spise »podijelio u rasprave i srodnu građu skupio na istom mjestu« (Porfirije, *Plotinov život* 24), dakle prethodno neorganizirane spise razvrstao je u smislene skupine.³ Drugo, on je Aristotelove spise »učinio javnima i priredio popise koji su danas u optjecaju« (Plutarh, *Sulin život* 26), dakle osim što ih je popisao i razvrstao prema nekakvim sadržajnim načelima, objavio ih je, vjerojatno tako da ih je smjestio tamo gdje se mogu prepisivati i čitati.⁴

² Usp. I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1957, str. 221–231. Ptolemejev je popis sačuvan u dvjema arapskim verzijama, kod al-Qiftija i Usaibije (obojica su živjeli u 13. stoljeću).

³ Izraz »podijelio u rasprave« (εις πραγματείας διείλε) mogao bi sugerirati da je Andronik npr. pojedinačne knjige *Fizike, Metafizike* itd. sakupio u jedan spis. No to ne slijedi iz konteksta citata, jer Porfirije kaže da je Andronik Aristotelove i Teofrastove spise podijelio u rasprave u onom smislu u kojemu je on Plotinove spise podijelio u šest eneada, dakle samo ih je tematski razvrstao. Usp. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, str. 415; J. Barnes, »Roman Aristotle«, u J. Barnes i M. Griffith (ur.), *Philosophia Togata II: Plato and Aristotle in Rome*, Oxford: Clarendon Press, 1997, str. 37–40; M. Hatzimichali, »Andronicus of Rhodes and the Construction of the Aristotelian Corpus«, u A. Falcon (ur.), *Brill's Companion to the Reception of Aristotle in Antiquity*, Leiden: Brill, 2016, str. 87–88; M. Hatzimichali, »The Texts of Plato and Aristotle in the First Century BC«, u M. Schofield (ur.), *Aristotle, Plato and Pythagoreanism in the First Century BC*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, str. 20–21.

⁴ Usp. Hatzimichali, »The Texts of Plato and Aristotle in the First Century BC«, str. 17.

Andronik je sigurno ključna ličnost u povijesti nastanka i razvoja Aristotelova korpusa. No Andronik je, kako smo kazali, djelovao u 1. st. pr. n. e. Aristotel je pak umro 322. pr. n. e. Što se s Aristotelovim spisima događalo u međuvremenu, i je li Andronikov Aristotel uistinu mjerodavan i pravi Aristotel? Petrić se u ovome svesku *Peripatetičkih rasprava* laća toga pitanja, posebno proučava svu dostupnu mu antičku građu i razvija u osnovi niječan odgovor: ne, Andronikov Aristotel nije pravi Aristotel.

Od Teofrasta do Andronika: sudbina Aristotelovih spisa

Sudbina Aristotelovih spisa nakon njegove smrti opisana je u dvama antičkim izvorima: u Strabonovoj *Geografiji* (13.1.54) i Plutarhovu *Sulinom životu* (26). Oliver Primavesi je u jednoj od najtemeljitijih suvremenih analiza tih izvora ustvrdio da je Petrić bio prvi koji je u novome vijeku prikaze koje nalazimo u tim izvorima iznio u prvi plan prilikom rasprave o Aristotelovu korpusu.⁵ Priča je sljedeća. Strabon piše da je Aristotel svoju knjižnicu i školu ostavio u nasljedstvo svojemu najbližem suradniku Teofrastu. Teofrast je pak svoju knjižnicu, koja je sadržavala i Aristotelova djela, ostavio u nasljedstvo Neleju iz Skepse, koji je dugo godina bio član peripatetičke škole i Aristotelov slušač. Nelej je pak knjižnicu odnio u rodnu Skepsu, gdje su je njegovi nasljednici spremili, ne znajući za njezinu vrijednost. Kada su atalski kraljevi počeli skupljati knjige za opremanje knjižnice u Pergamu, sakrili su je u

⁵ O. Primavesi, »Ein Blick in den Stollen von Skepsis: Vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum«, *Philologus* 151 (2007), str. 51–77, na str. 51. Od brojnih rasprava o Strabonovu i Plutarhovu prikazu usp. i P. Moraux, »Wiederentdeckung des Corpus Aristotelicum – Erste Ausgaben«, u P. Moraux, *Der Aristotelismus bei den Griechen von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias. Erster Band: Die Renaissance des Aristotelismus im I. Jh. v. Chr.*, Berlin/New York: de Gruyter, 1973, str. 1–94; H. B. Gottschalk, »Aristotelian Philosophy in the Roman World from the Time of Cicero to the End of the Second Century AD«, u W. Haase i H. Temporini (ur.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* T. II, Bd. 36.2, Berlin: Walter de Gruyter, 1987; Barnes, »Roman Aristotle«. Spomenute izvore Petrić citira i o njima raspravlja u I.3.131–133, I.4.157–161, I.6.323, I.8.469, I.10.603, I.12.727, I.13.787–789.

jarak, gdje je trunula možda i 150 godina, dok je daljnji Nelejevi nasljednici nisu prodali bogatom skupljaču knjiga Apelikontu, vjerojatno u posljednjoj četvrtini 2. st. pr. n. e.⁶ Nakon što je Sula zauzeo Atenu 86. pr. n. e., preuzeo je Apelikontovu knjižnicu i prenio je u Rim. Tamo se pak s njome upoznao sljedbenik aristotelovske filozofije Tiranion. Na Strabonovu se priču, u kojoj se Andronik ne spominje, nadovezuje Plutarh koji kaže da je potom Andronik, kako smo gore spomenuli, Aristotelove spise »učinio javnima i priredio popise koji su danas u optjecaju«.

Teško je povjerovati baš u sve pojedinosti ove priče. Kad bi ona bila u cijelosti istinita, a osobito kad bismo pretpostavili, kako priča sugerira, da je od Neleja nadalje u optjecaju bio samo jedan primjerak knjižnice, to bi značilo da je Aristotelovo pisano djelo u razdoblju od njegove smrti pa do 1. st. pr. n. e. bilo nepoznato, što bi pak značilo, primjerice, da ono nije moglo ni na koji način utjecati na helenističke filozofske sustave, osobito stoički i epikurejski.⁷ Na neki način to sugerira i Strabon, koji kaže da zbog opisane sudbine Aristotelovih i Teofrastovih knjiga »stariji peripatetici, oni nakon Teofrasta, budući da uopće nisu imali [Aristotelove i Teofrastove] knjige osim malo njih, i to uglavnom egzotičnih, nisu mogli stvarno filozofirati, nego samo recitirati opća mjesta; kasniji pak peripatetici, nakon što su knjige objavljene, bolje su od njih filozofirali i aristotelizirali, iako su najvećim dijelom bili prinuđeni nagađati zbog mnoštva pogrešaka« (13.1.54.22–30). No takva pretpostavka ipak nije sasvim uvjerljiva. Naime, Plutarh (*Sulin život* 26) govori o tome da stariji peripatetici nisu imali pristup »mnogim i točnim« primjercima Aristotelovih spisa, što jasno znači da im oni baš i nisu bili nepoznati. K tome, jedan antički izvor (Atenej, *Deipnosophisti* 1.4.22–34; Petrić ga citira u I.3.131 i I.4.161) naizgled protuslovi Strabonovoj priči, tvrdeći da je Nelej knjižnicu prodao Ptolemeju Filadelfu za

⁶ Usp. Gottschalk, »Aristotelian Philosophy in the Roman World from the Time of Cicero to the End of the Second Century AD«, str. 1083.

⁷ Tako tvrdi primjerice F. H. Sandbach, *Aristotle and the Stoa*, Cambridge: Cambridge Philological Society, 1985; za argumente protiv toga usp. npr. Barnes, »Roman Aristotle«, str. 12–16.

Aleksandrijsku knjižnicu. Petrić to prividno protuslovlje rješava tvrdeći da je Nelej vjerojatno napravio više primjeraka rukopisâ.⁸

Svjedočanstvo o Aristotelovim spisima prije Andronika nudi nam popis koji nalazimo u *Životima filozofâ* Diogena Laertija (5.22–27). Diogen je živio negdje u 3. st. n. e., no popis koji prenosi je stariji: potječe od Hermipa iz Smirne, vjerojatno iz 3. st. pr. n. e., koji je, između ostaloga, radio u Aleksandrijskoj knjižnici i koji je možda tamo naišao na popis Aristotelovih djela i uvrstio ga u svoj životopis Aristotela.⁹ Usporedimo li Diogenov popis s Ptolemejevim/Andronikovim, nešto podudaranja naći ćemo samo što se tiče Aristotelovih egzoteričnih ili popularnih djela. Što se pak tiče Aristotelovih ezoteričnih djela, koja čine Bekkerov *corpus Aristotelicum*, zajednički na Diogenovu i Ptolemejevu popisu samo su *Kategorije*, *O tumačenju*, *Topika* i *O biljkama*, dok za *Analitike*, *Politiku*, *Poetiku* i *Retoriku* ne možemo biti sigurni. Diogen, dakle, ne navodi ona djela koja danas smatramo Aristotelovim najvažnijim spisima, kao što su *Metafizika*, *Fizika*, *O duši* itd.

Petrićev pristup

Kako smo kazali, Petrić pred sobom ima korpus Aristotelovih djela koji je jako sličan Bekkerovu i Ptolemejevu/Androni-

⁸ Usp. I.3.133 i I.4.163. Tu je tezu obnovio Jean Liron u *Les aménités de la critique, ou, Dissertations et remarques nouvelles sur divers points de l'Antiquité ecclésiastique et profane*, Paris: Delaulne, 1717, o čemu usp. Primavesi, »Ein Blick in den Stollen von Skepsis: Vier Kapitel zur frühen Überlieferung des Corpus Aristotelicum«.

⁹ Usp. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, str. 68–69. Najpodrobnija analiza Diogenova popisa i dalje je P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain: Éditions Universitaires de Louvain, 1951, str. 15–193. Za razliku od većine učenjaka, Moraux smatra da je glavni Diogenov izvor Ariston s Keja, a ne Hermip. Za kritiku usp. I. Düring, »Ariston or Hermippus?«, *Classica et Mediaevalia* 17 (1956), str. 11–21. Usp. i A.-H. Chroust, »A Brief Account of the Traditional Vitae Aristotelis«, *Revue des Études Grecques* 77 (1964), str. 50–69.

Iz antike nam je sačuvan još jedan popis Aristotelovih djela, sadržan u *Vita Hesychii* (ili *Vita Menagiana*, prema Gillesu Ménageu, njezinu prvom izdavaču (1663)). On obuhvaća 197 naslova, a prvih 139 naslova u velikom dijelu odgovaraju onome što nalazimo kod Diogena, tj. Hermipa. No Petriću taj popis nije bio poznat.

kovu iako, očito, nije upoznat s Ptolemejem. Taj je korpus uspostavljen kao rezultat duge tradicije i u Petrićevo se doba smatrao službenim ili standardnim, u onom smislu u kojemu mi danas pod službenim ili standardnim Aristotelovim korpusom razumijemo ono što je ustanovio Bekker. No Petrić je dobro upoznat s činjenicom, kojoj svjedoči ne samo Diogen nego i čitava antička tradicija, da je taj standardni popis pun nejasnoća i dvojba. Kako bi se uopće mogao latiti osnovne zadaće *Peripatetičkih rasprava*, naime prosudbe Aristotelove i aristotelovske filozofije, on mora odgovoriti na pitanje: što je pravi Aristotel, to jest koja su od onih djela koja pripisujemo Aristotelu uistinu Aristotelova? Polazišni mu je izbor sasvim jednostavan i radikal: ili će, poput srednjovjekovne tradicije, neupitno prihvatiti standardni korpus kao zaokruženi sustav Aristotelove filozofije ili će pak, slijedeći načelo prema kojemu starijem autoritetu treba dati prednost, prihvatiti Diogenov popis. Jer Diogen, po Petrićevu sudu, ima snažnu vjerodostojnost: njegovi *Životi* nastali su kao rezultat skupljanja velikog broja starijih izvora, a i sam Hermip, kao glavni autor Diogenova prikaza Aristotela, star je i, po Petrićevu mišljenju, pouzdan izvor (usp. npr. I.3.93). Petrić se, kao što se može i očekivati, na početku odlučuje za ovu drugu opciju. No kako ćemo vidjeti, stvari su ipak složenije.

U prvom koraku, dakle, koji poduzima u trećoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava*, Petrić uspoređuje standardni popis s Diogenovim, jer smisljena je pretpostavka da se za ona djela koja su zajednička obama popisima može nedvojbeno smatrati da su autentična Aristotelova. Usporedba tih dvaju popisa pokazuje da je zajedničkih samo osam naslova: *O biljkama*, *Mehanika*, *Fiziognomika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona*, *Protiv Gorgije*, *Kategorije* i *O tumačenju*. No od tih osam, samo su četiri, *Mehanika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona* i *Protiv Gorgije*, van svake dvojbe. Neautentičnost spisa *O biljkama* i *Fiziognomika* Petriću je očita kao i današnjim učenjacima (usp. I.3.117). S *Kategorijama* je stvar ponešto složenija. Nekoliko antičkih autora, počevši od Amonija, posumnjalo je u autentičnost toga spisa,¹⁰ a Petrić će kasnije (usp.

¹⁰ Za iscrpan pregled i raspravu usp. L. M. de Rijk, »The Authenticity of Aristotle's *Categories*«, *Mnemosyne* 4 (1951), str. 129–159; M. Frede, »The

I.4.183–187) dati istančaniju prosudbu autentičnosti. No u ovoj prvoj koraku Petrić polazi od pretpostavke da je za djela koja se nalaze u obama popisima moguće tvrditi da su sasvim sigurno autentična, i ako se autentičnost može dovesti u pitanje na nekim drugim osnovama, to je dovoljan razlog da se djelo odbaci kao neautentično. Slično je i sa spisom *O tumačenju*, u čiju je autentičnost sumnjao i sam Andronik (usp. isto). Ishod ovog koraka, dakle, krajnje je porazan po Aristotela: nedvojbeno je autentičnih samo četiri njegova djela, i to manje važna djela koja se prema drugim kriterijima smatraju neautentičnima!¹¹

Kad bi ishod rasprave iz treće knjige prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* bio krajnji zaključak prosudbe autentičnosti Aristotelova korpusa, čitav Petrićev pothvat *Peripatetičkih rasprava* postao bi izlišan, jer bi proizašlo da predmet te knjige, to jest Aristotelova filozofija, uopće ne postoji. Zato na početku četvrte knjige Petrić kaže:

Znam da si Ti, prečasni Zaharijo, osjetio veliku nelagodu u duši kad su u prethodnoj knjizi izložene dvojbe o Aristotelovim knjigama, jer bi se činilo da ni na kojem stupnju Aristotelova filozofija ne stoji čvrsto, da ni njegova učenja nemaju uporište na čvrstom tlu. Ako se sve knjige, prvo općenito, kako postojeće tako i one koje nisu došle do naših stoljeća, potom pojedine, koje imamo u rukama, mogu dovesti u sumnju i nema sigurnog oslonca da su Aristotelove, već s pravom možemo smatrati da ne postoji nikakva Aristotelova filozofija. Ako bi se to pretpostavilo, uzalud je da težiš za aristotelovskim studijima, uludo će biti sav tvoj posao, s razlogom bi ga se klonio. (I.4.155)

Ipak, zaključak treće knjige ovoga sveska *nije* konačan Petrićev sud o autentičnosti Aristotelova korpusa.¹² U četvrtoj knjizi Pe-

Title, Unity, and Authenticity of the Aristotelian Categories», u M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, str. 11–28.

¹¹ *Mehanika* je vjerojatno nastala u ranoj peripatetičkoj školi u 3. st. pr. n. e. Nije jasno na što točno Petrić referira pod spisima *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona* i *Protiv Gorgije*. Bekkerov korpus sadrži djelo *Protiv Melisa*, *Ksenofana* i *Gorgije*, nastalo barem dva stoljeća nakon Aristotela.

¹² Kako bi se dalo zaključiti iz L. Deitz, »Do We Have Any Genuine Works by Aristotle? Francesco Patrizi da Cherso's Discussion of the *Corpus Aristotelicum*«, *Intellectual History Review* 29 (2019), str. 545–560.

trić odustaje od metode usporedbe popisâ i odlučuje se za sasvim drukčiju metodu. Zašto odustaje od metode usporedbe popisâ? Sama po sebi, ta je metoda prilično manjkava. Primjerice, Petrić zanemaruje činjenicu da Diogen popisuje neorganiziranu građu, i da je moguće da su njegovi naslovi *O znanostima*, *O protivnostima*, *O vrstama i rodovima*, *O idejama*, *O stvarima koje se izriču na više načina ili prema dodatku*, *O elementima*, *O znanosti* i *O počelu* kasnije inkorporirani u jedno djelo, možda *Metafiziku*. Isto tako, on preveliki naglasak stavlja na nepodudaranje u broju knjiga koji se navodi kod inače istovjetnih naslova. Primjerice, mi danas, kao i Petrić, imamo dvije knjige *Prve Analitike* i dvije knjige *Druge Analitike*, dok Diogen navodi devet knjiga *Prve Analitike* i dvije knjige *Velike Druge Analitike*. Odatle se ne može jednostavno zaključiti, kao što to čini Petrić, da naše *Analitike* ne odgovaraju Diogenovima.

Iako je Petrić očito svjestan manjkavosti argumenata i konkluzija koji se zasnivaju na metodi usporedbe popisâ, problem s tom metodom zapravo je načelan: ona je, kažimo to anakronistički, *nepovijesna*, i zato Petrić kaže (I.4.155) da će sada »sastaviti neku povijest«, to jest prijeći na primjereniju metodu. Prethodna je metoda nepovijesna zato što zanemaruje čitavu tradiciju; zanemaruje činjenicu da postoji duga tradicija aristotelovskih filozofa, od Teofrasta nadalje, kao i nearistotelovskih komentatora Aristotela, koji su imali bolji uvid u Aristotelov korpus od Petrića, a i nas, i koji su također razmišljali o tome što možemo shvatiti kao pravog Aristotela. Petrić zapravo priznaje da je *corpus Aristotelicum* povijesna kategorija zato što se njegova struktura ne može utvrditi interno, to jest na osnovi samog Aristotelova teksta. To je vidljivo i u njegovu osvrtu na Simplicijeve prijedloge. Simplicije je u svojem komentaru Aristotelovih *Kategorija* osobito pozornost posvetio autentičnosti toga spisa pa tako i pitanju utvrđivanja autentičnosti bilo kojega Aristotelova djela. Štoviše, on smatra da autentičnost treba ispitati prije bilo kojega drugog pitanja o nekome Aristotelovu spisu (*Komentar Aristotelovih Kategorija* 8.18–19). Autentičnost *Kategorija* Simplicije brani na osnovi četiriju kriterija: gustoće ili učestalosti pojmova, karakterističnog nazivlja, činjenice da Aristotel na djelo aludira drugdje i činjenice

da njegovi najozbiljniji suradnici *Kategorije* smatraju autentičnim (18.7–13). Petrić se osvrće na te Simplicijeve kriterije (I.4.167–173) i prihvaća samo četvrti (koji, brkajući ga s nekim drugim kriterijima, naziva petim). Prva tri, koji su interni kriteriji, to jest prema kojima se autentičnost utvrđuje samo na osnovi Aristotelova teksta, odbacuje kao nedostatne.

Petrićeva prosudba autentičnosti Aristotelova korpusa

Odustajući, dakle, od zamisli da bi se autentičnost korpusa i pojedinih Aristotelovih djela mogla izvan svake sumnje utvrditi prema internim kriterijima, Petrić predlaže osam kriterija (naziva ih i »redovi« ili »svjedočanstva«) za prosudbu autentičnosti. Prema njima, neko je djelo autentično Aristotelovo (1) ako to potvrđuju Aristotelovi učenici, osobito Teofrast; (2) ako je navedeno kao Aristotelovo u djelu potvrđenom prema prvom kriteriju; (3) ako Andronik tvrdi da je Aristotelovo; (4) ako neki Andronikov učenik potvrđuje da je Aristotelovo; (5) ako je navedeno u djelu koje je utvrđeno kao autentično prema prethodnom kriteriju; (6) ako ga kao Aristotelova navodi neki »skupljač filozofskih stvari«, primjerice Diogen; (7) ako ga kao autentičnog prihvaćaju komentatori Aristotela; (8) ako ga kao autentičnog prihvaćaju klasični autori (I.4.173).

Kriteriji su poredani prema stupnju uvjerenosti ili vjerojatnosti s kojom se na osnovi njihove primjene za neko djelo može kazati da je Aristotelovo. Prva dva su najpouzdanija, a s trećim uvjerenost počinje znatno slabiti, tako da se prema posljednjim četirima kriterijima među Aristotelove ubrajaju i knjige za koje je gotovo sigurno da nisu njegove. Petrić, dakle, ne rabi nijedan interni kriterij. Isto tako, on odustaje od zamisli da bi se autentičnost mogla utvrditi izvan svake sumnje. Ako je Aristotelov korpus povijesna kategorija, onda za njega ne možemo tražiti istinitost, nego samo vjerojatnost.

U četvrtoj knjizi ovoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić primjenjuje te kriterije na sve spise koji se tradicionalno pripisuju Aristotelu i dolazi do sljedećeg zaključka o njihovoj auten-

tičnosti. Prema prvome kriteriju, autentična je *Fizika* 1–5, 6 i 8. Prema drugome kriteriju, autentični su oni spisi koji se spominju u *Fizici* 1–5, 6 i 8. To su neki spisi o metafizici, fizici i etici, kao i neke egzoterične rasprave. No reference koje nalazimo u *Fizici* ne omogućuju točnu identifikaciju naslovâ. Prema trećem kriteriju, autentične su *Kategorije*, *Fizika*, *O nebu*, *O duši*, *Istraživanje životinja*, *O dijelovima životinja*, *Anatomija*, *Metafizika* i spis *O filozofiji*. Na sljedećem stupnju autentičnosti nalaze se spisi *O nastanku i propasti*, *O disanju*, *O dijelovima*, *O duši*, *O osjetilu*, *O pamćenju*, *O snu* i *O kretanju životinja*. Prema petom kriteriju, autentične su sve knjige iz područja proučavanja prirode, prema šestom *Mehanika*, *Protiv Ksenofana*, *Protiv Zenona*, *Protiv Gorgije* i *O začudnim stvarima za slušanje*, a prema sedmom *O tumačenju*, *Prva Analitika*, *Druga Analitika*, *Topika*, *O sofističkim opovrgavanjima*, *O snovima*, *O proricanju po snu*, *Nikomahova Etika*, *Velika Etika*, *Eudemova Etika*, *Politika*, *Ekonomika*, *Retorika*, *Retorika za Aleksandra*, *Poetika*, *O vrlinama*, *O vjetru*, *O bojama*, *Ekonomika 2* i *Retorika za Aleksandra*. Naposljetku, prema osmom kriteriju, autentični su svi spisi koje navode klasični autori. Petrić ne kaže što točno spada u tu skupinu, no, po svemu sudeći, ovdje trebamo svrstati sve gore navedene spise.

Dakle, Petrićevo shvaćanje Aristotelova korpusa sasvim je drukčije kako od našega današnjeg tako i od shvaćanja koje je bilo standardno u njegovo doba. Petrić ne odlazi u krajnost odbacujući autentičnost korpusa u cjelini (kao što je učinio Mario Nizzoli, usp. I.3.87 i bilješku), ali ne prihvaća ni autoritet tradicije. Nudi pristup koji je u načelu sasvim opravdan: pristup koji se temelji na vjerojatnosti, jedinoj metodi koja mu je (kao i nama) dostupna, uzme li se u obzir način na koji su Aristotelovi spisi došli do njega. Prema takvoj metodi, autentičnost i neautentičnost nisu apsolutna svojstva, nego ih nekom spisu ili dijelu spisa možemo pripisati samo ovisno o tomu koji od navedenih kriterija ispunjava i u kojoj mjeri. Osim toga, nije samo korpus u cjelini više djelo aristotelovske tradicije nego samog Aristotela. Protokom vremena pojedini su spisi na razne načine iskvareni i njihov izvorni oblik zapravo je nemoguće utvrditi. Prihvatimo li

gore spomenutu priču o Neleju, u koju Petrić čvrsto vjeruje kao istinitu, ispada da ni prvi naraštaj aristotelovaca nije mogao čitati pouzdanog Aristotela jer izvornike koje su Nelejevi nasljednici sakrili izjeli su moljci i plijesan, a njihovi prijepisi, nastali zbog želje za bogaćenjem, od početka su, smatra Petrić, bili nepouzdanani (usp. I.3.133). Petrić podsjeća na to da se već Eudem, koji je bio Aristotelov slušač, žalio zbog lošeg stanja rukopisa *Fizike* (usp. Simplicijev *Komentar Fizike* 923.10–11 i *PR* I.13.787), i sasvim je smisljena pretpostavka da su spisi do Andronika došli već ispunjeni umecima, konjekturama itd. Sve to vodi Petrića do stava, koji će podrobno razraditi u ostalim svescima *Peripatetičkih rasprava*, da se Aristotelov korpus ne može smatrati neupitnim izvorom filozofske istine kojemu možemo pristupiti kao »božanskom proroštvu« (I.13.793).

Petrić podrobno razmatra autentičnost svih djela korpusa. Ovdje, naravno, ne mogu ulaziti u pojednosti njegovih argumenata. Ilustracije radi, kratko ću se osvrnuti samo na dva slučaja: Petrićevu prosudbu Aristotelovih metafizičkih i etičkih spisa. Petrićeva prosudba Aristotelovih *Etika* prilično je površna i manjkava, i iz današnje perspektive sasvim neprihvatljiva. S *Metafizikom* je stvar složenija, i iako Petrićevi zaključci i u tom slučaju izgledaju brzopleti, on dobro ukazuje na neke temeljne dileme s kojima smo suočeni ne samo čitajući današnji standardan tekst Aristotelove *Metafizike* nego i tumačeći povijest metafizike kao discipline. Podrobnija obrada Petrićeva pristupa *Metafizici* nalazi se u uvodnom tekstu Mihaele Girardi-Karšulin (usp. dolje, str. LXI–LXIX), kao i u nekim njezinim drugim radovima.¹³

Petrićeva prosudba *Metafizike*

Aristotelova *Metafizika* kakvu danas čitamo sastoji se od 14 knjiga, od kojih se danas za dvije, α i κ , smatra da možda nisu

¹³ Usp. prije svega M. Girardi Karšulin, »Petrićevo tumačenje predmeta Aristotelove metafizike«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 9–10 (1979), str. 237–255; »Petrićevo tumačenje Aristotelova određenja predmeta teorijske znanosti (matematika, *Metafizika*)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 25–26 (1987), str. 31–69.

Aristotelove. Naslov pak sigurno nije Aristotelov, a po prvi se puta spominje kod Nikolaja Damascenskog u 1. stoljeću pr. n. e. Ne nalazi se u Diogenovu popisu (iako, kao što smo spomenuli, neki Diogenovi naslovi možda upućuju na spise kasnije inkorporirane u *Metafiziku*), ali se spominje i u *Vita Hesychii* (i to dvaput) i kod Ptolemeja/Andronika. Rasprave koje nalazimo u pojedinim knjigama *Metafizike* posvećene su krajnje raznolikim temama, i nije jasno tko ih je, i po kojemu načelu, ujedinio.

Petrić pretpostavlja da je naslov *Metafizika* Andronikov (iako priznaje da se to ne može sa sigurnošću tvrditi), no smatra da Andronik nije imao sadržajnog razloga da tu zbirku knjiga tako nazove: »To mnoštvo imena [kojima se Aristotel koristi u pojedinim knjigama *Metafizike*: *O mudrosti, Znanost o biću, Prva filozofija, Teologija*] bio je možda uzrok da je Andronik (ako je uopće to on bio) dvojio kojim bi ih pouzdanim imenom nazvao, pa je izmislilo drugo i nazvao ih μετὰ τὰ φυσικά, bez ikakve Aristotelove potvrde ili razloga uzetog iz same stvari« (*PR* I.5.285). Drugim riječima, Petrić smatra da je naziv *Metafizika* bibliotekarskog podrijetla, i izgleda da je bio prvi koji je zastupao tu tvrdnju.¹⁴

U osnovi problema naslova Aristotelovih metafizičkih rasprava, kao i raznolikosti tema kojima su posvećene, nalazi se temeljniji problem, koji se, otprilike, svodi na sljedeće. S jedne strane, zadaća metafizičkih rasprava kako je formulira Aristotel krajnje je univerzalna: njihov su predmet sve postojeće stvari razmotrene samo s obzirom na to da su postojeće, a ne s obzirom na neko drugo svojstvo. S druge pak strane, zadaća metafizičkih rasprava sasvim je specifična: njihov je predmet posebna vrsta stvari, koja je princip ili uzrok svih drugih vrsta stvari. Tradicionalno govoreći, Aristotelove metafizičke rasprave obuhvaćaju i univerzalnu i specijalnu metafiziku (ili: i ontologiju i teologiju), i teško je pitanje – kako interpretativno tako i uzme li se u obzir duga tradicija pokušaja davanja odgovora na nj – koji je točan međusobni odnos tih dviju vrsta razmatranja. Petrić rezolutno

¹⁴ Usp. H. Reiner, »Die Entstehung der Lehre vom bibliotekarischen Ursprung des Namens Metaphysik«, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 9 (1955), str. 79; za podrobniju raspravu usp. M. Girardi Karšulin, »Petrićevo tumačenje predmeta Aristotelove metafizike«.

tvrdi da je riječ o dvjema sasvim odjelitim vrstama razmatranja:

Tako kažemo da je namjera tih knjiga [tj. knjiga Aristotelove *Metafizike*] od početka bila prenositi mudrost, a da je ona znanost o počelima i prvim uzrocima, tj. odvojenim i nepokretnim uzrocima, među kojima je τὸ θεῖον, ono božansko, koje je najizvrsnije od svih bića i stoga je ta znanost od svih najizvrsnija i zove se teologija jer razmatra τὸ θεῖον, ono božansko, i τὸν θεόν, Boga. Tko govori o Bogu, τὸ θεῖον, najizvrsnijem od bića, nipošto ne govori o svim bićima, nego o nečem od bića, tj. o onom što je među bićima i u broju bića najizvrsnije, to jest o najizvrsnijem i prvom dijelu bića koje je počelo i uzrok svih drugih bića. Ali onaj koji raspravlja o biću kao biću raspravlja o drugoj stvari nego što je ova. Naime, onaj tko raspravlja o biću kao biću tada obuhvaća kako prve i najizvrsnije supstancije, tako i prirodne i osjetilne, tako i matematičke kvantitete i sve ostalo zajedno zahvaćeno ostalim predikamentima. Sasvim je nešto drugo biće kao biće od prvog počela. Naime, ono [biće kao biće] obuhvaća sva bića svih rodova bića, ovo pak je neki rod bića. (I.8.473)

Sukladno tome, *Metafizika* je zbrka, i ne postoje ni tekstualni ni načelni filozofski razlozi da je smatramo jedinstvenim djelom. Takav stav nije neuobičajen, a i nije bez osnove. No Petrić se, barem u ovome svesku *Peripatetičkih rasprava*, nije potrudio da ga temeljitije obrazloži. Uglavnom se zadovoljava nizanem naoko protuslovnih navoda iz Aristotela i ne gubi vrijeme na alternativnim interpretacijama.

Metafizika, dakle, nije jedinstvena rasprava, i potrebno ju je razložiti na zasebne cjeline, sa zasebnim naslovima, na koje je aludirao i sam Aristotel. Toga se Petrić prihvatio u petoj i osmoj knjizi ovoga sveska. Budući da u osnovi sadrže dvije glavne vrste razmatranja, knjige koje čitamo kao dijelove *Metafizike* mogu se podijeliti na dva glavna dijela: dio koji se bavi bićem u univerzalnom smislu, koji se može zvati *Filozofija* ili *O biću* (i u koji spadaju i *Kategorije*), i dio koji se bavi principima ili uzrocima, koji se može zvati *Teologija*, *Prva filozofija* ili *O mudrosti*.¹⁵ Petrićev konačan prijedlog glasi ovako: *O biću: Metafizika Γ, Δ, Kategorije*,

¹⁵ Budući da dio koji se bavi bićem u univerzalnom smislu sadrži dosta poglavlja u kojima se raspravlja o logici, Petrić sugerira da bi se mogao izlučiti i treći glavni dio *Metafizike*, rasprava o logici; usp. I.8.487–489.

Metafizika E, Z, H, Θ, I; O mudrosti: Metafizika B, K, Λ, M, N, Protiv Ksenofana, Zenona i Gorgije.¹⁶

Petrićeva prosudba Aristotelovih *Etika*

Današnji Aristotelov korpus, kao i onaj koji je bio standardan u Petrićevo doba, sadrži tri *Etike*: *Nikomahovu* (10 knjiga), *Eudemovu* (8 knjiga, pri čemu se knjige 5–7 *Nikomahove Etike* podudara s knjigama 4–6 *Eudemove*) i *Veliku Etiku* (2 knjige). Dok su se u Petrićevo doba, kao i ranije, sve tri *Etike* smatrale autentičnima, danas se kao nedvojbeno Aristotelove prihvaćaju samo *Nikomahova* i *Eudemova*, dok za *Veliku Etiku* većina učenjaka smatra da ju je sastavio neki kasniji autor.¹⁷ Današnje shvaćanje korpusa još je uvijek pod velikim utjecajem razvojne teze Wernera Jaegera s početka 20. stoljeća, prema kojoj u Aristotelovim spisima trebamo razlikovati slojeve nastale u različitim razdobljima.¹⁸ Prema takvu shvaćanju, *Nikomahova* je *Etika* izraz Aristotelove zrele etičke misli, a *Eudemova* ranijeg razdoblja.

Kako smo vidjeli, Petrić smatra da se *Etike* mogu prihvatiti kao autentične prema sedmom kriteriju, dakle zato što ih kao takve prihvaćaju Aristotelovi komentatori. Uistinu, kod komentatorâ nailazimo na niz referenca na *Etike*, a sačuvano je i nekoliko komentara ili parafraza *Nikomahove Etike*, od kojih je najstariji Aspazijev (2. st. n. e.), koji je ujedno i najstariji sačuvani komentar nekog Aristotelova spisa. No taj je kriterij za Petrića iznimno slab. Zapravo, kako ćemo vidjeti, on smatra da je od triju *Etika* autentična samo *Velika*. No Petrić je u svojoj prosudbi autentično-

¹⁶ Knjiga α *Metafizike* spadala bi u spise iz područja proučavanja prirode.

¹⁷ Za suvremenu obranu autentičnosti *Velike Etike* usp. prije svega *Aristoteles: Magna Moralia*, übersetzt und kommentiert von F. Dirlmeier, Berlin: Akademie Verlag, Berlin, 1958; J. M. Cooper, »The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy«, u J. M. Cooper, *Reason and Emotion: Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, Princeton: Princeton University Press, 1999 (prethodno objavljeno u *The American Journal of Philosophy* 94 (1973), str. 327–349); P. L. P. Simpson, »Aristotle's Ethics: All Four of Them«, *Philosophia* 15 (2014).

¹⁸ Usp. W. Jaeger, *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin: Weidmann, 1923.

sti *Etika* pretjerano strog. Mogli bismo tvrditi, primjerice, da bi se njihova autentičnost mogla pomaknuti barem jedan stupanj naviše. U svojem popisu Diogen navodi, između ostaloga, i *Etiku* u pet knjiga. Budući da ne specificira o kojoj je točno *Etici* riječ, Petrić smatra da ta *Etika* ne odgovara nijednoj od triju sačuvanih *Etika*. No to sigurno ne može biti dovoljan razlog. Oznake »*Nikomahova*«, »*Eudemova*« i »*Velika*« mogu biti dodaci nekoga kasnijeg izdavača ili katalogizatora, osobito uzme li se u obzir činjenica da je Diogenov popis, kao što tvrdi i sam Petrić, star, jer potječe od Hermipa iz 3. st. pr. n. e. Kao što pretpostavljaju neki suvremeni učenjaci, pet knjiga Diogenove *Etike* zapravo možda čine našu *Eudemovu Etiku* bez triju knjiga koje su zajedničke s *Nikomahovom*.¹⁹

Petrić olako odbacuje i odlomke u kojima sam Aristotel upućuje na svoje etičke spise. Tvrdi da se ti odlomci mogu odnositi na bilo koju od triju *Etika*, što je u osnovi točno, ali ne govori ništa o autentičnosti bilo koje od njih; najviše što govori jest to da je Aristotel pred sobom imao neku svoju *Etiku* koja se strukturno u nekoj mjeri razlikuje od onoga što mi danas imamo.²⁰ Svoju konačnu prosudbu autentičnosti *Etika* Petrić također donosi na osnovi ne baš uvjerljivih argumenata. Oslanja se na Cicerona (*O krajnostima* 5.12) – kojega smatra autoritetom prvenstveno zato što je živio u Andronikovo doba – i tvrdi da je *Nikomahovu Etiku* zapravo napisao Aristotelov sin Nikomah (usp. I.3.117, I.4.211, I.9.569).²¹ No Ciceronove riječi sigurno nisu jednoznačne: »Stoga

¹⁹ Usp. A. Kenny, *The Aristotelian Ethics: A Study of the Relationship Between the Eudemian and Nicomachean Ethics of Aristotle*, Oxford: Clarendon Press, 1978, str. 39–40. Hesihijin popis, koji Petrić nije poznao, a koji, kako smo spomenuli, u velikom dijelu odgovara Hermipovu, spominje *Etiku* u deset knjiga, koja možda odgovara *Nikomahovoj Etici*. Ptolemej/Andronik ne spominje *Nikomahovu Etiku*, ali zato spominje *Eudemovu Etiku* u osam knjiga i *Veliku Etiku* u dvije.

²⁰ Usp. Kenny, *The Aristotelian Ethics*, str. 5–8, koji je analizirao svih sedam odlomaka iz Aristotelovih djela u kojima Aristotel upućuje na svoje etičke spise (iste te odlomke identificirao je i Petrić) i zaključio da pet referiraju na knjige koje su zajedničke *Nikomahovoj* i *Eudemovoj Etici*, jedno samo na *Eudemovu Etiku*, dok jedno ne odgovara ničemu što nalazimo u *Etikama*.

²¹ Valja napomenuti da Petrić baš i nije dosljedan. U *PR* II.7.465 tako

držimo se Aristotela i njegova sina Nikomaha, za čije se brižljivo napisane knjige o etici kaže da su Aristotelove, iako ne vidim zašto sin ne bi mogao biti sličan ocu«. Ciceron ovdje sigurno ne tvrdi jednoznačno da je Nikomah napisao *Etiku*. Moguće je, primjerice, da mu, kao i nama, nije jasno zašto se Aristotelova *Etika* naziva *Nikomahovom* i da nagađa da je možda *Nikomahova*. Petrić odbacuje i mogućnost da je Aristotel *Etiku* posvetio sinu Nikomahu, tvrdeći da nije vjerojatno da bi tako opsežan spis, koji sadrži teške nauke, posvetio dječaku. Naprotiv, tvrdi da je vjerojatnije da mu je posvetio laganu i kratku *Veliku Etiku*. Autentičnost *Eudemove Etike* pak odbacuje jednako neuvjerljivim argumentom: tvrdi (I.3.115, I.4.219) da je ne nalazimo kod Diogena, što, kako smo kazali, ne mora biti točno, i da se naukom i izričajem razlikuje od Aristotelova, zaključujući da mora da ju je napisao Eudem s Roda (I.3.115, I.10.583). No tvrditi da se *Eudemova Etika* naukom i izričajem razlikuje od *Nikomahove* nije sasvim točno. K tome, to je zapravo sasvim irelevantno jer je autentičnost *Nikomahove Etike* ionako odbacio.

Bilo kako bilo, treba imati na umu da pitanje točnog autorstva za Petrića, u krajnjoj liniji, i nije toliko važno, kako je vidljivo iz jednoga karakterističnog petrićevskog odlomka iz druge knjige *Peripatetičkih rasprava*:

[S]ve je, tvrdimo, najvažnije podatke Aristotel preuzeo iz pitagorovskih knjiga; od njega su poslije i sin Nikomah i učenik Eudem preuzeli, te ih obilatijim riječima izlagali; i njihove su knjige nešto poput onoga zajedničkog u onoj *Maloj [etici]*: ipak, budući da se duh peripatetičarā i učenjaka među našijencima uspalio na to da je *Nikomahova Etika* Aristotelova i da je θοίγκος, 'kamen zaglavni' i vrhunac njegove moralne filozofije, pozivat ćemo se na njih u raspravi. (*PR* II.7.467)²²

tvrdi da je u ovome, prvom svesku, utvrdio da je Aristotel autor *Male* i *Nikomahove Etike*, dok u *PR* III.5.229 sugerira da je *Nikomahovu Etiku* napisao »ili otac ili sin«.

²² Navedeno prema Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum Tomus secundus (Liber V–VIII)*, Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave, Svezak drugi* (Knjiga V. – VIII.), preveo Luka Boršić, Zagreb: Institut za filozofiju, 2013.

Čitajući prvi svezak ne smijemo zaboraviti jednu od glavnih poruka *Peripatetičkih rasprava*: ono vrijedno i istinito što nalazimo u Aristotelovim spisima on je ionako preuzeo od svojih prethodnika, a ono što je sam pridonio u osnovi je bezvrijedno i neistinito.

Petrićevo tumačenje predmeta Aristotelove *Metafizike* kao pretpostavka njegove kritike Aristotela

MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN

Filozofi većinom smatraju da temeljni metafizički stavovi određuju smjer a konačno i rezultat njihovih izvođenja. Dvojbeno je, međutim, mogu li se takvi metafizički stavovi i odluke naći u *Peripatetičkim raspravama* i posebno u ovom prvom svesku, koji petrićolozi uglavnom smatraju povijesno-filološkom analizom Aristotelova opusa. Nedvojbeno je da je sam Petrić u prvom svesku svojih *Peripatetičkih rasprava* želio izložiti egzaktnu, filološku analizu; on to jasno izriče i želi da njegovo istraživanje bude tako i prihvaćeno.¹ No treba također reći i to da on u tom svesku izriče i stav o tome koji je predmet znanosti koja je obuhvaćena naslovom *Metafizika*, koje su to, koliko ih ima i uspoređuje ih s Platonovim shvaćanjima. Takav se pristup ne može smatrati čisto povijesno-filološkim, nego se filološki i filozofski uvidi u njemu prelamaju. To prelamanje i Petrićevo tumačenje predmeta *Metafizike* pretpostavka je za njegovu daljnju razrađenu kritiku Aristotela, kako u sljedećim svescima *Peripatetičkih rasprava* tako i u *Novoj sveopćoj filozofiji*.

¹ Usp. PR I.1.11: »Izložio sam koji je, po Aristotelovu shvaćanju, najbolji način filozofiranja i koja je najbolja metoda za istraživanje Aristotelovih učenja. U svemu tome držao sam se stava da ne kažem ništa bez svjedočanstava samog Aristotela, njegovih tumača i ostalih pouzdanih autora. Što je neki autor rekao, pokazao sam i ukazao na mjesta. Dodao sam grčke riječi, kada sam imao, i dodao latinske da ne misliš da sam izmislio ono što se činilo da sadrži u sebi neku novost.« Citirani se tekst nalazi u Petrićevoj posveti Zahariji Mocenigu. *Peripatetičke rasprave* navodimo ovako: »PR« znači »*Peripatetičke rasprave*«, rimska brojka upućuje na svezak, prva arapska brojka na knjigu unutar sveska, a druga arapska brojka na stranicu u hrvatskom izdanju.

Prvi Petrićev iskaz o Aristotelovoj *Metafizici* u prvom svesku *Peripatetičkih rasprava* je konstatacija da se 'metafizičke knjige' nalaze u 'istoj lađi'.² Formulacija 'u istoj lađi' dvoznačna mi je, jer ne bih sa sigurnošću mogla odrediti da li tom formulacijom Petrić misli na stvarnu lađu kojom su rukopisi prispjeli u Aleksandrijsku biblioteku ili je riječ o držaču u kojem su se svici u biblioteci nalazili.³ No u smislu te formulacije nema bitne razlike na koji se od ta dva načina ona tumači. Svakako je time Petrić htio ukazati na to da je jedinstvo tih knjiga nešto tim knjigama izvanjsko, bilo da se radi o zajedničkom transportu ili zajedničkom spremištu.

Prilikom konstatacije da se metafizičke knjige nalaze 'u istoj lađi' upućuje Petrić i na nedvojbenu i poznatu činjenicu da se pojam 'metafizički' i naslov *Metafizika* ne nalazi u tim knjigama. Ponekad također govori Petrić o metafizičkim knjigama kao o 'knjigama koje se zovu metafizičke' ili 'koje su nazivali metafizičkim'.⁴ Formulacija djeluje, mislim sasvim namjerno, omalovažavajući.

Uz to nadovezuje Petrić i stav koji se više ne može bez daljnega smatrati pozitivnim povijesno-filološkim nalazom, nego i njegovom interpretacijom. U tim knjigama, ističe Petrić, vlada

² Usp. PR I.3.107: »U istoj su lađi one knjige koje se zovu metafizičke. Naime, šutnjom ih je mimoišao i Diogen, niti se na ikojim mjestima u tolikim knjigama čita to ime. Kako zbog toga što postoji neka velika kaotična zbrka kako u tim knjigama tako i u raspravama o stvarima; ne povezuje se naime knjiga s knjigom, niti se čini da malo α pripada toj raspravi. To je uočio Aleksandar, a Filopon u onim komentarima *Metafizike* koje smo donijeli s Cipra kaže da su od Pasikrata s Roda. Tako i zbog toga što na početku stavlja da će raspravljati o mudrosti i prvim principima stvari, a drugo slijedi u većem dijelu djela. Raspravlja naime o biću i znanosti o njemu za koju se čini da se na čudne načine miješa i brka s onom mudrošću o prvim principima.«

³ Usp. Gal. *In Hippocratis librum iii epidemiarum commentarii* iii, 17a.606.8–13: $\omega\varsigma$ και τῶν καταπλεόντων ἀπάντων τὰ βιβλία κελεῦσαι πρὸς αὐτὸν κομιζεσθαι και ταῦτ' εἰς καινοὺς χάρτας γράψαντα διδόναι μὲν τὰ γραφέντα τοῖς δεσπότηαις, ὡν καταπλευσάντων ἐκομίσθησαν αἱ βίβλοι πρὸς αὐτόν, εἰς δὲ τὰς βιβλιοθήκας ἀποτίθεσθαι τὰ κομισθέντα, και εἶναι τὴν ἐπιγραφήν αὐτοῖς <Τῶν ἐκ πλοίων>.

⁴ Usp. i PR I.4.177: »[...] posao je prve filozofije, tj. raspravljanje o nepropadljivoj formi, što je doista raspravljeno u onim knjigama koje su nazivali *Metafizičkim* [...]«

zbrka i kaos. O zbrci koja se nalazi u metafizičkim knjigama govori Petrić na više mjesta u prvom svesku *Peripatetičkih rasprava*. Ovdje navodi činjenice: α *Metafizike* uopće ne pripada *Metafizici*, što je uočio i Aleksandar iz Afrodizijade.⁵ Filopon u svojim komentarima *Metafizike*⁶ za koje Petrić kaže da ih je donio sa Cipra i koje je on preveo na latinski pripisuje α *Metafizike* Pasikratu s Roda.⁷ Tim navodima dodaje Petrić da Aristotel na početku knjige predlaže raspravu o mudrosti i počelima stvari a zatim raspravlja o biću – što se na čudan način isprepleće – a to nije bilo svojstveno Aristotelu. Dodaje također da je Bessarion smatrao da dvije posljednje knjige nisu Aristotelove.⁸

Iako naslov *Metaphysica* nije Aristotelov, niti se kao pojam nalazi u knjizi, Petrić ističe da je star i nalazi ga kod Nikole Damaščanina i Plutarha. Na osnovi tih povijesnih potvrda zaključuje Petrić da naslov *Metafizika* potječe od Andronika koji je katalogizirao Aristotelove spise. Budući da u knjizi Aristotel navodi različita imena znanosti – 'mudrost', 'znanost o biću', 'znanost koja pripada filozofu', 'prva filozofija' i 'teologija' – Andronik, smatra Petrić, nije znao kojim bi imenom naslovio te knjige pa

⁵ Alex. Aphr. in *Metaph.* 137.12–14: ὅσον δὲ πάλιν ἐπὶ τῷ τέλει αὐτοῦ, οὐ δόξει τοῦτο ἐκ ταύτης εἶναι τῆς συντάξεως, ἀλλὰ τῆς φυσικῆς πραγματείας προοίμιόν τι (*Alexandri Aphrodisieii commentaria in duodecim Aristotelis libros de Prima philosophia*, Venetiis, 1561. *Rursus, si ad eius finem intueamur hic non huius ordinis esse videbitur, sed praefatio quaedam Naturalis disciplinae.*)

⁶ Drži se da su Filoponovi komentari *Metafizike* izgubljeni i da tekst Petrićeva prijevoda Filoponovih komentara *Metafizike*, kao i grčki manuskripti koji se nalaze u Bečkoj i Vatikanskoj knjižnici, potječe od Pseudo-Filopona.

⁷ Pasikrat s Roda bio je Eudemov brat i Aristotelov slušač.

⁸ Usp. PR I.3.107: »Ne povezuje se naime knjiga s knjigom, niti se čini da malo α pripada toj raspravi. To je uočio Aleksandar, a Filopon u onim komentarima *Metafizike* koje smo donijeli s Cipra kaže da su od Pasikrata s Roda. Tako i zbog toga što na početku stavlja da će raspravljati o mudrosti i prvim principima stvari, a drugo slijedi u većem dijelu djela. Raspravlja naime o biću i znanosti o njemu za koju se čini da se na čudne načine miješa i brka s onom mudrošću o prvim principima. To nije bio Aristotelov običaj, kako svi njegovi tvrde, da miješa stvari, tj. rasprave o stvarima. Također je za dvije posljednje knjige, u kojima raspravlja o idejama i matematici, Besarion smatrao da nipošto nisu Aristotelove.«

im je dao naslov μετὰ τὰ φυσικά, jer su se spisi nalazili iza spisa o fizičkim pitanjima. Petrić se s tom Andronikovom odlukom ne slaže i, s obzirom na u knjizi postojeći pojam 'prva filozofija', koji označava 'filozofiju o supstancijama koje su prije fizičkih supstancija', drži Petrić da bi te knjige bilo ispravnije zvati πρὸ τῶν φυσικῶν, *Antephysica*, *Predfizika*.⁹

No ime *Metafizika* nije jedini Petrićev problem. Ne samo da smatra da su 'metafizičke knjige' mehanički, iz bibliotekarskih potreba povezane 'u jednoj lađi', ne samo da smatra da bi se kao 'prva filozofija' ispravnije zvale *Predfizika*, nego Petrić u 'metafizičkim knjigama' vidi konglomerat dviju ili čak triju znanosti. To su: 1. znanost o biću, 2. mudrost ili znanost o prvim supstancijama ili teologija i 3. znanost o principima znanosti.¹⁰ Ne postoji povezanost među tim znanostima i Petrić odbija pokušaje pronalaženja povezanosti tih znanosti kod Aleksandra i Averoesa.¹¹

⁹ Usp. PR I.5.285: »Stoga se može smatrati da je taj naziv ostao od Andronika, koji sigurno nije Aristotelov; on u prvim dvama poglavljima navodi da će u tim knjigama raspravljati *O mudrosti*. Poslije na početku treće knjige spominje *Znanost o biću*. U sljedećem pak poglavlju kaže da se ta rasprava odnosi na filozofa; poslije u prvom poglavlju 5. knjige spominje *Prvu filozofiju* i uskoro *Teologiju*. To mnoštvo imena bio je možda uzrok da je Andronik (ako je uopće to on bio) dvojio kojim bi ih pouzdanim imenom nazvao, pa je izmislio drugo i nazvao ih μετὰ τὰ φυσικά, bez ikakve Aristotelove potvrde ili razloga uzetog iz same stvari. Naime, Aristotel je zove *Prvom filozofijom*, jer raspravlja o supstancijama koje prethode fizičkim supstancijama; kaže naime u šestoj knjizi, 1. poglavlju: 'Ako postoji neka nepokretna supstancija, ona je prije i prva filozofija.' Iz tog dvostrukog razloga, tj. stvari i Aristotelove potvrde trebale bi se [te knjige] zvati πρὸ τῶν φυσικῶν, *Antefizika* (*Predfizika*), daleko prikladnije nego μετὰ τὰ φυσικά, *Metafizika* (*Poslijefizika*), ako je trebalo odstupiti od Aristotelovih imena. Ta mnogostruka imena i o samoj mnogostrukoj stvari o kojoj se raspravlja u tim knjigama obradit ćemo brižljivije u nekoj od sljedećih knjiga.«

¹⁰ Usp. PR I.8.469: »A zašto je tako značajan muž prosudio da ono [metafizičko raspravljanje] nema ništa korisnog za nauku bila je, kako ja mislim, zbrkanost tih knjiga koju je Nikola vidio i nije odobravao, kažem, miješanje ovih dviju znanosti: o biću i o prvim supstancijama; ili bolje triju znanosti: o principima supstancija, o principima znanosti i o biću.«

¹¹ Usp. isto: »Nije mi dovoljno uvjerljiv niti Aleksandrov ili Averoesov poredak, i ne pobija se dovoljno čvrsto Nikolina misao, a također ne slaže se s povezanošću tih knjiga koja nije nikakva.«

Tematsku i sadržajnu nepovezanost tih knjiga tumači Petrić uvjerenjem da je Aristotel nedovršene metafizičke knjige predao Teofrastu da ih uredi i izda, što ovaj nije učinio.¹²

Za Petrićevo razumijevanje *Metafizike* bitno je, međutim, njegovo razlikovanje i razdvajanje dviju znanosti obuhvaćenih naslovom *Metafizika*. To je razlikovanje između znanosti o biću i mudrosti ili prve filozofije ili znanosti o prvim supstancijama ili teologije. Iako Petrić priznaje da u *Metafizici* postoji tekst u kojem Aristotel tvrdi da su znanost o biću i prva filozofija jedna te ista znanost, smatra da on sadrži velike poteškoće¹³ i zato osporava njegovu autentičnost i iznosi pretpostavku da je taj tekst nastao zato što Teofrast nije izvršio povjereni mu zadatak da popravi i objavi Aristotelove knjige. Taj su umetak o jedinstvu znanosti o prvim supstancijama, prve filozofije i znanosti o biću unijeli iz neznanja, drži Petrić, ili Apelikont, ili Tiranion ili knjižari koji su upropastili Aristotelov tekst.¹⁴

Zbrka dviju znanosti jest ono što je Petrić napomenuo već pri prvom spominjanju *Metafizike*, ali je kasnije šire razrađuje i konkretizira. Prvo treba reći da Petrić razlikuje latinsko i grčko izdanje *Metafizike*, odnosno brojanje metafizičkih knjiga. U grčkom brojanju α *Metafizike* pribrojena je prvoj knjizi *Metafizike* (A), druga je knjiga B, treća Γ itd. U latinskom brojenju manja α *Metafizike* je druga knjiga, B treća, Γ četvrta itd. Grčka, dakle, *Metafizika* ima trinaest knjiga, latinska četrnaest. Petrić se uglavnom, makar ne i sasvim dosljedno, drži grčkog brojenja. O tome moramo voditi računa kad pratimo Petrićevu podjelu na dvije osnovne znanosti sadržane u *Metafizici*, podjelu na: 1. mudrost ili znanost o odvojenim, prvim supstancijama, prvu filozofiju i teologiju i 2. znanost

¹² Usp. isto: »Mislim da je on te knjige s mnogo drugih, koje nije dovoljno pregledao ni ispravio, ostavio da ih dotjera Teofrastu, kojemu je bilo više stalo do svoje nego do učiteljeve slave, te ih nije niti pregledao niti izdao nego ih je umirući ostavio Neleju.«

¹³ Usp. I.8.467: »Ta zaista misao da je znanost o biću ista kao ona koja razmatra prve i odvojene i nepokretne supstancije čini se da sadrži u sebi velike poteškoće.« Riječ je o tekstu *Metaph.* 1026a.27–32 koji Petrić navodi neposredno prije.

¹⁴ Usp. I.8.469–471: »Ili, ako im je Aristotel dao posljednju ruku, upropastila ih je kako Apelikontova oholost tako i neznanje.«

o biću. Uz to spominje Petrić i dijelove *Metafizike* koji imaju logički sadržaj, ali to je za Petrićevo shvaćanje *Metafizike* znatno manje važno od osnovne dihotomije na znanost o biću i na mudrost.

Po Petriću na mudrost, prvu filozofiju ili teologiju odnose se sljedeće knjige *Metafizike*: prva knjiga *Metafizike* (A), druga (B), deseta (K), jedanaesta (Λ), dvanaesta (M) i trinaesta (N) knjiga.¹⁵

Znanosti o biću pripadaju treća (Γ), četvrta (Δ), peta (E), šesta (Z), sedma (H), osma (Θ) i deveta (I) knjiga *Metafizike* i osim toga još i *Predikamenti* (*Kategorije*).¹⁶

Malu alfu, α *Metafizike*, izuzima Petrić, kao i Aleksandar, potpuno iz *Metafizike* i svrstava ju u knjige fizičke tematike, iza prve knjige *Fizike*.¹⁷

Iako Petrić strogo inzistira na dvostrukosti predmeta Aristotelove *Metafizike* i na nemogućnosti njihove spojivosti, s druge strane on prihvaća i odobrava načelnu mogućnost jedinstva znanosti o biću i mudrosti, tj. znanosti o prvim principima i teologije – ali pod jednim uvjetom koji u Aristotelovoj filozofiji nije ispunjen. Pretpostavka jedinstva tih znanosti je platonički, pitagorovski i Parmenidov pojam bića. Tim pojmom biće je određeno kao 'uistinu biće', nematerijalne supstancije, ideje. To, međutim, nije, ističe Petrić, Aristotelov pojam bića, nego Platonov, pitagorovski i Parmenidov pojam bića koji je Aristotel opovrgavao, nesmiljeno kritizirao, dok je za njega biće bilo ono što je zajedničko svim kategorijama, ono univerzalno.¹⁸

¹⁵ Usp. PR I.8.459: »Mudrosti pripadaju prva knjiga *Metafizike*, tj. veća A, druga, deseta, jedanaesta, dvanaesta i trinaesta i one koje su naslovljene *Protiv Ksenofana, Zenona i Gorgije*.«

¹⁶ Usp. isto: »Reda pak 'O biću' su treća knjiga *Metafizičkih knjiga*, četvrta [knjiga], *Kategorije*, peta, šesta, sedma, osma, deveta [tj. knjiga *Metafizike*].«

¹⁷ Usp. isto: »'Fizičkom' [tj. redu pripada] pet knjiga o principima, tj. prva knjiga *Fizike* i ona koja je do sada bila α manja [manja alfa] *Metafizike* [...].«

¹⁸ Usp. PR I.8.477: »Ako je to Aristotelova misao, i ona znanost koja je prva i naziva se 'teologija' i 'mudrost' opisujući jedan rod bića odsijeca si jedan dio bića, tj. prva počela i prve uzroke bića koji su nepokretni i odvojeni, zašto je dodao da toj istoj pripada raspravljati o biću kao biću, što je zadaća one univerzalne koja razmatra sveukupno biće i zajednička je svim bićima?«

Razlikovanjem dviju znanosti (o biću i mudrosti, prve filozofije) obuhvaćenih bibliotekarskim naslovom *Metafizika*, μετὰ τὰ φυσικά, i tvrdnjom da Aristotel nije imao u vidu jedinstvo tih znanosti, niti da bi takvo jedinstvo na osnovi njegova pojma bića bilo moguće, postiže Petrić ono što sam u naslovu nazvala pretpostavkom Petrićeve kritike Aristotela.

Daljnja izvođenja iz ovog Petrićeva shvaćanja Aristotelove *Metafizike* i 'znanosti o biću' nećemo više naći u prvom svesku, ali neka od njih Petrić je razradio u sljedećim svescima.

Spomenut ću samo dvije konzekvencije iz trećeg sveska *Peripatetičkih rasprava*. Jedna je Petrićevo objašnjenje na kojim se osnovama može dokazivati jedinstvo onoga što je Petrić nazvao 'znanost o biću' i 'mudrost' ili 'prva filozofija' – i kod koga ga se može naći. Druga je Petrićevo shvaćanje Aristotelova pojma znanosti koje proizlazi iz izloženih Aristotelovih temelja.

Da je Aristotelov pojam bića različit od Platonova, pitagorovskog i Parmenidova istaknuo je Petrić i u prvom svesku,¹⁹ a u trećem svesku proširuje tu tezu i kaže da je za Aristotela biće tjelesna supstancija i uključuje u taj pojam i devet ostalih kategorija. U razlici prema Platonu, pitagorovcima i Parmenidu, Aristotelu je biće ono što ovi nazivaju 'ono nastalo'.²⁰ Znanost koja se bavi tim bićem kod Aristotela Petrić ovdje naziva filozofijom, inače je često naziva i znanošću o biću.

¹⁹ Usp. isto: »A ona koja razmatra biće i njegove akcidencije i suprotnosti jednostavnim se imenom i bez dodavanja prve ili druge [filozofije] naziva filozofijom, što ćemo poslije proučiti. Te [znanosti] su međusobno jako različite i s obzirom na predmetne rodove i s obzirom na njihova svojstva, osim ako bi ti na tom mjestu biće shvatio na Platonov, Parmenidov i Pitagorin način – tj. da je biće ono što uistinu jest, da su to ideje, supstancije bez materije, nepokretne i nepromjenljive.«

²⁰ Usp. PR III.4.133: »Aristotel u 1. knjizi *O biću* pod imenom *biće* obuhvaća tjelesnu supstanciju i ostale njezine akcidente, obuhvaćene u devet kategorija. Tako je za Aristotela *biće* što je onima *ono nastalo*; Aristotelu se njegova *Filozofija* bavi tim *bićem*, a *Mudrost odvojenim bitima*. Čini se da se one po njegovu nauku nikako ne mogu obuhvatiti kategorijama.« (F. Petrić, *Peripatetičke rasprave – svezak treći/Discussionum peripateticarum tomus tertius*, preveli Tomislav Čepulić i Mihaela Girardi-Karšulin, Zagreb: Institut za filozofiju, 2009.)

Rezultat razlike u pojmu bića između Aristotela i Platona je razlika u određenju predmeta znanosti-filozofije o biću. Aristotelova znanost (o biću) ima za predmet ono najopćenitije, skupljeno i povezano iz pojedinačnog, ne nužnog, ne uvijek istog. Predmet Platonove znanosti (o biću) koja se zove i 'dijalektika' je 'ono uistinu biće', 'uvijek isto i nužno biće' i ona ostvaruje ono što je Aristotel htio (ako je taj tekst uopće autentičan) jedinstvo znanosti o biću i prve filozofije.²¹

O različitom pojmu bića kod Aristotela i Platona ovisi i različiti put spoznavanja. Za Platona se spoznajni put sastoji u 'prisjećanju' na ideje, za Aristotela je spoznavanje sabiranje općeg iz pojedinačnog. To Aristotelovo opće sadrži i bitnu karakteristiku onog pojedinačnog iz kojeg je izvedeno, ono je ne-nužno. Bitni Petrićev zaključak o tome nalazi se na margini teksta i glasi: »Opinio Platonica – Aristotelis scientia«, to jest, jasnije u hrvatskom prijevodu: Aristotelova 'znanost' je Platonovo 'mnijenje'. U tekstu uz marginu navodi Petrić dva razloga: 1. Predmet Aristotelove znanosti je nešto potonje ili ništa, tj. ono opće skupljeno iz pojedinačnog.²² 2. Na temelju toga Aristotelova je znanost neprimjerena vlastitim Aristotelovim zahtjevima na znanost, nije istinski općenita niti je nužna. Budući da joj je predmet biće kao nastalo (a ne istinsko biće, ideja), Aristotelova znanost nije znanost, nego filodoksija.

To držim da je glavno tumačenje, započeto povijesno-filološki u prvom svesku a nastavljeno u četvrtoj knjizi trećeg sve-

²¹ PR III.4.139: »Platon se i Aristotel slažu, dakle, što se tiče mnijenja, ali se ne slažu s obzirom na znaost. Onome je znanost o pravim, istinskim bićima koja uvijek postoje na isti način i koja su nužna; Aristotelu je pak znanost o općem, sabranom iz nepostojanog pojedinačnog koje nije nužno i ne postoji uvijek na isti način. To je druga i najveća razlika između dijalektike jednoga i drugoga.«

²² Usp. isto: »Odatle nužno slijedi da Aristotelove znanosti za svoj predmet ili nemaju ništa ili imaju nešto potonje i toliko su daleko od platonovske znanosti. Platon u 7. knjizi *Države* priznaje da je umno razabiranje suprotstavljeno mnijenju: 'I mnijenje se odnosi na stvari podložne nastajanju, dok se umna spoznaja odnosi na bit.' Otuda slijedi da je Platonovo mnijenje aristotelovska znanost, jer se ona bavi onim općim skupljenim iz pojedinačnog nastalog.«

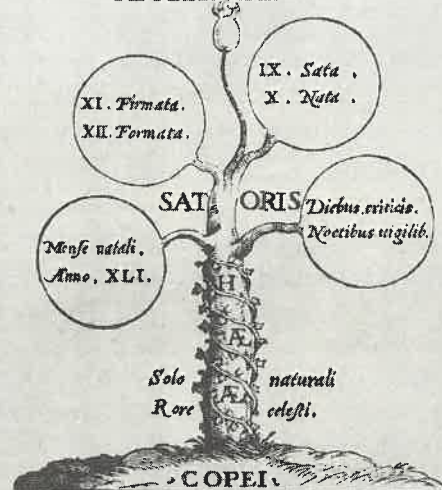
ska *Peripatetičkih rasprava*, koje je uporište i temelj kasnije razvijene i obuhvatne Petrićeve kritike Aristotela.

FRANCISCI
PATRIII.

Discussionum
PERIPATETICARVM,
Tomi Primi,
LIBRI XIII.

IN QVORVM LECTIONE, INNVMERA SANE
inueniunt studioſi, non ſolum in Ariſtotelica Philoſophia, Tironibus:
SED ETIAM, ET IN EA, ET IN RELIQVA
literatura Veteranis, mirabiliter, tum vtilia, tum rerum
veteri nouitate, iucundiſſima.
Librorum argumenta, pagina verſa indicat.
CVM PRIVILEGIO.

APRILIS DIE

Venetijs, apud Dominicum de Francisca
Anno. M. D. LXXI.

Naslovnica prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* iz 1571. godine.

Naslovnica prvog sveska
Peripatetičkih rasprava iz 1571. godine

Bilješka

LUKA BORŠIĆ

Prvi svezak *Peripatetičkih rasprava* objavljen je dvaput: prvo je izdanje iz 1571. godine, dočim je 1581. godine postao prvi od četiriju svezaka voluminoznih *Peripatetičkih rasprava*.¹ Da je Petrić već 1571. godine u trenutku prvog izdanja prvog sveska imao pred očima veći projekt vidi se po tomu da se u samom naslovu knjige, koja je samostalno izdana, navodi da je to »prvi« svezak i to deset godina prije dodavanja ostalih triju svezaka. Iz toga ipak ne možemo bez daljnega zaključiti da je na preostalima trima

¹ Stanoviti problem može predstavljati to da se u barem jednom primjerku prvog izdanja prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* različito piše godina na naslovnici. Konzultirao sam nekoliko različitih primjeraka tog izdanja i ovdje donosim povećane izreske godina izdanja triju naslovnica, označenih kao A, B i C. Primjerak A nalazi se u Biblioteka Alessandrina u Rimu, primjerak B nalazi se u Austrijskoj državnoj knjižnici u Beču, a mjesto primjerka C nije poznato. Sva tri primjerka mogu se pronaći na mrežnoj stranici Google Knjige.

A B C
M. D. LXXI. M. D. LXXI. M. D. LXXII

Imam barem tri razloga vjerovati da je u knjizi C došlo do tiskarske greške, razlijevanja tinte ili naknadnog pretvaranja točke u rimsku brojku I. Prvo, u cijeloj knjizi prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić iza brojaka stavlja točku, bilo da se radi o glavnim ili rednim brojevima, bilo napisanima arapskim ili rimskim brojkama, osim ako se ne radi o tiskarskim greškama. Drugo, nema nikakve druge uočljive druge razlike između primjeraka A, B i C osim u kakvoći tiskarskog sloga: sve stranice u tim trima knjigama započinju i završavaju istom riječi i imaju jednak broj stranica. Naposljetku, nisam ni u kojoj referenci na to izdanje pronašao da bi itko od starijih ili novijih autora naveo kao godinu izdanja godinu 1572.

svescima Petrić radio svih deset godina. Naime, na prvim stranicama drugog sveska navodi da je taj cijeli svezak napisao u samo osamdeset i osam dana.²

Mimo pridodanih triju svezaka u drugom izdanju, svezak iz 1571. i onaj iz 1581. ne razlikuju se sadržajno mnogo.³ Ipak, vrijedi se osvrnuti na samu naslovnicu prvog sveska koja je sasvim različita u tim dvama izdanjima. U izdanju iz 1571. godine čitamo sljedeći naslov: »Trinaest knjiga prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* Frane Petrića u čijem će čitanju zainteresirani svakako pronaći ne samo nebrojeno onoga što je u Aristotelovoj filozofiji korisno novacima već i u ovoj kao i u preostaloj literaturi onoga što je zbog drevne novosti građe čudesno najugodnije veteranima.«⁴ A u izdanju iz 1581. godine Petrić mijenja naslov i on glasi: »Prvi svezak *Peripatetičkih rasprava* Frane Petrića koji raspravlja u trinaest knjiga o Aristotelovu životu, običajima, knjigama, slušateljima, sljedbenicima, izlagačima, tumačima, sljedbama i o načinu filozofiranja« (str. 3 dolje).

Ispod naslova u izdanju iz 1571. godine nalazi se zanimljiva zagonetka. Vidimo biljku, koja sličići na mak, s pupoljkom na vrhu. Oko biljke, na kojoj su odozgo prema dolje napisana slova »H AE AE«, obavija se bršljan. Biljka izrasta iz zemlje na kojoj je

² »[...] na tu sam stvar [tj. podudarnost Platonove i Aristotelove filozofije] usmjerio svoj duh i na nju sam posve prionuo; tako da sam ju cijelu, kako mi se čini, priveo kraju u osamdeset i osam dana, za jutarnjih sati, iako su me tada mnoge brige neprijateljice filozofije i ometale i tištale.« Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum Tomus secundus (Liber I–IV)*, Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave, Svezak drugi (Knjiga I. – IV.)*, preveo Luka Boršić, Zagreb: Institut za filozofiju, 2013, str. 15.

³ U drugom izdanju nakon 182 stranice prvog sveska slijede još 329 stranica preostalih triju svezaka.

⁴ Ovo je nešto slobodniji prijevod sintaktički zamršene rečenice koja u latinskom glasi »Francisci Patritii Discussionum Peripateticarum Tomi Primi Libri XIII, in quorum lectione innumera sane invenient studiosi non solum in Aristotelica philosophia, tironibus, sed etiam et in ea et in reliqua literatura veteranis mirabiliter tum utilia tum rerum veteri novitate iucundissima.« Nešto doslovniji prijevod glasio bi: »Trinaest knjiga Prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* Frane Petrića u čijem će čitanju zainteresirani svakako pronaći nebrojeno toga čudesno koliko korisnoga toliko zbog drevne novosti građe najugodnijega u Aristotelovoj filozofiji novacima, a u ovoj kao i u preostaloj literaturi veteranima.«

napisano »COPEI«. Osim ploda koji se nalazi na središnjoj grani, sa svake strane postoje po dvije grane na kraju se kojih, umjesto lišća, nalaze krugovi s umetnutim tekstom. U prvom krugu, na najdonjoj lijevoj grani, stoji napisano »u mjesecu rođenja, godine 41«. Na kraju nasuprotne, donje desne, grane stoji u krugu zapisano »u kritičnim danima, probdjevenim noćima«. Poned ove, u krugu na kraju gornje desne grane stoji: »posijano u 9., rođeno u 10.«. U krugu na kraju gornje slijeve grane stoji napisano: »utvrđeno u 11., oblikovano u 12.«.⁵ Oko gornje polovice grma ili stabla napisano je »travanjskog dana sijača«, a oko donje polovice »u prirodnom tlu [ili iz prirodnog tla] s pomoću nebeske rose«.

Kako je ja razumijem, u ovoj se zagonetki radi o mješavini referenca na Petrićevu osobnu situaciju te aluzija na kršćanske i kaldejske simbole. Petrić, kao što znamo iz njegova autobiografskog pisma Bacciju Valoriju, rođen je 25. travnja 1529. godine.⁶ Rad na prvom svesku započeo je u travnju 1570. godine kad je imao 41 godinu i radio je na njemu godinu dana, što uostalom potvrđuje u posveti Zahariji Mocenigu (str. 11 dolje). Rad na knjizi nije mu bio lak: prolazio je kroz teško razdoblje, možda čak bolest, i pisao je neprospavanim noćima.⁷ Simbolično, knjigu je okončao oko svojega rođendana: plod je bio zreo 15. ili 25. travnja 1571. godine.⁸ Plod, tj. knjiga, prolazio je kroz različite faze:

⁵ Glagolski pridjevi *sata, nata, firmata, formata* stoje u gramatičkom obliku koji bi mogao biti nominativ, vokativ i ablativ jednine ženskog roda te nominativ, akuzativ i vokativ množine srednjeg roda. Odlučio sam se da je ovdje to nominativ množine srednjeg roda kao referenca na građu ove knjige koja je i u naslovu navedena u nominativu množine srednjeg roda (*innumera [...] tam utilia tam [...] iucunissima*).

⁶ Pismo je objavio D. Aguzzi Barbagli u knjizi *Francesco Patrizi da Cherso – Lettere ed opuscoli inediti*, Firenze: Sede dell'Istituto Palazzo Strozzi, 1975, str. 45–51. Pismo je napisano 1587. godine.

⁷ *Dies criticus* je bio medicinski naziv za dane kad je bolest ili krenula nabolje ili nagore.

⁸ *Aprilis die Satoris, travanjski dan sijača* razumijemo kao Uskrs koji je 1571. godine pao na 15. travnja prema tada važećem julijanskom kalendaru. Zanimljivo je da bi, prema gregorijanskom kalendaru, koji je u Veneciju službeno uveden 1582. godine, Uskrs 1571. godine pao baš na Petrićev rođendan, 25. travnja. *Sator*, sijač, česti je naziv za Krista, no u ovom kontekstu to može biti i autoreferencijalno: sijač bi bio autor, tj. Petrić.

devetog je mjeseca bio zasijan (okončan rukopis predan izdavaču?), desetog rođen (pripremljen za tisak?), jedanaestog utvrđen (korigiran?), a dvanaestog oblikovan (tiskan?).

Nešto nejasnije je značenje slova »H AE AE« napisanih na biljci i »COPEI« napisanih na tlu. Nagađam da se radi o Petrićevu aludiraju na neke kaldejske motive. »H AE AE« može biti aluzija na riječ *hedera*, »bršljan« koji je nacrtan kako se obavija oko biljke koja pupoljkom podsjeća na mak.⁹ Prema utjecajnoj renesansnoj enciklopediji simbola *Hieroglyphica* Pierija Valeriana, bršljan simbolizira, među inime, ustrajnost, poetsku kreativnost, drevnost pa čak se povezuje s pojmom »spasitelja«.¹⁰ No, istovremeno je bršljan biljka koja ima određeno značenje unutar kaldejskih proroštava. O tomu nam svjedoči Claude Mignault, jedan od najpoznatijih ranih komentatora knjige *Emblemata* autora Andree Alciatija.¹¹ On, baveći se »pitagorovskim simbolima«, piše sljedeće:

Postoje neki koji su potomstvu ostavili [građu] o simbolima Kaldejaca iz Pselovih komentara, kojima Zoroaster objašnjava magična ili kaldejska proroštva. Oni su izveli toliko mnogo toga iz slika biljaka, cvijeća, životinja, zvijezda i svačega drugoga tako da vjerujem da bi se teško mogli prikladnije prenijeti do naših dana poneki ostaci mudrosti drevnih. Ako netko želi da se to jasno pokaže gomilom primjera, odmah će povezati da se *mak* rabi kao simbol za plodnost, *čempres* za smrt, *maslina* za mir, *lovor* i *bršljan* za navijek moćan um [...].¹²

⁹ Latinska riječ za bršljan, *hedera*, ne piše se dvoglasom ae, premda se u Petrićevo vrijeme dvoglas ae izgovarao kao e.

¹⁰ Ioannis Pierii Valeriani Bolzani Bellunensis *Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii*, Basileae: [Michael Isengrin], 1556. Stranice 376v–378r, pod naslovom »De hedera« bave se bršljanom.

¹¹ Andrea Alciati (1492. – 1550.) objavio je *Emblemata (Knjiga amblema)* 1531. godine i do kraja šesnaestog stoljeća knjiga je doživjela više od 120 izdanja i različitih prijevoda. Uskoro su slijedili mnogobrojni komentari, među inime i Erazma Roterdamskog. Ipak, najpoznatiji i najutjecajniji komentator bio je francuski pravnik Claude Mignault (1536. – 1606.). Njegovi komentari na Alciatijeve *Emblemata* vjerojatno su najranije objavljeni 1571. godine, iste godine kad je Petrić izdao prvi svezak *Peripatetičkih rasprava*, prema H. Green, *Andrea Alciati and his Books of Emblems: a Biographical and Bibliographical Study*, London: Trübner, 1872, str. 83–84.

¹² Tekst sam preuzeo iz nešto kasnijeg izdanja Mignaultovih komentara koje se obično navodi kao najbolje: *Andreae Alciati Emblemata cum commentariis Claudii Minois [...]*, Patavii: Petrus Paulus Tozzius, 1621, str. xlvi:

U tom smislu slova »AE AE« mogu aludirati i na jedan od fragmenata kaldejskih proroštava:

Ha! Ha! Zemlja urla na njih sve do [njihove] djece.¹³

Nadalje, slova »H AE AE« mogu biti aluzija na boginju Hekatu, koja je u kaldejskim učenjima imala nadimak Σώτεια, spasiteljica, s glasovnom povezanošću, kao ženski ekvivalent, riječi *Sator*. Hekata je bila jedna od najmisterioznijih božica, povezana s prirodom i usudom te zemljom kao materijalnim svijetom.¹⁴

»Sunt & qui Chaldaeorum symbolis ex Pselli commentariis, quibus magica oracula seu Chaldaica Zoroastres exequitur, nonnulla posteris reliquerunt. Sic enim ex figura plantarum, florum, animalium, stellarum, rerumque aliarum pleraque involvebant, ut minime putem commodius sapientiae veterum quasdam reliquias ad nostra usque tempora transmitti potuisse. Id vero si quis velit ostensum esse aliqua exemplorum farragine, statim colliget, pro fertilitatis symbolo *Papaver* usurpatum, *Cupressum* pro morte, *Olivam* signum pacis, *Laurum* et *Hederam* ingenii semper virentis [...].«

¹³ To je 162. fragment prema Des Places: ἅ ἅ τούσδε κατωρύεται χθῶν ἐς τέκνα μέχρις (Ruth Majercik, *The Chaldean Oracles*, Leiden et al.: E. J. Brill, 1989, str. 110). Doduše, ovdje valja spomenuti da je Petrić, u dodatku *Nove sveopće filozofije* posvećenom Zoroastru i njegovim proroštvima, drukčije naveo taj fragment: Ἀυτοὺς δὲ χθῶν κατώρικται ἐς τέκνα μέχρις, s pripadnim prijevodom *Ipsas autem terra sepeliit, ad filios usque* (»Njih je zemlja pokopala, sve do vremena sinova«), preuzeto iz E. Banić-Pajnić (ur.), *Franciscus Patricius: Zoroaster et eius CCCXX Oracula Chaldaica – Frane Petrić: Zoroaster i njegovih tristo i dvadeset kaldejskih proroštava*, Zagreb: Institut za filozofiju, 2011, str. 178, 179 i 204. Hrvatski prijevod je Ivana Kapeca.

¹⁴ Još jedno objašnjenje tih slova moglo bi se nadati iz Ovidijevih *Metamorfoza*. U desetoj knjizi Ovidije ovako opisuje trenutak metamorfoze Hijakintove krvi u biljku zumbula (hijacinta), nakon Hijakintove smrti koju je skrivio njegov zaštitnik, bog Apolon: »Dok je govorio to Apòlôn istinim ust' ma, / Krv, što se proli po zemlji i od nje se pokropi trava, / Prestane biti krv i nastane sjajniji cvijet / Od Tirskog grimiza nalik na ljiljan, samo što onaj / Boju grimiznu ima, a ovaj srebrnu ima. / Febu, što počasti tako Hijakinta, nije još dosta / Bilo toga, već svoje ubilježi u lišće jade, / Aj! Aj! stoji u cv'jetu i žalost se slovima kaže.« Latinski izvornik glasi: »talia dum vero memorantur Apollinis ore, / ecce cruor, qui fusus humo signaverat herbas, / desinit esse cruor, Tyrioque nitentior ostro / flos oritur formamque capit, quam lilia, si non / purpureus color his, argenteus esset in illis. / non satis hoc Phoebo est (is enim fuit auctor honoris): / ipse suos gemitus foliis inscribit, et AI AI / flos habet inscriptum, funestaque littera ducta est.« (Ovidije, *Metamorfoze*, 10.209–216. Hrvatski prijevod je Tome Maretića iz knjige Ovidije, *Metamorfoze*, Zagreb: Matica hrvatska, 1907., str. 259.) U ovim je

Podjednako je nejasno značenje riječi »COPEI«. Najjednostavnije rješenje bilo bi da se radi o tiskarskoj grešci pa besmisleno COPEI stoji umjesto COEPI (»započeo sam«). Premda bi se to rješenje donekle dobro uklapalo u ostatak ovog tumačenja, primjerice »započeo sam rad na ovoj knjizi u travnju kad sam imao 41 godinu«, ipak nije vjerojatno da bi se tako gruba greška omakla na naslovnici, a i nejasno bi bilo zašto bi baš ta riječ bila toliko naglašena, tj. napisana velikim slovima i slične veličine kao »SATOR«.

Kompliciranije, ali zanimljivije objašnjenje jest da se ovdje radi o aluziji na mnogo različitih mističnih simbola. Shvatimo li da je riječ »COPEI« napisana grčkim alfabetom, dobijemo riječ koja podsjeća na imenicu σορός, »kutija«, »urna« ili »lijes«. ¹⁵ Isto tako bi riječ »COPEI« mogla nekim neuobičajenim grčko-latinskim pravopisom napisana biti aluzija na boginju podzemlja, Koru, koja je imala značajnu ulogu u Eleuzinskim misterijima. Naposljetku, moguće je da se između »C« i »OPEI« nazire mali razmak pa se zapravo radi o dvjema riječima, »C« i »OPEI«, što bi na latinskom moglo biti aluzija na »stotinu bogatstava« ili »stotinu moći«. ¹⁶ Na kraju možemo spomenuti da »COPEI«, čitano na grčkom alfabetu obrnuto, tj. s desna na lijevo, daje riječ ἱερός, »svet« ili »posvećen«. Biljke u ovom prikazu, možda mak i bršljan, svakako su imale posebnu, posvećenu, ulogu u kaldejskim proroštvima, kao što smo vidjeli gore.

Petrić već u svojim *Deset dijaloga o povijesti* iz 1560. godine pokazuje sklonost mističnom i simboličnom objašnjenju. Primjerice u trećem dijalogu nazvanom *Contarino* spominje nevidljivu »knjigu moje duše« (»il libro dell'anima mia«) koja sadržava sve znanje svijeta i koja je napisana u simbolima (slikama):

»U njima, kao i u mojoj, ispisane su sve stvari ovog svijeta«, odvratih.

stihovima poklič »AI AI«, koji bi se klasično isto pisao i »AE AE«, simbol velike patnje.

¹⁵ Ipak valja napomenuti da oblik σορεῖ nije valjani gramatički oblik te imenice.

¹⁶ OPEI isto tako nije valjani gramatički oblik imenice ops.

»A na koji način?« upita on. »U slikama [...]«. ¹⁷

Ne znamo koliko je literature Petrić posjedovao o toj tradiciji dok je pisao *Deset dijaloga o povijesti* no znamo da je 1571. godine već bio opskrbljen najvažnijim djelima iz te tradicije. Prema pismima vjerojatno poslanima Gianu Vicenzu Pinelliju (1535. – 1601.), znanstveniku širokog spektra i bibliofilu, za kojeg se pričalo da je imao najveću kolekciju knjiga u šesnaestostoljetnoj Italiji, Petrić iste, 1571. godine, spominje sljedeće:

Skupio sam mnoge fragmente, stvarčice i učenja o najdrevnijim filozofima, poganskim i grčkim, koji su bili pisali prije Platona i Aristotela, koje sve želim tiskati u jednom svesku, među koje se dobro uklapa *Pitagorin život* koji mi je Vaše Gospodstvo prepustilo [...]. I kad bude prikladno vrijeme, molim Vas da mi pošaljete tiskan Trismegistov grčki tekst i τὰ θεολογούμενα tako da ne bude potrebno da to prođe kod inkvizitora koji će vidjeti da je ta knjiga već bila prije tiskana. ¹⁸

I u idućem pismu Petrić spominje da posjeduje

Λόγια Zoroastri Gemista [Pletona], zbirku Kaldejaca prema platoničarima, učenja Asiraca iz Psela i prema Laertiju i drugima, učenja Bramanaca [Indijaca?] prema Apoloniju i drugima, učenja Egipćana prema Merkuriju, Jamblihu, Plutarhu, Palefatu, za kojeg vjerujem da je autor, *Mističnu egipatsku teologiju* koja je pripisana Aristotelu i drugima, mnogo Orfejevih fragmenata prema platoničarima [...], Pitagorine pjesme [...]. ¹⁹

Ako te elemente probamo složiti u jednu sliku, dobit ćemo zapravo srž Petrićeva projekta i, posredno, odnosa spram Aristotela. Dok piše prvi svezak *Peripatetičkih rasprava* Petrić paralelno i intenzivno radi na skupljanju »mistične« literature drevnih filozofa za koje vjeruje da prethode Aristotelu te da su mnogo bliže istini od Aristotela i njegove tradicije. Istovremeno ima problema: muči ga neka bolest, ne može spavati, a i boji se inkvizicije: ipak je s tim stvarima na skliskom terenu. No, on vje-

¹⁷ Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo K. Čvrljak, Pula: Čakavski sabor, 1980, str. 91.

¹⁸ Arguzzi Barbagli, *Lettere*, str. 7.

¹⁹ *Id.*, str. 8–9.

ruje da je ta mudrost drevnih predaristotelovaca ona prava mudrost («nebeska rosa») s pomoću koje će iz skupljenog korpusa »zemaljskog« znanja, skupljenog putem osjetila («prirodnog tla»), izrasti »novi« plod. To uostalom izrijekom veli u naslovu izdanja iz 1571. godine: iz te građe izrasta plod koji je koristan i vrlo ugodan koliko početnicima toliko i iskusnima. Koliko je sam naslov oksimoronski, toliko je i cijeli Petrićev projekt, *sit vena verbo*, oksimoronski. On naime želi da *novi nauk* izraste iz onoga za što vjeruje da je *najdrevnija* mudrost, tj. tradicija koja se proteže od Adamovih sinova, preko Kaldejaca i Zoroastra, koji je prema Petriću bio »bilo izumitelj bilo naučitelj cjelokupne ljudske mudrosti«, Noe, Hermesa Trismegista, Mojsija, Asiraca, Egipćana, Orfeja, Pitagore, Platona itd. pa sve do njega.²⁰ Upravo zato u naslovu ovog prvog sveska *Peripatetičkih rasprava* iz 1571. godine Petrić spominje *drevnu novost, vetus novitas*. Zameci se te zamisli, tj. o pronalaženju prave, drevno-nove filozofije, kao protuteže Aristotelu i aristotelovskoj tradiciji, kod Petrića mogu pronaći barem od 1560. godine, kad objavljuje svojih *Deset dijaloga o povijesti*. Kulminacija tog projekta je svakako objava njegove *Nove sveopće filozofije* s dodatkom »Zoroaster i njegovih tristo i dvadeset kaldejskih proroštava« iz 1591. godine, djela u kojem, nakon razornih *Peripatetičkih rasprava*, želi ponuditi *pars construens* i konačno dati *novu* objašnjenje svijeta koje svoje korijene ima u *drevnoj* tradiciji.

Svakako valja naglasiti da Petrić, s jedne strane, toj »mističnoj« drevnoj tradiciji pristupa potpuno neritualno: on, ostavljajući po strani »teurški« vid kaldejskih proroštava, rabi simbole i

²⁰ »Adamove sinove« kao ishodište pisanja prave povijesti Petrić spominje u *Deset dijaloga o povijesti*, str. 99. Erna Banić-Pajnić u poglavlju »Uloga Hermesu Trismegistu i Zoroastru pripisanih spisa u formiranju Petrićeve interpretacije Aristotelove filozofije u drugom svesku *Peripatetičkih rasprava*« datira Petrićevog Zoroastra u vrijeme Abrahama koji »četiri stotine godina prethodi Mojsiju, a to je otprilike tisuću i osamsto godina pr. Kr.«. Petrić je razlikovao dvojicu Hermesa Trismegista, djeda i unuka, koji »[o]bojica su, prema Petriću, živjela prije Mojsija«. (Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum Tomus secundus (Liber I–IV)*, Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave, Svezak drugi (Knjiga I. – IV.)*, navedeno u bilješci 2 gore, str. XXI–XLV, bilj. 2 i 3 na str. XXI i XXII.)

ambleme racionalno. Kao što već u *Deset dijaloga o povijesti* piše, ti simboli i amblemi, ili »slike«, kako ih tamo naziva, imaju praktičnu funkciju univerzalnog jezika.²¹ S druge pak strane, ne treba smetnuti s uma da sadržaj te tradicije, tj. ono što ti simboli i amblemi predstavljaju, nadilazi na osjetilima utemeljene razumske mogućnosti. U njima je takoreći kodirana božanska mudrost.²²

²¹ *Deset dijaloga o povijesti*, str. 91: »Tako sliku ideja koja je zapisana u knjigama duša svih ljudi razumiju ljudi svih jezika.«

²² Pri sastavljanju ove bilješke konzultirao sam se sa sljedećim stručnjacima: dr. Krešimirom Vukovićem, dr. Vojtěchom Hladkým, dr. Mihaelom Girardi-Karšulin i dr. Williamom Stenhouseom. Svima njima zahvaljujem na korisnim napucima koji su pridonijeli pokušaju rješenja ove zagonetke.

FRANCISCI
PATRICII
DISCVSSIONVM
Peripateticarum

TOMI IV.

Quibus ARISTOTELICÆ Philosophiæ vniuersa
Historia atque Dogmata cum VETERVM
Placitis collata, eleganter & erudi-
tè declarantur.

*OPERIS veteri verum nonitate gratissimè Argumenta
sequens docebit pagina.*

BASILEAE
AD PERNEAM LECYTHVM
CAESAREO PRIVILEGIO SVSVSAM.
CIS IO XXCI

Naslovnica *Discussionum peripateticarum t. IV*

FRANE PETRIĆ
PERIPATETIČKE RASPRAVE
u ČETIRI SVESKA

u kojima se vješto i učeno objašnjavaju sveukupna
povijest i učenja ARISTOTELOVE filozofije
uspoređeni s mišljenjima STARIH.

Sadržaj DJELA vrlo cijenjenog zbog stare novosti stvari
izložiti će sljedeća stranica.

U BASELU
KOD PIETRA PERNE
S CARSKOM DOZVOLOM
1581.

¹ Usp. Ps 119,105

TOMORVM QVATVOR
Argumenta.

TOMVS I.

De ARISTOTELIS Vita, Moribus, Libris, Auditoribus, Sectatoribus, Expositoribus, Interpretibus, Sectis, philosophandi ratione, libris tredecim differit.

TOMVS II.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus Philosophis, à multis promissam, à nemine editam, in omni philosophiæ genere CONCORDIAM, libris octo continet.

TOMVS III.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus, à nemine promissam vel editam DISCORDIAM libris septem persequitur.

TOMVS IV.

Aristotelis Dogmatum CENSURAM philosophicam libris decem instituit.

() 2

SADRŽAJ ČETIRIJU SVEZAKA

Svezak I.

Raspravlja u trinaest knjiga o ARISTOTELOVU životu, običajima, knjigama, slušateljima, sljedbenicima, izlagačima, tumačima, sljedbama i o načinu filozofiranja.

Svezak II.

Sadrži u osam knjiga SLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starim filozofima u svakom rodu filozofije, koje su mnogi obećali, a nitko nije objavio.

Svezak III.

Slijedi u sedam knjiga NESLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starima koje nitko nije ni obećao, ni objavio.

Svezak IV.

Izlaže u deset knjiga filozofsku OCJENU Aristotelovih učenja.

Petrićev portret iz 1580. godine, otisnut u knjizi *Discussionum peripateticarum* tomi IV na str. 1v.

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS PRIMUS

—♦—

Frane Petrić

PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK PRVI

FRANCISCI

Patritij

DISCVSSIONVM

Peripateticarum

TOMVS

Primus

De ARISTOTELIS Vita, Moribus, Libris, Auditoribus,
Sēclatoribus, Expositoribus, Interpretibus, Scētis,
Philosophandi ratione, libris tredecim differens.

BASILEAE
AD PERNEAM LECYTHVM
M D XXCI

) 4

FRANE PETRIĆ

PERIPATETIČKE RASPRAVE

SVEZAK I.

koji raspravlja u trinaest knjiga o ARISTOTELOVU
životu, običajima, knjigama, slušateljima,
sljedbenicima, izlagačima, tumačima,
sljedbama i o načinu filozofiranja

U BASELU
KOD PIETRA PERNE
1581.

TOMI PRIMI LIBRORUM ELENCHUS

- Lib. I. ARISTOTELIS patria, genus, educatio, studia, actiones, fortunae, dicteria, mors.
- Lib. II. Aristotelicorum librorum enumeratio.
- Lib. III. Aristotelicorum librorum disquisitio.
- Lib. IV. Aristotelicorum librorum diiudicatio.
- Lib. V. Aristotelicorum librorum loca citata et aliquot tituli restituti.
- Lib. VI. Aristotelis libri acroamatici, epoptici, exoterici, encyclii, ecdedomeni.
- Lib. VII. Aristotelicorum librorum non extantium fragmenta verborum, sententiarum, dogmatum.
- Lib. VIII. Aristotelicorum librorum extantium per genera distributio.
- Lib. IX. Aristotelicorum librorum in singulis generibus distributio.
- Lib. X. Aristotelis auditores, sectatores, expositores.
- Lib. XI. Aristotelicorum interpretum variae interpretandi rationes.
- Lib. XII. Aristotelicae sectae per varias aetates, variae philosophandi rationes.
- Lib. XIII. Ex Aristotele, inque Aristotele optima philosophandi ratio.

SADRŽAJ KNJIGA PRVOGA SVESKA

- I. knjiga ARISTOTELOVA domovina, rod, obrazovanje, učenja, djelovanja, imetak, izreke i smrt.
- II. knjiga Nabranje Aristotelovih knjiga.
- III. knjiga Istraživanje Aristotelovih knjiga.
- IV. knjiga Prosudba Aristotelovih knjiga.
- V. knjiga Citirana mjesta Aristotelovih knjiga i neki obnovljeni naslovi.
- VI. knjiga Aristotelove knjige akroamatičke, epoptičke, egzoteričke, encikličke, ekdedomene.
- VII. knjiga Fragmenti Aristotelovih knjiga koje nisu ostale: riječi, misli, učenja.
- VIII. knjiga Raspodjela po rodovima Aristotelovih knjiga koje postoje.
- IX. knjiga Raspodjela Aristotelovih knjiga po pojedinim rodovima.
- X. knjiga Aristotelovi slušači, sljedbenici, izlagači.
- XI. knjiga Različiti načini tumačenja Aristotelovih tumača.
- XII. knjiga Aristotelovske sljedbe po različitim naraštajima, različiti načini filozofiranja.
- XIII. knjiga Najbolji način filozofiranja po Aristotelu i o Aristotelu.

AD ZACHARIAM MOCENICUM
MARCI ANTONII SENATORIS
OPTIMI FILIUM

5 Biennium iam cum dimidio, Zacharia Mocenice nobolissime,
est exactum, ex quo cum Philippo patruo tuo, Cypriorum archi-
episcopo, viro omni doctrinarum virtutumque genere ornatissi-
mo, e Cypro Venetias sum revertus. Ibi optimam aetatis meae
partem philosophiaeque studiis aptissimam, alienis commodis
insudando, meis abutendo, plusquam integro septennio misere
10 contriveram. Eo me malus quidam abstulerat error. Is idem as-
sidue me fatigaverat, ut opibus alienis fabrefaciendis incumber-
em, res meas omnes praetermitterem, philosophiae studia, quae
meae deliciae fuerant, penitus omitteram, non semel vitae peric-
ulum subirem.

15 Postea vero quam frustra me multo alieno, meo nullo fructu,
nullaque gratia laborare sensi; patruo tuo adhaesi, apud eum ibi
fui, cum eo Venetias veni, cum eo etiam Patavium sum profectus;
quae res mihi post tam longum studiorum meorum exsilium op-
tissima omnium contigit. Ibi me ad vetera mea studia revocavi,
20 illis totum me reddidi, veteres cogitationes resumpsi. Aderas et
tu una cum patruo, studiorum gratia, Aristotelicae philosophiae
initiatu, viros doctissimos audiebas, quae audisses mecum con-
ferebas, quibus poteram, studia tua, ardoremque animi adiuva-
bam libenter. Praevidebam te, si dii incolumen servarent, si ae-
tati aestus a studiis non abriperet, maximos in omni philosophia
25 profectus facturum. Confirmabar in ea spe, quod audissem te,
dum adhuc tenella esses aetate, miro ingenii acumine, mira ani-
mi abstractione, quaestiones de rebus maximis patruo, tuisque
proposuisse saepius: praeceptoribus primarum literarum mag-
nam tui admirationem excitasse: senatoribus non paucis opin-
30 ionem iniecissem, ad res quasque maximas honorificentissimasque

ZAHARIJI MOCENIGU,
ODLIČNOM SINU
MARKA ANTONIJA SENATORA

Prošlo je već dvije i pol godine, vrlo plemeniti Zaharijo Mo-
cenigo, otkako sam se s tvojim stricem, ciparskim nadbiskupom, 5
mužem kojega krase svaki rod nauka i vrlina, vratio s Cipra u
Veneciju. Ondje sam najbolji dio svojega vijeka i najpogodniji
za bavljenje filozofijom više od sedam godina bijedno uništio u
znoju za tuđu korist a na štetu svoju. Onamo me je odvela neka
zla zabluda. Ta ista me je neprestano gonila da se posvetim stva- 10
ranju tuđega dobra, a da sve svoje stvari zanemarim, da potpu-
no zapustim bavljenje filozofijom, što mi je bio užitak, te da više
puta dođem u životnu opasnost.

Nakon što sam shvatio da uzaludno mnogo radim za tuđu
korist, ni za kakvu svoju i ni za kakvu zahvalnost, pridružio sam 15
se tvojem stricu; kod njega sam bio tamo, s njim sam došao u
Veneciju, s njim sam također putovao u Padovu. Budući da je
proučavanje bilo tako dugo u izgnanstvu, to mi se dogodilo kao
najpoželjnija stvar. Ondje sam se vratio svojem starom proučava-
nju, njemu sam se predao, ponovo sam se prihvatio nekadašnjih 20
razmišljanja. Zbog studija bio si prisutan i ti, zajedno sa svojim
stricem, upućen u Aristotelovu filozofiju. Slušao si vrlo učene
muževe, raspravljao si sa mnom o onome što si čuo, rado sam,
čime sam mogao, pomagao tvoje studije i oduševljenje duha.
Predviđao sam da ćeš ti, ako ti bogovi sačuvaju zdravlje, a žar 25
dobi te ne odvuče od studija, postići najveće uspjehe u cijeloj fi-
lozofiji. U toj me nadi učvrstilo što sam čuo da si još u nježnoj
dobi divnom oštrinom domišljatosti, divnom apstrakcijom duha
češće postavljao pitanja o najvećim stvarima tvojem stricu i svoji-
ma; da si veoma zadivio učitelje prvih znanja, a da si ne malo se- 30
natora uvjerio da si rođen za neke najveće i najslavnije stvari. To

natum esse. In qua expectatione, philosophos, quos Patavii
 audiebas, omnesque alios, qui te sine livore norunt, confirmasti,
 in diesque magis confirmas. Est enim in te ingenii vis excellens,
 memoria insigniter praestans, iudicium, qua es aetate, admira-
 5 bile, solertia incredibilis, nobilitas quaedam animi, qualis no-
 bilitati generis, quattuor iam laudatissimis Reipublicae ducibus
 illustrissimis¹ convenit: eloquentia tum linguae tum calami tanta,
 quantam in decem et octo annorum adolescente forte nemo
 unquam audivit, dexteritas morum et grata quaedam in conver-
 10 sando humanitas ac iucunditas, quam nemo non suspiciat, nemo
 non adamet. Haec tot tantaque naturae munera te talem esse natum
 ostendunt, qualem Plato, si viveret, inter eos adolescentes
 reponeret, quos magna ingenia magnasque naturas appellabat.
 Quae si studiis, uti coepisti, rerumque cognitione adiuveris et
 15 magnas de te admirationes exhibitis et patriae te utilissimum
 praestare poteris. Quae, cum Patavii essemus, praesagiens ego
 libentissime ex te exquirebam et quae a doctoribus tuis, viris
 celeberrimi nominis, Federico Pendasio et Octavio Amaltheo,
 qui te in Aristotelis Ethicis et Logicis instituendum susceperant,
 20 audiebas et quae tute ipse vel studiose legeres vel commentare-
 ris; communicabam tecum ex meis studiis quae tibi pro futura
 sperabam, aliquid etiam praelegebam, te ad Aristotelem totum
 percognoscendum assidue adhortabar. Quas hortationes, cum
 libenter exciperes, requisisti a me, ut Aristotelis tibi librorumque
 25 eius, si quos praeter extantes scripsisset, notitiam aliquam tra-
 derem. Libenter id oneris suscepi coepique eos, qui Aristotelicas
 res memoriae mandarant, perquirere. Reperi eius vitam a tribus
 conscriptam, Laertio Diogene, Ammonio Hermiae, seu Philo-
 pono Ioanne, Guarinoque Veronense. Laertii non satis explicatas
 30 res visa est: istos vero encomia potius Aristotelica quam vitae his-
 toriam scripsisse existimari potest. Itaque, tum hos adhibendo,
 tum ex antiquis auctoribus aliis exscribendo, Aristotelis vitam
 ad dimidium fere exaraveram. Ecce me fati quaedam vis, quae
 me novem annorum puerum ad hanc usque aetatem peregrina-
 35 tionibus continuis terraque marique exercuerat, in Hispanias

¹ corr. ex *illustrissimi*

očekivanje bez jala učvrstio si kod filozofa, koje si slušao u Pado-
 vi, i kod svih drugih koji su te poznavali, i iz dana u dan još više
 učvršćuješ. U tebi je izuzetna snaga domišljatosti, osobito izvrsno
 pamćenje, prosuda zadivljujuća za dob u kojoj jesi, nevjerojatna
 5 vještina, neka plemenitost duha koja odgovara plemenitosti roda
 četiriju već veoma pohvaljenih, sjajnih vladara republike; tolika
 rječitost, kako u govoru tako i u pismu, koliku možda nitko ni-
 kada nije čuo u osamnaestgodišnjeg mladića, pristojnost naravi,
 neka draga uljuđenost i ljubaznost u razgovoru kojoj se svatko
 10 divi, svatko je voli. Ti toliki i takvi darovi prirode pokazuju da si
 rođen takav kakva bi Platon, da je živ, ubrojio u one mladiće koje
 je zvao velikim dušama, velikim prirodama. Ako tome, kako si
 započeo, pomogneš proučavanjima i spoznajom stvari, potaknut
 ćeš veliko divljenje prema sebi i moći ćeš biti vrlo koristan za
 domovinu. Predviđajući to, dok smo bili u Padovi, od tebe sam
 15 rado tražio ono što si slušao od svojih učitelja, muževa vrlo slav-
 nog imena Federika Pendasija i Oktavija Amalta koji su na sebe
 preuzeli tvoje obrazovanje u Aristotelovoj etici i logici, kao i ono
 što si ti sam pomnjivo čitao ili komentirao; dijelio sam s tobom
 iz mojih istraživanja ono što sam mislio da će ti koristiti; nešto
 20 sam ti i tumačio, poticao te da marljivo shvatiš cijelog Aristotela.
 Budući da si te poticaje rado prihvaćao, zatražio si od mene da
 ti izložim neko znanje o Aristotelu i njegovim knjigama, ako je
 koje napisao mimo postojećih. Rado sam preuzeo taj napor i po-
 čeo sam istraživati one koji su Aristotelove stvari predali potom-
 25 stvu za pamćenje. Pronašao sam da su njegov život opisala tro-
 jica: Diogen Laercanin, Amonije, Hermijev sin, ili Ivan Filopon¹
 i Guarino iz Verone. Čini se da Laercanin nije dovoljno objasnio
 stvar, a za njih se može smatrati da su napisali više pohvale Ari-
 stotelu nego povijest njegova života. Stoga, kako držeći se njih
 30 tako i ispisujući iz drugih starih autora napisao sam Aristotelov
 životopis gotovo do polovice, kad me evo u Španjolsku odvukla
 neka sila sudbine, koja me kao dječaka od devet godina sve do
 ove dobi vodila na neprekidna putovanja zemljom i morem. Na

¹ Vjerojatno kriva atribucija, ali i poslije Petrića je još prihvaćena kao istinita. Usp. *Vita Aristotelis auctore Ammonio sive Ioanne Philopono [...]*, Helmetadii, typis et sumptibus Jacobi Mullleri, 1666.

abripuit. In itineribus ibique semestre fere temporis spatium consumpsi; Venetias reversus sum, te in memoriam revocante opus coeptum in manus resumpsi; quod, alima rem de alia nectendo, in eam magnitudinem, quam vides, excrevit. Visum enim est magnum operae pretium me facturum, si non solum quae tu a me petiistes, verum etiam quaecunque tuis in Aristotele studiis pro futura mihi viderentur, huc confferem. Spero autem me annuo hoc opere et tuis optatis et meis tui iuvandi desideriis abunde fecisse satis. Nam et Aristotelis vitam omnem ex variis fide dignissimis auctoribus collegi; libros eius omnes conquisivi; controversias, quas subierunt, monstravi; ex controversis, quos potui, exemi; fragmenta eorum, qui perierunt, in unum conduxim; exotericorum aliorumque eius generis quaestionem arduam discussi; titulos aliquot Aristotelicos restitui; loca omnia, quibus Aristoteles suos libros et extantes et non extantes appellat, recensui. Librorum genera partitus sum eaque in ordines digessi; libros suis generibus subieci eorumque inter se ordinem constitui. Peripateticorum veterum, quantum colligere potui, historiam contexui; eorum in Aristotele interpretando rationes, in philosophando methodos ante oculos posui; quae optima ex Aristotelis sententia philosophandi ratio esset, quaeque optima in Aristotelis dogmatibus pervidendis esset methodus, exposui. In quibus omnibus institutum illud servavi, ut nihil sine Aristotelis ipsius, sine suorum interpretum aliorumque probatissimorum auctorum testimoniis dicerem; ea, a quo auctore dicerentur, ostendi, locos monstravi: verba ipsa et Graeca, quando habui, et latina attuli, quo ea, quae novitatem quandam prae se ferre videbantur, a me non existimares conficta. Quibus rebus, opinor, me facilem satis tibi viam aperuisse, qua Aristotelicam philosophiam aggredereis,

putovanjima ondje izgubio sam gotovo pola godine. Vratio sam se u Veneciju. Sjetio sam se tebe i ponovno sam uzeo u ruke započeto djelo, koje je, nadovezivanjem jednoga na drugo, naraslo do te veličine koju vidiš. Činilo se da ću učiniti veliku stvar ako skupim ne samo ono što si od mene tražio nego i što god mi se činilo da će biti korisno za tvoje istraživanje Aristotela.

Nadam se da sam ovim jednogodišnjim² radom obilno udovoljio tvojim očekivanjima i svojim željama da ti pomognem. Naime, sabrao sam cijeli Aristotelov život od različitih vrlo pouzdanih autora; tražio i dobavio sam sve njegove knjige; ukazao sam na nesuglasnosti koje ih prate i oslobodio sam od toga one knjige koje sam mogao. Fragmente knjiga koje su propale sveo sam u jedno. Raspravio sam teško pitanje egzoteričkih [spisa] i drugih tog roda. Uspostavio sam neke Aristotelove naslove. Pregledao sam sva mjesta na kojima Aristotel navodi svoje knjige, postojeće i nepostojeće. Podijelio sam rodove knjiga i rasporedio ih po redovima. Knjige sam podveo pod njihove rodove i uspostavio međusobni redoslijed. Sačinio sam, koliko sam mogao sabrati, povijest starih peripatetičara i iznio na vidjelo njihove načine u tumačenju Aristotela i njihove metode u filozofiranju. Izložio sam koji je, po Aristotelovu shvaćanju, najbolji način filozofiranja i koja je najbolja metoda za istraživanje Aristotelovih učenja. U svemu tome držao sam se stava da ne kažem ništa bez svjedočanstava samog Aristotela, njegovih tumača i ostalih pouzdanih autora. Što je neki autor rekao, pokazao sam i ukazao na mjesta. Dodao sam grčke riječi, kada sam imao, i dodao latinske da ne misliš da sam izmislio ono što se činilo da sadrži u sebi neku novost. Mislim da sam ti time otvorio dosta lagani put da se njime

² Budući da je 'Posveta Zahariji Mocenigu' jednaka u prvom i drugom izdanju prvog sveska *Peripatetičkih rasprava*, može se zaključiti da je Petrić trinaest knjiga prvog sveska pisao godinu dana.

eam facilius cognosceres et felicius consequeris. Itaque a propositarum rerum prima deinceps exordiemur.

uputiš u Aristotelovu filozofiju, laganije ju spoznaš i sretnije slijediš. Stoga od predloženih stvari započnimo prvu po redu.³

³ Ovaj posljednji pasus 'Posvete Zahariji' donosi kratki pregled sadržaja trinaest knjiga prvog sveska.

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI PRIMI LIBER I

In quo Aristotelis patria, genus, educatio, studia,
actiones, fortunae, dicteria, mors continentur

5 Natus est Aristoteles anno primo olympiadis nonagesimae nonae, tradentibus Diogene Laertio ac Suida. Is fuit annus ante Christi natalem primus post trecentessimum septuagesimum. Patria illi fuit Stagira, Macedoniae, seu, ut Suidas, Thraciae
10 oppidum, quod nunc parvus vicus, Macri a barbaris illius regionis Graecis appellatur. Patrem habuit Nichomachum, qui a Machaonis filio et Aesculapii nepote genus duxit; arte medica per eam stirpem ab Aesculapio ad eum usque propagata. Fuit is Amyntae, patris Philippi, Macedoniae regis, medicus. *De medi-*
15 *ca arte*, Ἰατρικῶν, ut ait Suidas, sex libros conscripsit, Φυσικῶν *Physicorum* vero unum. Ex Phaestiadae uxore, quae itidem ab Aesculapio (ut autor est Ammonius) originem trahebat, Aristotelem et Arimnestum suscepit, quorum Aristoteles post parentum obitum ab Atarneo quodam nomine Proxeno puerulus ad-
20 huc nutriendus atque educandus suscipitur. Quod Ammonius in eius vita his verbis testatur:¹ *Post obitum Nichomachi atque Phaestiadis suscipitur Aristoteles a quodam Proxeno Atarnense, cuius educa-*

¹ μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ Νικομάχου καὶ τῆς Φαιστίδος ἀνάγεται ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ τινι Προξένῳ Ἀταρνεῖ, οὗ καὶ τῆς τροφῆς διαμεμνημένος ὁ Ἀριστοτέλης οὐ μόνον τὸν τούτου υἱὸν Νικάνορα ἀνέθρεψε καὶ πᾶσαν παιδείαν ἐπαίδευσεν ἀλλὰ καὶ υἱὸν αὐτὸν ὠκείωποίησεν καὶ τελευτῶν γ' ἐν ταῖς ἰδίαις διαθήκαις ἐπέτρεψε τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Πυθιάδα δοῦναι γαμετὴν τῷ Νικάνορι. [Vita 20.3–6]

PERIPATETIČKE RASPRAVE
PRVI SVEŽAK, PRVA KNJIGA

O Aristotelovoj domovini, rodu, obrazovanju, učenju,
djelovanju, imutku, izrekama i smrti

5 Aristotel je rođen prve godine 99. olimpijade prema Diogenu Laercaninu i Suidi. Ta je godina bila prije rođenja Kristova prva poslije tristo sedamdesete. Domovina mu je bila Stagira, makedonski ili po Suidi trački grad, sada je to malo selo, a barbari one regije zovu je Makri. Otac mu je bio Nikomah koji je potekao
10 od Makaonova sina i Eskulapova unuka, po toj lozi nastavlja-jući liječničko umijeće od Eskulapa sve do njega. Bio je liječnik Aminta, Filipova oca, makedonskoga kralja. *O umijeću liječništva*, Ἰατρικῶν, napisao je, kako kaže Suida, šest knjiga, a jednu o fizi-
15 zici, Φυσικῶν. Od žene Festijade, koja je također vukla porijeklo od Eskulapa (po autoru Amoniju), dobio je Aristotela i Arimnesta. Aristotela je poslije smrti roditelja neki Atarnjanin imenom Proksen prihvatio kao dječaćića da ga odhrani i poučava. To potvrđuje Amonije u njegovu životopisu ovim riječima: »Poslije smrti Nikomaha i Festijade Aristotela je prihvatio neki Proksen
20 Atarnjanin. Sjećajući se tog odgajanja Aristotel je ne samo othra-

tionis memor Aristoteles non solum huius filium Nicanorem enutriit et omnem disciplinam edocuit, verum etiam filium sibi adoptavit et moriens in testamento suo iussit filiam suam Pythiada dari Nicanori in uxorem. Proxenum autem uxoremque eius statua ornavit, quod ex testamento eodem apparebit. Sed adolescens factus, cum dives a patre relictus fuisset, omnem haereditatem luxuriose vivendo consumpsit. Ita de eo Aeliano, *Variae historiae* libro quinto scribente, Aristoteles abligurritis omnibus pecuniis, quae ex haereditate parentis ad eum devenerant, in militiam profectus est, deinde cum sinistris malisque avibus hoc ei procederet, pharmacopolam egit. Frequentans autem Peripatum et audiens docentium sermones, cum natura multis esset praestantior, habitum sibi comparavit, quem deinde in opus produxit. Quam eandem rem etiam Athenaeus libro octavo attestatam in hunc modum reliquit:² *Multa quoque habens dicere circa qua deliravit pharmacopola cesso, quamquam sciens Epicurum, veritatis amantissimum, haec de eo dixisse in epistola de studiis, quod paterna deglutiens in militiam est profectus et quod in ea male agens ad pharmacopolium venit.* Hanc totam rem et Diogenes et Ammonius et Guarinus subticuerunt. Ammonius autem narrat, eum post adeptas liberales disciplinas Athenas iussu oraculi missum, decimo septimo aetatis anno ad Socratem audiendum. Quae quidem utraque vera ut sint nihil obstat, nam postquam ei militia male et infoeliciter cesserat, non est a consentaneo alienum, ab eo oraculum consultum responsumque relatum, ut philosophiae sese daret, Athenasque inde venisse Socraticae audiendo operam dedisse, unde tamen victum quaereret, pharmacopolium [3] exercuisse.

Socratem tres annos audiit, ut Ammonius narrat. Quamquam, si Diogeni fides sit praestanda, Socrates ante natum Aristotelem annis sexdecim obiit. Ait enim in Socrate:³ *obiit vero primo anno nonagesimae quintae olympiadis: idque ex Apollodori ac Phalaraei*

² πολλά δὲ ἔχων ἔτι λέγειν περὶ ὧν ἐλήρησεν ὁ φαρμακοπώλης παύομαι, καίτοι εἰδῶς καὶ Ἐπίκουρον τὸν φιλαληθέστατον ταῦτ' εἰπόντα περὶ αὐτοῦ ἐν τῇ περὶ ἐπιτηδευμάτων ἐπιστολῇ, ὅτι καταφαγὼν τὰ πατρῶα ἐπὶ στρατείαν ὤρμησε καὶ ὅτι ἐν ταύτῃ κακῶς πράττων ἐπὶ τὸ φαρμακοπωλεῖν ἦλθεν. [Ath. Deipn. 8.50.1–6]

³ ἐτελεύτησε δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐνενηκοστῆς πέμπτῆς Ὀλυμπιάδος. [D.L. Vit. 2.44.12–13]

nio njegova sina Nikanora i poučio ga u cjelokupnom znanju nego ga je i posinio i umirući naredio u oporuci da se njegova kći Pitijada Nikanoru dade za ženu.« Proksena je pak i njegovu ženu ukrasio kipom – što će biti očito iz iste oporuke. No kad je odrastao, iako ga je otac ostavio bogatog, sve je nasljedstvo raskošno živeti potrošio – kako Elijan piše u petoj knjizi *Različite povijesti*: »Aristotel, kad je potrošio sav imetak koji mu je došao po nasljedstvu od oca, otišao je u vojnu službu. Potom, kad je to krenulo loše i nepovoljno, postao je ljekarnik. Posjećujući Peripat i slušajući govore učitelja, budući da je po prirodi bio sposobniji od mnogih, pribavio si je ugled koji je potom proveo u djelo.«¹ To isto ostavio je potvrđeno Atenej u osmoj knjizi na ovaj način: »Mnogo toga što imam reći o čemu je bljezgario kao ljekarnik zanemarujem, premda znam da je Epikur, kao najveći prijatelj istine, rekao o njemu u pismu o naukovanju da je potrošivši očevinu otišao u vojnu službu i jer mu je u njoj bilo loše prešao u ljekarništvo.« Cijelu tu stvar prešutjeli su Diogen, Amonije i Guarino. Amonije pak priča da je on nakon što je stekao obrazovanje u slobodnim disciplinama poslan po nalogu proročanstva u Atenu sa sedamnaest godina da sluša Sokrata. Da je to oboje istinito, ništa ne priječi. Naime, nije besmisleno da je nakon što mu je vojna služba loše i nesretno prekinuta pitao za savjet proročanstvo i da mu je dan odgovor da se posveti filozofiji, te da je otamo došao u Atenu i posvetio se slušanju Sokrata; [3] a bavio se ljekarništvom da bi se prehranio.

Sokrata je, kako priča Amonije, slušao tri godine. Premda, ako treba više vjerovati Diogenu, Sokrat je umro šezdeset godina prije Aristotelova rođenja, kaže naime u 'Sokratu': »umro je pak prve godine devedeset pete olimpijade – i to po autorstvu Apolodora i Demetrija iz Falera;«² a za Aristotela navodi kao

¹ Usp. Ael. VH 5.9.1–6: Ἀριστοτέλης ἀσωτευσάμενος τὰ ἐκ τοῦ πατρὸς χρήματα ὤρμησεν ἐπὶ στρατείαν, εἶτα ἀπαλλάττων κακῶς ἐν τούτῳ φαρμακοπώλης ἀνεφάνη. παρεσρυνεὶς δὲ ἐς τὸν Περίπατον καὶ παρακούων τῶν λόγων, ἀμείνων πεφυκῶς πολλῶν εἶτα ἐξὶν περιεβάλετο, ἦν μετὰ ταῦτα ἐκτῆσατο (citat, nema grčki i nije označeno kao citat).

² Usp. D.L. Vit. 2.44.12–45.1: ἐτελεύτησε δὲ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐνενηκοστῆς πέμπτῆς Ὀλυμπιάδος, γεγονῶς ἐτῶν ἑβδομήκοντα. ταῦτά

Demetrii auctoritate; in Aristotele autem Apollodorum hunc ipsum testem adducit:⁴ *natum vero primo anno nonae ac nonagesimae olympiadis*, ita ut quattuor integrae olympiades interfuerint inter Socratis obitum et Aristotelis nativitatem. Non potuit ergo Athenas ad eum audiendum venire neque eum audire. Sed verius Platoni sese addixit annos natus viginti, ut Ammonius; ut vero Diogenes, viginti tres; etsi Eumelus triginta dicat; qua in re a Diogene reprehenditur. Platonis auditorium viginti integros annos, ut Ammonius, ac plerique alii tradunt, frequentavit, quamquam Laertius decem et septem asserat. Satis constat inter omnes ad quadragesimum usque aetatis annum Platonis fuisse auditorem; quo universo tempore pharmacopolii arte, nec non etiam medica victum quaeritasse, satis est et historiae et rationi consonum; satis enim constat pharmacopolia antiquis temporibus medicos exercuisse; ipsum autem medicum fuisse tum ex genere, quo ortus erat, medicorum, tum ex libro, quem de sanitate et morbo conscripsit, tum praecipue ex eo constat, quod Plutarchus in Alexandro scripsit:⁵ *Videtur vero mihi Alexandro medicinae amorem indidisse magis quam alius quisquam Aristoteles; neque enim speculatricem solam amavit, sed etiam amicis laborantibus auxilia tulit et medicationes quasdam et dietas praecipit, ut est ex eius epistolis manifestum.*

Vita autem Platone defuncto Speusippoque eius nepote in schola surrogato, clauso pharmacopolio aulis sectandis sese applicuit, quod Timaeus historicus sic tetigit referente Suida⁶ *et honorabile pharmacopolium clausit et ad omnem aulam et scenam insiliit. Scilicet ad Hermiam Eunuchum est profectus. Sed antequam Plato e vivis cederet, magna inter eos dissidia oborta sunt; quod Aelianus libro Variarum historiae sic commemorat: Primum dissidi-*

⁴ γεννηθῆναι μὲν αὐτὸν τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐνάτης καὶ ἐνενηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. [D.L. Vit. 5.9.5-7]

⁵ δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ φιλατρεῖν Ἀλεξάνδρῳ προστρίψασθαι μᾶλλον ἐτέρων Ἀριστοτέλης. οὐ γὰρ μόνον τὴν θεωρίαν ἠγάπησεν, ἀλλὰ καὶ νοσοῦσιν ἐβοήθει τοῖς φίλοις, καὶ συνέταττε θεραπείας τινὰς καὶ διαίτας, ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν λαβεῖν ἔστιν. [Plu. Alex. 8.1.1-2.1]

⁶ καὶ τὸ πολυτίμητον ἰατρεῖον ἀποκεκλεικότα, καὶ πρὸς πᾶσαν αὐλὴν καὶ σκηνὴν ἐμπεπηδηκότα. [Suid. Lex. alpha. 3930.3-4]

svjedoka tog samog Apolodora:³ »rođen je pak prve godine devedeset devete olimpijade.« Tako, kako su četiri cijele olimpijade bile između smrti Sokrata i rođenja Aristotela, nije mogao doći u Atenu da ga sluša, niti ga je mogao slušati. Istinitije je naime da se posvetio Platonu s dvadeset godina, kako kaže Amonije, s dvadeset i tri prema Diogenu, premda Eumel kaže trideset, a u tome ga pobija Diogen. Platonov je slušač bio cijelih dvadeset godina, kako prenose Amonije i mnogi drugi, premda Laercanin tvrdi sedamnaest. Svi se slažu da je bio Platonov slušač do četrdesete godine; da se cijelo to vrijeme prehranjivao ljekarničkim i također liječničkim umijećem, što je sasvim u skladu s poviješću i zaključivanjem; dovoljno je utvrđeno da su se u stara vremena ljekarništvom bavili liječnici. Da je on bio liječnik proizlazi kako po rodu liječnika u kojem se rodio tako i po knjizi koju je napisao o zdravlju i bolesti, a osobito po onome što je napisao Plutarh u 'Aleksandru': »Čini mi se da je Aleksandru ljubav prema medicini ulio Aristotel više nego netko drugi; nije samo volio spekulativnu medicinu, nego je i bolesnim prijateljima pružio pomoć i propisao neka liječenja i dijete, kako je jasno iz njegovih pisama.«

Kad je pak Platon umro i njegov nećak Speuzip bio izabran u školi za predstojnika, zatvorivši ljekarnu pridružio se otpadničkim dvorištima, čega se prema Suidi dotaknuo Timej historičar: »i uglednu je ljekarnu zatvorio i upadao u svako dvorište i podij«, tj. otišao je Hermiji Eunuhu. Ali prije nego je Platon napustio žive, među njima su nastale velike nesuglasice, što spominje Elijan u knjizi *Različite povijesti*:⁴ »Kažu da je prva nesuglasica Aristotela

φησι καὶ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς. ἔνιοι γὰρ ἐξήκοντα ἐτῶν τελευτῆσαι αὐτὸν φασιν.

³ Usp. D.L. Vit. 5.9.5-7: φησὶ δ' Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς γεννηθῆναι μὲν αὐτὸν τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐνάτης καὶ ἐνενηκοστῆς Ὀλυμπιάδος.

⁴ Usp. Ael. VH 3.19.1-10: λέγεται τὴν διαφορὰν Ἀριστοτέλους πρὸς Πλάτωνα τὴν πρώτην ἐκ τούτων γενέσθαι. οὐκ ἠρέσκετο τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ Πλάτων οὐδὲ τῇ κατασκευῇ τῇ περὶ τὸ σῶμα. καὶ γὰρ ἐσθῆτι ἐχρήτο περιέργῳ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὑποδέσει, καὶ κουρὰν δὲ ἐκείρετο καὶ ταύτην ἀήθη Πλάτωνι, καὶ δακτυλίους δὲ πολλοὺς φορῶν ἐκαλλύνετο ἐπὶ τούτῳ· καὶ μωκία δὲ τις ἦν αὐτοῦ περὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ἀκαιρος στωμυλία λαλοῦντος κατηγορεῖ καὶ αὐτὴ τὸν τρόπον αὐτοῦ. πάντα δὲ

um Aristotelis adversus Platonem ex his ferunt initium cepisse. Non probabat eius vitam Plato neque corporis habitum et ornatum: nam Aristoteles vestibus et calciamentis magnificis utebatur et contra Platonis morem crines abradebat anulisque ferendis se exornabat: vultu cavillationem et irrisionem quandam praeferbat et intempestiva loquacitate in sermone ingenium eius moresque redarguebat. Haec omnia philosopho esse indigna manifestum est. Quae cum videret Plato, non admittebat hominem, sed ei praeponebat Xenocratem, Speusippum, Amiclam et alios, quos tum aliis honoribus prosequeretur, tum disputationum suarum participes esse patiebatur. Cum vero quodam tempore Xenocrates in patriam iter suscepisset, Aristoteles cum suorum discipulorum caterva, inter quos erat Mnason Phocensis et alii, Platonem oppugnabat de industria. Laborabat tum morbo Speusippus, quam ob rem Platoni adesse non poterat: Plato octuagesimum annum agebat, ita ut iam propter aetatem destitueretur memoriae viribus. Intendens igitur in eum et adoriens ex insidiis Aristoteles, magna cum ambitione quaestiones nectens ac sophisticè eum redarguens, iniurium simul et ingratum sese praebebat; proinde Plato desistens exteriore deambulatione, domi cum familiaribus privatim ambulabat. Exactis tribus mensibus Xenocrates a peregrinatione reversus invenit Aristotelem deambulantem et docentem ubi reliquerat abiens Platonem. Videns autem cum familiaribus suis non ad Platonem commeare, sed alio in civitate seorsum ex auditorio vestigia ferre, interrogabat quendam in Peripato, ubi nam esset Plato, existimans eum decumbere. At ille respondit, non male habet, sed Aristoteles ei molestiam facessens effecit ut e Peripato discesserit et in [4] horto domi philosophiam tractet. His auditis Xenocrates repente se ad Platonem contulit et offendit eum disserentem cum his qui simul aderant; erant autem frequentissimi et summae existimationis viri et adolescentes aliqui illustrissimae famae. Qui cum loquendi finem fecisset, perhumaniter pro more solito Xenocratem salutavit rursusque illum similiter Xenocrates.

s Platonom započela zbog toga što Platon nije odobravao njegov život, niti držanje tijela i ukrašavanje. Naime, Aristotel se služio krasnom odjećom i obućom i protiv Platonova običaja šišao je kosu i kitio se nošenjem prstenja, na licu mu je bio izraz ruganja i podsmješljivosti i neprimjerenom brbljavošću u govoru pobijao je njegov duh i običaje. Očito je da je sve to nedostojno filozofu. Kad je to Platon vidio, nije k sebi puštao tog čovjeka, nego mu je pretpostavljao Ksenokrata, Speuzipa, Amikla i druge koje je kako darivao drugim počastima tako i dozvoljavao da sudjeluju u njegovim raspravama. Kad je pak u neko vrijeme Ksenokrat otputovao u domovinu, Aristotel je s gomilom svojih učenika, među kojima je bio Mnason iz Fokije⁵ i drugi, pobijao namjerno Platona. Tada je Speuzip bio slab zbog bolesti te nije mogao biti podrška Platonu. Platon je imao osamdeset godina, tako da ga je već zbog dobi bila napustila snaga pamćenja. Ustajući dakle protiv njega i napadajući iz zasjede s velikom častohlepnošću Aristotel se vezanim pitanjima i sofističkim pobijanjem pokazao nepravednim i ujedno nezahvalnim; stoga je Platon, odustavši od šetnje vani, šetao sam s učenicima kod kuće. Kad se nakon tri mjeseca Ksenokrat vratio iz tuđine, našao je Aristotela kako šeće i poučava tamo gdje je na odlasku ostavio Platona. Videći da sa svojim učenicima ne saobraća s Platonom, nego da odlazi iz auditorija drugamo u gradu, pitao je nekog u peripatetičkoj školi gdje je Platon, misleći da je klonuo, a onaj je odgovorio da mu nije loše, nego je Aristotel priredivši mu neugodu postigao da otiđe iz peripatetičke škole i da [4] u vrtu doma raspravlja o filozofiji. Kad je to čuo, Ksenokrat je brzo otišao Platonu i našao ga je dok je raspravljao s onima koji su tada bili prisutni; bili su to muževi mnogobrojni i izuzetno poštovani kao i neki veoma dični mladići. Kad je prestao govoriti, najuljudnije je na uobičajeni način pozdravio Ksenokrata i obrnuto Ksenokrat slično njega.

ταῦτα ὡς ἔστιν ἀλλότρια φιλοσόφου, δηλον. (Neoznačeni citat bez grčkog.)

⁵Usp. Xenocr. *Testimonia, doctrina et fragmenta* 11.13–16: ἀποδημίας δὲ γενομένης ποτὲ τῷ Ξενοκράτει ἐς τὴν πατρίδα, ἐπέθετο τῷ Πλάτωνι ὁ Ἀριστοτέλης, χορόν τινα τῶν ὁμιλητῶν τῶν ἑαυτοῦ περιστησάμενος, ὧν ἦν Μνάσων τε ὁ Φωκεὺς καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι.

Deinde conversatione dimissa Xenocrates nullum verbum hac de re cum Platone locutus neque audiens, collectis suis commilitonibus vehementer obiurgavit Speusippum, quod Aristoteli cessisset ex Peripato; et ipse quam potuit instructissimis viribus contra Aristotelem pugnavit eoque contentionis progressus est, ut eum eiiceret et in consuetum locum Platonem restitueret.

Haec quidem res causa putanda est, cur postea Aristoteles odio sit Xenocratem persecutus; cur Lyceum contra cum aperuerit, ac denique cur Plato Aristotelem mulum appellaverit, quod Laertius his verbis refert:⁷ *Aristoteles in nos recalcitravit, veluti muli statim geniti matrem.* Quod idem quoque Aelianus libro quarto narrat sic scribens: Plato nominare solebat Aristotelem mulum. Quid autem hoc sibi nomen voluerit, ex eo liquet, quod mulus, cum saturatus est lacte materno, calcibus petit matrem. Significabat igitur Plato, involuto quodam sermone, ingratitude Aristotelis. Etenim is, cum maxima philosophiae semina et accessiones a Platone accepisset, suffertus optimis quibusque aversatus, scholam contra Platonem aperuit et in Peripato cum suis familiaribus et discipulis adversus eum pugnavit et Platonis adversarius esse cupiebat. Attamen Ammonius ostendere conatur eum superstitie adhuc Platone Lyceum minime aperuisse; neque enim potuisse, affirmat, pollentibus maxime tunc in civitate Chabria ac Timotheo, Platoni sanguinis necessitudine coniunctis; imo potius ab Aristotele Platonem tam honorifice tractatum, ut ei etiam aram statueret benevolentiae ac honoris erga eum argumentum: quam item rem disticho hoc confirmat:⁸

*Aram Aristoteles erexit hanc Platonis,
viri, quem nec laudare scelestis fas est.*

⁷ Ἀριστοτέλης ἡμᾶς ἀπελάκτισε καθαπερεὶ τὰ πωλάρια γεννηθέντα τὴν μητέρα. [D.L. Vit. 5.2.2–3]

⁸ Usp. Vita 11.4–5: βωμὸν Ἀριστοτέλης ἐνιδρύσατο τόνδε Πλάτωνος, ἀνδρὸς ὃν οὐ θέμις ἐν τοῖσι χαλεποῖσιν ἀκούειν.

Nakon druženja Ksenokrat nije o tome razgovarao s Platonom niti je što čuo, okupio je svoje drugove i snažno optužio Speuzipa da je otišao k Aristotelu iz peripatetičke škole. I sam se koliko je mogao naj snažnije borio protiv Aristotela i dotle je napredovao u sukobu da ga je izbacio i vratio Platona na uobičajeno mjesto.

Ta se stvar treba smatrati razlogom zašto je Aristotel poslije mržnjom proganjao Ksenokrata, zašto je protiv njega otvorio Licej i konačno zašto je Platon Aristotela nazvao mulom, što Laerčanin iznosi ovim riječima: »Aristotel nas je ritnuo kao tek rođene mule majku.« To isto priča i Elijan u četvrtoj knjizi ovako pišući: »Platon je običavao Aristotela zvati mulom. Što mu je pak to ime trebalo značiti jasno je po tome što mula, kad je sita majčinog mlijeka, nogom udara majku. Označavao je dakle Platon nekim skrivenim izričajem Aristotelovu nezahvalnost; naime, on, kada je od Platona primio najveća sjemena i izdanke filozofije, ispunjen najboljima, odmetnuvši se, otvorio je školu protiv Platona i u Peripatu se sa svojim sljedbenicima i učenicima borio protiv njega želeći biti Platonov protivnik.«⁶ No Amonije nastoji pokazati da on, dok je Platon bio živ, uopće nije otvorio Licej; niti je mogao, tvrdi, dok su u gradu bili snažni Habrija i Timotej koji su bili povezani s Platonom snagom krvi;⁷ čak naprotiv da je Aristotel Platona tako štovao da mu je postavio žrtvenik kao dokaz blagonaklonosti i poštovanja; to pak potvrđuje dvostihom:

*βωμὸν Ἀριστοτέλης ἐνιδρύσατο τόνδε Πλάτωνος,
Ἀνδρὸς ὃν οὐδ' αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις.*

⁶ Nije kurziv, ali je citat. Usp. Ael. VH 4.9.20–29: ὁ Πλάτων τὸν Ἀριστοτέλη ἐκάλει Πῶλον. τί δὲ ἐβούλετο αὐτῷ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο; δηλονότι ὡμολόγηται τὸν Πῶλον, ὅταν κορεσθῆ τοῦ μητρῶου γάλακτος, λακτίζειν τὴν μητέρα. ἠνίττετο οὖν καὶ ὁ Πλάτων ἀχαριστίαν τινὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ γὰρ ἐκεῖνος μέγιστα ἐς φιλοσοφίαν παρὰ Πλάτωνος λαβῶν σπέρματα καὶ ἐφόδια, εἶτα ὑποπλησθεὶς τῶν ἀρίστων καὶ ἀφηνιάσας, ἀντωκοδόμησεν αὐτῷ διατριβὴν καὶ ἀντιπαρεξήγαγεν ἐν τῷ περιπάτῳ ἐταίρους ἔχων καὶ ὁμιλητάς, καὶ ἐγλίχετο ἀντίπαλος εἶναι Πλάτωνι.

⁷ Čini se da je kriva atribucija. Philoch. *Fragmenta* F.223.15–19: οὕτω Φιλόχορος ἰστόρησε, καὶ ὅτι οὐδὲ εἰκὸς ἦν Ἀριστοτέλη ξένον ὄντα τοῦτο δύνασθαι ποιεῖν κατὰ Πλάτωνος πολίτου τυγχάνοντος καὶ μέγα δυναμένου διὰ Χαβρίαν καὶ Τιμόθεον τοὺς Ἀθήνησι στρατηγήσαντας καὶ κατὰ γένος αὐτῷ προσήκοντας.

Quod quidem factum ab eo esse potuit, vel ante dissidia inter eos orta, vel post Platonis obitum, ad obscurandam eius dissidii infamiam. Non multo deinde interiecto tempore Plato vita functus est; cuius scholae princeps Speusippus, eius ex sorore
 5 nepos, est suffectus; Aristoteles autem, eius forte rei indignatione, pharmamcopolio clauso, ut ait Timaeus, Athenisque relictis ad Hermiam Eunuchum, Atarnensium tyrannum navigavit; anno scilicet quarto olympiadis centesimae octavae, ut Laertius ex Apollodoro refert; Aristotele tunc aetatis annum quadragesimum agente. Fuerat Hermias olim Athenis primum Platonis auditor, postea Aristotelis et auditor et deliciae, παιδικά,⁹ ut Diogenes refert, ac etiam Suidas. Ab hoc Hermia, ut Strabo libro decimo tertio narrat, honorifice habitus est, ita ut Pythiada, eius vel filiam, ut Suidas, seu neptem, ut Strabo et Demetrius
 15 Magnes, seu etiam pellicem, ut Aristippus narrat, cuius amore flagrabat, in uxorem duxerit; tantaque est perfusus eius rei laetitia, ut ὑπερχαίρων gaudio exultans, τῷ γυναιίω, uxorculae, sacra eo amore, quo Eleusinae Cereri sacrificabant Athenienses, fecerit; paeanaque in Hermiam, tanquam Apollo esset, conscripserit, qui integer est apud Diogenem; quamquam Aristocles Peripateticus libro septimo *De philosophia*, ut est apud Eusebium libro *Contra philosophos* capite primo ex epistolis ad Antipatrum Aristotelis, asserat, Aristotelem Pythiada in uxorem duxisse ab obitu Hermiae. Tres annos cum Hermia versatus est; eo autem a
 20 Memnone Rhodio (ut auctor est Strabo) comprehenso et ad Persarum regem misso, Aristoteles inde aufugit. Deinde, ut idem Apollodorus tradidit, olympiadis centesimae nonae anno secundo ad Philippum, [5] Macedoniae regem, est profectus, ab eo (ut Plutarchus scribit in Alexandro) accersitus, Alexandroque filio, quindecim annorum puero, praeceptor est constitutus. Tantique a Philippo est habitus, ut in eius gratiam Stagiram eius patriam, a se antea dirutam, reaedificaverit ingentibusque muneribus eum ornaverit. Quarum omnium rerum Plutarchus in Alexandro testis est locupletissimus, dum in hanc sententiam

⁹ Usp. D.L. Vit. 5.3.10–4.1 Ἀριστιππος δ' ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ παλαιᾶς τραφῆς φησιν ἐρασθῆναι τὸν Ἀριστοτέλην παλλακίδος τοῦ Ἑρμίου.

»Aristotel je digao ovaj žrtvenik Platonov, muža kojeg zli ne smiju ni hvaliti«

To je on mogao učiniti ili prije nego je među njima nastalo razmimoilaženje ili poslije Platonove smrti da prikrije sramotu svog razmimoilaženja. Zatim je nakon kratkog vremena završio, Platonov život, a kao prvak njegove škole naslijedio ga je Speuzip, njegov nećak po sestri. Aristotel pak možda negodujući zbog toga zatvorio je ljekarnu, kako kaže Timej, te napustivši Atenu otplovio je Hermiji Eunuhu, tiranu Atarnjana – četvrte godine sto i osme olimpijade, kako prenosi Laercanin iz 'Apollodora' – kad je Aristotel imao četrdeset godina. Hermija je nekoć u Ateni bio prvo Platonov slušač, kasnije Aristotelov i slušač i užitak, παιδικά, kako prenosi Diogen i također Suida. Taj ga je Hermija, kako Strabon priča u trinaestoj knjizi, tako poštovao da je oženio Pitijadu, u koju se zaljubio, njegovu kćer, kako govori Suida, ili nećakinju, kako pričaju Strabon i Demetrije Magnet, ili konkubinu, kako govori Aristip. Bio je toliko prožet radošću zbog toga da je ὑπερχαίρων, kličući od veselja, ženici, τῷ γυναιίω,⁸ prinosio žrtve onom ljubavi kojom su Atenjani u Eleuzini žrtvovali Cereri, a napisao je za Hermiju, kao da je Apolon, pean koji je cijeli kod Diogena. Ipak, Aristoklo peripatetičar u sedmoj knjizi *O filozofiji*, kako je kod Euzebija u knjizi *Protiv filozofâ* u prvom poglavlju, iz pisama Aristotela Antipatru tvrdi da je Aristotel oženio Pitijadu nakon Hermijine smrti. Tri godine je boravio kod Hermije. Kad je Hermiju uhvatio Memnon s Roda (po Strabonu) i poslao ga kralju Perzijanaca, Aristotel je odatle pobjegao. Zatim, kako isti Apollodor prenosi, druge godine sto i devete olimpijade otputovao je Filipu, [5] kralju Makedonije, koji ga je pozvao (kako Plutarh piše u 'Aleksandru'). Postavljen je učiteljem sinu Aleksandru, dječaku od petnaest godina. Toliko ga je Filip cijenio da je radi njega ponovno sagradio Stagiru, njegovu domovinu koju je prije razorio i počastio ga je neizmjernim darovima. Najvjerodostojniji je svjedok toga Plutarh u 'Aleksandru' dok u tom smislu piše u

⁸ Usp. D.L. Vit. 5.4.1–2: τοῦ δὲ συγχωρήσαντος ἐγνημέ τ' αὐτὴν καὶ ἔθυσεν ὑπερχαίρων τῷ γυναιίω, ὡς Ἀθηναῖοι τῇ Ἐλευσινίᾳ Δήμητρι.

scribit:¹⁰ Quae in hunc modum libuit vertere: *Atque iis, qui musicam et encyclia docebant, non satis fidens curam ipsius et institutionem, veluti maioris operae et, ut Sophocles ait, multorum frenorum temonumque opus, Aristotelem accersivit, philosophorum celeberrimum ac eloquentissimum, honesta ac decentia ob eius modi doctrinam praemia illi constituens, etenim Stagiritarum urbem, ex qua Aristoteles erat, a se dirutam iterum exaedificavit et cives fugatos aut servos factos restituit in integrum. Scholam vero illis et gymnasium Nymphaeum, id quod est apud Miezam, attribuit, ubi ad haec usque tempora Aristotelis sedes lapideae et umbrosae deambulationes commonstrantur. Videtur autem Alexander non solum ethicam et politicam disciplinam accepisse, verum etiam participem factum doctrinarum reconditarum ac gravissimarum quas viri ii ascultatorias et perspectorias appellabant neque in vulgus efferebant. Dum cum Alexandro esset, Philippus (ut hoc loco ait Plutarchus) in eius gratiam Stagiram exaedificavit; Aristoteles vero illis leges dedit: οἷς καὶ νόμους θεῖναι,¹¹ quibus et leges posuisse, ait Laertius: Ammonius vero addit, Stagiritas in Aristotelis honorem festum diem celebravisse, cui Aristotelis nomen indiderint; mensem vero, quo festum celebrarent, Stagiritem appellabant. Fuit igitur Aristoteles cum Alexandro usque ad Philippi patris mortem, quae fuit olympiadis centesimae undecimae, anno primo, ut Diodorus autor est, post annos sex exactos ex quo Aristoteles Alexandrum docendum susceperat. Quamquam*

¹⁰ καὶ τοῖς περὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐγκύκλια παιδευταῖς οὐ πάνυ τι πιστεύων τὴν ἐπιστάσιαν αὐτοῦ καὶ κατάρτισιν, ὡς μείζονος οὔσαν πραγματείας καὶ κατὰ τὸν Σοφοκλέα πολλῶν χαλινῶν ἔργον οἰάκων θ' ἅμα, μετεπέμψατο τῶν φιλοσόφων τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον Ἀριστοτέλην, καλὰ καὶ πρέποντα διδασκάλια τελέσας αὐτῶ. τὴν γὰρ Σταγειριτῶν πόλιν, ἐξ ἧς ἦν Ἀριστοτέλης, ἀνάστατον ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένην συνώκισε πάλιν, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἢ δουλεύοντας τῶν πολιτῶν ἀποκατέστησε. σχολὴν μὲν οὖν αὐτοῖς καὶ διατριβὴν τὸ περὶ Μιέζαν Νυμφαῖον ἀπέδειξεν, ὅπου μέχρι νῦν Ἀριστοτέλους ἔδρας τε λιθίνας καὶ ὑποσκίους περιπάτους δεικνύουσιν. ἔοικε δ' Ἀλέξανδρος οὐ μόνον τὸν ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν παραλαβεῖν λόγον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπορρήτων καὶ βαθυτέρων διδασκαλιῶν, ἃς οἱ ἄνδρες ἰδίως ἀκροατικὰς καὶ ἐποπτικὰς προσαγορεύοντες οὐκ ἐξέφερον εἰς πολλοὺς, μετασχεῖν. [Plu. Alex. 7.2.1–6.1]

¹¹ [D.L. Vit. 5.4.6–7]

mojem prijevodu: »I ne vjerujući dovoljno onima koji su poučavali muziku i opće obrazovanje kao brigu za njega i pouku, kao posao većeg truda ili, kako Sofoklo kaže, posao više uzda i kola, pozvao je Aristotela, najslavnijeg od filozofa i najrječitijeg. Odredio mu je časnu i primjerenu, zbog takva nauka, nagradu. Naime, ponovo je izgradio grad Stagirićana koji je razorio, iz kojeg je bio Aristotel, i oslobodio je građane koji su izbjegli ili postali robovi. Dao im je školu i gimnaziju Nimfej koji je kod Mizeze⁹ gdje se sve do današnjeg vremena jasno pokazuju Aristotelove kamene sjedalice i sjenovite šetnje. Čini se da Aleksandar nije samo primio etički i politički nauk, nego je bio upućen u tajne nauke i najteže, koje su oni muževi nazivali 'za slušanje i temeljito shvaćanje' i nisu se iznosile u svjetinu.« Dok je bio s Aleksandrom, Filip je (kako na tom mjestu kaže Plutarh) radi njega izgradio Stagiru, Aristotel im je pak dao zakone, οἷς καὶ νόμους θεῖναι, »a njima je dao i zakone« – kaže Laertianin; Amonije dodaje da su Stagirićani u Aristotelovu čast slavili blagdan kojemu su dali ime *Aristotelia*, a mjesec u kojem su slavili blagdan nazivali su *stagiritom*. Aristotel je bio s Aleksandrom do smrti njegova oca Filipa koja je bila 111. olimpijade, u prvoj godini – kako piše Diodor, nakon završenih šest godina otkako je Aristotel uzeo Aleksandra

⁹ Antičko mjesto u Makedoniji.

Iustinus libro duodecimo quinque asserat: *exacta pueritia*, inquit, *quinquennium sub Aristotele doctore inclyto omnium philosophorum crevit*. Principio Alexander Aristotelem plusquam patrem amore est prosecutus eumque magnopere est admiratus, postea vero
 5 suspectum habuit, quam rem ita prodidit Plutarchus¹² *Aristotelem principio admiratione persecutus et amore non minori (ut ipse dicere solebat) quam patrem, quod ob hunc viveret, ob illum vero bene viveret, postea suspectiorem habuit, non quod ei quicquam mali faceret, sed quod benevolentia illa sua non amplius vehemens illud ac amato-*
 10 *rium haberet erga eum, indicium abalienationis ab eo cuiusdam fuit.*

Quae abalienatio post Alexandri in Asiam profectionem in dies magis ac magis in animo regis crescens, tandem Hermolai contra regem coniuratione in odium est versa, ita ut etiam eius rei poenas per literas ad Antipatrum Aristoteli minaretur, quod
 15 eum eius coniurationis per Callisthenem auctorem credidisset, attestante id Plutarcho, cum in Alexandro ita scribit:¹³ *Ultimo ad Antipatrum scribens et Callisthenem culpa rerum faciens ait: Pueri quidem a Macedonibus sunt interempti, sophisten vero puniam ego et eos, qui eum miserunt et qui in urbes eos [6] recipiunt, qui mihi insidiantur. Clare in his contra Aristotelem sese indicans. Quarum poenarum forte timor, seu odium, ex Callisthenis morte in regem contractum sive ultionis desiderium Aristotelem induxit, ut Antipatro, qui Macedoniae regnum affectabat, auctor fieret veneni illius, quo Alexander extinctus postea est, testante id eodem*
 20 *Plutarcho his verbis:*¹⁴ *Alii vero Aristotelem dicunt consortem consilii*

¹² Ἀριστοτέλην δὲ θαυμάζων ἐν ἀρχῇ καὶ ἀγαπῶν οὐχ ἤττον, ὡς αὐτὸς ἔλεγε, τοῦ πατρὸς, ὡς δι' ἐκεῖνον μὲν ζῶν, διὰ τοῦτον δὲ καλῶς ζῶν, ὕστερον ὑποπτότερον ἔσχεν, οὐχ ὥστε ποιῆσαι τι κακόν, ἀλλ' αἱ φιλοφροσύνη καὶ τὸ σφοδρὸν ἐκεῖνο καὶ στερεοτικὸν οὐκ ἔχουσαι πρὸς αὐτόν, ἀλλοτριότητος ἐγένοντο τεκμήριον. [Plu. Alex. 8.4.1–8.5.1]

¹³ ὕστερον δὲ γράφων πρὸς Ἀντίπατρον καὶ τὸν Καλλισθένην συνεπαιτιασάμενος, οἱ μὲν παῖδες φησὶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατελεύσθησαν, τὸν δὲ σοφιστὴν ἐγὼ κολάσω καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτόν καὶ τοὺς ὑποδεχομένους ταῖς πόλεσι τοὺς ἐμοὶ ἐπιβουλεύοντας, ἀντικρὺς ἐν γε τοῦτοις ἀποκαλυπτόμενος πρὸς Ἀριστοτέλην. [Plu. Alex. 55.7.1–8.1]

¹⁴ οἱ δ' Ἀριστοτέλην φάσκοντες Ἀντίπατρον σύμβουλον γεγενῆσθαι τῆς πράξεως καὶ ὅλως δι' ἐκεῖνου κομισθῆναι τὸ φάρμακον Ἀγνόθεμιν

da ga poučava, premda Justin u 25. knjizi tvrdi: »nakon završena djetinjstva«, kaže, »pet godina rastao je pod vodstvom učitelja Aristotela, slavnoga među svim filozofima.« U početku je Aleksandar Aristotela volio više nego oca i veoma mu se divio, poslije je zazirao od njega. To je Plutarh ovako iznio: »Aristotela je u
 5 početku slijedio s divljenjem i ljubavlju ne manjom (kako je sam običavao govoriti) nego kao prema ocu jer je po ovome živio, a po onome pak dobro živio; poslije je zazirao od njega ne zato što bi mu nešto lošega učinio, nego zato što ona njegova dobronamjernost nije više imala onu žestinu i strast, to je bila naznaka
 10 neke otuđenosti od njega.«

Ta je otuđenost poslije odlaska Aleksandra u Aziju iz dana u dan sve više rasla u duši kralja, konačno je, kada se Hermolaj urotio protiv kralja, prešla u mržnju, tako da je Aristotelu prijetio u pismu Antipatru kaznama za to, jer je njega smatrao začetnikom
 15 Kalistenove urote, kako potvrđuje Plutarh kad u 'Aleksandru' ovako piše: »Na kraju pišući Antipatru i držeći Kalistena krivcem stvari kaže: 'Dječaci su ubijeni od Makedonaca, sofista ću ja kazniti i one koji su ga poslali i one koji u gradove [6] primaju one zavjerenike protiv mene', jasno time upućujući protiv
 20 Aristotela.« Možda strah od tih kazni ili mržnja, zbog Kalistenove smrti usmjerena na kralja, ili želja za osvetom, navela je Aristotela da je Antipatru, koji je težio za kraljevstvom Makedonije, bio tvorac onog otrova kojim je Aleksandar kasnije ubijen
 25 – kako svjedoči isti Plutarh ovim riječima: »Drugi pak kažu da

*Antipatro fuisse et omnino per eum venenum delatum, Agnothemini quendam narrare aiunt, qui id ab Antigono rege audierit. Quam rem Arrianus quoque libro 7. confirmat:*¹⁵ *Et venenum, quod Antipatro Aristoteles invenerit, timens iam Alexandrum ob Callisthenem. Quod etiam Plinius libro 30. capite ultimo testatum reliquit: ungulas tantum mularum repertas, neque aliam ullam materiam, quae non perroderetur a veneno Stygis aquae, cum id dandum Alexandro Magno Antipater mitteret, memoria dignum est, magna Aristotelis infamia excogitatum.*

Sed Aristoteles, postquam septem fere annis cum Alexandro fuisset, post mortem Philippi anno et ante Asiaticam expeditionem itidem anno, Callisthene Olynthio, suo ex consobrina nepote, Regi et philosophiae, sui loco et itineris socio tradito, Athenas est reversus, olympiadis centesimae undecimae anno secundo, quo aetatis suae quinquagesimum iam agebat annum. Athenis in Platonis schola Xenocratem invenit docentem, qui Speusippo ante annis sex mortuo post biennium fuerat suffectus, olympiadis centesimae decimae anno secundo et quadriennio iam in Academia docebat.

Neque illud verum est, quod Hermippus referente Diogene scripsit; Xenocratem scilicet Platonis scholam obtenuisse, Aristotele pro Atheniensibus apud Philippum legatione fungente; nulla namque ratione id temporibus consonat, cum certum sit, Platoni in schola (auctor est Laertius) Speusippum successisse, olympiadis centesimae octavae anno primo, quo eodem Plato vita functus fuerat eamque octo annos tenuisse, tota scilicet centesima nona olympiade, cuius secundo anno, ut supra est narratum, Aristoteles ad Philippum non legationis sed instituendi Alexandri causa est profectus: Xenocrates autem scholam suscepit anno secundo centesimae decimae olympiadis, quo Aristoteles quattuor fere iam annis Alexandri praeceptor fuerat. Qua etiam in re nullo modo est audiendus Ammonius, qui narrat,

τινα διηγείσθαι λέγουσιν ὡς Ἀντιγόνου τοῦ βασιλέως ἀκούσαντα. [Plu. Alex. 77.3.1-4.1]

¹⁵ καὶ τὸ φάρμακον ὅτι Ἀριστοτέλης μὲν Ἀντιπάτρῳ ἐξεῦρε δεδοκῶς ἤδη Ἀλέξανδρον Καλλισθένους ἔνεκα. [Arr. Ana. 7.27.1.4-6]

je Aristotel sudjelovao u savjetovanju Antipatra i da je on dostavio otrov i kažu da neki Agnotem priča koji je to čuo od kralja Antigona.« Tu stvar potvrđuje i Arijan u 7. knjizi: »I otrov koji je Aristotel pronašao Antipatru jer se već bojao Aleksandra zbog Kalistena.« To je također i Plinije ostavio potvrđeno u tridesetoj knjizi, u zadnjem poglavlju: »Kopita mula su jedina materija za koju je otkriveno da ju ne može izgristi otrov vode Stiksa – otkriće vrijedno pamćenja, ali na veliku Aristotelovu sramotu kada je to Antipater poslao da se dade Aleksandru Velikom.«¹⁰

No Aristotel, nakon što je gotovo sedam godina bio s Aleksandrom, u godini poslije Filipove smrti i prije azijske ekspedicije iste godine, predavši na svoje mjesto Kalistena Olinčanina, svojega nećaka od sestrične, kralju i filozofiji kao suputnika, vratio se u Atenu druge godine sto dvadeset prve olimpijade, kada je imao već pedeset godina. U Atenu nađe u Platonovoj školi Ksenokrata kako poučava, s obzirom na to da je Speuzip bio mrtav već šest godina, i koji ga je poslije dvije godine zamijenio, druge godine sto jedanaeste olimpijade i već je četiri godine poučavao u Akademiji.

I nije istinito ono što je Hermip, kako iznosi Diogen, napisao: »da je naime Ksenokrat dobio Platonovu školu dok je Aristotel kod Filipa za Atenjane obavljao službu poslanika;«¹¹ naime, ni iz kojeg razloga to ne odgovara vremenu jer je sigurno da je Platona u školi (autor je Laercanin) naslijedio Speuzip prve godine 108. olimpijade, u kojoj je godini Platon umro; držao ju je osam godina, tj. za vrijeme cijele 109. olimpijade; druge godine te olimpijade, kako je prije ispričano, Aristotel je oputovao Filipu ne radi poslanstva, nego radi obrazovanja Aleksandra. Ksenokrat je pak preuzeo školu druge godine 110. olimpijade, kada je Aristotel već gotovo četiri godine bio Aleksandrov učitelj. U toj stvari nikako se ne smije slušati Amonija koji priča da su Atenjani, čim je

¹⁰ Nije kurziv, ali je Plinijev citat. Usp. Plinii Secundi *Naturalis Historiae* Liber XXX, c. 16.

¹¹ Nema grčkog, nije kurziv, ali je citat: Usp. D.L. Vit. 5.2.3-5: φησὶ δ' Ἑρμιππος ἐν τοῖς βίοις ὅτι πρεσβεύοντος αὐτοῦ πρὸς Φίλιππον ὑπέβη Ἀθηναίων σχολάρχης ἐγένετο τῆς ἐν Ἀκαδημείᾳ σχολῆς Ξενοκράτης.

statim Speusippo vita functo, ab Atheniensibus Aristotelem¹⁶ accersitum eique Lyceum traditum cum Academiam eodem ipso tempore Xenocrates teneret.¹⁷ *Post haec vero defuncto Speusippo accersunt Athenienses Aristotelem atque ambo hi Aristoteles scilicet et Xenocrates Platonis scholam susceperunt: Xenocrates quidem in Academia, Aristoteles vero in Lyceo docebat.* Hoc namque tempore, quo Speusippus diem obiit, Aristoteles cum Alexandro erat, neque ab eo per sex adhuc annos recessit: Xenocrates vero non nisi biennio post Speusippi obitum scholam obtinuit.

Neque etiam quod Ammonius subnectit, verum esse potest, quod Aristoteles persecutionem accusationis passus, in Chalcidem sit profectus atque inde in Macedoniam sese receperit ibique apud reges, Alexandrum, Olympiada, Antipatrum et Philippum magna fuerit potestate, quod sic scripsit:¹⁸ *Revertitur iterum Aristoteles in Macedoniam et multum polluit apud tunc temporis reges, Alexandrum et Olympiadem eius matrem et Antipatrum atque Philippum.* Scribit enim haec immemor eorum, quae non multo ante scripserat:¹⁹ *Cum Platone fuit Aristoteles annis viginti. Post obitum cuius scholam suscipit [7] Speusippus eius nepos (filius namque fuit is Potonae eius sororis) Aristoteles vero venit in Macedoniam urbem, ubi instituit Alexandrum aedificatorem, scilicet Alexandriae, unde Ammonius erat. Non enim bis, sed semel in Macedoniam profectus est, idque non statim a Platonis obitu, sed postquam ab eo obitu tres annos cum Hermia fuisset. Neque*

¹⁶ corr. ex *Aristolem*.

¹⁷ μετὰ δὲ ταῦτα τελευτήσαντος τοῦ Σπευσίππου μεταστέλλονται οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ ἀμφότεροι οὗτοι ὃ τε Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ξενοκράτης διεδέξαντο τὴν τοῦ Πλάτωνος σχολήν. καὶ ὁ μὲν Ξενοκράτης ἐπαίδευσεν ἐν Ἀκαδημίᾳ, ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐν Λυκείῳ. [*Vita* 18.1–4]

¹⁸ ἐπανερχεται δ' αὖθις ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Μακεδονίᾳ· καὶ πολλὰ ἐδυνήθη παρὰ τοῖς τότε βασιλεῦσι, παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ καὶ παρὰ τῇ Ὀλυμπιάδι τῇ τούτου μητρὶ καὶ παρὰ Ἀντιπάτρῳ τε καὶ Φιλίππῳ. [*Vita* 21.1–3]

¹⁹ συνῆν δὲ τῷ Πλάτωνι ὁ Ἀριστοτέλης ἔτη εἴκοσι. μετὰ δὲ τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν διαδέχεται τὴν τούτου σχολὴν Σπεύσιππος ὁ ἀδελφιδοῦς αὐτοῦ. υἱὸς γὰρ ἦν οὗτος Ποτώνης τῆς τούτου ἀδελφῆς. ὁ δὲ γὰρ Ἀριστοτέλης ἔρχεται ἐν Πέλλῃ τῇ τῶν Μακεδόνων πόλει, ἐνθα παιδεύει Ἀλέξανδρον τὸν κτίστην. [*Vita* 12–14]

Speuzip umro, pozvali Aristotela i predali mu Licej dok je u isto vrijeme Akademiju držao Ksenokrat. »Poslije toga, kada je Speuzip umro, pozvali su Atenjani Aristotela: i obojica su, tj. Aristotel i Ksenokrat, preuzeli Platonovu školu. Ksenokrat je poučavao u Akademiji, Aristotel pak u Liceju.« Naime, u ono vrijeme kada je Speuzip umro, Aristotel je bio s Aleksandrom i od njega nije otišao još šest godina, Ksenokrat je pak tek za dvije godine poslije Speuzipove smrti dobio školu.

Niti može biti istinito ono što dodaje Amonije da je Aristotel pretrpjevši progon zbog optužbe oputovao u Halkidu i odatle se povukao u Makedoniju i bio u velikoj moći kod kraljeva Aleksandra, Olimpijade, Antipatra i Filipa – o čemu je napisao ovako: »Vraća se opet Aristotel u Makedoniju i bio je vrlo moćan kod tadašnjih kraljeva Aleksandra i Olimpijade, njegove majke i Antipatra i Filipa.« Piše to, naime, ne sjećajući se onoga što je malo prije napisao: »S Platonom je Aristotel bio dvadeset godina. Poslije njegove smrti školu je preuzeo [7] Speuzip, njegov nećak (bio je sin njegove sestre Potone), Aristotel je pak došao u grad Makedonaca gdje je obučio Aleksandra kao graditelja,« tj. Aleksandrije, odakle je bio Amonije. Nije dva puta, nego jedanput putovao u Makedoniju i to ne odmah po Platonovoj smrti, nego nakon što je poslije njegove smrti tri godine bio s Hermijom. I u

tunc temporis polluit apud Alexandrum simul et Olympiada et Antipatrum et Philippum reges eius temporis; cum Alexander non nisi post Philippi mortem Macedonum rex, Antipater vero non rex, sed rector Macedoniae post Alexandri discessum fuerit; Philippus vero iam antea obierat. Quod si quis annorum ab eo enumeratorum rationem supputet, manifesto appareat falsitas huius narrationis. Nam ait Aristotelem decimum septimum agentem annum Socratem audire coepisse, tres annos audivisse, cum Platone viginti fuisse. Hi anni quadraginta integri fuerunt, vixit autem post Platonis mortem viginti tres, ut omnes sint tres et sexaginta. Hanc annorum distributionem ipse in fine eius vitae tradit his verbis:²⁰ *Vixit vero universam aetatem Aristoteles annos sexaginta tres. Etenim septimum ac decimum agens annum Socratem adiit, cum quo tribus fuit annis, fuit etiam cum Platone annis viginti, post vero obitum Platonis vixit annis vigintitribus.* Quo quidem annorum conveniunt et Diogenes et Suidas et omnes fere reliqui. Itaque usque ad quadragesimum Platonis auditorem fuisse, nulla est controversia, de tribus ac viginti reliquis tres et decem ultimos Athenis docuisse constat, quam rem Diogenes his verbis descripsit:²¹ *Aristoteles igitur Athenas veniens cum tres et decem annos scholae praefuisset, et Suidas:²² Praefuit autem annos tredecim illi philosophiae, quae Peripatetica est vocata, eo quia in Peripato seu horto docuerit discedens ex Academia, in qua Plato docuerat.* Discessus autem hic ex Academia opinor tunc fuit, quando, ut ex Aeliano retulimus, per Xenocratis absentiam, Academiam ipse expulso Platone occupaverat. Xenocrates vero cum, post reditum, ex ea eiecit, itaque decem eos annos, qui a quadragesimo aetatis eius usque ad quinquagesimum fluxerunt, tres cum Hermia Eunucho fuit, septem vero cum Alexandro, sex scilicet superstite Philippo,

²⁰ ἔζησε δὲ τὸν σύμπαντα χρόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἔτη ἑξήκοντα τρία· ἑπτακαίδέκατον γὰρ ἔτος ἄγων φοιτᾷ Σωκράτει καὶ τούτῳ σύνεστιν ἔτη τρία· συνῆν δὲ καὶ τῷ Πλάτωνι ἔτη εἴκοσι. μετὰ δὲ γε τὴν τοῦ Πλάτωνος τελευτὴν ἔζησεν ἔτη εἴκοσι τρία. [Vita 30.1-4]

²¹ ὁ δ' οὖν Ἀριστοτέλης ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τρία πρὸς τοῖς δέκα τῆς σχολῆς ἀφηγησάμενος ἔτη. [D.L. Vit. 5.5.8-9]

²² ἦρξε δὲ ἔτη ιγ τῆς Περιπατητικῆς κληθείσης φιλοσοφίας διὰ τὸ ἐν περιπάτῳ κῆπῳ διδάξει ἀναχωρήσαντα τῆς Ἀκαδημίας, ἐν ἣ Πλάτων ἐδίδαξεν. [Suid. Lex. alpha. 3929.11-13]

to doba nije bio moćan istovremeno kod kraljeva onog doba – Aleksandra i Olimpijade, Antipatra i Filipa – jer Aleksandar je tek nakon smrti Filipa bio kralj Makedonaca, Antipater pak nije bio kralj, nego upravitelj Makedonije poslije Aleksandrove smrti. Filip je već prije umro. Ako tko izračuna zbroj godina koje je nabrajao, jasno bi se pokazala netočnost njegova pričanja. Naime, kaže da je Aristotel sa sedamnaest godina počeo slušati Sokrata, da ga je tri godine slušao, da je s Platonom bio dvadeset godina. To je bilo punih četrdeset godina, a živio je poslije Platonove smrti dvadeset tri godine – tako da bi ukupno bile šezdeset tri. Taj raspored godina sâm na kraju njegova životopisa prenosi ovim riječima: »Doživio je Aristotel dob od šezdeset tri godine. Međutim, sa sedamnaest godina došao je Sokratu s kojim je bio tri godine, s Platonom je bio dvadeset godina, poslije Platonove smrti živio je dvadeset tri godine.« O tome broju godina slažu se Diogen i Suida i gotovo svi ostali, nema dakle proturječja da je do četrdesete bio Platonov slušač; od ostalih dvadeset tri, trinaest posljednjih sigurno je da je poučavao u Ateni. Diogen to opisuje ovim riječima: »Kada je Aristotel došao u Atenu, bio je trinaest godina na čelu škole.« I Suida: »Bio je trinaest godina na čelu filozofije koja se zove peripatetička zbog toga što je poučavao u vrtu ili Peripatu nakon odlaska iz Akademije u kojoj je poučavao Platon.« Taj odlazak iz Akademije bio je po mome mišljenju tada kada je on, kako smo prenijeli iz Elijana, po Ksenokratovoj odsutnosti zauzeo Akademiju potjeravši Platona. A Ksenokrat ga je po povratku iz nje izbacio. Dakle, deset onih godina koje su tekle od njegove četrdesete godine do pedesete, tri je proveo s Hermijom Eunuhom, sedam pak s Aleksandrom, tj. šest dok je Filip bio živ, jednu po njegovoj smrti. Nakon njegova odlaska od

unum ab eius obitu. Post vero eius ab Alexandro discessum Alexandrique in Asiam traiectionem, cum Athenis docere cepisset, aut non amplius in Macedoniam est profectus, aut si quando eo abiit, nec Philippi, qui iam e vivis decesserat, nec Alexandri, qui in Asia bellum gerebat, familiaritate uti potuit. Non ergo vera est Ammonii narratio. Quod si in Macedoniam abiit, quando Antipater regno iam potitus fuerat et Philippus iam olim et Alexander interierant atque idcirco familiaritate eorum uti nequivit.

Falsa vero etiam est altera eius narratio, qua refert eum cum Alexandro in Persidem atque in Brachmanas usque profectum; necesse enim est eam profectionem in id tempus cadere, quo ipse Athenis, uti retulimus, iam docebat; nam ante hoc Alexander nedum in Brachmanas, sed neque in vicinam Asiam copias traduxerat. Haec res tam absurda, tam sui quam aliorum immemor, cogit me ut fatear eam vitam quae Ammonii commentariis in Aristotelis *Categorias* est praefixa, quaeque alibi sub Philoponi eius discipuli nomine legitur, me nulla ratione posse adduci, ut credam ab utrovis horum virorum fuisse conscriptam. Pro vero itaque statuamus Aristotelem, postquam Athenas quinquagenarius reversus est, ibi tredecim annos continuos docuisse; quo eodem tempore Xenocrates legebat in Academia docuitque post Aristotelis obitum annis octo; quod ex Laertii Xenocrate colligitur. Quem Xenocratem, cum in adventu eius docentem inveniret, hoc versu pronunciato:²³

Turpe est silere et Xenocratem ut dicat sinere

(quem tamen versum Cicero de Isocrate eum testatur pronunciasse) aemulationem suam adversus eum virum [8] prodidit, memor forte se illius opera ex Academia olim eiectum.

Quam aemulationem agnoscens Alexander, Aristoteli iam iratus, ut ostenderet se illum despectui habere Anaximenem rhetorem, Callisthenis aemulum apud se honorifice habuit et Xenocrati Athenas dona misit; quod Diogenes ita scriptum reliquit:²⁴ *Fertur vero propter Callisthenis adversus Alexandrum ag-*

²³ αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ξενοκράτη δ' εἶαν λέγειν. [D.L. Vit. 5.3.2]

²⁴ λέγεται δὲ διὰ τὴν Καλλισθένους πρὸς Ἀλέξανδρον σύστασιν

Aleksandra i prelaska Aleksandra u Aziju, kad je započeo poučavati u Ateni ili nije više putovao u Makedoniju, ili, ako je nekada onamo otišao, nije mogao uživati prijateljstvo niti Filipovo, koji više nije bio među živima, niti Aleksandrovo, koji je ratovao u Aziji. Nije, dakle, istinito Amonijevo pripovijedanje. Pa ako je otišao u Makedoniju, kad se Antipater domogao vlasti, a već su i Filip i Aleksandar umrli, nije mogao uživati njihovo prijateljstvo.

Netočno je pak i drugo njegovo kazivanje u kojem iznosi da je on s Aleksandrom putovao u Perziju i sve do Brahmana, nužno je naime da to putovanje pada u ono vrijeme kada je on već, kako smo iznijeli, poučavao u Ateni. Naime, prije toga Aleksandar nije prevezao vojsku ne samo k Brahmanima nego niti u susjednu Aziju. Ta je stvar tako apsurdna jer ne vodi računa ni o njemu ni o drugima, sili me da kažem da me taj životopis, koji je objavljen u Amonijevim komentarima prije Aristotelovih *Kategorija* i koji se drugdje čita pod imenom Filopona njegova učenika, ni na koji način ne može navesti da vjerujem da ga je napisao bilo koji od tih muževa. Istinitim dakle utvrdimo da je Aristotel, pošto se vratio s pedeset godina u Atenu, ondje poučavao neprekidno trinaest godina; u to isto vrijeme Ksenokrat je predavao u Akademiji i poučavao je poslije Aristotelove smrti osam godina – što se izvodi iz Laercaninova 'Ksenokrata'. Kada je došavši zatekao tog Ksenokrata kako poučava, ovim izrečenim stihom:

»Sramotno je šutjeti i pustiti Ksenokrata da govori«

(doduše Ciceron potvrđuje da je taj stih izrekao o Isokratu) – pokazao je svoje suparništvo protiv tog čovjeka [8] sjećajući se možda da je nekoć njegovim nastojanjem bio izbačen iz Akademije.

Znajući za to suparništvo Aleksandar, već ljut na Aristotela, da pokaže kako ga prezire, kod sebe je u časti držao retora Anaksimena, suparnika Kalistena i Ksenokratu je poslao darove u Atenu, što je Diogen ostavio ovako napisano: »Priča se da je zbog Kalistenova napada na kralja bijes obuzeo kralja i da je, kako bi

gressionem regis odium incurrisse; atque hunc, ut ei dolorem incuteret, Anaximenum honoribus auxisse et Xenocrati dona misisse; quae Plutarchus refert quinquaginta fuisse talenta: καὶ τὰ πεμφθέντα (inquit) Ξενοκράτει πενήτηκοντα τάλαντα.²⁵

5 Mos autem eius in docendo in primis fuit, ut in schola deambulando mane philosophiam doceret ac rationes eas, quas ἀκροαματικάς aetas illa vocare consuevit, ad quas non nisi viros explorati ingenii admittebat, ut Gelius libro 20. capite 4. recenset, idque agebat usque ad horam unctionis ac gymnasticas exercendae, quod Laertius μέχρι μὲν ἀλείμματος²⁶ usque
10 ad unctionem dicit. A prandio vero disciplinas eas proponebat, quas ἐξωτερικάς nuncupabant, ad quas iuvenes (Gelio eodem loco teste) ac sine delectu omnes admittebantur; hos ad thesim rhetorice declamare assuescere faciebat, quod Laertius sic expressit: καὶ πρὸς θεῖσιν συνεγύμναζε τοὺς μαθητάς, ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐπασκῶν.²⁷

Instituit quoque, ut singulis decem diebus princeps aliquis ex discipulis scholae praeesset, in Xenocratis imitationem vel aemulationem, ut auctor est idem Laertius in his:²⁸ Sed et in schola leges
20 tulisse Xenocratem imitatum, ut quibusque decem diebus principem faceret. Hoc itaque modo totos tres et decem annos docuit, quibus omnes suos libros scripsisse rationi est consonum, praeter eos qui De animalibus sunt et qui ad eloquentiam ac φιλολογίαν pertinent; nam hos, ut ego quidem ex Plutarcho conicio, dum
25 esset cum Alexandro conscripsit. Sic enim is scribit:²⁹ erat etiam

προσκραῦσαι τῷ βασιλεῖ κάκεινον ἐπὶ τῷ τοῦτον λυπήσαι Ἀναξιμένην μὲν αὐξῆσαι, πέμψαι δὲ καὶ Ξενοκράτει δῶρα. [D.L. Vit. 5.10.8–11]

²⁵ [Plu. Alex. 8.5.4]

²⁶ [D.L. Vit. 5.2.7] corr. ex ἀλλείμματος

²⁷ [D.L. Vit. 5.3.3/4] καὶ πρὸς θεῖσιν συνεγύμναζε τοὺς μαθητάς, ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐπασκῶν.

²⁸ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ σχολῇ νομοθετεῖν μιμούμενον Ξενοκράτην, ὥστε κατὰ δέκα ἡμέρας ἀρχοντα ποιεῖν. [D.L. Vit. 5.4.7–8]

²⁹ ἦν δὲ καὶ φύσει φιλόλογος {καὶ φιλομαθῆς} καὶ φιλιαναγνώστης, καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ νομίζων καὶ ὀνομάζων, ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος ἦν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν, εἶχε δ' αἰεὶ μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου κειμένην ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, ὡς Ὀνησίκριτος ἰστόρηκε· τῶν δ' ἄλλων βιβλίων οὐκ εὐπορῶν ἐν τοῖς ἄνω τόποις, Ἄρπαλον ἐκέλευσε πέμψαι

mu nanio bol, uzvisio Anaksimena častima i Ksenokratu poslao darove« o kojima Plutarh iznosi da je bilo pedeset talenata. καὶ τὰ πεμφθέντα (reče) Ξενοκράτει πενήτηκοντα τάλαντα.

Njegov je običaj u poučavanju bio da najprije ujutro u školi
5 šećući poučava one razloge koje je ono doba običavalo zvati ἀκροαματικάί, akroamatičkima;¹² pristup njima odobravao je muževima iskušana duha, kako smatra Gelijs u 4. poglavlju 20. knjige. To je radio do sata mazanja uljem i izvođenja vježbi, što Laercanin kaže: μέχρι μὲν ἀλείμματος, do mazanja uljem. Nakon drugog obroka izlagao je pak one discipline koje su zvali
10 ἐξωτερικάί, egzoteričkima, kojima su pristup imali mladići (po svjedočenju Gelijsa na istom mjestu) i svi bez odabira: njih je privikavao retorički govoriti o tezi – što Laercanin ovako izražava: καὶ πρὸς θεῖσιν συνεγύμναζε τοὺς μαθητάς, ἅμα καὶ ῥητορικῶς ἐπασκῶν, učenike je vježbao za postavljanje teze i
15 ujedno vježbajući ih retorički.

Uveo je također da svakih deset dana neki učenik bude prvak škole, oponašajući Ksenokrata ili natječući se s njim – kako iznosi isti Laercanin riječima: »No, u školi je donio propise oponašajući Ksenokrata tako da je svakih deset dana odredio prvaka.« Na taj je način poučavao cijelih trinaest godina; razložito je da je tih godina napisao sve svoje knjige osim onih koje su O životinjama i koje se odnose na rječitost i φιλολογία. Naime, njih je, kako iz Plutarha pretpostavljam, napisao dok je bio s Aleksandrom. Tako naime on piše: »Bio je po prirodi revan u rječitosti
25

¹² Tj. za slušanje, od ἀκροάομαι, ἀκροῶμαι – slušati.

natura et eloquendi et legendi studiosus (de Alexandro loquens) et Iliadem bellica virtutis viaticum et existimabat et vocabat, eamque ab Aristotele correctam accepit, quam e nartheo eo appellant, habuitque semper cum manulario sub pulvino repositam, quod Onesicrates historia prodidit. Aliorum vero librorum superioribus illis regionibus, cum copiam non haberet, iussit Harpalo³⁰ ut sibi mitteret: qui quidem ei et Philisti libros misit et frequentes Euripidis, Sophoclis ac Aeschylī tragoedias, nec non Telestae et Philoxeni dithyrambos. Ex quo loco manifestum est Homeri Iliadem ab Aristotele illi correctam fuisse eaque occasione Homericas quaestiones puto scripsisse, nec non De poetis, De poetica et quae ad rhetoricam et id genus alia ad philologiam pertinentia. Libros vero De animalibus videtur sub Philippo coepisse scribere et sub Alexandro iam in Asiam traiceto absoluisse; nam Aelianus manifeste attribuit Philippo horum librorum scriptionem, in hunc modum libro 4. scribens: Philippus Macedo non solum bellicis et oratoriis virtutibus claruit, sed etiam institutionem et doctrinam admodum honorifice habuit. Aristoteli igitur infinitas pecunias suppeditavit causaque fuit tum alius magnae eruditionis et doctrinae, tum etiam eius scientiae, quae versatur in contemplatione animalium et horum historiam Nichomachi filius propter abundantiam divitiarum Philippi lucratus est. Neque repugnat hic locus ei loco Plinii, qui est libro 8. capite 16. sic scribentis: Alexandro magno rege inflammato cupidine animalium naturas noscendi delegataque hac commentatione Aristoteli summo in omni doctrina viro, aliquot milia hominum in totius Asiae Graeciaeque tractu parere iussa, omnium, quos venatus, aucupia piscatusque alebant, quibusque vivaria, armenta, alvearia, piscinae, aviaria in cura erant, nequid usquam gentium ignoraretur ab eo: quos percontando, quinquaginta ferme volumina illa praeclara De animalibus [9] condidit. Potuit enim Alexander ea cupidine, dum adhuc sub disciplina esset, inflammari; Philippus vero pecunias dum viveret erogare, quamquam Athenaeus libro nono

κακείνος ἐπεμψεν αὐτῷ τὰς τε Φιλίστου βίβλους καὶ τῶν Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους καὶ Αἰσχύλου τραγωδιῶν συχνάς, καὶ Τελέστου καὶ Φιλοξένου διθυράμβους. [Plu. Alex. 8.2.1–8.4.1]

³⁰ corr. ex Harpola

i u čitanju (govoreći o Aleksandru). Smatrao je i nazivao *Ilijadu* poputbinom za ratnu vještinu. Nju je primio ispravljenu od Aristotela, nazivaju je *Ilijadom iz kovčežića* i stavljao ju je zajedno s priručnim oružjem pod jastuk prema Onesikratovoj povijesti. Budući da nije imao u obilju drugih knjiga u onim gornjim krajevima, naredio je da mu ih Harpal pošalje. On mu je poslao Filistove knjige, brojne Euripidove, Sofoklove i Eshilove tragedije, kao i Telestine i Filoksenove ditirambe.« Iz tog je mjesta očito da mu je Aristotel ispravio Homerovu *Ilijadu* i držim da je tom prilikom napisao *Homeričke kvestije*, također *O pjesnicima*, *O pjesničkoj vještini* i ono što pripada retorici i tog roda filologiji. Čini se da je knjige *O životinjama* počeo pisati pod Filipom, a da ih je završio pod Aleksandrom kad je on već prešao u Aziju. Naime, Elijan je jasno pripisao Filipu pisanje tih knjiga u četvrtoj knjizi pišući ovako: »Filip Makedonski isticao se ne samo ratničkim i govorničkim vrlinama nego se odnosio s poštovanjem prema poučavanju i nauku.«¹³ Aristotelu je dakle pribavio ogromna bogatstva i bio je povodom ne samo velike učenosti i znanja nego i njegove znanosti koja se bavi proučavanjem životinja. Njihovom poviješću okoristio se zbog obilja Filipova bogatstva i sin Nikomahov. To mjesto ne proturječi onom Plinijevu mjestu koji u 16. poglavlju 8. knjige piše ovako:¹⁴ »Kad je kralj Aleksandar Veliki bio obuzet željom da upozna prirodu životinja, dao je to u zadatak Aristotelu, mužu vrhunskom u svakom učenju, te je nekolikim tisućama ljudi na području cijele Azije i Grčke bilo naređeno da mu budu pri ruci: svima koje je hranio lov, lov ptica i ribolov i kojima su bili na brizi torovi, stada goveda, košnice pčela, ribnjaci, gnijezda ptica, da mu nikad ništa od rodova ne bi bilo nepoznato; njih istražujući stvorio je gotovo pedeset onih presjajnih svezaka *O životinjama*.« [9] Mogao je Aleksandar biti obuzet tom željom dok je još bio pod podukom, Filip pak izdati novce dok je bio živ, premda Atenej u devetoj knjizi pripisuje to

¹³ Nije kurziv, ali je citat. Usp. Ael. VH 4.19.1–3: Φίλιππος ὁ Μακεδῶν οὐ μόνον ἐλέγετο τὰ πολέμια εἶναι ἀγαθὸς καὶ εἰπεῖν δεινός, ἀλλὰ καὶ παιδείαν ἀνδρειότατα ἐτίμα.

¹⁴ Citat, ali nije kurziv.

Alexandro eam pecuniarum erogationem attribuat:³¹ *Existimans memoriam ab Aristotele factam animalis in opere multorum talentorum, octingenta namque talenta ab Alexandro accepisse Stagiritem fama est ob Animalium historiam, neque vero multum interest, an pater, an filius patris consensu eas pecunias dederit. Post Asiaticam vero expeditionem susceptam, ex iis quae supra narrata sunt, eas largitum Alexandrum verisimile non est, nisi forte inter initia: nam postea eum odio habuit.*

Sed quoquo id modo sit, rationi est consentaneum, hac pecuniarum abundantia Aristotelem bibliothecam, quam dictus est philosophorum omnium primus instruxisse, Speusippique libros non ita multos tribus talentis, idest scutatis aureis duobus millibus emisse. Perrexit ergo Athenis docere usque ad sexagesimum secundum suae aetatis annum, quo tempore ab Eurimedonte quodam hierophanta vel sycophanta, ἀσεβείας, id est impietatis, est accusatus; eo scilicet, quod Hermiae Eunuchus iam olim, veluti Apollini, paeana cecinisset ac Pythiadi uxori, tanquam Cereri, sacrificasset. Itaque metuens ne sibi tunc, quod olim Socrati, accideret, solum vertit Chalcidemque Euboeae se recepit, qua occasione, interroganti cuidam cur Athenas reliquisset, respondit: Nolui Athenienses bis in philosophiam peccare, Socratis nimirum et suam mortem innuens. Antipatro vero scripsit³² quod Athenis immorare laboriosum, cum eo Homeri versu:³³

Pirus super piro senescit, ficus vero super fico

mordens scilicet Atheniensium sycophantias et calumnias. Occasione vero illius paenis momordit eum disticho Theocritus Chius

³¹ νομίζων δὲ καὶ παρὰ τῷ {πολυμαθεστάτῳ} Ἀριστοτέλει μνήμης ἡξιῶσθαι τὸ ζῶον ἐν τῇ πολυτάλαντῳ πραγματείᾳ. ὀκτακόσια γὰρ εἰληφέναι τάλαντα παρ' Ἀλεξάνδρου τὸν Σταγίρωιτην λόγος ἔχει εἰς τὴν περὶ τῶν ζῴων ἱστορίαν [Ath. Soph. Deipn. 9.58.34–39]

³² ὅτι τὸ ἐν Ἀθήνησιν ἐνδιατριβεῖν ἐργῶδες. [Vita 20.1–2]

³³ ὄγχνῃ ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, [μῆλον δ' ἐπὶ μῆλῳ, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή,] σύκον δ' ἐπὶ σύκῳ. [Hom. Od. 7.120–121]

izdavanje novca Aleksandru: »Držeći da je Aristotel sastavio spis o životinji pomoću mnogih talenata, priča se da je Stagirićanin primio od Aleksandra osamdeset talenata za *Povijest životinja*.« Uostalom, i nije važno je li te novce dao otac ili sin uz očev pristanak. Nakon što je poduzeo azijsku ekspediciju iz onog što je prije ispričano nije vjerojatno da ih je Aleksandar dao, osim možda na početku, naime poslije ga je zamrzio.

No kako god bilo, u skladu je s razumom da je tim obiljem novca Aristotel, za kojeg se kaže da je prvi od svih filozofa opremio biblioteku, kupio ne tako mnoge Speuzipove knjige za tri talenata, tj. za dvije tisuće zlatnika. Nastavio je dakle poučavati u Ateni do 62. godine svoga života kada ga je neki Eurimedont, svećenik ili denuncijski, optužio za ἀσεβείας, bezbožnost, tj. zbog toga što je Hermiji Eunuhu nekada prije, kao Apolonu, pjevao pean i prinosio žrtvu ženi Pitijadi, kao Cereri. Stoga bojeći se da mu se ne bi dogodilo ono što se nekoć dogodilo Sokratu, sam je krenuo i povukao se u Halkidu na Eubeji. Tom je prilikom nekome koji je pitao zašto je ostavio Atenu odgovorio: »Nisam htio da se Atenjani dva puta ogriješe o filozofiju.«¹⁵ – upućujući na Sokratovu i svoju smrt. Antipatru je pak napisao: »Jer je naporno ostati u Ateni« s ovim Homerovim stihom:

ὄγχνῃ ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, σύκον δ' ἐπὶ σύκῳ.

»Kruška stari na kruški, smokva pak na smokvi.«

vrijeđajući Atenjane zbog denunciranja i lažnih optužbi. Povodom onog peana ujeo ga je distihom Teokrit s Hija, neki

¹⁵ Citat, nije kurziv: [Vita 9.56.667.3] οὐ συγχωρήσω Ἀθηναίους δις ἀμαρτεῖν εἰς φιλοσοφίαν.

mordax quidam poeta:³⁴

*Hermiae Eunuchi ac simul Eubuli servi
Sepulchrum vacuum, vacuae mentis fecit Aristoteles*

Sed et Timon Sillorum scriptor eam rem scommate impetiit:³⁵

5 *Neque Aristotelis vanitatis temerarariae*

Dum vero in Chalcide moratur, orationem in sui defensionem scripsit eamque iudicibus transmisit ac primus a Phavorino ea de causa dictus est, qui pro se apologiam scripserit. Sed cum oratio ea ad iudices missa nihil profecisset ad iudicumque nihilominus vocaretur, cicutam bibere elegit, cuius succo 43 anno ante Socrates extinctus fuerat. Apollodorus tamen morbo eum occubuisse scripsit, anno scilicet aetatis suae sexagesimo tertio, olympiadis vero centesimae quartae et decimae tertio anno, anno etiam uno tantum postquam Alexander ipsius consilio et 10 ope veneno sublatus fuerat, cuius facinoris socium Antipatrum, Macedoniae regnum quod eo scelere affectaverat, iam adeptum, testamenti sui curatorem reliquit: quod testamentum ex Laertio adscribere libuit. Habet autem sic:³⁶ [10] Id autem in hunc

³⁴ Ἑρμίου εὐνούχου τε καὶ Εὐβούλου τόδε μνήμα κενὸν κενόφρων θῆκεν Ἀριστοτέλης. [Theoc. Fragm. 1.2–3]

³⁵ οὐδ' ἄρ' Ἀριστοτέλους εἰκαιοσύνης ἀλεγεινῆς. [Timon, *Fragmenta et tituli* 810.1]

³⁶ ἔσται μὲν εὖ· ἐὰν δέ τι συμβαίῃ, τάδε διέθετο Ἀριστοτέλης· ἐπίτροπον μὲν εἶναι πάντων καὶ διὰ παντὸς Ἀντίπατρον· ἕως δ' ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ, ἐπιμελῆσθαι Ἀριστομένην, Τίμαρχον, Ἰππαρχον, Διοτέλην, Θεόφραστον ἐὰν βούληται καὶ ἐνδέχῃται αὐτῶ, τῶν τε παιδίων καὶ Ἑρπυλλίδος καὶ τῶν καταλελειμμένων. καὶ ὅταν ὥρα ἢ τῇ παιδί, ἐκδόσθαι αὐτὴν Νικάνωρι· ἐὰν δέ τῇ παιδί συμβῇ τι (ὃ μὴ γένοιτο οὐδὲ ἔσται) πρὸ τοῦ γήμασθαι ἢ ἐπειδὰν γήμηται, μήπω παιδίων ὄντων, Νικάνωρ κύριος ἔστω καὶ περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῶν ἄλλων διοικεῖν ἀξίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν. ἐπιμελῆσθω δὲ Νικάνωρ καὶ τῆς παιδός καὶ τοῦ παιδός Νικομάχου, ὅπως ἂν ἀξιοῖ τὰ περὶ αὐτῶν, ὡς καὶ πατὴρ ὢν καὶ ἀδελφός. ἐὰν δέ {τι} πρότερον συμβῇ Νικάνωρι (ὃ μὴ γένοιτο) ἢ πρὸ τοῦ λαβεῖν τὴν παιδα ἢ ἐπειδὰν λάβωι, μήπω παιδίων ὄντων, ἐὰν μὲν τι ἐκεῖνος τάξῃ, ταῦτα κύρια ἔστω· ἐὰν δέ βούληται Θεόφραστος εἶναι μετὰ τῆς παιδός, καθάπερ πρὸς Νικάνωρα· εἰ δὲ μή, τοὺς ἐπίτροπους βουλευομένους μετ' Ἀντιπάτρου καὶ περὶ τῆς παιδός καὶ περὶ τοῦ

zajedljiv pjesnik:

Ἑρμίου εὐνούχου τε καὶ Εὐβούλου τόδε
μνήμα κενὸν κενόφρων θῆκεν Ἀριστοτέλης

»Hermiji Eunuhu i istovremeno Eubulu slugi isprazni
grobni natpis sastavio je Aristotel isprazna uma.« 5

I Timon pisac satira napao je to sarkazmom:

οὐδ' ἄρ' Ἀριστοτέλους εἰκαιοσύνης ἀλεγεινῆς

»Niti Aristotelova nerazumna taština.«

Dok je boravio u Halkidi napisao je govor u svoju obranu i poslao ga je sucima. Favorin ga je optužio da je bio prvi koji je napisao apologiju sam za sebe.¹⁶ Budući da taj govor, poslan sucima, nije ništa koristio, ipak je bio osuđen, te je izabrao popiti kukutu od čijeg je soka prije 43 godine preminuo Sokrat. Apolodor je ipak napisao da je umro od bolesti, u 63. godini svojega života, u 13. godini 104. olimpijade, samo godinu dana nakon što je Aleksandar na njegov savjet uklonjen pomoću otrova. Druga u tom zločinu, Antipatra koji se već domogao kraljevstva Makedonije, koje je tim zločinom htio dobiti, ostavio je kao izvršitelja svoje oporuke; ta je oporuka prepisana od Laercanina, a glasi [10] u našem prijevodu 10 15

¹⁶ Favorin, *Fragmenta* 69.1–4 [de Aristotele] τοῦτον πρῶτον Φαβωρίνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ λόγον δικανικὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ συγγράψαι φησὶν ἐπ' αὐτῇ ταύτῃ τῇ δίκῃ καὶ λέγειν ὡς Ἀθήνησιν ὄγχνη ἐπ' ὄγχνη γηράσκει, σῦκον δ' ἐπὶ σῦκα.

modum vertimus: *Bene quidem erit, at si quid acciderit, sic disposuit Aristoteles. Curatorem quidem esse omnium et semper Antipatrum. Et quousque Nicanor rerum administrationem susceperit, Aristomenem, Timarchum, Hipparchum, Diotelem, Theophrastum si voluerit, aut poterit, curam habere et puerorum et Herpylidis et rerum relictarum. Cumque opportunum fuerit, tradatur puella Nicanori. Si quid vero puellae acciderit (quod nec fiat, nec fiet) antequam nubat aut post nuptias liberos non susceperit, Nicanor dominus esto tum puelli regendi, tum aliarum rerum, et sibi et nobis condigne. Curet vero Nicanor et puellam et puellum Nicomachum, uti dignitas eorum fert, tanquam et pater eorum et frater. Sed si quicquam Nicanori acciderit (quod ne fiat) antequam puellam duxerit, aut postquam duxerit, liberos non sus-*

παιδίου διοικεῖν ὅπως ἂν αὐτοῖς δοκῇ ἄριστα εἶναι. ἐπιμελεῖσθαι δὲ τοὺς ἐπιτρόπους καὶ Νικάνορα μνησθέντας ἑμοῦ καὶ Ἑρπυλλίδος, ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ ἐγένετο, τῶν τε ἄλλων καὶ ἐὰν βούληται ἄνδρα λαμβάνειν, ὅπως μὴ ἀναξίως ἡμῶν δοθῆ. δοῦναι δ' αὐτῇ πρὸς τοῖς πρότερον δεδομένοις καὶ ἀργυρίου τάλαντον ἐκ τῶν καταλελειμμένων καὶ θεραπαίνας τρεῖς, ἐὰν βούληται, καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει καὶ παῖδα τὸν Πυρραῖον· καὶ ἐὰν {μὲν} ἐν Χαλκίδι βούληται οἰκεῖν, τὸν ξενῶνα τὸν πρὸς τῷ κήπῳ· ἐὰν δὲ ἐν Σταγειροῖς, τὴν πατρῶαν οἰκίαν. ὁποτέρῳ δ' ἂν τούτων βούληται, κατασκευάσαι τοὺς ἐπιτρόπους σκεύεσιν οἷς ἂν δοκῇ κάκεινοις καλῶς ἔχειν καὶ Ἑρπυλλίδι ἰκανῶς. ἐπιμελεῖσθαι δὲ Νικάνωρ καὶ Μύρμηκος τοῦ παιδίου, ὅπως ἀξίως ἡμῶν τοῖς ἰδίοις ἐπικομισθῆ σὺν τοῖς ὑπάρχουσιν ἃ εἰλήφαμεν αὐτοῦ. εἶναι δὲ καὶ Ἀμβρακίδα ἐλευθέρῳ καὶ δοῦναι αὐτῇ, ὅταν ἢ παῖς ἐκδοθῆ, πεντακοσίας δραχμὰς καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει, δοῦναι {δὲ} καὶ Θαλῆ πρὸς τῇ παιδίσκῃ ἣν ἔχει, τῇ ὠνηθείσῃ, χιλίας δραχμὰς καὶ παιδίσκην· καὶ Σίμωνι χωρὶς τοῦ πρότερον ἀργυρίου αὐτῷ {δοθέντος} εἰς παῖδ' ἄλλον, ἢ παῖδα πρίασθαι ἢ ἀργύριον [ἐπι]δοῦναι. τύχων δ' ἐλεύθερον εἶναι, ὅταν ἢ παῖς ἐκδοθῆ, καὶ Φίλωνα καὶ Ὀλύμπιον καὶ τὸ παιδίον αὐτοῦ. μὴ πωλεῖν δὲ τῶν παιδῶν μηδένα τῶν ἐμὲ θεραπευόντων, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐτοῖς, ὅταν δ' ἐν ἡλικίᾳ γένωνται, ἐλευθέρους ἀφείναι κατ' ἀξίαν. ἐπιμελεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἐκδεδομένων εἰκόνων παρὰ Γρυλλίωνα, ὅπως ἐπιτελεσθεῖσαι ἀνατεθῶσιν, ἢ τε Νικάνορος καὶ ἡ Προξένου, ἣν διενσοῦμην ἐκδοῦναι, καὶ ἡ τῆς μητρὸς τῆς Νικάνορος· καὶ τὴν Ἀριμνήστου τὴν πεποιημένην ἀναθεῖναι, ὅπως μνημεῖον αὐτοῦ ἢ, ἐπειδὴ ἀπαις ἐτελεύτησε· καὶ τὴν τῆς μητρὸς τῆς ἡμετέρας τῆ Δήμητρι ἀναθεῖναι εἰς Νεμέαν ἢ ὅπου ἂν δοκῇ. ὅπου δ' ἂν ποιῶνται τὴν ταφήν, ἐνταῦθα καὶ τὰ Πυθιάδος ὅσα ἀνελόντας θεῖναι, ὥσπερ αὐτῇ προσέταξεν· ἀναθεῖναι δὲ καὶ Νικάνορα σωθέντα, ἣν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἠϋξάμην. ζῶα λίθινα τετραπήχη Διὶ σωτῆρι καὶ Ἀθηνᾶ σωτείρῃ ἐν Σταγειροῖς. [D.L. Vit. 5.11.12–5.16.6]

ovako: »Dobro će biti, a ako se što dogodi, Aristotel je odredio ovako. Izvršitelj svega da uvijek bude Antipater. I dok Nikanor ne preuzme upravljanje stvarima, da se Aristomen, Timarh, Hiparh, Diotel i Teofrast, ako bude htio ili mogao, brinu za sinove i Herpilidu i za ostalo. Kada bude prikladno, neka se djevojka 5 dade Nikanoru. Ako se što djevojci dogodi (što neka ne bude i neće biti) prije nego što se uda ili poslije udaje, ako ne bude imala djecu, Nikanor neka kao gospodar vodi dječaka i uprav- 10 lja drugim stvarima, dostojan sam sebi i nama. Neka se Nikanor brine kao njihov otac i brat za djevojku i za dječaka Nikomaha kako traži njihov ugled. Ako se što Nikanoru dogodi (što neka ne bude) prije nego što oženi djevojku ili nakon što je oženi, ako

ceperit, ea quae ipse disposuerit, rata sunto. Si vero Theophrastus cum puella esse voluerit, veluti Nicanor esto: sin vero noluerit, curatores simul cum Antipatro consulentes sic agant, uti illis optimum visum fuerit. Qui iidem et Nicanor memores nostri curent Herpylidem, quia sollicita erga me fuit, tum aliis in rebus, tum etiam si nubere voluerit, vir illi detur, qui nobis non sit indignus. Denique ei praeter ea, quae prius data sunt, de bonis relictis argenti talentum et ancillas tres, si voluerit, et ancillulam quam habet et puerum Pyrrhaeum. Et si in Chalcide voluerit habitare, hospitium apud hortum, si vero in Stagiris, paternam domum. Quaecumque vero harum voluerit, curatores adornent suppellectile ea, quae illis bene se habere videbitur et Herpylidi satis fuerit. Curam etiam gerat Nicanor Myrmeci puelli, ut nobis digne reportetur ad suos cum rebus ipsius, quas accepimus. Ambracida quoque liberam esse volo darique illi, cum puella nupserit, quingentas drachmas et ancillulam, quam habet, Thaleti quoque dentur praeter ancillulam emptam, quam habet, mille drachmae et ancillula. Simoni etiam praeter prius argentum, aut puer ematur, aut argentum detur, quo puerum emat. Tachona quoque liberum, quando puella nupserit, volo et Philonem et Olympium cum filio suo; neque vendi quemquam de puellis iis qui me curaverunt, sed uti illis, cumque adoleverint, liberi digne dimittantur. Curent quoque statuas, quae traditae sunt Grylloni, ut perfectae cum fuerint, dedicentur. Nicanoris scilicet statua et Proxeni, quam edere cogitaveram, et matris Nicanoris et Arimnesti, quae iam perfecta est, dedicari, ut eius memoria extet, quoniam sine liberis obiit. Dedicare etiam matris nostrae Cererem in Nemeae, vel ubicunque videbitur. Quocunque etiam loco sepulchrum nobis construent, ibidem eruta ossa Pythiados, uti ipsa iussit, reponantur. Dedicari etiam iubeo Nicanorem servatum eo voto, quod pro eo voti [11] animalia lapidea quadricubita, Iovi servatori et Palladi servatrici in Stagiris.

Nescio autem quo antiquorum testimonio Ioannes Vallensis tradiderit Aristotelem, cum in Euboea Euripi illius cursus atque

ne dobije djecu, neka bude pravomoćno ono što sam odredi. Ako Teofrast bude htio biti s djevojkom, neka bude kao Nikanor, a ako ne bude htio, izvršitelji savjetujući se s Antipatrom neka učine tako kako im se bude činilo najboljim. Ti isti i Nikanor sjećajući se nas neka se pobrinu za Herpilidu jer se za mene brinula; kako u drugim stvarima tako i ako se bude htjela udati, neka joj se dade muž koji nas nije nedostojan. Neka joj se dade, osim onoga što joj je prije bilo dano, od preostalih dobara talent srebra i tri sluškinje, ako bude htjela i sluškinjicu koju ima i dječaka Pireja. I kuću uz vrt, ako bude htjela stanovati u Halkidi, ako pak u Stagiri, očinski dom. Koju god od tih kuća bude htjela neka izvršitelji opskrbe onim pokućstvom koje će im se činiti dobrim i koje će Herpilidi biti dovoljno. Neka se Nikanor također pobrine za dječaka Mirmeka da se nama dostojno vrati svojima sa svojim stvarima koje smo primili. Također hoću da Ambračanka¹⁷ bude slobodna i da joj se dade, kad se djevojka bude udavala, pedeset drahmi i sluškinjicu koju ima. Taleti također neka se dadu osim kupljene sluškinje, koju ima, tisuću drahmi i sluškinjica. Simonu također osim prijašnjeg srebra neka se kupi dječak ili neka mu se dade srebro kojim bi kupio dječaka. Hoću također da je Tihona slobodna kad se djevojka bude udavala, i Filon i Olimpije sa svojim sinom. I ne želim da se proda ijedan od dječaka koji su se za mene brinuli, nego neka budu u službi, a kad odrastu, neka se prema zasluži oslobode i otpuste. Neka se brinu i za kipove koji su predani Grilonu da se posvete kad budu gotovi, tj. Nikanorov kip i Proksenov koji sam mislio podići, te kip Nikanorove majke i kip Arimnesta, koji je već dovršen, neka se posveti da bi ostalo sjećanje na njega jer je umro bez djece. Neka se posveti Cereri kip naše majke u Nemeji, ili gdje god se bude svidjelo. Na kojem god mjestu postave nama grob, tamo neka se polože iskopane kosti Pitijade, kako je sama naredila. Naređujem također da Nikanor održi onu žrtvu koju sam za njega obećao Jupiteru spasitelju i Palladi spasiteljici u Stagiri: [11] kamene životinje od četiri lakta.«

No ne znam kojim je svjedočanstvom Ivan iz Walesa prenio da je Aristotel, kad je dugo promatrao u Eubejskom tjesnacu da-

¹⁷ Ἀμβρακίδα – vjerojatno od Ἀμβρακία ili Ἀμπρακία, danas Arta. Bila je korintska kolonija.

recursus diu noctuque saepe iteratos diu contemplatus esset, nec causam inveniret, haec verba pronuntiasset: Quandoquidem ego te comprehendere nequeo, comprehende tu me, et cum his dictis se in mare proiecisse. Nam Iustinus haec verba habet: *Cum neque Euripi Chalcidici naturam cognoscere posset, propter ingens probrum et pudorem in moerorem coniectus, morte vitam commutavit, nec ullam praecipitii mentionem fecit.*

Aristotelis effigiei descriptio [in margine]

Fuit autem Aristoteles lingua balbus, cruribus tenuibus, parvis oculis, quae paucula tantum de eius corporis habitu inveni. Balbutiei meminit Plutarchus libro *De poetis audiendis* in hunc modum:³⁷ *veluti hi, qui Platonis incurvitatem imitantur et Aristotelis balbutiem.* Laertius vero sic scripsit:³⁸ *balbus voce, ut ait Timotheus Atheniensis in libro De vitis, sed et tenuibus cruribus fuisse et parvis oculis, quibus quidem signis, si physiognomicam eius sequamur μικροψυχίαν* quandam et pusillanimitatem ex oculorum parvitate conicere licet; sic enim eo libro tradit: *pusillanimitas, parvis membris, parvis articulis, macer, parvis oculis et parva facie.* Attamen ex corporis ornatu, contrarium vitium arguemus, nimirum *χαυνότητα* quandam et fastum. Scribit enim Laertius atque etiam, uti vidimus, Aelianus veste insigni, et anulis, et tonsura, *κουρᾶ*. utebatur; haec autem *Ethicorum* quarto capite tertio fastuosi esse signa tradantur:³⁹ *et veste ornatum et forma et talibus.* Tenuitas vero crurum luxuriam indicat docente ipso *Physiomicorum* capite

³⁷ ὡσπερ οἱ τὴν Πλάτωνος ἀπομιμούμενοι κυρτότητα καὶ τὴν Ἀριστοτέλους τραυλότητα. [Plu. *Quomodo adolescens poetas audire debet* 26.B.5–6]

³⁸ τραυλὸς τὴν φωνὴν, ὡς φησι Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ Περὶ βίων· ἀλλὰ καὶ ἰσχυροσκελής, φασίν, ἦν καὶ μικρόμματος. [D.L. Vit. 5.1.5–7]

³⁹ καὶ ἐσθῆτι κοσμοῦνται καὶ σχήματι καὶ τοῖς τοιοῦτοις. [Arist. EN 1125a.30]

nju i noću često ponavljane plime i oseke i nije pronašao uzrok, izgovorio ove riječi: »Kad ja tebe ne mogu shvatiti, shvati ti mene – i da se s tim riječima bacio u more.«¹⁸ Naime, Justin ima ove riječi: »Kad nije mogao shvatiti prirodu Halkidičkog tjesnaca zbog velike sramote i srama obuzet tugom zamijenio je život za smrt«¹⁹ – i nije spomenuo mjesto gdje se strmoglavio.

Opis Aristotelova lika [na margini]

A Aristotel je bio mucavac, tankih nogu, malih očiju; samo to malo našao sam o izgledu njegova tijela. Mucanja se sjetio Plutarh u knjizi *O slušanju pjesnika* na ovaj način: »kao oni koji oponašaju Platonovu pogrbljenost i Aristotelovo mucanje.« Laercanin pak piše tako: »Glasom mucav, kako kaže Timotej Atenjanin u knjizi *O životima*, ali da je bio i tankih nogu i malih očiju« – ako po tim znakovima istražujemo njegovu fiziognomiku, dopušteno je pretpostaviti neku μικροψυχίαν i sitničavost po malenosti očiju: tako naime prenosi u onoj knjizi: »sitničav, s malim udovima, malim zglobovima, mršav, s malim očima i malim licem.«²⁰ A iz ukrašavanja tijela potvrđujemo mu suprotnu manu, naime neku χαυνότητα,²¹ oholost, i nadmenost. Piše naime Laercanin i, kako smo vidjeli, Elijan: »služio se ukrašenom odjećom i prstenovima i šišanom kosom, κουρᾶ«²² – a to se u četvrtoj knjizi *Etike* u trećem poglavlju iznosi kao znakovi oholosti; »ukrašavanje odjećom i oblikom i takvim stvarima«. Vitkost pak nogu upućuje na želju za uživanjem, kako sam uči u šestom poglavlju *Fizignomika*:

¹⁸ Približni citat. Usp. Johannes Gallensis (Giovanni Gallese, Johannes Arbor Vitae), *Florilegium sive Compendiloquium*, Quinta distinctio, cap. XX. *Quia non possum capere te, u capias me: et sic se praecipitavit et submersit.*

¹⁹ Pseudo-Justinus Martyr, *Cohortatio ad gentiles* 34.B.2–B.4 οὐδὲ τὴν τοῦ Εὐρίπου φύσιν τοῦ ὄντος ἐν Χαλκίδι γινῶναι δυνηθεῖς, διὰ πολλὴν ἀδοξίαν καὶ αἰσχύνην λυπηθεῖς μετέστη τοῦ βίου.

²⁰ Usp. Arist. Phgn. 808a.29–30: μικροψύχου σημεῖα. μικρομελής, μικρογλάφυρος, ἰσχνός, μικρόμματος καὶ μικροπρόσωπος.

²¹ Usp. Arist. Fr. 1.13.88.11.

²² Usp. D.L. Vit. 5.1.8.

sexto:⁴⁰ *quicunque crura habent tenuia, nervosa luxuriosi, quod videtur in eo non fuisse falsum; namque Hermiam illum Eunuchum pro amasio habuit, Aeschrionem etiam et Palephatum Abydenum, ut auctor est Suidas; et Pythiadis amore iam provecta aetate exarsit, post cuius obitum Herpylidam Stagiritem in concubinam accepit, quam quoad vixit secum habuit, ex eaque Nichomachum filium suscepit; pueros etiam habuit in deliciis ea ipsa aetate, qua e vivis decessit; eos testamento vetuit vendi et adultos liberos honorifice dimitti. Si vero Timaeo historico fides praestanda est, gulae deditus fuit, vorax, audax, praeceps. Sunt enim apud Suidam haec verba,⁴¹ quae sic convertimus: *Timaeus ait contra Aristotelem esse eum promptum, audacem, procacem, non tamen sapientem, tardae disciplinae, odibilem qui celebri medico clauso in omnem aulam et scenam insiliit. Ad haec vasti ventris, obsoniorum conditorem, ore ad omnia propensum.* Divus vero Hieronymus in epistola quadam ebriosum etiam fuisse tradit. Quod Callisthenem amentem esse diceret, quia nesciret Alexandro obsecundari, videtur argui, in adulationem compositum fuisse, quem etiam ob eam causam obiurgasse fertur: cumque Callisthenes obaudiret, versum Homeri pronuntiasse, ait Diogenes:⁴²*

Citae mortis, mi fili, eris, talia loqueris

Avaritiae quoque videntur eum duo celeberrimi Peripatetici notasse, Lyco scilicet et Aristocles, ille in schola tertius successor, hic Aphrodisei Alexandri praeceptor. Siquidem ambo referente Theodoretō *Passionum Graecarum* libro duodecimo memoriae prodiderunt, post interitum ipsius inventas ei fuisse ollas tricentas vel, ut alii 74, Plinius ait 60 oleo plenas, quo sese luere solebat, ac postea divendere, cuius rei Diogenes etiam memi-

⁴⁰ ὅσοι δὲ τὰς κνήμας λεπτὰς νευρώδεις ἔχουσι, λάγνοι. [Arist. Phgn. 810a.30-31]

⁴¹ Τιμαῖός φησι κατὰ Ἀριστοτέλους εἶναι αὐτὸν εὐχερῆ, θρασὺν, προπετῆ; ἀλλ' οὐ σοφιστὴν ὀψιμαθῆ, μισητὸν ὑπάρχοντα, καὶ τὸ πολυτίμητον ἰατρῆιον ἀποκεκλεικότα, καὶ πρὸς πᾶσαν αὐλήν καὶ σκηνὴν ἐμπεπηδηκότα. πρὸς δὲ γαστρίμαργον, ὄψαρτυτὴν, ἐπὶ στόμα φερόμενον ἐν πᾶσι. [Suid. Lex. alpha. 3930.1-5]

⁴² ὠκύμορος δὴ μοι, τέκος, ἔσσεαι, οἱ ἄγορεύεις. [D.L. Vit. 5.5.4]

»oni koji imaju tanke noge pohotni su«; čini se da što se njega tiče to nije bilo netočno. Naime, onog (Hermiju Eunuha) imao je za ljubavnika, također Eshriona i Palefata Abidanina – kako piše Suida. I bio je obuzet ljubavlju u već poodmakloj dobi prema Pitijadi, a poslije njezine smrti uzeo je kao prilježnicu Herpildu Stagirićanku. Nju je imao sa sobom dok je god živio i ona mu je dala sina Nikomaha, a s dječacima je uživao i u onoj dobi kad više nije bio među živima: u oporuci je zabranio da ih se proda i naredio da ih se kao odrasle prema zasluži oslobodi. Ako treba vjerovati Timeju historičaru, bio je odan nepcu, proždrljiv, nasilan, nagao. Kod Suide su ove riječi (koje prevodimo ovako): »Timej govori protiv Aristotela: da je bio brzoplet, nasilan, drzak ali nepromišljen, preuzetan i omražen. On je, kad je zatvoreno slavno lječilište, upadao u svako dvorište i podij. K tomu ogromnog trbuha, začinjač jela, ustiju na sve sklonih.« Sveti Jeronim u nekom pismu također iznosi da je bio pijanac. To što je za Kalistena rekao da je lud, jer se ne zna pokoriti Aleksandru, čini se da dokazuje da je bio spreman na laskanje, zbog čega se kaže da ga je i prekorio. Kad je Kalisten to čuo, izrekao je Homerov stih (kaže Diogen):

»Brze ćeš smrti biti moj sine, kad tako govoriš.«

Čini se da su ga dva vrlo slavna peripatetičara okrivila za škrtost, tj. Likon i Aristoklo, onaj treći nasljednik u školi, ovaj učitelj Aleksandra iz Afrodizijade; ako su obojica, kako prenosi Teodorot u dvanaestoj knjizi *Grčkih stradanja*, iznijeli za sjećanje da je poslije njegove smrti bilo pronađeno 300 lonaca, ili prema drugima 74, a po Pliniju 60 lonaca punih ulja kojim se običavao prati i poslije preprodavati; to spominje i Diogen. Prema autoru

nit. Loquacem fuisse et cavillosum et irrisorem, nec non etiam ingratum Aelianus loco superius citato auctor fuit. Gloriam fuit cupidissimus, uti ex ea cum Platone, cum Speusippo, cum Xenocrate obtinendae scholae contentione patuit; ac [12] magis etiam apparet ex ea, quam contra omnes, tum antiquiores, tum coaetaneos suos exercuit aemulatione, quae omnibus suis libris usque ad fastidium fere inserta est. Acutissimi ingenii vir fuit et in studiis φιλοπονώτατος laborantissimus. Cuius rei testimonium est id quod Diogenes recitat eum sonitu aeneae pilae in pelvim dum dormiret lapsae excitari solitum, ut studiis antelucem incumberet. Omnes antiquorum libros evolvit, ipse quoque εύρετικώτατος, inventionis maximae, atque αιτιολογικώτατος et in reddendis rerum causis maximus, quod Galenus etiam testatum reliquit libro primo *De naturalibus potentiis*:⁴³ *Et primus Aristoteles omnium particularium causas in haec reducere principia conatur, in quattuor scilicet primarias elementorum qualitates.*

Apophthegmata Aristotelis [in margine]

Quae autem et qualia dogmata docuerit ex iis, quae extant eius libris, colligere quisque potest; ex iis vero, qui non extant, nos quotcunque invenire poterimus sequenti aliquo volumine referemus. Sed quia ad eius vel mores vel actiones pertinent, referam hoc loco dictoria et apophthegmata eius, quaecunque habeo reperta. Rogatus, quid lucri facerent mendaces, ut, quando verum dicant, iis non credatur, respondit. Obiurgatus a quodam, quod nequam homini elemosynam dedisset, non morem, inquit, sed hominem miseratus sum. Frequenter dicere et amicis et discipulis solebat, ut visus ab aëre lumen recipit, sic anima a disciplinis. Athenienses aiebat et frumenta et leges invenisse, frumentisque uti, legibus nequaquam. Educationis radices amaras quidem esse, fructus vero suaves. Interrogatus, quid nam

⁴³ καὶ πρῶτος γ' Ἀριστοτέλης τὰς τῶν κατὰ μέρος ἀπάντων αἰτίας εἰς ταύτας ἀνάγειν πειρᾶται τὰς ἀρχάς. [Gal. *De naturalibus facultatibus* 2.8.4–6]

Elijanu, na prije spomenutom mjestu, bio je brbljavac, zajedljivac, podrugljivac i nezahvalan. Bio je nadasve željan slave, kako je bilo jasno iz svađe s Platonom, Speuzipom i Ksenokratom za preuzimanje škole. To je još [12] očitije prema onom nadmetanju protiv svih, kako starijih tako i suvremenika, koje je do gađanja uključeno u gotovo svim njegovim knjigama. Bio je muž vrlo oštra duha, u izučavanjima φιλοπονώτατος, vrlo marljiv. Potvrda toga je ono što kazuje Diogen da se on obično budio na zvuk mjedene lopte koja bi, dok je spavao, pala u zdjelu, pa bi se prije svjetla bacio na istraživanje. Sve knjige starih je odvio; sam je također bio εύρετικώτατος, najveći po sposobnosti otkrivanja, i αιτιολογικώτατος, najveći u dokazivanju uzroka stvari, što je i Galen ostavio potvrđeno u prvoj knjizi spisa *O prirodnim mogućnostima*: »I Aristotel prvi pokušava svesti uzroke svih pojedinačnih stvari na ove principe«, tj. na četiri primarne kvalitete elemenata.

Aristotelove sentencije [na margini]

Koja je i kakva naučavanja poučavao može svatko razabrati iz njegovih knjiga koje su ostale; iz onih pak koje nisu ostale, mi ćemo koliko god smo mogli naći, iznijeti u nekom sljedećem svesku.²³ No zato što se odnose na njegovo ponašanje ili postupke ili djelovanja prenijet ću na ovom mjestu izreke i sentencije koje god sam pronašao. Upitan koju korist postižu lašci, odgovara: »Tako da im se ne vjeruje kad kažu istinu.« Netko mu je prigovorio da je nevrijednom čovjeku dao milostinju, on reče: »Nisam se smilovao nad ponašanjem, nego nad čovjekom.« Često je običavao reći prijateljima i učenicima: »Kao što vid prima svjetlo od zraka, tako i duša od nauka.« Govorio je da su Atenjani pronašli žito i zakone: »Žitom se koriste, zakonima nikako.« Rekao je da su korijeni obrazovanja gorki, a plodovi ukusni. Upitan što

²³ Vjerojatno je riječ o omašci ili promjeni plana. O knjigama koje su ostale i koje nisu ostale piše Petrić u drugoj knjizi ovoga sveska pod naslovom *Aristotelicorum librorum enumeratio* (*Nabrajanje Aristotelovih knjiga*). Trebalo bi dakle: *sequenti aliquo libro*, 'u nekoj sljedećoj knjizi'.

statim senescat, beneficium, inquit, collatum. Quid spes esset, rogatus, vigilantis, ait, somnium. Diogene placentam ei porrigente advertens nisi acciperet, illum dicterio aliquo usurum, accepit, inquires, Diogenes et dicterium et placentam perdidit.

5 Tribus indigere educationem, natura, disciplina, usu. Audiens a quodam sibi iurgia oblatrata, absentem me, ait, etiam flagris caedito. Pulchritudinem ad conciliandos animos quocunque dono esse efficaciorum. Quo eruditi differant ab ineruditis, interrogatus, quantum vivi a mortuis, ait. Eruditionem, aiebat, in secundis fortunis ornamentum esse, in adversis, refugium. Patrum eos esse honorabiliores, qui erudirent quam qui genuissent tantum, quia hi vivere tantum largirentur, illi vero bene vivere. Gloriantur cuidam, quod e magna esset civitate, non id spectandum esse ait, sed an magnae civitatis quis dignus sit. Requisitus, ut quis esset

15 philosophus diceret, una anima, ait, duobus corporibus inhabitans. Hominum alios ita parcos esse, quasi semper sint victuri, alios ita consumptores, quasi statim morituri. Cum quispiam interrogaret, quare cum formosis libenter et diu esse velimus, caeci id quaesitum est, inquit. Roganti cuidam, quid ex philosophia ipse boni reportasset, quod sponte mea, inquit, id agam, quod alii prae metu legum faciunt. Interrogatus a discipulis quibusdam, ut eos doceret, qua ratione in philosophia procederent, respondit, si eos consequi studeatis, qui ante eunt, eos vero qui sequuntur, non expectetis. Cum prolixa loquacitate quidam ad

25 eum usus esset, quaereretque an sibi fastidio fuisset, nequaquam, inquit, non enim tibi adverti. Rogatus, quomodo amicis utendum esset, eo, inquit, modo quo ipsos nobis uti optaremus. Iustitiam esse animae virtutem pro dignitate distributricem. Pulcherrimum in senectute viaticum esse eruditionem. Frequenter

30 aiebat, cui multi amici, amicus nemo.

Obiter hoc adiungam Pythiada filiam eius tribus viris nupsisse, Nicanori scilicet Stagiritae, cui eam testamento sponderat, eo vita functo secundis nuptiis tradita est Proclo, qui genus duxerat a Demarato, Lacedaemoniurum rege, cui duos

35 peperit filios, Proclum et Demaratum, qui postea a Theophras-

odmah stari – reče: »Uspoređeno dobroćinstvo.« Upitan što bi bila nada, reče: »San onoga koji bdije.« Kad mu je Diogen pružio kolač s primjedbom da će se poslužiti nekom izrekom ako on ne uzme, uzeo je govoreći: »Diogen je izgubio i izreku i kolač.« Govorio je da obrazovanje treba tri stvari: prirodu, nauk, praksu.

5 Slušajući da ga netko olajava zbog svađe, reče: »Dok sam odsutan, neka tuče i bičevima.« Njegova je izreka: »Ljepota je učinkovitija da pomiri duhove od bilo kojeg dara.« Upitan po čemu se razlikuju obrazovani od neobrazovanih, kaže: »Koliko živi od mrtvih.« Govorio je da je obrazovanost u sreći ukras a u nesreći utočište, a da su od očeva časniji oni koji će dati obrazovanje od onih koji bi samo rodili; jer ovi će udijeliti samo življenje, a oni dobro življenje. Nekome koji se hvalio da je iz velikog grada rekao je da ne treba gledati na to, nego je li netko dostojan velikoga grada. Ponovo upitan da kaže tko bi bio filozof, kaže:

15 »Jedna duša koja nastava dva tijela.« Kaže također da su od ljudi jedni tako štedljivi kao da će uvijek živjeti, drugi tako rasipni kao da će odmah umrijeti. Kada je netko upitao zašto s lijepima želimo biti rado i dugo, rekao je: »To je pitanje slijepca.« Nekome tko je pitao što je dobroga on sam dobio od filozofije reče: »Da sam od sebe činim ono što drugi čine iz straha pred zakonima.« Upitan od nekih učenika da ih pouči na koji bi način u filozofiji napredovali, odgovara: »Ako se budete trudili slijediti one koji idu isprije, nećete se obazirati na one koji slijede.« Kad ga je netko zasuo pretjeranom rječitošću i pitao je li mu mučno, odgovori: »Nikako, nisam te ni primijetio.« Upitan kako se treba odnositi prema prijateljima, reče: »Onako kako bismo željeli da se oni odnose prema nama.« Govorio je da je pravednost vrlina duše koja podjeljuje po zaslugi i da je najljepša poputbina u starosti obrazovanost. Često je govorio: »Tko ima mnogo prijatelja, prijatelj mu nije nitko.«

Usput ću dodati da se njegova kći Pitijada tri puta udavala: za Nikanora Stagirićanina, kojemu ju je obećao u oporuci; kad je on umro, u drugom braku dana je Proclu koji je potekao od Demarata, kralja Lakedemonjana. Njemu je rodila sinove Prokla i Demarata koje je poslije Teofrast obučavao u filozofiji. U trećem

35

to in philosophia sunt instituti⁴⁴; tertiis autem Metrodoro medico, Chrysippi Gnidii discipulo, Erasistrati vero praeceptoru, qui ex ea filium Aristotelem nomine suscepit, cuius videtur Theophrastus mentionem fecisse in testamento, dum ait:⁴⁵ ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μειδίου (non autem Metrodori) καὶ Πυθιάδος υἱῷ, liceat, si volet philosophari, Aristoteli Midiae et Pythiados filio.

Nicomachus vero filius Theophrasti discipulus et amasius fuit, sub quo magnopere in philosophia profecit, nomenque celeberrimum est adeptus, ut qui [13] *Naturalis auscultationis* libros octo scripserit, *Moralium* vero quattuor, ut Suidas narrat. Cicero 5. *De finibus* videtur eum et praeceptoru et patri conferre. Sed Aristocles 7. libro *De philosophia*, ut refert Eusebius libro *Contra philosophos* capite 1, de eo haec scribit verba: *Hunc aiunt (Nicomachum scilicet) orphanum a Theophrasto educatum, postea vero in bello iuvenem obiisse, quae traditio cum Aristotelis testamento non consentit, neque cum Suida aut Cicerone, qui libros eum scripsisse affirmant, ex quibus Laertius in Eudoxo locum citat:*⁴⁶ *dicit vero eum Nicomachus Aristotelis voluptatem dicere bonum ipsum.*

⁴⁴ corr. ex institui

⁴⁵ Usp. D.L. Vit. 5.53.7–8. ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μητροδώρου καὶ Πυθιάδος υἱῷ.

⁴⁶ φησὶ δ' αὐτὸν Νικόμαχος ὁ Ἀριστοτέλους τὴν ἡδονὴν λέγειν τὸ ἀγαθόν. [D.L. Vit. 8.88.11–13]

braku udala se za Metrodora liječnika, učenika Hrizipa Gnidija, a Erazistratova učitelja, koji je s njom imao sina imenom Aristotel; čini se da je njega spomenuo Teofrast u oporuci kad kaže: ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μειδίου (a ne Metrodora) καὶ Πυθιάδος υἱῷ, »neka bude dopušteno, ako se želi baviti filozofijom, Aristotelu, sinu Midije i Pitijade«.

Nikomah pak sin bio je učenik i ljubavnik Teofrastov od kojeg se mnogo okoristio u filozofiji i preuzeo je vrlo slavno ime poput onoga koji je napisao [13] osam knjiga *Fizike*, četiri pak knjige *Etike* – kako Suida pripovijeda. Ciceron u 5. knjizi *O krajnostima* [dobra i zla] čini se da ga povezuje s učiteljem i ocem. No Aristoklo u 7. knjizi *O filozofiji*, kako iznosi Euzebije u knjizi *Protiv filozofa* u prvom poglavlju, o njemu piše ove riječi: »Za njega (tj. Nikomaha) kažu da je bio siročić, koje je Teofrast odgojio, a poslije da je poginuo u ratu kao mladić; ta predaja nije u skladu s Aristotelovom oporukom, niti sa Suidom ili Ciceronom koji potvrđuju da je napisao knjige iz kojih Laercanin u 'Eudoksu' navodi mjesto: 'Kaže Nikomah, Aristotelov sin, da je on govorio da je užitek dobro samo'.«²⁴

²⁴ Citat se nalazi u Arist. EN 1172b9.

ARISTOTELICORUM LIBRORUM ENUMERATIO
TOMI I LIBER SECUNDUS

Talem virum, qualem tibi, insigni iudicio praedite Zacharia, superiore historia ex antiquorum auctorum testimoniis descripsimus, nullam nos debere in sui admirationem trahere ob ea quae vidimus, adhuc ratio persuadet. Neque enim mores eius tam sancti, neque actiones ita magnificae, neque fortuna tam varia fuerunt, ut hominum animis admirationem incutere aut debeant, aut possint. Omnis tamen antiquitas maximis eum laudibus semper ornavit; omnis avorum atque atavorum nostrorum aetas eum est admirata; omnis etiam nostra ingentibus eum encomiis prosequitur, admiratur et suspicit; miraculorum naturae eum fuisse et arbitratur et praedicat; nullam profecto aliam ob causam, praeterquam ob insignem, ob singularem, ob admirabilem quandam sapientiam, quam multis ab eo scriptis libris comprehensam posteris reliquit. Cuius sapientia innumeros ac prope infinitos semper habuit sectatores et nunc habet non pauciores, inter quos et tu unus esse cupis, quem admirabile quoddam ingenium, acutissima et perspicacissima eius ingenii solertia, singulare quoddam et acre iudicium, memoria et tenacissima et minime confusa, in ea sapientia; si eius studia persequaris, nec te adversus aliquis vel aetatis vel fortunae impetus de cursu revocet, non nisi maximum persuadent ut expectemus. Quo autem id facilius consequaris mentemque ab omni impedimento habeas expeditam et praesenti libro, quae secunda fuit petitio tua, libros Aristotelis omnes colligam et sequentibus voluminibus tradam, quae tibi viam aperire et sternere posse videbuntur.

Primum itaque libros omnes, quibus Aristoteles suam posteris tradidit sapientiam, quorum non magna apud plerosque

NABRAJANJE ARISTOTELOVIH KNJIGA
DRUGA KNJIGA PRVOG SVESKA

Takav muž kakvog smo tebi, Zaharijo koji si obdaren izuzetnom prosudbom, prethodnim pripovijedanjem prema svjedočanstvima starih autora opisali, ne treba u nama pobuditi nikakvo divljenje prema sebi – zbog onoga što vidimo, zasad to razum uvjerava. Nisu mu ni običaji tako sveti, niti djelovanja tako izvanredna, niti mu je sudbina bila raznolika da bi se u dušama ljudi trebalo ili moglo izazvati divljenje. Ipak, sva starina uvijek ga je slavila najvećim hvalama, divila mu se čitava generacija naših djedova i pradjedova, cijela naša također obdaruje ga neizmjernim panegiricima, divi mu se i obožava ga, drži i propovijeda da je bio čudo prirode, ni iz kojeg drugog razloga nego zbog neke značajne, jedinstvene i divljenja dostojne mudrosti koju je ostavio potomstvima sabranu u knjigama koje je napisao. Njegova mudrost imala je uvijek bezbrojne i gotovo beskonačne sljedbenike i sada ih ima ne manje; jedan među njima želiš biti i ti; u njega je divljenja vrijedna nadarenost, veoma oštro i pronicljivo umijeće te nadarenosti, neko izvanredno i oštromno prosuđivanje, pamćenje postojano i ni malo zbrkano u toj mudrosti. Ako budeš slijedio njegova istraživanja i ako te neka prepreka bilo dobi, bilo sudbine ne skrene s puta, ona nas uvjeravaju da očekujemo samo ono najviše. A da bi to lakše postigao i da tvoj um ne bi opteretila bilo koja zapreka, u ovoj ću knjizi, što je bila druga tvoja molba, sabrati sve Aristotelove knjige, a u sljedećim ću ti svescima prenijeti ono što se bude činilo da ti može otvoriti i utabati put.

Prvo ću stoga nabrojiti sve knjige kojima je Aristotel predao potomstvu svoju mudrost, a koje većina njegovih sljedbenika ne-

eius sectatores notitia habetur, enumerabo; deinde eos recognoscam, generibus distribuam, ordinibus distinguam, fragmenta colligam; atque alia pleraque, ut opinor, tibi non inutilia futura, quae a plerisque Aristotelicae sapientiae amatoribus aut penitus ignorata, aut negligenter praetermissa, a nemine fere tractata, perscribam. Hoc itaque volumine libros ab Aristotele conscriptos omnes accipe.

Tres viri celeberrimi nominis Aristotelicos libros et collegisse et in ordines digessisse antiquitus traduntur; Hermippus Callimachus Smyrnaeus, Andronicus Rhodius, quem Peripatetici cognomine antiquitas ornavit et Adrastus Aphrodisieus, quorum monumenta si extarent, magno me labore levassent. Diogenes quoque Laertius non parum laboris in id contulit, ut scilicet praeter Aristotelis mores, actiones, fortunas, etiam libros eius enumeraret, eorum quoque librorum versus numeraret. Qui etiam octoginta et quattuor philosophorum antiquissimorum vitas, studia et libros, ingenti ut videtur et labore et diligentia ex auctoribus ducentis undecim conquisierit, non tamen omnes Aristotelicos libros assecutus esse videtur; multi namque ab eo non nominati sub Aristotelis nomine extant, [14] multi etiam ab aliis magni nominis auctoribus citantur, quos omnes tibi ordine subiiciam.

Ac primo quidem eos, qui extant suntque in omnium studiorum manibus. Sunt autem ordinum seu generum sex: logici, naturalis, metaphysici, mathematici, politici, philologici; reliquos extra ordinem appellant.

Ex genere itaque logico quindecim habemus: Κατηγοριῶν, *Praedicamentorum I*, Περὶ ἑρμηνείας, *De interpretatione I*, Ἀναλυτικῶν προτέρων, *Resolutivorum priorum II*, Ἀναλυτικῶν ὑστέρων, *Resolutivorum posteriorum II*, Τοπικῶν, *Topicorum III*, Ἐλέγχων, *Redargutionum I*.

Ex genere vero naturali septuaginta quattuor: Περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως, *De naturali auscultatione VIII*, Περὶ οὐρανοῦ, *De caelo IV*, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, *De generatione et corruptione II*, Μετεωρολογικῶν, *De subliminibus IV*, Περὶ κόσμου, *De mundo I*, Περὶ ψυχῆς, *De anima III*, Περὶ αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθητῶν, *De sensu et sensibilibus I*, Περὶ μνήμης καὶ τοῦ μνημονεύειν, *De*

znatno poznaje; potom ću ih istražiti, podijelit ću ih po rodovima, razlikovat ću ih po redoslijedu, skupit ću fragmente i napisat ću mnogo toga drugog što će, kako mislim, tebi biti itekako korisno, što je većini ljubitelja Aristotelove mudrosti ili potpuno nepoznato ili površno previđeno, o čemu gotovo nitko nije raspravio. U ovom dakle svesku primi sve knjige koje je Aristotel napisao.

Predaja je od starine da su tri muža vrlo slavna imena skupili Aristotelove knjige i da su ih rasporedili po redovima: Hermip Kalimahije iz Smirne, Andronik s Roda, kojeg je starina počastila nadimkom 'peripatetičar', i Adrast iz Afrodizijade: da su njihovi pisani spomenici ostali, riješili bi me velikoga truda. Diogen Laercanin u to je također uložio ne malo truda, tj. da osim Aristotelovih običaja, djelovanja, imutka nabroji i njegove knjige pa i retke tih knjiga. Premda je on i istraživanjem sabrao živote, studije i knjige 84 najstarijih filozofa, kako se čini velikim radom i marljivošću iz 211 autora, ipak se čini da nije došao do svih Aristotelovih knjiga, naime mnoge koje on nije naveo postoje pod Aristotelovim imenom, [14] mnoge također navode drugi značajni autori, koje ću tebi sve po redu podastrijeti.

A prvo zaista one koje postoje i u rukama su svih istraživača. Šest ih je redova ili rodova: logičkoga, prirodnofilozofskoga, metafizičkoga, matematičkoga, političkoga, filološkoga; ostale nazivaju 'izvan poretka'.

Iz logičkog roda imamo petnaest: Κατηγοριῶν, *Predikamenti* (1), Περὶ ἑρμηνείας, *O tumačenju* (1), Ἀναλυτικῶν προτέρων, *Prva Analitika* (2), Ἀναλυτικῶν ὑστέρων, *Druga Analitika* (2), Τοπικῶν, *Topika* (8), Ἐλέγχων, *Pobijanja [sofistička]* (1).

Iz roda pak prirodne filozofije (74): Περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως, *Fizika za slušanje* (8), Περὶ οὐρανοῦ, *O nebu* (4), Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, *O nastajanju i propadanju* (2), Μετεωρολογικῶν, *Meteteorologika* (4), Περὶ κόσμου, *O svijetu* (1), Περὶ ψυχῆς, *O duši* (3), Περὶ αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθητῶν, *O osjetilu i osjetilnim predmetima* (1), Περὶ μνήμης καὶ τοῦ μνημονεύειν, *O pamćenju*

5 *memoria et meminisse I*, Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, *De somno et vigilia I*, Περὶ ἐνυπνίων, *De insomniis I*, Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς, *De divinatione per somnum I*, Περὶ ζώων κινήσεως, *De animalium motu I*, Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, *De longitudine et brevitae vitae I*, Περὶ νεότητος καὶ γήρωσ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου, *De iuventute et senectute, morte et vita I*, Περὶ ἀναπνοῆς, *De respiratione I*, Περὶ ζώων πορείας, *De animalium ingressu I*, Περὶ πνεύματος, *De spiritu I*, Περὶ ζώων γενέσεως, *De animalium generatione V*, Περὶ ζώων μορίων, *De animalium partibus IV*, Περὶ ζώων ἱστορίας, *De animalium historia X*, Περὶ χρωμάτων, *De coloribus I*, Περὶ φυσιογνωμονικῶν, *De physiognomicis I*, Περὶ φυτῶν, *De plantis II*.

15 Metaphysici vero generis τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ, *Eorum quae post naturalia XIII*. Mathematici autem duo: τὰ Μηχανικά, *Mechanica I*, Περὶ ἀτόμων γραμμῶν, *De insecabilibus lineis I*.

20 Politici vero generis triginta: scilicet Πολιτικῶν, *Civilium IIX* Οἰκονομικῶν, *De domesticis II*, Ἠθικῶν Νικομαχείων, *Ethicorum Nicomachiorum X*, Ἠθικῶν μεγάλων, *Ethicorum magnorum II*, Εὐδημίων, *Eudemiorum VII*, Περὶ ἀρετῶν, *De virtutibus I*.

25 Philologici vero ordinis quinque: Ῥητορικῶν, *Rhetoricorum III*, Ῥητορικῶν πρὸς Ἀλέξανδρον, *Rhetoricorum ad Alexandrum I*, Ποιητικῶν, *Poeticorum I*.

30 Extra vero ordinem quadraginta duos habemus: Προβλημάτων, *Problematum XXXIIX*, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, *De mirabilibus auscultationibus I*, Περὶ Ξενοφάνους, *De Xenophane I*, Περὶ Ζήνωνος, *De Zenone I*, Περὶ Γοργίου, *De Gorgia I*, Περὶ Νείλου, *De Nilo I*.

35 Praeter hos impressus est Venetiis sub eius nomine *De causis elementorum I* et alter *De causis I* et *De pomo I*, ac etiam *Mysticae philosophiae sive Aegyptiorum theologiae libri XIV*. Qui si omnes in unum colligantur, ducentorum duorum numerum conficiunt. Atque hi quidem omnes in manibus studiosorum assidue teruntur.

Eorum vero, quos Laertius enumerat, pauci admodum extant, suntque eorum quos enumeravimus aliqui. Attamen ut eos recenset, ita huc transcribam, redactis (quos ipse confuse tradidit) in superiores ordines ac genera, prout coniectura assequi ex

5 *i zapamćivanju (1)*, Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, *O snu i budnom stanju (1)*, Περὶ ἐνυπνίων, *O onome u snu (1)*, Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς, *O proricanju snom (1)*, Περὶ ζώων κινήσεως, *O kretanju životinja (1)*, Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, *O dužini i kratkosti života (1)*, Περὶ νεότητος καὶ γήρωσ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου, *O mladosti i starosti, smrti i životu (1)*, Περὶ ἀναπνοῆς, *O disanju (1)*, Περὶ ζώων πορείας, *O kretanju životinja (1)*, Περὶ πνεύματος, *O dahu (1)*, Περὶ ζώων γενέσεως, *O rađanju životinja (5)*, Περὶ ζώων μορίων, *O dijelovima životinja (4)*, Περὶ ζώων ἱστορίας, *O bojama (1)*, Περὶ χρωμάτων, *O bojama (1)*, Περὶ φυσιογνωμονικῶν, *Fiziognomika (1)*, Περὶ φυτῶν, *O biljka-*

15 *ma (2)*.
Metafizičkog su roda: τὰ Μετὰ τὰ φυσικὰ, *Od onih stvari koje su poslije prirodne filozofije (13)*. Matematičkog su roda dvije: τὰ Μηχανικά, *Mehanika (1)*, Περὶ ἀτόμων γραμμῶν, *O nedjeljivim linijama (1)*.

20 Politického pak 30: Πολιτικῶν, *Politika (8)*, Οἰκονομικῶν, *Ekonomika (2)*, Ἠθικῶν Νικομαχείων, *Nikomahova Etika (10)*, Ἠθικῶν μεγάλων, *Velika Etika (2)*, Εὐδημίων, *Eudemova Etika (7)*, Περὶ ἀρετῶν, *O vrlinama (1)*.

25 Filološkog su roda pet: Ῥητορικῶν, *Retorika (3)*, Ῥητορικῶν πρὸς Ἀλέξανδρον, *Retorika za Aleksandra (1)*, Ποιητικῶν, *Poetika (1)*.

30 Izvan poretka imamo četrdeset dvije: Προβλημάτων, *Problemi (38)*, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, *O čudnim slušanjima (1)*, Περὶ Ξενοφάνους, *O Ksenofanu (1)*, Περὶ Ζήνωνος, *O Zenonu (1)*, Περὶ Γοργίου, *O Gorgiji (1)*, Περὶ Νείλου, *O Nilu (1)*.

35 Osim ovih tiskana je u Veneciji knjiga pod njegovim imenom: *O uzrocima elemenata (1)* i druga: *O uzrocima (1)* i *O jabuci (1)* i *O mističkoj filozofiji*, ili *Teologija Egipćana* u četrnaest knjiga (14). Ako se sve te knjige povežu u jedno čine zbroj 202. I sve se neprestano troše u rukama proučavatelja.

Od onih pak koje Laertianin nabroja postoji ih malo i neke su od onih koje smo pobrojali. Ipak, kako pobrojava, tako ću ih ovamo prepisati, svedene (što je on zbrkano prenio) u gornje redove i rodove kako ćemo moći pretpostaviti iz golih naslova.

nudis titulis poterimus. Itaque logici ordinis apud eum sunt hi:
 Σοφιστής, *Sophista I*, Περί ἐπιστημῶν, *De scientiis I*, Διαιρέσεις
 σοφιστικάι, *Divisiones sophisticae IIII*, Περί ἐριστικῶν, *De contentiosis II*,
 Λύσεις ἐριστικῶν, *Solutiones contentiosae IIII*, Περί εἰδῶν
 5 καὶ γενῶν, *De speciebus et generibus I*, Περί ἰδίων, *De propriis I*,
 Ὑπομνήματα ἐπιχειρηματικά, *Commentationes argumentosae I*,
 Ἐνστάσεις, *Instantiae I*, Περί τῶν ποσαχῶς εἰρημένων ἢ κατὰ
 πρόσθεσιν, *De iis, quae multipliciter dicuntur, seu secundum propositum I*,
 Ὑπὲρ ἐπιστήμης, *De scientia I*,¹ Διαιρέσεις, *Divisiones XVII*,
 10 Διαιρετικῶν, *Dividentium I*, Ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως, *Interrogationis et responsionis II*,
 Προτάσεις, *Propositiones I*, Προτάσεις ἐριστικάι, *Propositiones contentiosae IV*,
 Συλλογισμοί, *Syllogismi I*, Προτέρων ἀναλυτικῶν, *Priorum resolutivorum IX*,
 Ἀναλυτικῶν ὑστέρων μεγάλων, *Resolutivorum posteriorum magnorum II*, Περί
 15 προβλημάτων, *De problematis I*, Μεθοδικά, *Methodica VIII*, Ὅροι
 πρὸ τῶν τοπικῶν, *Termini ante topica VII*, Συλλογισμῶν, *Syllogismorum II*,
 Συλλογιστικόν καὶ ὄροι, *Syllogisticum et termini I*, Τὰ πρὸ τῶν τόπων,
Ea quae ante locos I, Τοπικῶν πρὸς τοὺς ὄρους, *Topicum ad terminos II*,
 Διαιρετικόν, *Divisivum I*, Ὁρισμοὶ τρεῖς καὶ δέκα, *Diffinitiones tredecim*,
 20 Ἐπιχειρημάτων, *Argumentationum II*, Προτάσεις, *Propositiones I*,
 Θέσεις ἐπιχειρητικάι πέντε καὶ εἴκοσι, *Positiones argumentosae XXV*,
 Μεθοδικόν, *Methodicum I*, Περί λέξεως, *De dictione I*, Κατηγοριῶν,
Praedicamentorum I, Περί ἐρμηνείας, *De interpretatione I*. Atque haec quidem in
 25 genere logico a Laertio enumerantur, qui sunt CXXIII.

In physico vero [15] haec alia: Περί ψυχῆς, *De anima I*,
 Περί τοῦ πάσχειν ἢ πεπονθέναι, *De pati et passum esse I*, Περί
 στοιχείων, *De elementis III*, Περί κινήσεως, *De motu I*, Θέσεις
 περὶ ψυχῆς, *Positiones de anima I*, Περί φύσεως, *De natura III*,
 30 Φυσικόν, *Naturale I*, Περί ζώων, *De animalibus IX*, Ἀνατομῶν,
Dissectionum VII, Ἐκλογή ἀνατομῶν, *Selectio anatomicorum I*,
 Ὑπὲρ τῶν συνθέτων ζώων, *De compositis animalibus I*, Ὑπὲρ
 τοῦ μὴ γεννᾶν, *De non gignendo I*, Περί φυτῶν, *De plantis II*,
 Φυσιογνωμονικόν, *Physiognomicum I*, Σημεῖα χειμῶνων, *Signa*

¹ corr. ex Pro² corr. ex Pro

Dakle, logičkoga reda kod njega su ove knjige: Σοφιστής, *Sofist*
 (1), Περί ἐπιστημῶν, *O znanostima* (1), Διαιρέσεις σοφιστικάι,
Sofističke divizije (4), Περί ἐριστικῶν, *O erističkim sudovima* (2),
 Λύσεις ἐριστικῶν, *Rješenja erističkih sudova* (4), Περί εἰδῶν
 5 καὶ γενῶν, *O vrstama i rodovima* (1), Περί ἰδίων, *O vlastito-*
stima (1), Ὑπομνήματα ἐπιχειρηματικά, *Komentari argumen-*
nata (1), Ἐνστάσεις, *Suprotstavljanja* (1), Περί τῶν ποσαχῶς
 εἰρημένων ἢ κατὰ πρόσθεσιν, *O onima rojmovima koji se kazuju*
mnogoznačno ili prema predloženom (1), Ὑπὲρ ἐπιστήμης, *O zna-*
 10 *nosti* (1), Διαιρέσεις, *Divizije* (17), Διαιρετικῶν, *O onom što se*
dijeli (1), Ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως, *O pitanju i odgovoru* (2),
 Προτάσεις, *Stavovi* (1), Προτάσεις ἐριστικάι, *Suprotstavljajući se*
stavovi (4), Συλλογισμοί, *Silogizmi* (1), Προτέρων ἀναλυτικῶν,
Prva Analitika (9), Ἀναλυτικῶν ὑστέρων μεγάλων, *Druga velika*
Analitika (2), Περί προβλημάτων, *O problemima* (1), Μεθοδικά,
 15 *Metodika* (8), Ὅροι πρὸ τῶν τοπικῶν, *Rojmovi prije topike* (7),
 Συλλογισμῶν, *Silogizmi* (2), Συλλογιστικόν καὶ ὄροι, *Ono silo-*
gističko i rojmovi (1), Τὰ πρὸ τῶν τόπων, *Prije mjesta* (1), Τοπικῶν
 πρὸς τοὺς ὄρους, *Topičko za rojmove* (2), Διαιρετικόν, *O podjelama*
 (1), Ὁρισμοὶ τρεῖς καὶ δέκα, *Trinaest definicija*, Ἐπιχειρημάτων,
 20 *Argumentacije* (2), Προτάσεις, *Stavovi* (1), Θέσεις ἐπιχειρητικάι
 πέντε καὶ εἴκοσι, *25. argumentacijskih stavova* (25), Μεθοδικόν,
Metodičko (1), Περί λέξεως, *O govorenju* (1), Κατηγοριῶν, *Kate-*
gorije (1), Περί ἐρμηνείας, *O tumačenju* (1). Te dakle Laercanin
 25 nabraja u logičkom rodu, a ima ih 123.

U fizičkom pak [15] ove druge: Περί ψυχῆς, *O duši* (1), Περί
 τοῦ πάσχειν ἢ πεπονθέναι, *O trpnji i biti pretrpljen* (1), Περί
 στοιχείων, *O elementima* (3), Περί κινήσεως, *O kretanju* (1),
 Θέσεις περὶ ψυχῆς, *Tvrđnje o duši* (1), Περί φύσεως, *O prirodi* (3),
 30 Φυσικόν, *Fizičko* (1), Περί ζώων, *O životinjama* (9), Ἀνατομῶν,
O rezanjima (7), Ἐκλογή ἀνατομῶν, *Izbor anatomskih rezanja* (1),
 Ὑπὲρ τῶν συνθέτων ζώων, *O sastavljenim životinjama* (1), Ὑπὲρ
 τοῦ μὴ γεννᾶν, *O neplodnosti* (1), Περί φυτῶν, *O biljkama* (2),
 Φυσιογνωμονικόν, *Fiziognomičko* (1), Σημεῖα χειμῶνων, *Znako-*

tempestatum I, Φυσικῶν κατὰ στοιχεῖον, *Naturalium per elementa XXXIIX*, Ἐπιτεθεαμένων προβλημάτων, *Speculatorum problematum II*, Περί τῆς λίθου, *De lapide I*. Qui sunt LXXV numero.

Ex genere vero politico haec alia: Περί δικαιοσύνης, *De iustitia IV*, Περί φιλοσοφίας, *De philosophia III*, Πολιτικοῦ, *Civilis II*, Περί πλούτου, *De divitiis I*, Περί εὐγενείας, *De nobilitate I*, Περί ἡδονῆς, *De voluptate 3*, Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων, *Alexander, vel de coloniis I*, Περί βασιλείας, *De regno I*, Περί παιδείας, *De educatione I*, Περί τάγαθοῦ, *De bono III*, Οἰκονομικός, *De re familiari I*, Περί φιλίας, *De amicitia I*, Προτάσεις περὶ ἀρετῆς, *Propositiones de virtute III*, Περί παθῶν ὀργῆς, *De passionibus irae I*, Ἠθικῶν, *Ethicorum IV*, Περί τοῦ βελτίονος, *De meliori I*, Περί τοῦ αἰρετοῦ καὶ τοῦ συμβεβηκότος, *De eligibili et accidente I*, Περί ἡδονῆς, *De voluptate I*, Περί ἐκουσίου, *De voluntario I*, Περί καλοῦ, *De pulchro I*, Θέσεις φιλικαί, *Positiones amicabiles I*, Πολιτικά, *Civilia II*, Νόμων, *Legum IV*, Νόμος συσητικός, *Lex constitutiva I*, Πολιτικῆς ἀκροάσεως, *Civilis auscultationis IIX*, Περί δικαίων, *De iustis II*, Περί συμβουλίας, *De consultatione I*, Δικαιώματα, *Iustificaciones I*, Πάθη, *Passiones I*, Πολιτῖαι πόλεων, *Civilia civitatum CLIX*, Ἰδία δημοκρατικά, *Propriae populares*, Ὀλιγαρχικά, *Paucorum potentum*, Ἀριστοκρατικά, *Optimum*, Τυραννικά, *Tyrannicae*. Quae numerum ducentorum decem et septem explent.

Generis vero mathematici: Μαθηματικόν, *Mathematicum I*, Περί μεγέθους, *De magnitudine I*, Περί μονάδος, *De unitate I*, Ἀστρονομικόν, *Astronomicum I*, Ὀπτικόν, *Perspectivum I*, Περί μουσικῆς, *De musica I*, Μηχανικόν, *Mechanicum I*. Hi sex sunt omnino.

Metaphysici vero generis: Περί ἐναντίων, *De contrariis I*, Περί ἀρχῆς, *De principio I*, Περί τῆς ιδέας, *De idea I*, ut sint III.

vi vremenskih prilika (1), Φυσικῶν κατὰ στοιχεῖον, *Fizika po elementima (38)*, Ἐπιτεθεαμένων προβλημάτων, *O gledivim problemima (2)*, Περί τῆς λίθου, *O kamenu (1)*. Tih ima 75.

Iz roda političke filozofije te su druge: Περί δικαιοσύνης, *O pravednosti (4)*, Περί φιλοσοφίας, *O filozofiji (3)*, Πολιτικοῦ, *O građaninu (2)*, Περί πλούτου, *O bogatstvu (1)*, Περί εὐγενείας, *O plemenitosti (1)*, Περί ἡδονῆς, *O užitku (1)*, Ἀλέξανδρος ἢ ὑπὲρ ἀποίκων, *Aleksandar ili o naseljima (1)*, Περί βασιλείας, *O kraljevstvu (1)*, Περί παιδείας, *O odgoju (1)*, Περί τάγαθοῦ, *O dobrom (3)*, Οἰκονομικός, *O obitelji (1)*, Περί φιλίας, *O prijateljstvu (1)*, Προτάσεις περὶ ἀρετῆς, *Iskazi o vrlini (3)*, Περί παθῶν ὀργῆς, *O trpnjama srdžbe (1)*, Ἠθικῶν, *Etika (4)*, Περί τοῦ βελτίονος, *O boljemu (1)*, Περί τοῦ αἰρετοῦ καὶ τοῦ συμβεβηκότος, *O onome što treba izabrati i o slučaju (1)*, Περί ἡδονῆς, *O užitku I*, Περί ἐκουσίου, *O dragovoljnom (1)*, Περί καλοῦ, *O lijepom (1)*, Θέσεις φιλικαί, *Prijateljski stavovi (1)*, Πολιτικά, *Politika (2)*, Νόμων, *Zakoni (4)*, Νόμος συσητικός, *Ustavni zakon (1)*, Πολιτικῆς ἀκροάσεως, *Politika za slušanje (8)*, Περί δικαίων, *O pravednim stvarima (2)*, Περί συμβουλίας, *O savjetovanju (1)*, Δικαιώματα, *Opravdanja (1)*, Πάθη, *Trpnje (1)*, Πολιτῖαι πόλεων, *Građanske stvari gradova (158)*, Ἰδία δημοκρατικά, *Narodna vlasništva*, Ὀλιγαρχικά, *O malom broju moćnih*, Ἀριστοκρατικά, *O najboljima*, Τυραννικά, *Tiranske stvari*. Takvih je 217.

Matematičkog su roda: Μαθηματικόν, *Matematičko (1)*, Περί μεγέθους, *O veličini (1)*, Περί μονάδος, *O jednosti (1)*, Ἀστρονομικόν, *Astronomičko (1)*, Ὀπτικόν, *Perspektivno (1)*, Περί μουσικῆς, *O muzici (1)*, Μηχανικόν, *Mehaničko (1)*. Samo ih je šest.¹

Metafizičkog su roda: Περί ἐναντίων, *O kontrarnim (1)*, Περί ἀρχῆς, *O počelu (1)*, Περί τῆς ιδέας, *O ideji (1)* – tri.

¹ Tekst je isti kao u prvom izdanju, ali je različita interpunkcija. Iza *omnino* u drugom izdanju dolazi crtica, tako da bi se moglo pomisliti da hoće reći da metafizičkog roda ima šest knjiga – što je netočno, odnosno šest ima knjiga matematičkog roda. Na kraju nabrojanja metafizičkih knjiga jasno je da ih ima tri.

Generis vero philologici: Περί ποιητῶν, *De poetis III*, Γρύλος,³ περὶ ῥητορικῆς, *Gryllus*,⁴ *de rhetorica I*, Τέχνης ῥητορικῆς, *Artis rhetorices II*, Τέχνης τῆς Θεωδέκτου συναγωγῆς, *Artis theodecticae collectionis I*, Πραγματῖαι τέχνης ποιητικῆς,
 5 *Opera artis poetices II*, Ἐνθυμήματα ῥητορικά, *Enthymemata rhetorica*, Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν, *Dubitationum Homericarum VI*, Ποιητικά, *Poetica I*, Παραβολαί, *Comparationes I*, Ὀλυμπιονικαί⁵, *Olympionicae I*, Πυθιονικαί⁶ μουσικῆς, *Pythonicae musices*, Πυθικός, *Pythicus I*, Πυθιονικῶν ἔλεγχος,
 10 *Pythionicarum redargutiones I*, Νίκαί⁷ Διονυσιακαί, *Victoriae Dionysiacae I*, Περί τραγωδιῶν, *De tragoediis I*. *Poemata tria Ad Hermiam, Ad Democritum et Elegiae, ut sunt septem et viginti.*

Extra autem ordinem sequentes, quos ex titulis non potuimus in aliquem ordinem superiorum coniectura coniicere:
 15 Νήρινθος, *Nerinthus*, Μενέξενος, *Menexenus I*, Ἔρωτικός, *Amatorius I*, Συμπόσιον, *Convivium I*, Προτρεπτικός, *Exhortativus I*, Περί εὐχῆς, *De precatione I*, Τεχνῶν συναγωγή, *Artium collectio XII*, Τέχνη, *Ars I*, Ἄλλη τέχνη, *Alia ars I*, Συναγωγῆς, *Collectionis II*, Ὑπὲρ τῶν μυθολογουμένων ζώων, *De fabulosis animalibus I*,
 20 Ἰατρικά, *Medica II*, Μνημονικόν, *Memoriale I*, Ἐγκυκλίων, *Encyclicorum II*, Ἄτακτα, *Inordinata XII*, Ἐξηγημένα κατὰ γένος, *Exposita per genus XIV*, Διδασκαλία, *Doctrinae I*, Παροιμίαι, *Proverbia I*. Hi vero sunt sex et quadraginta.

Sunt praeterea Epistolae ad Philippum et Alexandrum IV,
 25 *Selymbriorum ad Antipatrum IX*, *Ad Mentorem I*, *Ad Aristonem I*, *Ad Olympiadem I*, *Ad Hephaestionem I*, *Ad Themistagoram I*, *Ad Philoxenum I*. Et quae adversus antiquos philosophos scripsit, aut ex eorum scriptis collegit, veluti: Τὰ ἐκ τῶν νόμων Πλάτωνος, *Ea, quae ex Legibus Platonis III*, Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας,
 30 *Ea, quae ex Republica II*, Τὰ ἐκ τοῦ Τιμαίου καὶ τῶν Ἀρχυτείων *Ea, quae ex Timaeo et Archytas scriptis I*, Προβλήματα ἐκ τῶν Δημοκρίτου, *Problemata ex Democrito II*, Πρὸς τὰ Μελίσσου, *Con-*

³ corr. ex Γρύλλος⁴ corr. ex Gryllus⁵ Petric: Ὀλυμπιονικαί⁶ Petric: Πυθιονικαί⁷ Petric: Νικαί

Roda filološkoga: Περί ποιητῶν, *O pjesnicima (3)*, Γρύλος, περὶ ῥητορικῆς, *Gryllo, o retorici (1)*, Τέχνης ῥητορικῆς, *O retoričkoj vještini (2)*, Τέχνης τῆς Θεωδέκτου συναγωγῆς, *O vještini Teodektova sabiranja (1)*, Πραγματῖαι τέχνης ποιητικῆς, *Pragmatije poetičke vještine (2)*, Ἐνθυμήματα ῥητορικά, *Retorička entimemata*,
 5 Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν, *O homerskim dvojzama (6)*, Ποιητικά, *Poetika (1)*, Παραβολαί, *Usporedbe (1)*, Ὀλυμπιονικαί, *Olimpionike (1)*, Πυθιονικαί μουσικῆς, *O Pitioničkoj muzici*, Πυθικός, *Pitički (1)*, Πυθιονικῶν ἔλεγχος, *O Pitioničkim pobijanjinama (1)*, Νίκαί
 10 Διονυσιακαί, *Dionizjske pobjede (1)*, Περί τραγωδιῶν, *O tragedijama (1)*, Tri večje pjesme za Hermiju, za Demokrita i elegije – tako da ih je 27.

Izvan redova, sljedeće koje iz naslova nagađajući nismo mogli podvesti u neki od gornjih redova. Νήρινθος, *Nerint*, Μενέξενος, *Meneksen (1)*, Ἔρωτικός, *Ljubavni (1)*, Συμπόσιον,
 15 *Gozba (1)*, Προτρεπτικός, *Protreptik (1)*, Περί εὐχῆς, *O molitvi (1)*, Τεχνῶν συναγωγή, *Zbirka vještina (12)*, Τέχνη, *Vještina (1)*, Ἄλλη τέχνη, *Druga vještina (1)*, Συναγωγῆς, *O sabiranju (2)*, Ὑπὲρ τῶν μυθολογουμένων ζώων, *O životinjama iz priče (1)*, Ἰατρικά,
 20 *Medicinska (2)*, Μνημονικόν, *O zapamtljivom (1)*, Ἐγκυκλίων, *O kružnima (2)*, Ἄτακτα, *Neuređeno (12)*, Ἐξηγημένα κατὰ γένος, *Izloženo po rodu (14)*, Διδασκαλία, *Učenja (1)*, Παροιμίαι, *Poslovice (1)*. Njih ima 46.

Osim toga su pisma Filipu i Aleksandru (4), pisma Selimbrijana Antipatru (9), Mentorū (1), Aristonu (1), Olimpijadi (1), Hefestionu (1), Temistagori (1), Filoksenu (1) i oni spisi koje je pisao protiv starih filozofa ili sakupio iz njihovih spisa, kao: Τὰ ἐκ τῶν νόμων Πλάτωνος, *Iz Platonovih Zakona (3)*, Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας, *Iz Države (2)*, Τὰ ἐκ τοῦ Τιμαίου καὶ τῶν Ἀρχυτείων, *Iz Timejevih i Arhitinih spisa (1)*, Προβλήματα ἐκ τῶν
 30 Δημοκρίτου, *Problemi iz Demokrita (2)*, Πρὸς τὰ Μελίσσου, *Protiv*

tra *Melissum I*, Πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος, *Contra Alcmaeonem I*, Πρὸς τοὺς Πυθαγορείους, *Contra Pythagoreos I*, Περὶ τῶν Πυθαγορείων, *De Pythagoricis I*, Πρὸς τὰ Γοργίου, *Contra Gorgiam*, Πρὸς τὰ Ξενοφάνου, *Contra Xenophanem I*, Πρὸς τὰ Ζήνωνος, *Contra Zenonem I*, Περὶ τῆς Ἀρχύτου φιλοσοφίας, *De Archytæ philosophia III*, Περὶ τῆς Σπενσίππου καὶ Ξενοκράτους, *De Speusippi et Xenocratis philosophia I*. Atque hi etiam decem et novem sunt.

Qui omnes libri, si in summam redigantur, exceptis tamen epistolis, numerum quingentorum [16] et tredecim adimplebunt. Etiam si Laertius ipse inquit⁸ prope ad quadringentos accedunt, forte enim pro uno legit plures, quos singillatim nos recensuimus: *Divisiones XVII*, *Positiones argumentosae XXV*, *Diffinitiones XIII*, *Physica per elementa XXXIIX*, *Inordinata XII*, *Exposita per genus XIV*. Qui numerus CXIX, si a nostro DXIII eximatur, remanebit Laertii numerus CCCXCIV, atque ita prope accedent ad quadringentos. De quibus, si *Physiognomicus*, *Mechanicus* et libelli *Contra Xenophanem*, *Zenonem ac Gorgiam* (nam *Categoriae* et *Interpretatio* sunt controversae), qui soli in Laertianis sunt connumerati, eximantur, remanebunt Aristotelici libri omnes, cum his qui extant iuncti, septingenti et septem.

Quibus sane sunt adnumerandi ii, quos extra hos duos catalogos, variis variorum auctorum locis sparsos, multo labore conquisivimus. Itaque apud ipsummet hunc Laertium in proemio nominatus est Aristotelis liber, qui in catalogo ab eo est omissus, titulo *Magicus*; nam sic ibi ait:⁹ quemadmodum inquit Aristoteles in Magico. In Aristippi vero fine *Epitomen Rhetorum* nominat.¹⁰ cuius Aristoteles meminit in *Epitome Rhetorum*. In Pythagora vero mentionem facit libri *De fabis*:¹¹ Ait Aristoteles in eo, qui *De fabis*.

⁸ ἐγγὺς ἦκει τῶν τετρακοσίων [D.L. Vit. 5.34.8]

⁹ καθὰ φησιν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Μαγικῷ. [D.L. Vit. 1.1.5]

¹⁰ οὗ Ἀριστοτέλης μνημονεύει διὰ τῆς ἐπιτομῆς τῶν ῥητόρων. [D.L. Vit. 2.104.5–6]

¹¹ φησὶ δ' Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Περὶ τῶν Πυθαγορείων παραγγέλλειν αὐτὸν ἀπέχεσθαι τῶν κνᾶμων ἤτοι ὅτι αἰδοίοις εἰσὶν ὁμοιοὶ ἢ ὅτι Ἄιδου πύλαις. [D.L. Vit. 8.34.1–3]

Melisa (1), Πρὸς τὰ Ἀλκμαίωνος, *Protiv Alkmeona* (1), Πρὸς τοὺς Πυθαγορείους, *Protiv pitagorovaca* (1), Περὶ τῶν Πυθαγορείων, *O pitagorovcima* (1), Πρὸς τὰ Γοργίου, *Protiv Gorgije*, Πρὸς τὰ Ξενοφάνου, *Protiv Ksenofana* (1), Πρὸς τὰ Ζήνωνος, *Protiv Zenona* (1), Περὶ τῆς Ἀρχύτου φιλοσοφίας, *O Arhitinoj filozofiji* (3), Περὶ τῆς Σπενσίππου καὶ Ξενοκράτους, *O Speuzipovoj i Ksenokratovoj filozofiji* (1). A tih je također 19.

Sve te knjige, ako se zbroje izuzevši pisma, ispunit će broj [16] 513, premda sam Laercanin kaže: ima ih blizu 400. Možda za jednu čita više koje smo brojali kao pojedine: *Diobe* (17), *Dokazni stavovi* (25), *Definicije* (13), *Fizika po elementima* (38), *Neuređeno* (12), *Izloženo po rodu* (14). Ako se taj broj 119 oduzme od našeg 513, preostat će Laercaninov broj 394 i tako će se približiti k 400. Od njih, ako se knjige *Fiziognomička*, *Mehanička* i knjižice *Protiv Ksenofana*, *Zenona* i *Gorgije* (naime, *Kategorije* i *Tumačenje* su sporne) koje su jedine pribrojene među Laercaninove oduzmu, preostat će sve Aristotelove knjige povezane s onima koje su preostale – 77.

Njima treba pribrojiti one koje smo izvan ta dva kataloga skupili velikim trudom jer su rasipane na različitim mjestima kod različitih autora. Dakle, kod samog ovog Laercanina u Predgovoru spomenuta je Aristotelova knjiga koju je izostavio u katalogu, imenom *Magička*: naime tako ondje kaže: »Kao što Aristotel kaže u *Magičkoj*.« Na kraju 'Aristipa' spominje *Nacrt retora*: »Koga spominje Aristotel u *Nacrtu retora*.« U *Pitagori* pak spominje knjige o bobu: »Kaže Aristotel u onoj koja je *O bobu*.«

Aristoteles autem ipse saepe appellat libros vel sermones quosdam exotericos, atque etiam encyclios; qui sint, ne e numero horum extantium, an e numero Laertianorum, incertum adhuc est. Incertum itidem est, quidnam fuerint τὰ ἐκδεδομένα, *emissa*,
 5 οἱ ἐν κοινῷ, *qui in communi*, ἐποπτικοί *epoptici*, ἀκροαματικοί, ἀκροάσεις, *auditorii, auditiones*, de quibus alius erit disquirendi locus.

Librum etiam *De mixtione* videtur citare libro *De sensu*, capite 3:¹² *Veluti ni eo, qui De mixtione dictum est*. Hunc ipsum alibi
 10 etiam appellavit. Libro eodem capite 4. vocat librum quendam, ut videtur, *De succis*:¹³ *aliae quidem succorum passiones propriam habent speculationem in philosophia* De succis. Quandoque etiam appellat *Physicam* quandam historiam, uti libro *De ingressu animalium* capite 2:¹⁴ *quod quidem ita accidat, clarum est ex* Historia
 15 *physica*. Libro etiam De somno capite 3, quaedam *De nutrimento* scribit:¹⁵ *dictum vero de his est in libris* De nutrimento. Vocat etiam non raro: ἐν τοῖς περὶ φύσεως, ἐν τοῖς φυσικοῖς, ἐν τοῖς περὶ ἀποδείξεως, *in libris* De natura, In naturalibus, *in libris* De demonstratione. Appellat etiam quandam *Selectionem contrariorum* libro 3. Metaphysico capite 2:¹⁶ *speculata vero sunt haec a nobis* in *Selectione contrariorum*. Et libro 10. capite 3. *Divisionem*

¹² ὥσπερ ἐν τοῖς περὶ μίξεως εἴρηται. [Arist. Sens. 440b.3–4]

¹³ τὰ γὰρ ἄλλα πάθη τῶν χυμῶν οἰκείαν ἔχει τὴν σκέψιν ἐν τῇ φυσιολογίᾳ τῇ περὶ τῶν χυμῶν [φυτῶν]. [Arist. Sens. 442b.24–26]

¹⁴ ὅτι μὲν οὖν οὕτω <ταῦτα> συμβαίνει, δῆλον ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς φυσικῆς. [Arist. IA 704b.9–10]

¹⁵ εἴρηται δὲ περὶ τούτων ἐν τοῖς Περὶ τροφῆς. [Arist. Somn. Vig. 456b.5–6]

¹⁶ τεθεωρήσθω δ' ἡμῖν ταῦτα ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἐναντίων. [Arist. Metaph. 1004a.1–2]

Sam Aristotel često naziva knjige ili neke govore egzoteričkima i također encikličkima. Do sada je nesigurno pripadaju li one broju ovih knjiga koje postoje ili broju Laercianinovih. Također je nesigurno koje su bile τὰ ἐκδεδομένα,² 'objavljene', koje su bile οἱ ἐν κοινῷ,³ 'u zajednici', koje ἐποπτικοί, 'epoptičke',⁴
 5 ἀκροαματικοί,⁵ ἀκροάσεις,⁶ 'za auditorij', 'slušачke'; o njima će se na drugom mjestu raspravljati.

Čini se također da knjigu *O miješanju* navodi u knjizi *O osjetilu* u 3. poglavlju: »Kao u onoj koja se zove *O miješanju*.« Nju je također naveo i na drugom mjestu. U istoj knjizi u 4. poglavlju
 10 naziva neku knjigu, kako se čini, *O sokovima*; »Druga pak svojstva sokova imaju vlastitu raspravu u filozofiji *O sokovima*.« Ponekad također naziva *Fiziku* nekom poviješću, kao u knjizi *O kretanju životinja* u drugom poglavlju: »Da se to tako događa, jasno je iz *Fizičke povijesti*.« U knjizi također *O snu* u 3. poglavlju piše nešto
 15 o knjizi *O hrani*: »O tome je rečeno u knjigama *O hrani*.« Nerijetko spominje: ἐν τοῖς περὶ φύσεως, ἐν τοῖς φυσικοῖς, ἐν τοῖς περὶ ἀποδείξεως,⁷ »u knjigama *O prirodi*, u *Prirodnim knjigama*, u knjigama *O dokazu*.« Spominje također neki *Izbor kontrarnih [pojmov]* u 3. knjizi *Metafizike* u 2. poglavlju: »O tome smo razmatrali u
 20 *Izboru kontrarnih*.« I u 10. knjizi u 3. poglavlju imenuje *Podjelu*

² Usp. Plu. Alex. 7.8.1–3: ταύτην μὲν οὖν τὴν φιλοτιμίαν αὐτοῦ παραμυθούμενος Ἀριστοτέλης ἀπολογεῖται περὶ τῶν λόγων ἐκείνων, ὡς καὶ ἐκδεδομένων καὶ μὴ ἐκδεδομένων.

³ Usp. Simp. in de An. 11.53.1–4: ἐν κοινῷ δὲ γινομένους λόγους τοὺς συμμετρῶς καὶ τοῖς πολλοῖς ἠρωτημένους καλεῖ, αἰνιττόμενος μὲν ἴσως καὶ τοὺς ἐν Φαίδωνι, λέγων δὲ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ διαλόγῳ τῷ Εὐδήμῳ γραφέντας ἐλεγκτικούς τῆς ἁρμονίας.

⁴ Usp. Plu. *De Iside et Osiride* 382.D.7–E.2: διὸ καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐποπτικὸν τοῦτο τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας καλοῦσιν, καθ' ὅσον οἱ τὰ δοξαστὰ καὶ μικτὰ καὶ παντοδαπὰ ταῦτα παραμειψάμενοι τῷ λόγῳ πρὸς τὸ πρῶτον ἐκείνο καὶ ἀπλοῦν καὶ ἄυλον ἐξάλλονται καὶ θιγόντες ἀληθῶς.

⁵ Usp. Arist. Ep. 6.1–2: ἔγραψάς μοι περὶ τῶν ἀκροαματικῶν λόγων οἰόμενος δεῖν αὐτοὺς φυλάττειν ἐν ἀπορρήτοις.

⁶ Usp. Arist. Ph. 184a. ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ

⁷ Usp. Aristoteloze navode njegovih knjiga npr. Arist. Metaph. 983a.33–b.1; Metaph. 985a.12; Metaph. 986b.30; Fr. 1.1.8.6–7; APr. 25b.27–28; Metaph. 1059b.19.

contrariorum nominat, nisi forte eadem sit, ait enim:¹⁷ *Est vero unius, sicuti etiam in Divisione contrariorum descripsimus, idem et simile et aequale.* Atque hi quidem sunt ii libri, quos Aristoteles ipse citat, qui neque extant, neque a Diogene sunt enumerati.

5 Reperio etiam apud Aristotelis interpretes quosdam nominari, qui neque ab ipso sunt appellati, neque a Laertio descripti, ut apud Simplicium liber [Περὶ] τῶν ἀντικειμένων, *Contrapositionum*, commentario 8. in caput de oppositis: *Ipse Aristoteles libro De contrapositione quaesivit.* Commentario autem 4. libro 2.
10 *De caelo* alterius libri συναγωγῆς τῶν Πυθαγορικῶν meminit: ut ipse Aristoteles in *Collectione placitorum Pythagoriorum* narravit.¹⁸ Et commentario 7. eiusdem mentionem facit. Alexander vero in commentariis suis in *Methaphysicos* libro 1. commentario 59. citat Aristotelis libros 4. *De ideis*, cum Laertius unum tantum
15 nominet, his verbis: *At priore quidem tertii hominis expositione, cum alii quidam, tum in primis Eudemus aperte in libro De dictione utitur: posteriore vero ipse (scilicet Aristoteles) quarto De ideis, et in eodem paulo post; libro autem quarto, commentariis 25. et 44. librum De Enunciatione* citat, et 46. his verbis: *Hoc autem quasi ex se noto et*
20 *manifesto usus est in libro De enunciatione, dum de contradictione in futurum disputaret.* Quem iterum commentario 62. citat, atque praeter hunc librum *De affirmatione: Sed de his latius* (inquit) *in libro De enunciatione et in libro De affirmatione disputatum est.* Plutarchus vero et ipse gravissimus auctor librum *De Platonicis*

¹⁷ ἔστι δὲ τοῦ μὲν ἑνός, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ διαίρεσει τῶν ἐναντίων διεγράψαμεν, τὸ αὐτὸ καὶ ὅμοιον καὶ ἴσον. [Arist. *Metaph.* 1054a.29–31]

¹⁸ ὡς αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς συναγωγῆς τῶν Πυθαγορικῶν ἱστορεῖ. [Simp. in *Cael.* 7.392.19]

kontrarnih, osim ako to nije ista, kaže naime: »Pripada jednom, kako smo opisali u *Podjeli kontrarnih*, 'isto', 'slično', 'jednako'.« A to su one knjige koje sam Aristotel navodi – koje nisu ostale i Diogen ih ne navodi.

Pronalazim također da se kod Aristotelovih tumača navode 5 neke knjige koje niti on sam nije spominjao, niti ih je Laercanin opisao, kao kod Simplicija knjiga⁸ [Περὶ] τῶν ἀντικειμένων, *O suprotstavljenim*, u 8. komentaru u poglavlju o nasuprotnom:⁹ »Sam Aristotel istraživao je to u knjizi *O suprotstavljanju*.« A u 4. komentaru 2. knjige *O nebu* spominje drugu knjigu: »kako je i sam 10 Aristotel pripovijeda u *Zbirci pitagorovskih stavova*.« Spominje to i u 7. komentaru iste knjige. Aleksandar pak u svojim komentari-
ma *Metafizičkih knjiga*, u 1. prvoj knjizi u komentaru 59, navodi 4 Aristotelove knjige *O idejama*, dok Laercanin navodi samo jednu 15 ovim riječima: »A prethodnim izlaganjem 'trećeg čovjeka', kako neki drugi, tako među prvima se Eudem otvoreno koristi u knjizi *O govorenju*, a kasnijim izlaganjem on sam (tj. Aristotel) u četvrtoj knjizi *O idejama*; i u istoj knjizi malo poslije.«¹⁰ A u četvrtoj knjizi u komentarima 25 i 44 navodi knjigu *O iskazivanju*, i u komentaru 46 ovim riječima: »Time kao po sebi poznatim i očitim kori- 20 stio se u knjizi *O iskazivanju*, dok je raspravljao o kontradikciji u budućem.«¹¹ Nju opet navodi u 62. komentaru. Osim te, knjigu *O potvrđivanju*: »Ali o ovima je opširnije« (govori) »raspravljano u knjizi *O iskazivanju* i u knjizi *O potvrđivanju*.«¹² Plutarh pak, i sam vrlo značajan autor, knjigu *O platonovcima* spominje u knjizi 25

⁸ Simp. in *Cael.* 7.123.16–17: ὡς ἐν Κατηγορίαις αὐτὸς Ἀριστοτέλης διδάσκει, πῶς πᾶν τὸ γινόμενον ἐξ ἐναντίου γίνεται;

⁹ Simp. in *Cat.* 8.390.19–20: αὐτὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀντικειμένων βιβλίῳ ἐζήτησεν.

¹⁰ Nema grčkog. Usp. Alex. Aphr. in *Metaph.* 85.9–12: τῇ μὲν οὖν πρώτῃ τοῦ τρίτου ἀνθρώπου ἐξηγήσει ἄλλοι τε κέχρηται καὶ Εὐδημος σαφῶς ἐν τοῖς Περὶ λέξεως, τῇ δὲ τελευταία αὐτὸς ἐν τε τῷ τετάρτῳ Περὶ ἰδεῶν καὶ ἐν τούτῳ μετ' ὀλίγον.

¹¹ Nema grčkog. Usp. Alex. Aphr. in *Metaph.* 297.15–17: ἐχρήσατο δὲ τούτῳ ὡς ἐξ αὐτοῦ γνώριμῳ καὶ ἐναργεῖ καὶ ἐν τῷ Περὶ ἐρμηνείας, ὅτε ἐζήτηι περὶ τῆς εἰς τὸ μέλλον ἀντιφάσεως.

¹² Nema grčkog. Usp. Alex. Aphr. in *Metaph.* 328.17–18: εἰρηται δὲ περὶ τούτων ἐπὶ πλέον ἐν τε τῷ Περὶ ἐρμηνείας καὶ ἐν τῷ Περὶ καταφάσεως.

appellat libro quem *Contra Epicureum Colotem* scripsit, hoc modo: *sicut Aristoteli in Platonice dictum est*. Idem in [17] *Consolatione ad Apollonium* citat Aristotelis *Eudemum*:¹⁹ *Ait in eo, qui inscribitur Eudemus vel De anima*. Tertio quoque *Symposiacon*, libri *De ebrietate* meminit:²⁰ *ut scripsit Aristoteles in eo qui De ebrietate*. Hunc ipsum *De ebrietate* Athenaeus, Plutarchi contemporaneus, et alios multos Aristotelis libros citat, qui nec extant nec a Laertio nominantur, neque ab interperetibus reperi ullo in loco appellatos. Sunt aut hi: Ζωϊκόν, *Animale*, Περί ἰχθύων, *De piscibus*, Περί ζώων, *De animalibus*, Περί ζώων ἡθῶν, *De animalium moribus*, Περί φασιανῶν, *De phasianis*, Περί συγγενείας, *De cognatione*, Περί τῆς τρυφῆς θαυμασιῶν, *De admirabilibus luxus*, Ἀπολογία, *Apologia*. *De ebrietate* libro 10.²¹ *Aristoteles vero in libro De ebrietate*, et saepe alias. Tum libro II. et huius et alterius eiusdem tituli Theophrasti atque etiam Hieronymi Rhodii mentio est facta Ζωϊκόν, *Animale*, libro 7:²² *Aristoteles autem in libro inscripto Animale, vel De piscibus*. Cuius tituli postea partem alteram ab altera segregat libro eodem, sed non amplius Ζωϊκόν, *Animale*, singulari numero sed plurium Περί ζωικῶν appellat his:²³ *Aristoteles vero in libro De animalibus, seu ad animalia pertinentibus*. Atque rursus:²⁴ φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζωικῶν. Ante quem locum nominat librum *De piscibus* in hunc modum:²⁵ *Aristoteles in libro De*

¹⁹ φησὶ δὴ ἐν τῷ Εὐδήμῳ ἐπιγραφομένῳ ἢ Περί ψυχῆς. [Plu. *Consolatio ad Apollonium* 115.B.8–9]

²⁰ εἰ γεγραφῶς Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ μέθης. [Plu. *Quaestiones conivales* 650.A.3–4]

²¹ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ μέθης [Arist. Fr. 1.16.103.6]

²² Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ ζωικῶ ἢ περὶ ἰχθύων. [Arist. Fr. 7.39.297.1–2]

²³ Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῷ περὶ ζωικῶν. [Arist. Fr. 7.39.296.1]

²⁴ φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζωικῶν. [Arist. Fr. 7.39.326.1–2]

²⁵ Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῷ περὶ ἰχθύων. [Arist. Fr. 7.39.303.1]

koju je napisao *Protiv epikurovca Kolota* na ovaj način: »Kao što je Aristotel rekao u knjizi *O platonovcima*.«¹³ Isti u [17] *Utjehi za Apolonija* navodi Aristotelova *Eudema*: »Govori u onoj koja je naslovljena *Eudem* ili *O duši*.« U trećoj knjizi *Gozbenih pitanja*, u knjizi *O pijanstvu* spominje: »kako je napisao Aristotel u onoj koja je *O pijanstvu*.« Tu istu *O pijanstvu* navodi Atenej, suvremenik Plutarhov, kao i mnoge druge Aristotelove knjige koje nisu ostale niti ih Laercanin spominje niti se na ikojem mjestu nalazi da ih navode tumači. A to su ove: Ζωϊκόν, *Životinjsko*, Περί ἰχθύων, *O ribama*, Περί ζώων, *O životinjama*, Περί ζώων ἡθῶν, *O običajima životinja*, Περί φασιανῶν,¹⁴ *O fazanima*, Περί συγγενείας,¹⁵ *O srodstvu*, Περί τῆς τρυφῆς θαυμασιῶν,¹⁶ *O čudesima ugode*, Ἀπολογία,¹⁷ *Apologija*. *O pijanstvu* u 10. knjizi: »Aristotel u knjizi *O pijanstvu*« – često i drugdje. Spominje se kako u 2. knjizi ovoga tako i drugoga, istog naslova, Teofrasta i također Hijeronima s Roda: Ζωϊκόν, *Životinjsko*, u 7. knjizi: »Aristotel u knjizi naslovljenoj *Životinjsko* ili *O ribama*.« Poslije se u istoj knjizi jedan dio tog naslova odvaja od drugoga: ali se ne navodi više Ζωϊκόν, *Životinjsko*, u singularu, nego u pluralu Περί ζωικῶν, *O životinjskim* – ovim riječima: »Aristotel u knjizi *O životinjskim ili onim stvarima koje pripadaju životinjama*.« I opet: φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζωικῶν.¹⁸ Prije tog mjesta spominje knjigu *O ribama*

¹³ Usp. Plu. *Adversus Colotem*, 1118.C.10–11: ὡς Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς εἶρηκε.

¹⁴ Usp. Arist. HA 559a.24–25: οἷον τῶν περὶ τὰς λίμνας, τῶν δὲ κατεστιγμένα, οἷον τὰ τῶν μελεαγρίδων καὶ φασιανῶν.

¹⁵ Usp. Epict. *Diss.* 1.9.1.1–2 εἰ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ τὰ περὶ τῆς συγγενείας τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων λεγόμενα ὑπὸ τῶν φιλοσόφων.

¹⁶ Usp. najbliži citat: Ath. *Deipn.* 12.58.1–7: ΑΛΚΙΣΘΕΝΗΝ δὲ τὸν Συβαρίτην φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς [περὶ τρυφῆς] Θαυμασίοις ὑπὸ τρυφῆς ἰμάτιον τοιοῦτον κατασκευάσασθαι τῇ πολυτελείᾳ ὡς προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ Λακινίου ἐν τῇ πανηγύρει τῆς Ἥρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται, καὶ τῶν δεικνυμένων μάλιστα πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι. Također: Olymp. in Alc. 107.5–6: περὶ τῆς τρυφῆς τῆς Ἀλκιβιάδου. Također: *Mirabilium ascultationes* (ΠΕΡΙ ΘΑΥΜΑΣΙΩΝ ΑΚΟΥΣΜΑΤΩΝ).

¹⁷ Usp. Phlp. in Ph. 17.584.4: ὑπερ Ἀριστοτέλους ἀπολογία.

¹⁸ »Kaže Aristotel u knjizi *O životinjskim*.« Nema latinskog prijevoda citata.

piscibus. At vero eodem septimo quater vel amplius appellat²⁶ ἐν τῷ περὶ ζῴων, in libro De animalibus, sine ulla adiectione, vel γενέσεως, generationis, vel μορίων, partium, vel ἰστορίας, historiae, vel κινήσεως, motus, vel πορείας, gressus, quae adiunctiones iis, quos De animalibus habemus, libris inscriptae sunt. Eodem 7. appellat librum De animalium moribus:²⁷ Aristoteles in libro De animalium moribus. Libri vero De cognatione libro 13. meminit his verbis:²⁸ Quibus ansam paebuit Aristoteles, narrans in libro De cognatione. At librum De phasianis nominat libro 14:²⁹ Aristoteles vero vel Theophrastus in commentariis De phasianis. De eo vero, qui De luxus mirabilibus inscriptionem habuit, scribit his verbis libro 12:³⁰ Alcisthenem Sybaritem dicit Aristoteles in iis quae sunt De luxus mirabilibus. Apologiam vero vocat libro 15:³¹ Sed enim ipse Aristoteles in Apologia, nisi commentitius sit sermo. Idem Athenaeus nominat Aristotelis aliquot Respublicas quas dicendum est de earum numero fuisse, quas Laertius numerat 158. Sunt autem hae: Respublica Locriorum, Crotoniatarum, Aeginensium, Deliorum, Thessalorum, Colophoniorum, Massaliorum, Methonensium, Naxiorum ac Syracusanorum, quae passim obviae sunt in Athenaei libris. Praeter has Suidas nominat alias quasdam: Cypriorum, Atheniensium, Samiorum. Aristophanis interpres Tegeatarum Rempublicam, Plutarchus Phocensium, Strato libro 7. Acarrianum, Aetolorum, Opuntiorum³², Megarensium, Leucodiorum. Et Apollonius capite II. Barbarica quaedam legitima:³³ Aristoteles in Barbaricis legitimis. Idem hic Apolloni-

²⁶ [Arist. Fr. 7.39.361.3]

²⁷ Ἀριστοτέλης δ' ἐν τῷ περὶ ζῴων ἠθῶν. [Ath. Deipn. 7.17.1]

²⁸ οἷς τὸ ἐνδόσιμον Ἀριστοτέλης ἔδωκεν ἰστορῶν τοῦτο ἐν τῷ περὶ Εὐγενείας. [Ath. Deipn. 13.2.23-24]

²⁹ Ἀριστοτέλης δὲ ἡ Θεόφραστος ἐν τοῖς Ὑπομνήμασι τῶν φασιανῶν. [Ath. Deipn. 14.69.29/32]

³⁰ Ἀλκισθένην δὲ τὸν Συβαρίτην φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς <περὶ τρυφῆς> Θαυμασίοις. [Ath. Deipn. 12.58.1-2]

³¹ ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀπολογία <τῆς ἀσεβείας>, εἰ μὴ κατέψευσται ὁ λόγος. [Ath. Deipn. 15.52.24-26]

³² corr. ex Obuntiorum

³³ Ἀριστοτέλης δὲ ἐν νομίμοις βαρβαρικοῖς. [Apollon. Mirabilia 11.1.1]

ovako: »Aristotel u knjizi *O ribama*.« A u istoj sedmoj četiri puta ili više navodi: ἐν τῷ περὶ ζῴων,¹⁹ »u knjizi *O životinjama*« bez ikojeg dodavanja ili γενέσεως, 'rađanja', ili μορίων, 'dijelova', ili ἰστορίας, 'povijesti', ili κινήσεως, 'kretanja', ili πορείας, 'hoda'. Ti su dodaci pripisani onim knjigama koje imamo o životinjama. U istoj sedmoj navodi knjigu *O običajima životinja*: »Aristotel u knjizi *O običajima životinja*.« U 13. knjizi sjeća se knjige *O srodstvu* ovim riječima: »Kojima je priliku dao Aristotel, govoreći to u knjizi *O srodstvu*.« A knjigu *O fazanima* navodi u 14. knjizi: »Aristotel pak ili Teofrast u komentarima *O fazanima*.« O onoj pak knjizi koja je imala naslov *O čudesima ugode* piše u 12. knjizi ovim riječima: »Alkistena Sibarićanina spominje Aristotel u onim knjigama koje su *O čudesima ugode*.« *Apologiju* pak spominje u 15. knjizi: »No i sam Aristotel u *Apologiji* – ako govor nije izmišljen.« Isti Atenej navodi neke Aristotelove *Države* za koje treba reći da su u onom Laerćaninovu zbroju od 158. A to su ove:²⁰ *Država* Lokrana, Krotonjana, Eginjana, Delijaca, Tesalaca, Kolofonjana, Masaliota, Metonjana, Nakšana i Sirakužana koje su posvuda prisutne u Atenejevima knjigama. Osim tih Suida imenuje neke druge: Ciprana, Atenjana, Samljana; Aristofanov tumač *Državu* Tegeaćana; Plutarh [*Državu*] Fočana; Straton u 7. knjizi Akarijanaca, Etola, Opuncana, Megarana, Leukoda. I Apolonije u 2. poglavlju neke barbarske države sa zakonima: »Aristotel u *Barbarskim [državama] sa zakonima*.« Isti taj Apolonije u 35. poglavlju

¹⁹ »U onoj *O životinjama*.« Nema latinskog prijevoda citata.

²⁰ Navod bez grčkog.

us capite 35. undecimum *Historiarum* citat:³⁴ *Dixit vero hoc etiam Aristoteles in undecima Historiarum. Quod si Animalium historiam intelligit, librum unum plus habuit quam nos, qui non nisi 10 habemus; si vero aliam historiam, iam undecim libros novit quos non ignoramus. Ille idem auctor capite 27. testatur aliud Aristoteli fuisse De animalibus et De pertinentibus ad animalia:*³⁵ *Aristoteles vero in Attinentibus ad animalia: Duo nam sunt ipsi opera, alterum De animalibus, alterum De attinentibus ad animalia. Quod consonat iis quae sunt ex Athenaeo paulo ante allata. Porphyrius etiam, commentario in Ptolemaei*³⁶ *Musicam, Aristotelis librum Περί ἀκουστών, De audibilibus appellat, ex quo etiam satis grande fragmentum retulit. Proclus autem prooemio in Republicam Platonis librum Aristotelis commemorat, cui titulus fuit Συσσιτικός, Syssticus, id est convictor, atque etiam Epitomen eius Republicae Platonis, quae forte est, quam Laertius*³⁷ *Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας Πλάτωνος, ea quae ex Republica Platonis vocavit. Macrobius quoque primo libro Saturnaliorum Aristotelem affirmat Theologumena scripsisse. A Clemente vero libro 6. Stromatum liber eius De Natura citatur. Nicephorus autem libro 10. capite 36.*³⁸ *Ecclesiasticae historiae Peplum [18] uti Aristotelis librum commemorat his: Sed ad eam rem cuiusquam primum cognoscendam suffecerit Aristotelis Peplum, Dionysii Corona, πολυμνήμων Rhegini liber et turba poetarum, qui rebus ipsorum expositis deliramenta potius et*

³⁴ εἶρηκεν δὲ τοῦτο καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ια [ιδ] τῶν ἱστοριῶν. [Apollon. *Mirabilia* 35.1.3–4]

³⁵ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς ζωϊκοῖς δύο γὰρ εἰσὶν αὐτῶν πραγματεῖαι, ἡ μὲν περὶ ζώων, ἡ δὲ περὶ τῶν ζωϊκῶν. [Apollon. *Mirabilia* 27.1.1–2]

³⁶ corr. ex *Ptolemaei*

³⁷ Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας Πλάτωνος. [Arist. Fr. 4.25.t.1]

³⁸ corr. ex 86

navodi 11. knjigu *Povijesti*: »Rekao je i to Aristotel u 11. knjizi *Povijesti*.« Ako podrazumijeva *Povijest životinja*, imao je jednu knjigu više nego mi koji imamo samo 10, ako pak drugu *Povijest*, poznao je 11 knjiga koje mi ne poznajemo. Taj isti autor u 27. poglavlju potvrđuje da je Aristotel imao drugu knjigu *O životinjama* i *O pripadajućem životinjama*.²¹ »Aristotel pak u knjizi *Pripadajuće životinjama*: on ima naime dvije knjige, jednu *O životinjama* i drugu *O pripadajućem životinjama*.« To je u skladu s onim što je malo prije izneseno iz Ateneja. Porfirije također u komentaru Ptolemejeve *Muzike*²² imenuje Aristotelovu knjigu *Περί ἀκουστών, O onome što se čuje*, iz koje je donio dosta veliki fragment. Proklo u Predgovoru za Platonovu *Državu* spominje Aristotelovu knjigu²³ čiji je naslov bio *Συσσιτικός*,²⁴ *Sisitik*, tj. *Drug kod stola* i također njegov *Sažetak Platonove Države*, koji je možda onaj koji je Laercanin nazvao *Τὰ ἐκ τῆς πολιτείας Πλάτωνος, Ono što je iz Platonove Države*. Makrobije također u prvoj knjizi *Saturnalija* potvrđuje da je Aristotel napisao *Božanske stvari*. Klement pak navodi u 6. knjizi *Stromata* njegovu knjigu *O prirodi*. Nikefor u 10. knjizi u 86. poglavlju *Crkvene povijesti* spominje *Peplum* [18] kao Aristotelovu knjigu ovim riječima: »No da bi to bilo tko što prije trebao spoznati, dostajat će Aristotelov *Peplum*, *Dionizijeva kruna*, *Mnogopamteći, knjiga Reginu*²⁵ i gomila pjesnika koji su izloživši

²¹ Usp. Apollon. *Mirabilia* 27.1.2: περὶ ζώων, ἡ δὲ περὶ τῶν ζωϊκῶν.

²² Usp. Porph. in Harm. 51.1: ταῦτα εἶρηκεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Περί ἀκουστώ.

²³ Usp. Procl. in R 1.8.11–14: καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ἐπιτεμνόμενος τὴν πραγματείαν ταύτην οὕτως φησιν, ἐπιτέμεσθαι τὴν Πολιτείαν, καὶ ἐν τῷ Συσσιτικῷ τοῦτον αὐτὴν προσαγορεύει τὸν τρόπον.

²⁴ Riječ se kod Petrića nalazi u dvama oblicima: συσητικός i συσσιτικός.

²⁵ Knjiga ili *Pismo Reginu*, poznata i kao *Rasprava o uskrsnuću* jedna je od gnostičkih rasprava iz korpusa kodeksa Nag-Hamadi. Jezik tekstova je sahidski, dijalekt koptskog, ali se pretpostavlja da je to prijevod s grčkog. Usp. Arist. Fr. 8.50.n.14–18: ἀρκέσει δὲ τοῖς ταῦτα γινῶναι ἐθέλουσιν ὁ Ἀριστοτέλους πέπλος καὶ ὁ Διονυσίου στέφανος καὶ Ρηγίνου ὁ πολυμνήμων καὶ τῶν ποιητῶν τὸ πλῆθος, οἱ περὶ αὐτῶν γράψαντες γέλωτα ὄντως καὶ φλήναφον παρὰ πᾶσι τὴν Ἑλλήνων θεολογίαν δεικνύουσιν.

nugas, quam Theologiam posteris reliquere. Cuius Pepli, sub Palii nomine, mentionem facit Historia tripartita libro 7. capite 2. Stobaeus quoque librum quendam Aristotelis sub titulo Χρηῖαι, Sententiae citat saepissime ex eoque multa affert. Itaque si hi ex
 5 variis auctoribus atque ipso Aristotele collecti libri triginta septem, reliquis a Laertio enumeratis atque iis, qui extant, addantur, septingentorum quadraginta septem numerum adimplebunt.

svoje ostavili potomcima radije gluposti nego teologiju.²⁶ Taj *Peplos* pod imenom *Palij* spominje trodijelna povijest u 7. knjizi, u 2. poglavlju. Stobej također vrlo često navodi neku Aristotelovu knjigu pod imenom *Χρηῖαι*,²⁷ *Sentencije*, i iz nje mnogo toga donosi. Stoga, ako se ovih trideset sedam knjiga sakupljenih iz
 5 različitih autora i samog Aristotela dodaju ostalima, koje je nabrojao Laercanin, i onima koje postoje, doći će se do broja 747.

²⁶ Nema grčkog: πλὴν ἀποχρήσει τοῖς ἐθέλουσιν ὡς τάχως ἰδεῖν, ὁ τε Ἀριστοτέλους πέπλος, ὁ Διονύσου στέφανος, καὶ ὁ πολυμνήμων Τηγίνου καὶ τῶν ποιητῶν χορὸς, οἱ τὰ περὶ αὐτῶν συνταξάμενοι, λήρον μᾶλλον ἢ θεολογίαν καταλελοίπασι. [Nicephori Callisti Xanthopuli *Ecclesiasticae historiae libri XVIII, lib. X.*: *Patrologiae cursus completus, series graeca posterior* (accurante J. – P. Migne), tomus CXLV, str. 562–563.

²⁷ Usp. Stob. *Anthologium* 3.29.90.1: ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους Χρηῖων.

ARISTOTELICORUM LIBRORUM DISQUISITIO
LIBER TERTIUS

5 Numerum Aristotelicorum librorum multo nostro labore
conquisitum, praecedente volumine tibi, Zacharia ingeniosis-
sime, expositum, non semel es admiratus, sed etiam graviter
atque ex animo ingentem iacturam, quam in illis studiosorum
respublicae temporum ac fortunae iniuria est passa, ingemuis-
10 ti, amissis plus quam quingentis eius viri libris ac superstite vix
tertia eorum parte. Neque ego non idem tecum ac multo etiam
antea et admiratus saepe et mecum ipse saepius sum conques-
tus. Est tamen quod animum meum magis etiam cruciet, quan-
doquidem et haec eorum tertia pars, quam vix retinemus, vel
15 defuere viri docti, qui nullum horum librorum Aristotelis esse
revera contenderent, sed Aristotelicorum epitomas et compendia
a Nichomacho Aristotelis filio ex patris libris excerpta ac contrac-
ta, quod Marius Nizolius magno apparatu probare est aggres-
sus. Cuius sententiam etiamsi non probem, attamen multae me
20 rationes in dubium adducunt de maiore horum librorum parte.
Nam de ducentis et duobus libris, quos nomine eius circumferri
superius ostendimus, multi sunt qui Aristotelem authorem nulla
ratione agnoscunt, liquidoque constat non ab eius profectos esse
calamo. Alii rursus dubii atque ambigui sunt, ut Aristotelis eos
25 esse nulla certa ratione affirmare possimus. Quam quidem rem
totam tertio hoc volumine, quam accuratissime potero, explica-
bo, inque ea pertractanda, tum antiquorum ac probatissimorum
authorum testimonia afferam, quae colligere potui omnia, tum
rationibus, quam evidentissimis potero, cur in abiguo sint, com-
30 monstrabo.

ISTRAŽIVANJE ARISTOTELOVIH KNJIGA
TREĆA KNJIGA

Broju Aristotelovih knjiga koji sam velikim trudom sakupio
i u prethodnoj knjizi tebi izložio, vrlo oštromni Zaharijo, ne je- 5
danput si se čudio. No također si teško i iz dna duše oplakivao
ogromni gubitak koji je država njihovih istraživača nepravdom
vremena i sudbine pretrpjela – jer je izgubljeno više od 500 knji-
ga toga muža i preostao je jedva njihov treći dio. Istomu sam se
s tobom već mnogo prije čudio i još češće sam u sebi jadikovao. 10
Postoji ipak nešto što moju dušu više muči, s obzirom na to da je i
taj njihov treći dio, koji smo jedva zadržali, cijeli ili većim dijelom
vrlo dvojben. Nisu nedostajali učeni muževi koji su tvrdili da ni
jedna od tih knjiga nije uistinu Aristotelova, nego da su to sažeci
i kompendiji Aristotelovih knjiga koje je Nikomah, sin Aristote- 15
lov, izradio i sažeo iz očevih knjiga; Mario Nizzoli¹ je s velikom
opremom prionuo to dokazati. Premda ne odobravam njegovo
mišljenje, ipak me mnogi razlozi dovode u sumnju o većem dije-
lu tih knjiga. Naime, od dvije stotine i dviju knjiga, za koje smo
prethodno pokazali da su u optjecaju pod njegovim imenom, za 20
mnoge nema razloga za priznavanje Aristotelova autorstva i ja-
sno stoji da nisu nastale njegovom pisaljkom. Druge su opet tako
sumnjive i dvojbene da ne bismo mogli tvrditi nikojim sigurnim
razlogom da su Aristotelove. Tu cijelu stvar u ovoj trećoj knjizi
objasniti ću što točnije budem mogao. Za to raspravljanje donijet 25
ću ne samo svjedočanstva starih i najvjerodostojnijih autora, koja
sam mogao skupiti, nego ću i dokazivati po mogućnosti što ja-
snijim razlozima zbog čega su dvojbene.

¹ Usp. Marii Nizolii [...] *De veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos* [...], Parmae, 1553.

Itaque si credamus verum esse Aristotelicos veros libros eos esse, quos Diogenes Laertius catalogo in eius vita recensuit, suntque a nobis superiore libro enumerati, necesse est alios omnes, tum extantes adhuc, tum quos ex auctoribus aliis retulimus, praeter novem omnino reicere ac veluti spurios coarguere. Sunt autem novem quos dico: *De plantis II, Mechanica, Physiognomica, Contra Xenophanem, Contra Zenonem, Contra Gorgiam, Categoriae, De interpretatione*; haec namque inscriptiones tum ab eo recensentur, tum etiam extant. Sed horum etiam pars examen postea subibit. Reliquos omnes vel silentio praeteriit, vel librorum numero, aut inscriptionis varietate, aut etiam utraque re suspectos reddidit. Reticet quidem hos omnes: *Physicae auscultationis, De caelo, De generatione, Meteoros, De mundo*; omnes eos quos *Parva naturalia* appellant: *De animalium partibus, Generatione, Historiam, Metaphysicos ac Elenchos*, quae tum maxima, tum praecipua Aristotelis sapientiae pars est. Illi vero, quos iisdem inscriptionibus recenset, librorum vero numerus discrepat, hi sunt: *Priora analytica*, novem enim libros ait, nos duos habemus; *De anima* unum enim recenset, nos tres tenemus; *Ethicorum*, nam ipse quattuor tantum ait, nos decem et novem. A quibus vero titulis evariat, sunt hi: *Analyticis posterioribus* adiungit maiora [19] et *Politicis* praefigit *auscultationem*. In *Topicis* vero et numero librorum et inscriptionibus discordat. Nos enim *Topicos* octo libris distinctos habemus, ipse septem primum sub hoc nomine *Termini ante topica*, unum deinde adiicit titulo *Ea, quae ante topos*, postremo duos alios *Topicum ad terminos* vocans. Quam ob rem efficitur, ut de ducentis et duobus, centum et nonaginta tres in dubium vertantur, atque an Aristotelis revera sint, certo sciri nequeat. Nisi quis vel admiratione vel tantae iacturae indignatione commotus, neget Diogenem Laertium istum, qui omnibus ignoretur quis homo fuerit, quo tempore et qua fortuna vixerit, verum Aristotelicorum librorum vel numerum vel inscriptiones calluisse; qui potius videatur eam philosophorum historiam et mancam et multis locis hiulcam scripsisse, non quo eorum dignitatem illustraret aut posteros ea doctrina iuaret, sed ut haberet quo loco elegantia illa sua vel epigrammata vel epitaphia insereret, quod illi obiectum fuisse a viro nostra aetate Graecarum lit-

Stoga ako vjerujemo da je istinito da su prave Aristotelove knjige one koje je Diogen Laercanin u popisu uz njegov život izložio, a mi smo ih u prethodnoj knjizi pobrojali, nužno je da sve druge, kako one koje do sada postoje tako i one koje smo prenijeli iz drugih autora, osim devet, potpuno odbacimo i pobijemo kao nelegitimne. Onih devet koje navodim su: *O biljkama* (2), *Mehanika, Fiziognomika, Protiv Ksenofana, Protiv Zenona, Protiv Gorgije, Kategorije, O tumačenju*, te naime naslove i on spominje, i također postoje. No i dio njih bit će podvrgnut provjeri. Sve ostale ili je šutke zaobišao ili ih smatrao sumnjivima zbog broja knjiga ili zbog različitosti naslova ili zbog obiju stvari. Prešućuje zaista sve ove: *Fiziku za slušanje, O nebu, O nastajanju, Meteorologiku, O svijetu*, sve one koje nazivaju *Mali prirodni spisi, O dijelovima životinja, O rađanju životinja, Povijest životinja, Metafizičke [knjige] i Pobijanja [sofistička]* – što je najveći i izvanredni dio Aristotelove mudrosti. One pak koje nabraja s istim naslovima razlikuju se po broju knjiga; te su: *Prva Analitika*; kaže da ima devet knjiga, a mi imamo dvije. *O duši* navodi jednu, mi držimo tri. Od *Etika* sam navodi četiri, a mi 19. A koje pak u naslovima razlikuje – ove su: *Drugim Analitikama* dodaje *Veće [Analitike]* i [19] *Političkim [knjigama]* pripaja: *slušanje*. U *Topicis* pak ne slaže se ni u broju knjiga, ni u naslovima. Mi naime imamo *Topiku* razglobljenu u osam knjiga, a on prvo sedam pod tim nazivom: *Pojmovi prije Topike*, potom dodaje jednu knjigu pod naslovom *Ono što je prije toposa*, na kraju dvije druge nazivajući *Topičko k pojmovima*. Zbog toga proizlazi da se od dvjesto dviju knjiga sto devedeset tri dovode u dvojbu i ne može se sa sigurnošću znati jesu li doista Aristotelove. Osim ako bi netko potaknut čuđenjem ili negodovanjem zbog tolikog gubitka osporio da je taj Diogen Laercanin, za koga nitko ne zna koji je to čovjek bio, u kojem vremenu i kako je živio, znao točan broj Aristotelovih knjiga ili naslove; činilo bi se da je on napisao tu povijest filozofâ kao krnju i na mnogim mjestima nesuvislu ne zato da bi pokazao njihov značaj ili da bi koristio tim učenjem potomstvu, nego da bi imao na nekom mjestu onom svojom otmjenošću umetnuti epigrame ili epitafe; da mu je to bilo prigovoreno čuo sam od muža koji je u naše doba najupućeniji u grčku

erarum peritissimo audivi. Sed, ut haec se res habeat, illud satis, si quis eam historiam diligenter perlegat, constabit; Diogenem hunc, ut eas philosophorum vitas compilaret, ducentos et undecim auctores probatissimos evolvisse, neminemque nos habere
 5 praeter Plinium, Plutarchum, Athenaeum, Stobaeum, Suidam, qui plures scriptores suis in scriptis nominet, quam hunc ipsum; e quorum scriptorum numero XL philosophorum itidem historiam vel haereses eorum conscripserunt, quorum nomina libet adscribere, ne id commentitie a nobis fictum esse putetur. Sunt
 10 autem hi: Apollodorus, Hippobotus, Sotion, Aristoxenus, Hermippus, Idomeneus, Alexander, Amphicrates, Archetimus Syracusius, Antisthenes, Clitomachus, Antigonus Carystius, Cassius, Analexides, Appollonius Tyrius, Hecataeus, Damon Cyrenaeus, Ebulides, Dicaearchus, Eubulus, Diocles, Meleager, Phavorinus, Sosicrates, Phantias, Satyrus, Timotheus Atheniensis, Speusippus, Seleucus grammaticus, Theodorus, Socrates, Xanthus
 15 Lydus, Apollodorus Ephillus, Antipho, Aristo, Diocles Magnes, Diodorus Ephesius, Hercules, Herodotus. Horum autem quid unusquisque scripserit, in eo legendo facile apparebit eos omnes scilicet philosophica tractasse. Qua autem fortuna vixerit, quid ad diligentiam auctores evolventi aut negligentiam faciat, nihil video. Quo autem vixerit tempore, satis evidenti coniectura ex ipsius scriptis mihi videor vidisse non multo scilicet post Sexti Empirici aetatem, is autem floruit sub Marco Antonino philosopho. Namque in Timonis fine Sextum ipsum nominat et Saturninum quendam eius auditorem, qui omnibus, quos nominat, videtur esse iunior. Fuit autem hic Saturninus annis circiter centum viginti post Potamonem Alexandrinum, qui, ut Suidas tradit, vixit ante et post Augustum.¹ *Potamon Alexandraeus philosophus fuit ante et post Augustum.* De hoc Potamone Laertius in fine proemii sic scripsit:² *Adhuc paulo ante selectiva quaedam haeresis est inducta a Potamone Alexandrino.* Verba illa paulo ante satis indicant Laertium satis vicinum Potamonis aetati fuisse. Quod etiam alio

¹ Ποτάμων, Ἀλεξανδρεὺς, φιλόσοφος, γεγονώς πρὸς Αὐγούστου, καὶ μετ' αὐτόν. [Suid. Lex. pi. 2126.1-2]

² ἔτι δὲ πρὸς ὀλίγου <καὶ> ἐκλεκτικὴ τις αἵρεσις εἰσήχθη ὑπὸ Ποτάμωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως. [D.L. Vit. 1.21.1-2]

književnost. No, kako god bilo, ako netko tu povijest pažljivo pročita, pouzdano će biti da je taj Diogen, da bi sastavio te živote filozofâ, prolistao dvije stotine jedanaest najprovjerenijih autora, a da mi nemamo nikoga osim Plinija, Plutarha, Ateneja, Stobeja i
 5 Suide koji u svojim spisima imenuje više autora od njega samoga. Iz broja tih pisaca četrdeset ih je opisalo isto tako povijest filozofa ili njihova učenja; rado pišem njihova imena da se ne bi mislilo da sam to lažno izmislio. Ti su: Apolodor, Hipobot, Sotion, Aristoksen, Hermip, Idomenej, Aleksandar, Amfikrat, Arhetim Sirakužanin, Antisten, Klitomah, Antigon iz Karista, Kasije, Analeksid, Apolonije iz Tira, Hekatej, Damon Cirenac, Ebulid, Di-
 10 kearh, Ebul, Dioklo, Meleagar, Favorin, Sosikrat, Fanija, Satir, Timotej Atenjanin, Speuzip, Seleuk gramatičar, Teodor, Sokrat, Ksant Liđanin, Apolodor Efilo, Antifon, Ariston, Dioklo iz Magnesije, Diodor Efežanin, Herkul, Herodot. Ako se pročita što je
 15 svaki pojedini od njih napisao, lako će se razjasniti da su svi oni raspravljali o filozofskim stvarima. Prema tome kako je živio ne vidim ništa što bi pridonijelo marljivosti ili površnosti pri čitanju autorâ. U kojem je pak vremenu živio – čini mi se da bi se s dosta jasnom pretpostavkom vidjelo – ne mnogo poslije doba Seksta
 20 Empirika, koji je bio u naponu snage u vrijeme filozofa Marka Antonija. Naime, na kraju 'Timona' imenuje samoga Seksta i nekog Saturnina njegova slušača koji je, čini se, mlađi od svih navedenih. Bio je taj Saturnin oko 120 godina poslije Potamona iz Aleksandrije koji je, kako prenosi Suida, živio prije i poslije Au-
 25 gusta: »Potamon iz Aleksandrije, filozof, bio je prije i poslije Augusta.« O tom Potamonu Laercanin na kraju uvoda ovako piše: »K tome malo prije Potamon iz Aleksandrije uveo je izdvojeno učenje.« Riječi 'malo prije' dovoljno pokazuju da je Laercanin bio dosta blizu Potamonovoj dobi. To je jasno i po njegovu drugom
 30

testimonio eius patet, sic enim principio Timonis habet:³ *Timon Apollonidis Nicaeus, qui apud nos in primo commentario in Sillos, quod Tiberio Caesari inscribit. Verba illa ὁ παρ' ἡμῶν, apud nos,*
 5 *satis indicant eum non longe a Tiberii aetate fuisse. Quod etiam confirmat, quod nusquam meminit Aristoclis Peripatetici, qui et ipse philosophorum vitas perscripserat, vixitque circa Antonini tempora, quasi nondum fuissent eius libri in vulgus editi. Quare non est dubitandum eum satis antiquum auctorem esse. Antiquitas autem haec auctoritatis ei satis acquirit, sed longe plus tot*
 10 *auctorum evolutio ac tot philosophicarum rerum scriptorum. Sed quod me magis movet, ut credam eum diligentiam non parvam adhibuisse, ut cognosceret ea omnia, quae ad Aristotelis et vitam, et actiones, et libros pertinent, est, quod in eius vita describenda octo auctorum antiquissimorum atque, ut videtur, accuratissimorum testimonia citat: Hermippi, Timothei Atheniensis, Demetrii Magnetis, Aristippi, Eumeli, Apollodori, Phavorini atque Ambryonis, quae quidem res convincit eum non sibi finxisse, quae in ea vita descripsit. Namque Hermippus [20] nominatim περὶ Ἀριστοτέλους, de Aristotele plus uno libro scripsit.*
 20 *Nam apud Athenaeum libris 14. et 15. eius de Aristotele primus liber adducitur, non autem primus diceretur, nisi etiam sequeretur secundus. Hunc autem Hermippi librum de Aristotele vidisse se Diogenes statim initio eius vitae testatur, dum ait:⁴ *Sicuti ait Hermippus in libro De Aristotele. Fuisse autem hunc Hermippum diligentissimum rerum philosophicarum atque omnis generis sapientum indagatorem testantur abunde multi ac varii libri ab eo conscripti, quibus diversorum sapientum instituta, dogmata, actiones perscripsit. Citantur enim ab hoc eodem Diogene eius libri De magis, De sapientibus, De septem sapientibus, Vitae, et ab*
 25 *Athenaeo libri De legum latoribus, De Isocratis discipulis, De Hipponacte, De Gorgia. In quibus quam diligentiam hic vir praestiterit, si quis cognoscere velit, adeat Athenaeum libro XI ac expendat, quae ibi ex Hermippi libro De Gorgia afferat in Platonis**

³ <ΤΙΜΩΝ> Ἀπολλωνίδης ὁ Νικαεὺς ὁ παρ' ἡμῶν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Εἰς τοὺς Σίλλους ὑπομνήματι, ἃ προσφωνεῖ Τιβερίῳ Καίσαρι. [D.L. Vit. 9.109]

⁴ καθά φησιν Ἑρμιππος ἐν τῷ Περὶ Ἀριστοτέλους. [D.L. Vit. 5.1.3]

svjedočanstvu: tako naime ima na početku 'Timona': »Timon, sin Apolonidov, Nikejac, koji je kod nas u prvom komentaru za Sile [Parodije] – što naslovljava caru Tiberiju [...].« One riječi, παρ' ἡμῶν, 'kod nas', dovoljno upućuju da on nije bio daleko od doba Tiberija. Potvrđuje to također time što nikad ne spominje Aristokla peripatetičara koji je i sam opisao živote filozofâ i živio oko doba Antonina, kao da njegove knjige još nisu bile objavljene u javnosti. Stoga ne treba sumnjati da je on dosta star autor. Ta starina pridonosi njegovoj vjerodostojnosti, no daleko više čitanje tolikih autora i tolikih pisaca filozofskih stvari. No ono što me više potiče da vjerujem da je velikom marljivošću prionuo da spozna sve ono što se tiče Aristotelova života, djelovanja i knjiga jest to što u opisivanju njegova života navodi svjedočanstva osam vrlo starih autora i, kako se čini, točnih svjedočanstva: Hermipa, Timoteja Atenjanina, Demetrija Magneta, Aristipa, Eumela, Apollodora, Favorina i Ambriona. To neosporno dokazuje da on nije izmislio ono što je napisao u tom životopisu. Naime, Hermip² [20] je izričito περὶ Ἀριστοτέλους, o Aristotelu, napisao više od jedne knjige; kod Ateneja u 14. i 15. knjizi navodi se njegova prva knjiga o Aristotelu, a ne kaže se 'prva' ako ne slijedi i 'druga'. Da je Diogen vidio tu knjigu Hermipa o Aristotelu potvrđuje se odmah na početku njegova Životopisa kad kaže: »Kao što kaže Hermip u knjizi O Aristotelu.« Da se taj Hermip vrlo revno bavio filozofskim stvarima i da je istraživao mudrace svakoga roda potvrđuju u obilju mnoge i razne knjige koje je napisao o običajima, učenjima i djelovanjima različitih mudraca. Taj isti Diogen navodi njegove knjige O magima, O mudracima, O sedam mudraca, Životopise a Atenej knjige O zakonodavcima, O Isokratovim učenicima, O Hiponaktu, O Gorgiji. Ako bi tko htio doznati kojom se revnošću ovaj muž time bavio, neka pristupi Ateneju u 11. knjizi i neka prosudi što donosi iz Hermipove knjige O Gorgiji u ispitivanju

² Hermipp. *Fragmenta* 44.2–3: ὁ δὲ Νικόμαχος ἦν ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάδου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καθά φησιν Ἑρμιππος ἐν τῷ περὶ Ἀριστοτέλους.

dialogis excutiendis. Talem quoque fuisse rationi consentaneum est in Aristotelis vita ac libris et colligendis et examinandis. Laertius ergo, cum et hosce Hermippi de Aristotele libros et aliorum triginta novem, et qui in his non sunt nominati, Aristippi, Demetrii Magnetis, Eumeli et Ambrionis, in Aristotelis vita et libris consarcinandis, et viderit et legerit, nemo eum vel ignorantiae vel neglegentiae recta ratione insimulabit, qui enim plura quivis alius, quamvis accuratissimus, satagere potuisset. Est igitur existimandum libros eos, quos Diogenes tum ex Hermippo, tum ex aliis duobus et quadraginta auctoribus collegit, revera Aristotelis esse libros. Neque vero id solum, sed etiam solos eos, legitimos ac germanos extra omnem controversiam eius auctoris esse; id enim ipse asseruit in calce eius vitae dum scribit:⁵ *In omnibus fuit laboriosissimus ac inventionum plenissimus, ut apparet ex antescriptis eius scriptis, quae numero ad quadraginta fere accedunt, ea scilicet quae indubia sunt: multa enim alia quoque in eum referuntur eius scripta.* Ex quibus verbis satis clare constat libros Aristotelicos indubios et extra controversiam omnem apud antiquos positos eos fuisse, qui a Diogene sunt enumerati; atque idcirco eos omnes, qui ab eo inter illos non sunt coniecti, esse controversos. Nam si soli ii, quos ipse numeravit, indubii sunt, reliquos omnes dubios esse necesse est. Inter quos ponendus est etiam *Magicus* ille inter initia ab eo positus, in *Catalogo* vero non repositus, atque alii omnes, tum extantes, tum apud auctores alios reperti.

Sunt autem rationes multae, praeter hanc Laertianam tum omissionem, tum confessionem, quae extantium librorum plerosque in controversiam vocent ac dubios reddant, quas pergam referre, uti inde veritas omnis excutiatur. Ac primo logici ordinis, qui primus se offert, in manus sumamus *Categoriarum* librum. Is quidem in maxima est controversia ab Ammonio atque Simplicio positus. Scribit enim ille *Prolegomenis* in eum ipsum non fuisse ab Aristotele liquide profectum, sed ab interpretibus Aristotelis

⁵ τοῖς γὰρ ὅλοις φιλοπονώτατος ἐγένετο καὶ εὐρετικώτατος, ὡς δῆλον ἐκ τῶν προγεγραμμένων συγγραμμάτων, ἃ τὸν ἀριθμὸν ἐγγὺς ἦκει τῶν τετρακοσίων, τὰ ὅσα γε ἀναμφίλεκτα· πολλὰ γὰρ καὶ ἄλλα εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται συγγράμματ' αὐτοῦ. [D.L. Vit. 5.34.6–10]

Platonovih dijaloga. U skladu je s razumom da je takav bio i u sakupljanju i istraživanju Aristotelova života i knjiga. Budući da je Laercanin vidio i pročitao te Hermipove knjige o Aristotelu i trideset devetorice drugih autora i onih koji u njima nisu imenovani, Aristipa, Demetrija iz Magnesije, Eumela i Ambriona o Aristotelovu životu i knjigama koje treba popraviti, nitko tko je mogao više ili bolje učiniti, makar bio i veoma temeljit, neće ga s pravim razlogom optužiti za neznanje ili nemar. Treba dakle smatrati da su one knjige koje je Diogen kako iz Hermipa tako iz drugih četrdeset dva autora sakupio uistinu Aristotelove knjige. I ne samo to, nego da su samo one legitimne i prave izvan svake sumnje i da pripadaju tom autoru; to je naime sam tvrdio na kraju njegova životopisa kad piše: »U svemu je bio veoma revan i prepun otkrića, kako se pokazuje u prije opisanim njegovim spisima kojih je gotovo četrdeset, onih koji nisu dvojbeni; pripisuju mu se naime i mnogi drugi spisi.« Iz tih riječi dosta je jasno da su Aristotelove knjige koje su nedvojbene i koje su stari uvrstili bez ikakva prigovora bile one koje je Diogen pobrojio. Stoga su dvojbene sve one koje on među njih nije ubacio. Naime, ako su nedvojbene samo one koje je on pobrojio, nužno proizlazi da su sve ostale dvojbene. Među njih treba uvrstiti također onu *Magičku* [knjigu] koju je on postavio na početku, a u *Katalogu* nije ponovo uvrštena, kao i sve one druge – ne samo one koje postoje nego i one koje su otkrivene kod drugih autora.

Mnogo je razloga, osim ovog Laercaninova, kako ispuštanja tako i priznavanja, koji više postojećih knjiga dovode u sumnju i čine ih dvojbenima. Njima ću nastaviti izlaganje da bi odatle cijela istina izašla na vidjelo. I prvo od logičkog reda, koji se prvi nudi, uzmimo u ruku knjigu *Kategorija*. O njoj su u najvećoj mjeri posumnjali Amonije i Simplicije. Piše naime onaj u *Prolegomena* za nju da nije potekla od Aristotela, nego da su to tumači

esse iudicatum; ita enim scribit:⁶ *Nempe aiunt in magna bibliotheca (Alexandriae scilicet) inventos esse Analyticorum quadraginta libros, Categoriarum vero duos: iudicatum autem ab interpretibus Categoriarum hunc esse legitimum Aristotelis.* Simplicius vero eadem
 5 hac de re Adrastum citat testem:⁷ *Narrat vero Adrastus in libro De ordine Aristotelicorum librorum ferri etiam alium Categoriarum librum uti Aristotelis, et ipsum brevem et concisum dictione, paucis differentem divisionibus, habentem principium. Entium aliud quidem est, ac subiungit:*⁸ *πλήθος δὲ στίχων ἑκατέρου τὸ αὐτὸ, versuum*
 10 *numerus idem utriusque est.* Partem etiam illam, quae a nostratibus philosophis *Postpraedicamenta* appellatur, ad hunc librum non pertinere, antiquorum [21] quorundam fuisse opinionem Ammonius eo loco testatur:⁹ *quod non sit haec sectio a scopo Categoriarum separata, ut quidam existimarunt.* Inter quos fuit Andronicus,
 15 ut Simplicius narrat, ait enim:¹⁰ *Nam aliqui, inter quos est Andronicus, praeter libri propositum aiunt, ab aliquo adiecta haec esse.* Fuit autem Andronicus primus Aristotelicorum librorum ac Aristotelicae philosophiae instaurator, ut suo loco tradetur. Itaque et liber totus et tertia libri pars apud antiquos suspecta fuit.
 20 Reddit eum suspectum magis, quod in *Metaphysicis* libris triginta ad minus vicibus categoriae nominantur et earum aliquot non semel numerantur; primo etiam *Topicis* capite 7. omnes dinumerantur, nusquam tamen aut his aut aliis locis hic liber appellatur, contra quam Ammonius ac Simplicius asseruerunt,
 25 saepe librum hunc ab Aristotele citari.

⁶ ἀμέλει φασιν ἐν τῇ μεγάλῃ βιβλιοθήκῃ εὐρησθαι Ἀναλυτικῶν μὲν τεσσαράκοντα βιβλους, Κατηγοριῶν δὲ δύο. ἐκρίθη δὲ ὑπὸ τῶν ἐξηγητῶν Κατηγοριῶν μὲν τοῦτο εἶναι γνήσιον τοῦ Ἀριστοτέλους. [Phlp. in Cat. 13,1.7.26–29]

⁷ ἱστορεῖ δὲ ὁ Ἀδραστος ἐν τῷ Περὶ τῆς τάξεως τῶν Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, ὅτι φέρεται καὶ ἄλλο τῶν κατηγοριῶν βιβλίον ὡς Ἀριστοτέλους καὶ αὐτὸ ὄν βραχὺ καὶ σύντομον κατὰ τὴν λέξιν καὶ διαίρεσιν ὀλίγαις διαφερόμενον, ἀρχὴν δὲ ἔχον τῶν ὄντων τὸ μὲν ἐστίν. [Simp. in Cat. 8.18.16–20]

⁸ πλήθος δὲ στίχων ἑκατέρου τὸ αὐτὸ. [Simp. in Cat. 8.18.20]

⁹ ὅτι δὲ οὐκ ἐστὶν ἀπηρητημένον τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ σκοποῦ τῶν κατηγοριῶν, ὡς τινες ἐνόμισαν. [Phlp. in Cat. 13,1.168.3–4]

¹⁰ τινὲς μὲν γάρ, ὧν καὶ Ἀνδρονικός ἐστίν, παρὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ βιβλίου προσκείσθαι φασιν ὑπὸ τινος ταῦτα. [Simp. in Cat. 8.379.8–10]

zaključili – tako naime piše: »Kažu da je u velikoj biblioteci« (tj. u Aleksandriji) »pronađeno 40 knjiga *Analitika* a dvije *Kategorija*; tumači su zaključili da su *Kategorije* legitimna Aristotelova knjiga.« Simplicije pak o istoj stvari navodi kao svjedoka Adrasta: »Priča Adrast u knjizi *O poretku Aristotelovih knjiga* da je u optjecaju druga knjiga *Kategorija* kao Aristotelova i ona je kratka i izrazom sažeta, razlikuje se malim brojem podjela, a početak joj je: od bića jedno je ...« i dodaje: *πλήθος δὲ στίχων ἑκατέρου τὸ αὐτὸ*, »broj redaka isti je u jednoj i drugoj.« Da onaj dio koji naši filozofi nazivaju *Postpraedicamenta*, *Poslije kategorija*, ne pripada toj knjizi, bilo je mišljenje nekih starih, [21] potvrđuje to Amonije na ovom mjestu: »jer taj dio nije odvojen od svrhe *Kategorija* kako su neki smatrali.« Simplicije priča da je među njima bio Andronik, kaže naime: »Neki, među kojima je Andronik, kažu da je to netko dodao mimo namjere knjige.« Andronik je bio prvi uspostavitelj Aristotelovih knjiga i Aristotelove filozofije, kako će iznijeti na vlastitom mjestu. Dakle, i o cijeloj knjizi i o trećem dijelu knjige stari su dvojili.

Još je više čini sumnjivom to što se u *Metafizičkim* knjigama na najmanje trideset mjesta navode kategorije i od njih nekoliko ne navode se samo jedanput. Također u prvoj knjizi *Topika* u sedmom poglavlju sve se kategorije nabrajaju, nikada pak niti u njima niti na drugim mjestima ne imenuje se ta knjiga; nasuprot njoj [*Topici*] Amonije i Simplicije čvrsto su držali da je Aristotel često navodio tu knjigu.

Liber vero qui *De interpretatione* inscribitur *Categoriarum* libro longe est suspectior. Nam Andronicus is, ipse librorum Aristotelicorum restitutor, non esse eum Aristotelis asseruit. Quod Ammonius tradit et ante eum Boethius Severinus, qui ita scribit:

5 Andronicus enim librum hunc Aristotelis esse non putat, quem Alexander vere et fortiter redarguit. Quem cum acutum diligentemque Aristotelis librorum et iudicem et repertorem iudicaverit antiquitas, cur in huius libri iudicio sit falsus, prorsus est magna admiratione dignissimum. Non esse namque Aristotelis hinc conatur ostendere, quoniam quaedam Aristoteles in principio libri huius de intellectibus animi tractat, quos intellectus animae passiones vocavit et de his se plenius in libris *De anima* disputasse commemorat. Et quoniam passiones animae vocabat vel tristitiam, vel gaudium, vel cupiditatem, vel alias huiusmodi affectiones, dicit Andronicus ex hoc probari hunc librum Aristotelis non esse, quod de huiusmodi affectionibus nihil in libris *De anima* tractavisset. Ammonius vero in hunc modum scripsit:¹¹

10 *Quod vero germanus sit ipsius philosophi hic liber, nemo eorum, qui Aristotelicis libris operam dederunt, dubitandum putavit respiciens ad tractationis probabilitatem et ad artem et ad theorematum in eo tractatorum instructionem Aristoteli consuetam et eius ad alios tractatus confirmitatem, praeter Andronicum Rhodium, qui ab Aristotele undecimus fuit. Auget hanc ambiguitatem, quod Aristoteles res, quae hoc libro tractantur, duobus aliis libris, altero *De enunciatione*, altero *De affirmatione*, quos ex Alexandri commentario 62. in quartum *Metaphysicum* superius retulimus, tractavit; quod Aristoteli non esse in usu omnes sui asserunt. Sed magis etiam animos moveat considerantium, quod hoc libro, fine quartae sectionis, primarum substantiarum mentio fit longe alio modo, quam libro *Categoriarum* praecedente. Ibi enim individua corpora primae*

15
20
25
30

¹¹ πρὸς δὲ τὸ γνήσιον εἶναι τοῦ φιλοσόφου τὸ βιβλίον οὐδεὶς ἠξίωσε τῶν περὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐσπουδακῶτων ἀμφιβαλεῖν εἰς τε τὸ πιθανὸν ἀποβλέπων τῆς ἀπαγγελίας καὶ εἰς τὴν ἐντεχνον καὶ τῷ φιλοσόφῳ συνήθη τῶν ἐν αὐτῷ παραδιδόμενων θεωρημάτων διάθεσιν καὶ τὴν πρὸς τὰς ἄλλας αὐτοῦ πραγματείας ὁμολογίαν, πλὴν Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου, ὃς ἐνδέκατος μὲν ἦν ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. [Ammon. in Int. 5.24–29]

Knjiga pak koja ima naslov *O tumačenju* još je daleko sumnjivija od knjige *Kategorija*. Naime, sam Andronik, uspostavitelj Aristotelovih knjiga, tvrdio je da ona nije Aristotelova. To prenosi Amonije i prije njega Boetije Severin koji ovako piše: »Andronik ne smatra da je knjiga Aristotelova ona koju je Aleksandar istinito i čvrsto odbacio. Budući da je starina smatrala da je oštrouman i revan u prosudbi i pronalaženju Aristotelovih knjiga, doista je dostojno velikoga čuđenja zbog čega je netočno zaključio o ovoj knjizi.«³ Da nije Aristotelova nastoji pokazati po tome što Aristotel na početku te knjige raspravlja nešto o razumima duše. Te razume je zvao trpnjama duše i spominje da je o njima šire raspravljao u knjigama *O duši*. I budući da je trpnjama duše nazivao tugu ili veselje ili želju ili druge ovakve trpnje, kaže Andronik da se iz toga dokazuje da ta knjiga nije Aristotelova jer o takvim trpnjama ništa nije raspravljao u knjigama *O duši*. Amonije je pak pisao na ovaj način: »O tome da je ta knjiga ovog filozofa legitimna nitko od onih koji su se bavili Aristotelovim knjigama nije smatrao da treba sumnjati s obzirom na vjerojatnost raspravljanja i na vještinu uređivanja poučaka, o kojima se u njima raspravlja, koje je Aristotelu uobičajeno, te na sukladnost te knjige s ostalim raspravama – osim Andronika s Roda koji je od Aristotela bio jedanaesti.« Povećava tu dvosmislenost to što je Aristotel o stvarima o kojima se raspravlja u toj knjizi raspravljao u dvjema drugim knjigama, jednoj *O iskazu*, drugoj *O potvrđivanju* koje smo po Aleksandrovu 62. komentaru prethodno prenijeli u četvrtu *Metafizičku knjigu*; svi njegovi tvrde da to nije Aristotelov običaj. No duše istraživača neka više pokreće što se u toj knjizi na kraju četvrtog odjeljka spominju prve supstancije na daleko drugi način nego u prethodnoj knjizi *Kategorija*. Ondje

5
10
15
20
25

³ Nekurzivirani citat, usp. *In librum De interpretatione Aristotelis maior*, 397B.

substantiae sunt appellatae; hic vero primas substantias vocat divinas et quae actus sunt:¹² *et haec quidem sine potentia actus sunt, veluti primae substantiae*, et quae ibi sequuntur. Praeterea hoc libro sectionis tertiae capite 2. ex *Topicis* citat quaedam, quae in *Topicis* nusquam sunt. Loquitur quidem illic et primo libro et octavo *De dialectica interrogatione*, sed, ut hic ait eam esse¹³ petitionem responsionis vel propositionis, et reliqua, certe in *Topicis* nequaquam est. Quare vel hic vel ille liber Aristotelis non est. Apud aliquos autem eorum, qui legitimum habent librum, controversa est pars eius quinta, quod Ammonius tradit, dum eo loco in hunc scribit modum:¹⁴ *Adimpleta quidem est doctrina quattuor, quae a principio proposuimus libri capitum; et tractatio De Interpretatione, ut mihi quidem videtur, [22] congruentem recepit finem. Sequentia namque suspicor vel non esse Aristotelis germana, sed a quopiam posteriorum esse adiecta; video enim quod ubique in libris suis philosophus contraria opinetur his quae hic dicuntur, vel scripta quidem ab eo esse, sed exercere tantum volente legentes ad diiudicationem eorum quae probabiliter quidem, non autem vere dicuntur. In eadem sententia Porphyrium quoque fuisse paulo post scribit, ideoque hanc libri partem eum noluisse interpretari. Priora analytica iam diximus librorum numero a Laertio tradito discrepare. Nam ille novem eos esse ait, nos duos tenemus, eosque, ut videtur, integros, ideoque non sine ratione suspecta redduntur. Nec non alia ratione non infirmiori, quod nullo alio in loco aliorum librorum hic titulus agnoscitur. Ex quo titulo *Posteriora* etiam in*

¹² καὶ τὰ μὲν ἀνευ δυνάμεως ἐνέργειαί εἰσιν, οἷον αἱ πρῶται οὐσίαι. [Arist. Int. 23a.23–24]

¹³ ἀποκρίσεως {ἔστιν} αἰτησις [αἰτησιν], ἢ τῆς προτάσεως. [Ammon. in Int. 13.22–23]

¹⁴ συμπεπλήρωται μὲν ἡ διδασκαλία τῶν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν ἀπηριθμημένων τετάρων τοῦ βιβλίου κεφαλαίων καὶ τὸ Περὶ ἑρμηνείας, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, τὸ προσῆκον ἀπειλήφε πέρας· τὰ γὰρ ἐφεξῆς ὑποπτεύω ἤτοι μὴ εἶναι γνήσια τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ προστεθεῖσθαι ὑπὸ τινος τῶν μετ' αὐτόν, ἀποβλέπων πρὸς τὸ πανταχοῦ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων φαίνεσθαι τὸν φιλόσοφον τὰ ἐναντία δοξάζοντα τοῖς διὰ τούτων λεγομένοις, ἢ γεγράφθαι μὲν ὑπ' αὐτοῦ, γυμνάσαι δὲ μόνον βουληθέντος τοὺς ἐντυγχάνοντας πρὸς τὴν ἐπίκρισιν τῶν πιθανῶς μὲν οὐ μέντοι ἀληθῶς λεγομένων λόγων. [Ammon. in Int. 251.25–32]

se naime prvim supstancijama nazivaju pojedinačna tijela, ovdje pak zove prve supstancije božanskima i onima koje su aktualne: »I te su zaista akt, bez mogućnosti, kao prve supstancije« – i što ondje slijedi. Osim toga, u toj knjizi u trećoj podjeli, u drugom poglavlju navodi nešto iz *Topika* čega u *Topikama* nigdje nema. Govori doista ondje, u prvoj knjizi i u osmoj *O dijalektičkom ispitivanju*, ali kako tu kaže da je ono, »zahtijevanje odgovora ili protaze«, i ono ostalo – toga sigurno nigdje u *Topikama* nema. Stoga ili ova ili ona knjiga nije Aristotelova. Kod nekih od onih koji smatraju knjigu legitimnom dvojben je njezin peti dio, što donosi Amonije kad na ovom mjestu ovako piše: »Ispunjeno je učenje četiriju poglavlja knjige koje smo od početka izložili: i rasprava *O tumačenju*, kako mi se čini, dobila je [22] skladan kraj. Mislim naime da ono što slijedi ili nije legitimno Aristotelovo, nego da je dodao netko od kasnijih, jer vidim da posvuda u svojim knjigama filozof suprotno misli od onoga što se tu govori, ili da je on to napisao, ali je htio da to bude samo vježba za one koji čitaju da bi prosudili ono što se govori, doduše kao vjerojatno, no ne i istinito.« Malo poslije piše da je i Porfirije isto mislio i zato on nije htio tumačiti taj dio knjige. Već smo rekli da se *Prva Analitika* razlikuje brojem od broja koji je Laercanin prenio. Naime, on je rekao da ih je devet, mi držimo da su dvije, i to, kako se čini, cjelovite; stoga se ne bez razloga smatraju sumnjivima; pa i zbog drugog ne slabijega razloga: što se ni na kojem drugom mjestu drugih knjiga ne potvrđuje taj naslov. Zbog tog naslova i *Druga Analitika* također

dubium veniunt, nullo enim libro alio ita appellantur. Discrepant etiam a titulo Laertiano, qui est *Maiorum posteriorum*. *Topica* vero multis nominibus sunt controversa longe magis, nam et titulis et numero a Laertianis differunt. Nam ille vocat *Terminos* 5 *ante Topica* libros septem: *Ea quae ante locos*, unum, et *Topicum ad terminos*, duos. Itaque hi decem sunt inscriptionibus et ab his et inter se diversis. Cicero autem, qui cum Andronico Rhodio Romae vixit eodem tempore, quo Aristotelis bibliotheca est promulgata, initio *Topicorum* suorum affirmat se Aristotelis *Topica* in 10 bibliotheca sua habuisse: *Cum enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca separatim uterque nostrum ad suum studium libellos quos vellet evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae sunt ab ipso pluribus libris explicata*. Et paulo post: *Sed a libris te obscuritas reiecit*. Illa igitur *Topica* obscura a Cicerone iudicata, haec vero 15 nostra ab Aristotelicis interpretibus omnium eius operum clarissima existimata. Nam Simplicius *Prolegomenis Categoriarum* id his verbis est attestatus:¹⁵ *Clarum autem id est etiam ex iis, in quibus voluit clarissime docere, ut in Meteoris et Topicis*. Haec ergo clarissima sunt *Topica*, illa Ciceronis obscura: *quae rhetor* (inquit) *ille magnus, ut opinor, Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, praeter admodum paucos, ignoretur*. Alia ergo sunt haec nostra *Topica* ab illis Ciceronianis; illa praeterea 20 disciplinam continebant, qua sine ullo errore ad argumentorum inventionem perveniremus, ut Cicero asserit. Haec nihil minus continent. Nulla etiam multiplicior, nulla magis varia ac confusa disciplina est ea, quae his *Topicis* continetur. Ad haec requisivit Trebatius a Cicerone eorum librorum sententiam et secum, ut illam sibi traderet, egit. Itaque ille ex itinere memoria repetita 25 ac conscripta illi misit, totamque eam argumentorum inveniendorum disciplinam decem et octo non amplius locis perstrinxit. Neque tamen ullam fecit mentionem locorum a proprio, ab accidente, a categoriis, a disparatis, a privantibus, a contrariorum

¹⁵ δῆλον δὲ καὶ ἐξ ὧν ἐν οἷς ἐβουλήθη σαφέστατα ἐδίδαξεν, ὡς ἐν τοῖς Μετεώροις καὶ τοῖς Τοπικοῖς. [Simp. in Cat. 8.7.16–17]

izaziva sumnju; naime, ni u kojoj drugoj knjizi ne zovu se tako. Odstupaju također od Laercianinova naslova koji je *Veća Druga* [Analitika]. *Topike* su s mnogim imenima još više kontroverzne; naime, razlikuju se po naslovima i po broju od Laercianinovih, 5 jer on daje naslov *Pojmovi prije Topika*, sedam knjiga, *Ono što je prije mjesta*, jedna knjiga, *Topičko k pojmovima*, dvije. Dakle, tih se deset po naslovima od njih i međusobno razlikuju. Cicero pak, koji je s Andronikom s Roda živio u Rimu u isto vrijeme kada je Aristotelova biblioteka postala poznata, na početku svojih *Topika* 10 potvrđuje da je on u svojoj biblioteci imao Aristotelovu *Topiku*. »Kad si sa mnom bio u kući u Tuskulu, obojica smo u biblioteci za svoje proučavanje mogli svaki za sebe otvoriti knjige koje smo željeli; ti si naletio na neku Aristotelovu *Topiku* koju je on u mnogim knjigama objašnjavao.«⁴ I malo poslije: »No od knjiga te je odvrtila tamnost.«⁵ Tu je dakle *Topiku* Cicero prosudio kao 15 tamnu, ovu pak našu Aristotelovu tumači smatraju od svih njegovih djela najjasnijom. Simplicije naime u *Prolegomena Kategorija* to potvrđuje ovim riječima: »To je jasno i iz onih [knjiga] u kojima je htio najjasnije poučavati, kao u *Meteorologici* i u *Topika*.« Ove su dakle najjasnije *Topike*, one Ciceronove tamne: »Govornik ovaj 20 veliki« (reče) »kako mislim, odgovara da ne poznaje one Aristotelove. Tome se nisam nimalo čudio da govorniku taj filozof nije poznat, za kojeg i sami filozofi, osim nekolicine, ne znaju.«⁶ Druga su, dakle, ova naša *Topika* od onih Ciceronovih; ona su *Topika* 25 osim toga sadržavala znanje kojim bismo došli bez ikakve zablude do pronalaženja argumenata, kako Cicero potvrđuje. Ova ne sadrži baš ništa. Nijedno znanje nije mnogoznačnije, nijedno šarenije i zbrkanije od onog koje je sadržano u ovim *Topikama*. K tome je Trebacije od Cicerona preuzeo mišljenje o tim knjigama i postupao je kako mu ga je on predao. Dakle, onaj mu je na temelju 30 ponovljenog i zapisanog pamćenja poslao i sazeo nauk o pronalaženju argumenata u ne više od osamnaest mjesta. Uopće nije spomenuo mjesta 'po vlastitom', 'po akcidentu', 'od kategorija',

⁴ Usp. Cicero, *Topica* I.1.

⁵ Usp. isto, I.3.

⁶ Usp. isto.

mediis, neque ab innumeris aliis, quae in his habemus. Sed quod omnes etiam obstinatos convincere posse videtur, id est, quod 1. *Rhetoricae* capite 2. haec habentur verba:¹⁶ *Quae autem sit differentia exempli et enthymematis, clarum est ex Topicis. Ibi enim de*
 5 *sylogismo et inductione dictum est prius. Tradita quidem est primo libro statim a principio syllogismi definitio, et capite 10. definitio inductionis celebratur, et alibi eius et inductionis aliquoties facta mentio. Sed de exempli et enthymematis differentia ne verbum quidem omnibus libris. Primo etiam Analytico capite 1. sic est*
 10 *scriptum de propositione legendo:*¹⁷ *Dialectica vero (scilicet propositio) interroganti quidem interrogatio contradictionis: syllogizanti vero assumptio apparentis et opinione concepti, sicuti in Topicis dictum est. Quod quidem nullibi in his Topicis invenietur. Quae res manifesto coarguit vel hos Topicos, vel illos Rhetoricos et Analyticos,*
 15 *Aristotelis non esse, imo potius contraria reperietur dialecticae propositionis definitio. Est enim capite 8:*¹⁸ *Est propositio dialectica interrogatio opinione concepta vel omnibus, vel plurimis, vel sapientibus. Cum Topicis eandem controversiam [23] subeunt Elenchi, qui inter tot Sophisticarum libros a Diogene enumeratos silentio praetereuntur. Quin etiam eo argumento ea res arguitur, quod fine libri nescio quos alloquitur ac praetermissorum veniam petit, inventorum autem gratiam:*¹⁹ *Reliquum esset omnium vestrum, vel eorum qui audierunt officium, praeteritis huius methodi, veniam, inventis autem multam habere gratiam. Quae res Aristotelicae gravitati atque usui nulla in parte correspondet. Sed omnibus manifestius iactantia illa rem hanc prodit, quod asserat sese artem eristicam invenisse. Falsitatis enim convincitur a Protagora, qui,*

¹⁶ τίς δ' ἐστὶν διαφορά παραδείγματος καὶ ἐνθυμήματος, φανερόν ἐκ τῶν Τοπικῶν (ἐκεῖ γὰρ περὶ συλλογισμοῦ καὶ ἐπαγωγῆς εἴρηται πρότερον). [Arist. Rhet. 1356b.12–14]

¹⁷ διαλεκτικῆ δὲ πυνθανομένῳ μὲν ἐρώτησις ἀντιφάσεως, συλλογιζομένῳ δὲ λήψις τοῦ φαινομένου καὶ ἐνδόξου, καθάπερ ἐν τοῖς Τοπικοῖς εἴρηται. [Arist. APr. 24b.10–12]

¹⁸ ἔστι δὲ πρότασις διαλεκτικῆ ἐρώτησις ἐν δοξῆς ἢ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείστοις ἢ τοῖς σοφοῖς. [Arist. Top. 104a.8–9]

¹⁹ λοιπὸν ἂν εἴη πάντων ὑμῶν [ἢ] τῶν ἠκροαμένων ἔργον τοῖς μὲν παραλελειμμένοις τῆς μεθόδου συγγνώμην τοῖς δ' εὐρημένοις πολλὴν ἔχειν χάριν. [Arist. SE 184b.6–8]

'od disparatnih', 'od niječnih', 'od srednjih onih kontrarnih', niti od bezbrojnih drugih [mjestâ], koje u njima imamo; ali ono što, čini se, sigurno može uvjeriti i sve tvrdoglave ove su riječi u 1. knjizi *Retorike*, 2. poglavlje: »Koja je razlika između primjera i entimema jasno je iz *Topike*. Ondje je naime prije rečeno o silogizmu i indukciji.« Iznesena je zaista u prvoj knjizi odmah na početku definicija silogizma i u 10. poglavlju opetuje se definicija indukcije i na drugom mjestu više puta spominje se on [silogizam] i indukcija. No o razlici između primjera i entimema nema ni riječi u svim knjigama. Također u *Prvoj Analitici* u 1. poglavlju tako se čita napisano o propoziciji: »Dijalektička pak« (tj. propozicija) »onome koji pita pitanje je kontradikcije: a onome koji sastavlja silogizam pretpostavljanje prividnog i mnijenjem prihvaćenog, kako je rečeno u *Topici*.« To se zaista u ovoj *Topici* nigdje ne nalazi. Ta stvar očito dokazuje ili da ta *Topika*, ili ona *Retorika* i *Analistika* nisu Aristotelove; štoviše, prije će se naći suprotna definicija dijalektičke propozicije. Jest naime u 8. poglavlju: »Dijalektička je propozicija ispitivanje mnijenjem koje prihvaćaju svi ili većina ili mudri.« S *Topikom* u istu dvojbu [23] ulaze i *Pobijanja*: ona su među toliko sofističkih knjiga, koje je Diogen pobrojio, šutnjom mimoidena, tako da se ta stvar dokazuje i tim argumentom što na kraju knjige govori ne znam kome i moli za oprost za propušteno a zahvalu za otkriveno: »Preostala bi obaveza za sve vas ili za one koji su slušali da oprostite za propušteno ove metode a da budete veoma zahvalni za pronalasku.« To nikako ne odgovara Aristotelovoj ozbiljnosti i navadi. No ta samohvala očitije svima ukazuje na njegovu tvrdnju da je izumio erističku vještinu. Protagora mu naime dokazuje neistinu, koji je, kako svjedoči

ut Diogenes est testis, Περί ἐριστικῶν, *De eristicis* scripsit: vixit autem ante Aristotelem non paucos annis. Sed et verba haec:²⁰ *Proposuimus ergo invenire facultatem quandam syllogisticam de proposita re ex existentibus, tanquam opinione approbatis: hoc enim opus est dialectices et tentativae*, clare convincunt, vel hos *Elenchos*, vel illos *Topics* non esse Aristotelis, quia in eis totis nihil est in hanc sententiam de tentativa.

In eadem sunt navi ii libri, qui vocantur *Metaphysici*. Nam et silentio sunt a Diogene praeteriti, neque ullis locis in tot libris id nomen legitur. Tum quod ingens quoddam confusionis chaos tum libris iis, tum rerum tractationibus inest. Neque enim liber libro cohaeret, nec videtur Minus Alpha eius tractationis, quod Alexander etiam vidit. Philoponus commentariis iis in eundem, quae nos ex Cypro attulimus, Pasicratis Rhodii esse ait. Tum quod initio de sapientia ac primis rerum principiis se acturum proponit, aliud tamen maiore operis parte prosequitur. Agit enim de ente eiusque scientia, quam cum illa de primis principiiis sapientia, miris modis permiscere atque confundere videtur. Quae res Aristoteli in more, ut sui omnes asserunt, non est, ut res scilicet rerumque tractationes confundat. Duos etiam postremos libros, in quibus de ideis ac mathematicis agit, Bessario existimavit Aristotelis nullo pacto esse.

Acroasis autem *physica* a Diogene certe non nominatur, nec usquam tot libris Aristotelicis id nominis reperitur; quin Nicomachi eius filii ea inscriptio eam arguit esse. Scribit enim Suidas in Nicomacho:²¹ *Et De Physica auscultatione patris eius*. Vel etiam Xenocratis, quem eo titulo quosdam libros Laertius tradit scripsisse. Praeter haec nos octo eos libros habemus: Iustinus vero Martyr, Marci Antonini tempore florens, novem, non octo *Physicae auscultationis* libros numerat, cum locos aliquot ex nono

²⁰ προειλόμεθα μὲν οὖν εὐρεῖν δύναμιν τινα συλλογιστικὴν περὶ τοῦ προβληθέντος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡς ἐνδοξοτάτων· τοῦτο γὰρ ἔργον ἐστὶ τῆς διαλεκτικῆς {καθ' αὐτήν} καὶ τῆς πειραστικῆς. [Arist. SE 183a.37–183b.1]

²¹ καὶ περὶ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. [Suid. Lex. nu. 398.3]

Diogen, pisao Περί ἐριστικῶν,⁷ *O erističkim [dokazima]*, a živio je ne malo godina prije Aristotela. Ovo su riječi: »Stavili smo si dakle u zadatak da pronađemo neku silogističku sposobnost o predloženoj stvari iz postojećih [propozicija] kao mnijenjem odobrenih: to je naime posao dijalektike i one koja pokušava« – one jasno pokazuju da ova *Pobijanja* ili ona *Topika* nisu Aristotelove, jer u njima cijelima nema ničega o tom učenju o peirastičkoj vještini.

U istoj su lađi one knjige koje se zovu metafizičke. Naime, šutnjom ih je mimoišao i Diogen, niti se na ikojim mjestima u tolikim knjigama čita to ime. Kako zbog toga što postoji neka velika kaotična zbrka kako u tim knjigama tako i u raspravama o stvarima; ne povezuje se naime knjiga s knjigom, niti se čini da malo α pripada toj raspravi. To je uočio Aleksandar, a Filopon u onim komentarima *Metafizike* koje smo donijeli s Cipra kaže da je od Pasikrata s Roda.⁸ Tako i zbog toga što na početku stavlja da će raspravljati o mudrosti i prvim principima stvari, a drugo slijedi u većem dijelu djela. Raspravlja naime o biću i znanosti o njemu za koju se čini da se na čudne načine miješa i brka s onom mudrošću o prvim principima. To nije bio Aristotelov običaj, kako svi njegovi tvrde, da miješa stvari, tj. rasprave o stvarima. Također je za dvije posljednje knjige, u kojima raspravlja o idejama i matematici, Bessarion smatrao da nipošto nisu Aristotelove.

Fiziku za slušanje Diogen pouzdano ne spominje, niti se igdje u toliko Aristotelovih knjiga nalazi to ime, tako da je za nju tvrdio da taj naslov pripada Nikomahu, njegovu sinu. Piše naime Suida u 'Nikomahu': »I *O fizici za slušanje* njegova oca.« Ili također da je Ksenokratova, za kojeg Laercanin iznosi da je napisao neke knjige s tim naslovom. Osim ove mi imamo osam tih knjiga. Justin Mučenik, koji je živio u vrijeme Marka Antonina, broji devet a ne osam knjiga *Fizike za slušanje*, kad ističe neka mjesta iz devete da

⁷ Usp. D.L. Vit. 5.22.27.

⁸ Usp. *Ioannis Philoponi breves, sed apprime doctae et utiles expositiones in omnes XIII. Aristotelis libros qui vocantur Metaphysici, quas Franciscus Patricius de graecis latinas fecerat* [...] Ferrariae, apud Dominicum Mammarellum, 1583. p. 7 r.

confutandos promat. Is idem non quattuor, sed tres *De caelo* libros producit. Neque etiam a Laertio nominantur, aut ullo tot librorum loco eorum fit mentio. Suspecti etiam redduntur duo illi *De generatione et corruptione*, quod a Diogene reticeantur. Ac pari modo *Meteorologici*. Qui etiam dubium subeunt, quod nullis libris vocentur praeterquam libris *De plantis*, de quibus paulo post. Olympiodorus quoque quattuor recenset rationes, quibus adducti sint nonnulli antiquorum interpretum primum *Meteororum* esse Aristotelis nothum librum. Quibus rationibus et si ipse respondere conetur, non tamen tollitur a quibusdam eum librum pro notho habitum. Quartus non minus est dubius, cum ad *Meteorologicum* negotium non pertineat, quod Alexander is, qui eum exposuit, clare fatetur. Liber autem *De mundo* ab omnibus tanquam nothus reiicitur, praeterquam ab uno Iustino, qui asserit eum ab antiquioribus tum esse Aristotelis, tum totius philosophiae eius compendium creditum. Libri quoque *De anima* numero ipsorum in suspicionem veniunt, quod Diogenes unum numerat, nos vero tres habemus. Librum *De sensu* Scaliger, nostrae aetatis doctissimus, e classe Aristotelicorum librorum eiicit. Accedit quod a Laertio non est nominatus, quo nomine omnes ii, quos *Parva naturalia* quidam vocitarunt, sunt eiiciendi. Eadem ratione Aristotelicus non est liber *De coloribus* atque etiam alia, quod libro *De sensu* capite 3. pollicetur se dicturum, cur colorum species non sint infinitae, hoc vero libro capite 3. infinitae esse dicitur. Liber quoque *De spiritu* spurius iudicatur tum ex satis clara styli diversitate, tum quod amphora instituitur et urceus exit. Nam cum de spiritu instituisset dicere, in semen, in nervos, ossa, usum pedum et differentiam partium [24] abit oratio, quod certe Aristotelicae methodi non est. Id ipsum iudicavit, sed alius, ut videtur, motus rationibus, egregius philosophus Nicolaus Leonicus. Sed et libri de animalibus in eadem vel confusione, vel controversia sunt. Nam Theodorus Gaza librum unum *De historiis* eximit et ordinem librorum immutat. Scribit enim in praefatione: *Sed quamquam libris novem interpretatio haec* Historiarum consumatur, tamen qui nonus in exemplari graeco continetur, hunc ego septimum collocavi, nec temere id factum existimo. Agitur enim in

ih pobije. Taj isti ne izvodi četiri, nego tri knjige *O nebu*. Laercianin ih ne navodi niti se spominju na ikojem mjestu tolikih knjiga. Dvojbene su one dvije *O nastajanju i propadanju* jer ih je Diogen prešutio. Na isti način *Meteorološke* [knjige]. One su pod sumnjom jer se ne spominju ni u kojim knjigama, osim u knjigama o biljkama, o kojima malo kasnije. Olimpiodor također nabraja četiri razloga koji su privukli neke od starih tumača, da je prva knjiga *Meteorologike* Aristotelova nelegitimna knjiga. Ako i on sam nastoji odgovoriti na te razloge, ipak ostaje da su neki smatrali da je ta knjiga nelegitimna. Četvrta nije manje dvojbena, jer se ne tiče meteorološkog posla, što jasno priznaje onaj Aleksandar koji ju je izložio. Knjigu *O svijetu* svi odbacuju kao nelegitimnu, osim jedinoga Justina koji tvrdi da su stariji vjerovali ne samo da je Aristotelova nego štoviše da je kompendij cijele njegove filozofije. Također knjige *O duši* zbog njihova broja izazivaju sumnju, jer Diogen broji jednu, a mi imamo tri. Knjigu *O osjetilu* Scaliger,⁹ najučeniji našega doba, izbacuje iz reda Aristotelovih knjiga. K tomu je Laercianin ne spominje: zbog tog imena treba izbaciti sve one koje se obično naziva *Mali prirodni spisi*. Iz istog razloga nije Aristotelova knjiga *O bojama* i također drugo, što u knjizi *O osjetilu* u 3. poglavlju obećava da će reći, zašto vrste boja nisu beskonačne, a u toj knjizi, u 3. poglavlju kaže se da su beskonačne. Također se za knjigu *O dahu* smatra da nije njegova izvorna, kako zbog dosta jasne razlike stila, tako zbog toga što se uvodi amfora a napušta vrč. Naime, pošto je postavio da će govoriti o dahu, iskaz prelazi na sjeme, živce, kosti, korištenje nogu, razliku dijelova. [24] To sigurno nije svojstvo Aristotelove metode. To isto je prosuđivao, no potaknut drugim razlozima, kako se čini, istaknuti filozof Nikola Leonik.¹⁰ No ista je zbrka i sumnja s knjigama o životinjama. Teodor Gaza naime jednu knjigu iz *Povijesti* [životinja] izuzima i mijenja redoslijed knjiga. Piše naime u predgovoru: »No premda se ovo tumačenje povijesti provodi u devet knjiga, ipak onu koja je kao deveta sadržana u grčkom predlošku ja sam rasporedio kao sedmu; i ne mislim da sam to

⁹ Giulio Cesare Scaligero¹⁰ Niccolo Leonico

eo de hominis generatione, quam rem Aristoteles continuo a Generatione animalium pollicetur explicaturum. Itaque cum quinto et sexto ceterorum Animalium generationem exposuisset, nulli dubium esse debet, quin ille septimum hunc collocarit. Sed Apellicon Teius, de quo
 5 Strabo plura, ut alia permulta in exscribendis Aristotelicis libris depravavit, sic id permutasse videtur; existimamus ultimum esse totius Historiae collocandum. Quoniam cum Aristoteles agere de generatione inciperet, ultimo loco de homine dicturum se pollicitus est. At ille
 10 non ultimo totius Historiae dixit, sed eius loci, quem de generatione tractaret, quod patet ex iis, quae in sexto, qui secundus de generatione est, locum eum absolvens scribit: Sequitur, inquit, ut pari modo de iis quae in terrestrium genere animal pariunt, atque etiam de homine disseramus. Tertius igitur hic a primo de generatione collocandus est, quo fit, ut idem septimus totius ordinis Historiae habeatur.
 15 Haec Theodorus, quantum ad ordinem. Quantum vero ad numerum, statim subiungit: Sunt etiam exemplaria, tum Graeca, tum vero Latina, quae habeant fragmentum quoddam Historiis additum. Sed id causas quasdam materiales agentesque generationis humanae exponit, non Historiam complectitur. Itaque non inter Historiae libros hoc ego ponendum duxi, sed si collocandum uspiam est, libris De generatione meo quidem iudicio coniungendum. Haec quidem Gaza
 20 et permutat et ordinat, quia pro certo habet hos libros omnes Aristotelis esse, vultque Historiae libros (nullo tamen certo testimonio) ab Apellicone Teio fuisse transpositos. Est tamen antiquus auctor, qui non novem, ut Gaza vult, nec decem, ut vulgaria habent exemplaria, sed undecim commemorat Historiae animalium libros. Is est Apollonius, qui libello suo De admirandis historiis capite 35. scribit in hunc modum:²² Dixit autem hoc Aristoteles in undecima Historiarum. Is idem, quod maxime causam hanc confundit, capite 27. tradit aliud fuisse Aristotelis opus τῶν ζωικῶν,
 30

²² εἶρηκεν δὲ τοῦτο καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ἰδ τῶν ἱστορικῶν. [Apoll. Vitae 35.1.3-4]

učinio nepromišljeno. U njoj se radi o rađanju čovjeka, što Aristotel stalno od rađanja životinja obećava da će objasniti. Stoga budući da je u petoj i šestoj izložio rađanje ostalih životinja, nitko ne treba dvojiti da bi on ovu rasporedio kao sedmu. No Apelikont iz Teja, o kojem Strabon više toga [piše], kao što je mnogo
 5 toga iskvario u prepisivanju Aristotelovih knjiga, tako se čini da je i to izmijenio: smatramo da je treba rasporediti kao posljednju cijele Povijesti [životinja], jer, kad je Aristotel započeo raspravljati o rađanju, obećao je da će na posljednjem mjestu govoriti o čovjeku.¹¹ No on nije rekao na posljednjem [mjestu] cijele Povijesti, nego onoga mjesta na kojem je raspravljao o rađanju; to je očito iz onoga što piše u šestoj knjizi koja je druga o rađanju. Na kraju toga mjesta: »Slijedi,« kaže, »da na isti način raspravimo o onim [životinjama] koje u rodu zemaljskih rađaju životinju, te također o čovjeku. Ovdje treba rasporediti kao treću od prve o rađanju, iz
 15 čega proizlazi da je ista sedma cijelog reda Povijesti [životinja].«¹² To kaže Teodor što se tiče poretka. Što se pak tiče broja odmah dodaje: »Postoje predložci, kako grčki tako i latinski, koji imaju neki ulomak dodan povijestima. No to izlaže neke materijalne i tvorbene uzroke ljudskog rađanja, ne obuhvaća povijest. Stoga sam smatrao da to ne treba staviti među knjige Povijesti [životinja], ali, ako treba negdje rasporediti, treba povezati, po mojem sudu, s knjigama o Rađanju [životinja].«¹³ Gaza to mijenja i raspoređuje, jer drži sigurnim da su sve te knjige Aristotelove i hoće da je te knjige Povijesti [životinja] (ipak bez ikakvog pouzdanog dokaza) Apelikont iz Teja ispremišao. Postoji ipak stari autor koji spominje ne devet, kako hoće Gaza, niti deset, kako imaju uobičajeni primjerci, nego jedanaest knjiga Povijesti životinja. To je Apolonije koji u svojoj knjižici O zadovoljujućim povijestima u 35. poglavlju piše ovako: »Rekao je to i Aristotel u jedanaestoj knjiži Povijesti [životinja].« Taj isti, što najviše zapetljava taj slučaj, u 27. poglavlju iznosi da je jedno Aristotelovo djelo, τῶν ζωικῶν,
 20
 25
 30

¹¹ Usp. Aristotelis Stagiritae Opera, Lugduni, apud Antonium Vicentium, 1561. [Theodori Gazae Thessalonicensis in libros Aristotelis De animalibus, ad Sixtum quartum Pontificem maximum Praefatio] f.aa 3.

¹² Usp. isto, f. aa3v.

¹³ Usp. isto.

rerum animalicarum, ut ita dixerim, aliud τῶν ζῴων, animalium ipsorum. Cui rei etiam Athenaeus adstipulare videtur, in iis quae superiore volumine eius loca attulimus. Horum vero nulla sunt nedum in extantibus libris, sed²³ ne apud Laertium vestigia. Sed
 5 quod huius rei difficultatem magis adauget est, quod Laertius *De animalibus* novem tantum libros commemorat, nos diversis titulis viginti et unum habemus. Averrois 7. *Metaphisicis* commentario 31. citat librum *De animalibus* sextum et decimum. Plinius vero libro octavo capite 16. quinquaginta fere *De animalibus* volumina affirmat Aristotelem scripsisse his quidem verbis: *Quos percontando quinquaginta fere volumina illa praeclara de animalibus condidit.* Antigonus vero quidam auctor, ut videtur antiquus, non quinquaginta, sed septuaginta *De animalibus* libros Aristotelem scripsisse affirmat capite 66:²⁴ *Enimvero Aristoteles, praeter calliditatis, quam animalia in vita sua usurpant descriptionem, etiam huiusmodi quaedam narrat. Ut qui permultum diligentiae pleneque eorum impenderit et non obiter sed serio narrationibus hisce vacaverit, ad summam fere septuaginta volumina de iis composuit.* Sunt igitur, si quos habemus *De animalibus* libri, multis his rationibus controversi, neque ulla est certitudo, qua eos revera Aristotelis esse
 10 astrui possit. Itaque *Physicorum* librorum nullus superest, qui pro vero et legitimo Aristotelis extra omnem dubitationem possit haberi. Sed liber *De lineis insecabilibus*, verus non ita pridem est inventus, cum pro eo Pachymerii paraphrasis legeretur, neque
 15 is tamen liquido Aristotelis est opus. Testatur enim Simplicius commentario 8. in 3. *De caelo*, a quibusdam Theophrasto fuisse attributum:²⁵ *Et tanquam dixerit de his in libro [25] De lineis insecabilibus, quem aliqui in Theophrastum referunt.* Librum vero *De*

²³ corr. ex se

²⁴ πλὴν ὃ γε Ἀριστοτέλης χωρὶς τῆς περὶ τοὺς βίους τῶν ζῴων ἐντρεχείας καὶ τοιαῦτά τινα διεξέρχεται, πάνυ πολλὴν ἐπιμέλειαν πεπονημένος ἐν τοῖς πλείστοις αὐτῶν καὶ οἷον ἔργῳ, οὐ παρέργῳ χρώμενος τῇ περὶ τούτων ἐξηγήσει. τὰ γοῦν πάντα σχεδὸν ἑβδομήκοντα περὶ αὐτῶν καταβέβληται βιβλία. [Antig. *Mirabilia* 60b.1.6–10]

²⁵ καὶ ὡς προχείρους ἰδεῖν καὶ ὡς ἐν τῷ Περι τῶν ἀτόμων γραμμῶν περὶ αὐτῶν εἰρηκῶς, ὃ τινες εἰς Θεόφραστον ἀναφέρουσιν. [Simp. in *Cael.* 7.566.24–26]

o životinjskim stvarima (da tako kažem), a drugo τῶν ζῴων,¹⁴ o samim životinjama. Čini se da se tome priklanja i Atenej na onim mjestima koja smo u prethodnoj knjizi donijeli. Ne postoje tragovi toga ne samo u postojećim knjigama nego ni kod Laercánina. No ono što još više otežava tu stvar jest to što Laercánin
 5 spominje samo devet knjiga *O životinjama*, a mi pod različitim naslovima imamo dvadeset i jednu. Averoes u 31. komentaru 7. knjige *Metafizike* navodi šestu i desetu knjigu *O životinjama*. Plinije pak u osmoj knjizi u 16. poglavlju tvrdi da je Aristotel napisao gotovo pedeset knjiga o životinjama ovim riječima: »Preispitujući ih stvorio je gotovo pedeset onih presjajnih knjiga o životinjama.«¹⁵ Antigon pak, kako se čini, neki stari autor, potvrđuje u 66. poglavlju da je Aristotel napisao ne pedeset, nego sedamdeset knjiga o životinjama: »Uistinu Aristotel, osim opisa lukavosti kojom se životinje u svojem životu koriste, priča i nešto
 10 ovakvo: budući da im je posvetio mnogo i izdašno pažnje, nije površno nego ozbiljno na ova saopćenja utrošio vrijeme, ukupno je sastavio o njima sedamdeset knjiga.« Jesu dakle, ako imamo koje knjige o životinjama, po ovim mnogim razlozima dvojbene i nema nikakve sigurnosti kojom bi mogao tvrditi [tj. Antigon] da
 15 su one uistinu Aristotelove. Stoga od fizičkih knjiga ne preostaje niti jedna koja bi se bez ikakve dvojbe mogla smatrati pravom i legitimnom Aristotelovom. No za knjigu *O nedjeljivim crtama* već se davno otkrilo da nije prava, jer se umjesto nje čita Pahimerijeva parafraza; i to sigurno nije Aristotelovo djelo. Potvrđuje
 20 naime Simplicije u 8. komentaru treće knjige *O nebu* da su je neki pripisali Teofrastu: »I kao što je rekao o tome u knjizi [25] *O nedjeljivim crtama*, koju neki prenose na Teofrasta.« Nitko pak od

¹⁴ Usp. δύο γὰρ εἰσὶν αὐτῷ πραγματεῖαι, ἡ μὲν περὶ ζῴων, ἡ δὲ περὶ τῶν ζωϊκῶν [Apollon. *Mirabilia* 27.1.1–2]

¹⁵ Čini se da se taj tekst nalazi u 44. poglavlju osme knjige.

admirandis auditionibus nemo literatorum est, qui Aristotelis eum esse audeat asserere. Ita omnia videntur ab Aristotelicis omnibus aliis discrepare. Qua itidem ratione *Problemata* tot sectionibus partita Aristotelis opus non esse, satis secure quis audeat affirmare, atque etiam, quod a Laertio duo tantum *Problematum* libri nominantur, haec autem vel unus sunt, vel triginta et octo. Quo numero Laertius non *Problemata*, sed *Physica* quaedam *per elementa*, κατὰ στοιχείων recenset. Haec vero non omnia sunt physica, nam et mathematica aliqua et ethica illis sunt inserta. Atque ideo non ea sunt, quae et Plutarchus, et Athenaeus, et Gellius, et Simplicius et forte alii titulo *Physicorum problematum* subinde appellant, sed potius haec sunt ea, quae Diogenes nomine ἐγκυκλίων, *Encycliorum* recensuit. Nam Gellius libro 20. capite 3. ex *Encycliis problematis* hoc problema affert, quod reperitur sectione 30. problema 9:²⁶ *Cur bacchanales artifices*, et quae sequuntur. Attamen is ipse Gellius libro 19. capite 2. ex libro Aristotelis, quem *Physica problemata* appellari ait, aliquot problemata excerpit, quae itidem inter haec reperiuntur. Videlicet sectione 7. problema 28. et sectione 27. problema 10. Quod vero libro eodem capite 4. secundo loco refert, et quod capite 5. et capite 6. affert, in his *Problematis* nequaquam sunt.

Quid vero de libris *Politicis*, *Oeconomicis*, *Ethicis* dicemus? Inconcussi ne ii sunt, an vero concussionem patientur? Diximus superius *Politicis* octo numero cum Laertianis convenire, sed inscriptione dissidere, quae res dubios nos relinquit.

Oeconomicum vero Diogenes unum habet, Graeca exemplaria duos, Latina tres, inter se longe et doctrina et methodo distantes. At *Ethici* duo magni titulo hoc, ipsi rei et tractationi contrario, in suspicionem veniunt, cum *Parva* potius *ethica* quam *Magna* appellari deberent. Tum etiam quod a Laertio sunt omissi neque ullis aliis libris citantur. Duabus his rationibus etiam *Eudemici* reiiciuntur, *Eudemique* potius credendi sunt esse, cum praesertim stylo et rerum aliquarum diversitate sint ab *Nicomachiis*

²⁶ διὰ τί οἱ Διονυσιακοὶ τεχνῖται [Arist. Pr. 956b.11]

obrazovanih ne bi se usudio tvrditi da je knjiga *O zadovoljujućim slušanjima* Aristotelova. Tako se čini da u svemu odstupaju od svih ostalih Aristotelovih knjiga. Netko bi se dovoljno sigurno usudio tvrditi zbog kojeg pak razloga *Problemata*, podijeljena na toliko odjeljaka, nisu Aristotelovo djelo i zato što Laercianin navodi samo dvije knjige *Problemata*, a njih je ili samo jedna knjiga ili trideset osam. Tim brojem Laercianin ne prebrojava *Problemata*, nego neke *Fizičke* spise: κατὰ στοιχείων,¹⁶ *Po elementima*. To pak nisu sve fizike; naime, i neka matematika i etika ubačene su u njih. I tako to nisu one kojima Plutarh, Atenej, Geliije, Simplicije i možda drugi uvijek iznova daju naslov *Fizičkih problema*, nego su to prije one koje Diogen razmatra pod imenom ἐγκυκλίων,¹⁷ *Encycliorum*. Naime, Geliije u 20. knjizi u 3. poglavlju donosi iz *Encikličkih problema* ovaj problem u odjeljku 30., kao problem 9: »Zašto su bakanali vještaci« – i ono što slijedi. A isti Geliije u knjizi 19, 2. poglavlje iz Aristotelove knjige za koju kaže da se zove *Fizički problemi* izvlači nekoliko problema koji se isto tako nalaze među njima, kao odjeljak 7, problem 28. i odjeljak 27, problem 10. Što pak u istoj knjizi u poglavlju 4. na drugom mjestu ponovo donosi i što donosi u poglavlju 5. i u poglavlju 6. u tim se *Problemima* ne nalazi nigdje.

Što ćemo reći o *Političkim* knjigama, *Ekonomičkim*, *Etičkim*? Jesu li nedodirljive ili će biti uzdrmane? Rekli smo gore da osam *Političkih* knjiga brojem odgovaraju Laercianinovim, ali se razlikuju naslovom, što nas je ostavilo u nedoumici.

Ekonomičku knjigu Diogen ima jednu, grčki primjerci dvije, latinski tri koje su međusobno mnogo udaljene i po učenju i po metodi. A dvije etičke *Velike*, po naslovu, koji je samoj stvari i raspravi suprotan, dvojbene su jer bi se trebala zvati prije *Mala* nego *Velika Etika*. Također i zbog toga što ih je Laercianin ispuštio i ne navode se ni u kojim drugim knjigama. Na temelju tih dvaju razloga odbacit će se i *Eudemove* [knjige etike], i radije treba vjerovati da su *Eudemove*, jer su osobito stilom i različitošću nekih stvari različite od *Nikomahovih* [knjiga etike] od kojih se

¹⁶ Usp. D.L. Vit. 5.26.9: Φυσικῶν κατὰ στοιχείων.

¹⁷ Usp. D.L. Vit. 5.26.11.

differentes, a quibus videntur usurpasse quartum, quintum et sextum libros, qui iidem ipsi sunt et rebus et verbis cum quinto, sexto et septimo *Nicomachiis*. Horum vero, si Ciceroni credatur, non est Aristoteles dicendus auctor. Nam libro 5. *De finibus* ita scriptum reliquit: *Teneamus Aristotelem et eius filium Nicomachum, cuius accurate scripti De moribus libri, dicuntur quidem illi esse Aristotelis, sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius.* Deinde hi decem sunt. Diogenes vero *Ethicorum* quattuor tantum Aristotelis libros recenset. *Rhetoricos* autem nos tres habemus, Diogenes duos refert. Deinde bis aliam artem subiungit, quae si *De rethorica* intelligantur iam quattuor libri erunt. Sed et Quintilianus libro 5. capite de argumentis, ex Aristotelis 2. *Rhetorices* libro hanc affert sententiam: *Quid sequatur aut ambitum aut superstitionem, quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici. Quae omnino in his Rhetoricis non reperientur.* Ea vero quae ad Alexandrum est, et doctrinae diversitate et stylo et aliis multis a prioribus illis discrepans, eiusdem non esse auctoris manifestum facit. *Poetica* quoque in eadem est ambiguitate. Duos enim Diogenes *De poetica* libros affert, hic vero unus est et quidem mancus, nec enim servat promissa de comoedia. Libellus *De virtutibus* Platonici cuiusdam potius videtur esse opus quam Aristotelis. Partitio enim illa animae potentiarum, ex iisque virtutum vitiorumque deductio, Platonis Platoniorumque doctrina est. Libri duo *De plantis*, quod nomen inter in controversos initio positum fuerat, nunc in dubium vocatur. Nam eorum interpres ex recentioribus Graecis attestatur eos libros primum de Graecis Latinos factos, de Latinis Arabicos, de Arabicis rursus Latinos ac demum de Latinis Graecos. Potuerunt forte priores illi germani Aristotelis fuisse, at quos habemus, ut sunt, nequaquam sunt Aristotelis. Ut forte non est *Physiognomica*, quae et levitate doctrinae et a reliquis diversitate non videtur satis aequo iure Aristotelem auctorem agnoscere. Atque haec quidem de libris iis, qui Graece sub Aristotelis nomine feruntur.

Nunc eos sumamus, qui eodem nomine Latine tantum aut Arabice scripti, aliquandiu sunt circumlati. Ac primo libri decem

čini da su uzete knjige 4., 5. i 6. koje su jednake i po sadržaju i po riječima s *Nikomahovom* 5., 6. i 7. knjigom. Njihovim pak autorom [tj. *Nikomahove Etike*], ako se može vjerovati Ciceronu, ne treba proglasiti Aristotela; naime, u 5. knjizi *O svrhama* ovako je ostavio napisano: »Uzmimo Aristotela i njegova sina Nikomaha, kojemu pripadaju brižljivo napisane knjige *O običajima*; kaže se da su zaista Aristotelove, ali ne vidim zašto sin ne bi mogao biti ocu sličan.« Odatle ih je deset. Diogen pak broji samo četiri Aristotelove knjige *Etika*. *Retoričke* mi imamo tri, Diogen broji dvije, potom dodaje dva puta drugu vještinu; ako se to shvati kao *O retorici*, već će biti četiri knjige. No i Kvintilijan u 5. knjizi u poglavlju o argumentima iz 2. knjige Aristotelove *Retorike* navodi ovu misao: »Što slijedi za potkupljivanjem ili praznovjerjem, što bi dobri odobrili, za čim bi zli težili, za čime vojnici, za čime seljaci.«¹⁸ To se uopće u toj *Retorici* neće naći. Ona *Retorika* koja je 'za Aleksandra' razlikujući se različitošću nauka, stilom i mnogim drugim od onih prethodnih, očito pokazuje da nije od istoga autora. *Poetika* također izaziva istu dvosmislenost. Diogen naime donosi dvije knjige *O poetici*, a ova je jedna i zaista krnja; naime, ne čuva obećanja o komediji. Knjižica *O vrlinama* čini se da je prije djelo nekog platoničara nego Aristotela; naime, ona podjela moći duše i iz njih izvođenje vrline i poroka učenje je Platona i platoničara. Dvije knjige *O biljkama*, pod kojim su naslovom u početku stavljene među neosporne, sada se dovode u sumnju. Naime, njihov tumač, jedan od novijih Grka, potvrđuje da su te knjige isprva iz grčkog prevedene na latinski, iz latinskog na arapski, iz arapskog ponovno na latinski i konačno iz latinskog na grčki. Mogle su možda one prve biti prave Aristotelove, ali one koje imamo, kakve jesu, nipošto nisu Aristotelove; kao što možda nije ni *Fiziognomika*, jer zbog laganoga nauka i različitosti od ostalih ne pruža dovoljno dokaza da bi se s jednakim pravom Aristotel priznao kao autor. Toliko o onim knjigama koje su u optjecaju na grčkom pod Aristotelovim imenom.

Sad uzmimo one koje su pod istim imenom samo latinski ili arapski napisane neko vrijeme bile u optjecaju. Najprije četrnaest

¹⁸ Citat je samo do ovog mjesta.

et quattuor titulo *Theologia sive Mystica philosophia secundum Aegyptios* (quos Franciscus Rubeus Ravenas anno MDXIII Damasci Arabice scriptos invenit, Latinosque fecit Petrus Nicolaus [26] Faventinus) Aristotelis non esse ipso statim initio produnt; nam
 5 ibi *Metaphysica* appellantur et res tractandae proponuntur longe ab Aristotelica reliqua philosophia dissidentes. Nam et de anima mundi, de animabus terrae, ignis ac reliquorum elementorum tractatio et proponitur et multis verbis et capitibus peragitur, quas Aristoteles nusquam agnoscere est dignatus. Sed ex libri 3.
 10 capite 6. animae definitio Aristotelica traditur uti antiqui cuiusdam, quam Aristotelis sectatores praeceptori adscribunt. Videtur attamen eorum librorum auctor Platonis auditor fuisse ex capite 5. primi libri, ubi haec leguntur verba: *Plato igitur olim dedit animae plura attributa, quorum nos auriti fuimus testes, sed non scripsit*
 15 *ullum*. Sed potius opus id est Palaephathi cuiusdam Aegyptii, quem asserit Suidas *Aegyptiorum Theologiam* scripsisse.

Liber *De pomo*, si non dormitanter legatur, satis se ipsum prodit Christiani hominis esse. Aristoteles autem Christum Christianorumque nomen plus quam tercentis annis, uti principio horum voluminum docuimus, praecessit. Libellus autem
 20 *De Nili inundatione*, cum nusquam reliquis libris commemoretur, quod etiam a Diogene reticeatur, non Aristotelis, sed Aristonis potius Andronici discipuli credendus est esse, cum quo Strabo ait in contentionem Eudorum venisse ob librum *De Nilo*, vicinitateque horum nominum, Aristonis, Aristotelis, fidem in Aristotelem derivasse est rationi consentaneum. Libellus vero is qui
 25 *De causis proprietarum elementorum* inscriptionem fert, suppositivus esse deprehenditur manifesto, quod Arabicarum sectarum mentionem faciat. Ait enim: *Democritus autem, et Plato et sectae Araborum*. Nullae enim Aristotelis tempore inter Arabas literae
 30 erant, sed longis post ea aetatibus a Mahometi scilicet dominatu

knjiga s naslovom *Teologija ili mistička filozofija prema Egipćanima* (koje je Franciscus Rubeus Ravenjanin¹⁹ godine 1514. našao u Damasku pisane arapski, a preveo ih je na latinski Petar Nikola [26] Faventin), odmah na samom početku pokazuju da nisu Aristotelove; naime, ondje se zovu 'metafizika' i predlažu se stvari o kojima treba raspravljati, koje daleko odstupaju od ostale Aristotelove filozofije. Predlaže se naime i razmatra mnogim riječima i poglavljima o 'duši svijeta', o 'dušama zemlje, vatre i ostalih elemenata' koje se Aristotel nikada nije udostojao priznati. No i u 3. knjizi u 6. poglavlju [*O duši*] iznosi se Aristotelova definicija kao od nekog drevnog, koju su Aristotelovi sljedbenici pripisali Aristotelu. Čini se da je autor tih knjiga bio Platonov slušač iz 5. poglavlja prve knjige gdje se čitaju ove riječi: »Platon je dakle nekoć dao duši mnoge atribute, o čemu smo mi svjedoci jer smo slušali, ali nije napisao niti jedan.« To je više posao Palefata, nekog Egipćanina, za kojeg Suida tvrdi da je napisao *Teologiju Egipćana*.

Knjiga *O jabuci*, ako se ne čita u snu, dovoljno sama otkriva da je djelo čovjeka kršćanina. A Aristotel je imenu Krista i kršćana prethodio više od tristo godina, kako smo na početku ovih knjiga učili. A za knjižicu *O poplavi Nila*, jer se nikada ne spominje u ostalim knjigama, pa i Diogen ju prešućuje, treba vjerovati da nije Aristotelova, nego prije Aristonova, učenika Andronikova; Strabon kaže da je s njim Eudor došao u spor zbog knjige *O Nilu* i zbog blizine tih imena – 'Ariston' i 'Aristotel' – vjerojatno se povjerovalo da je to bio Aristotel. Za knjižicu koja nosi naslov *O uzrocima svojstava elemenata* jasno se zamjećuje da je podmetnuta, jer spominje arapske sljedbe, kaže naime: »Demokrit i Platon i sljedbe Arapa« – Arapi u Aristotelovo vrijeme nisu imali nikakvu književnost, nego je nastala nakon mnogo vremena od

¹⁹ Vjerojatno je riječ o zabuni i navođenju po sjećanju. *Teologiju ili mističku filozofiju prema Egipćanima* izdao je Franciscus Roseus a preveo je Petrus Nicolaus. Usp. *Sapientissimi philosophi Aristotelis Stagiritae Theologia: sive Mistica phylosophia secundu[m] Aegyptios*, Apud Iacobum Mazochium Romanae Academiae bibliopola, 1519.

ortum habuerant, ut suo loco docebimus. Arguunt eum etiam multa ab Aristotelica philosophia abhorrentia, inter quae magnus ille 36 millium annorum annus. Nec minus supposititius est alter libellus, qui *De causis* habet inscriptionem. Deprehenditur autem id ea ipsa ratione, quod multa ab Aristotelis dogmatibus diversa contineat, quod ex secunda, quarta, decima atque aliis propositionibus apparet. Sed quod admiratione magis est dignum, librum *De nobilitate*, quem Diogenes catalogo suo comprehendit, Plutarchus et antiquissimus et gravissimus auctor, suspectum habuit an Aristotelis esset. Sic enim in Aristidis fine scribit:²⁷ *Demetrius vero Phalereus, et Hieronymus Rhodius, et Aristoxenus Musicus et Aristoteles, siquidem liber De nobilitate in Aristotelis germanis est ponendus, narrant.* Athenaeus quoque eadem aetate, *Apologia* an Aristotelis esset, anceps animi fuit. Sic enim libro 15:²⁸ *Et ipse Aristoteles in Apologia, nisi commentitius est sermo.* Quintilianus quoque libro 2. capite *Quid sit rhetorica*, ita de *Theodecticis* ambigit: *A quo non dissentit Theodectus, sive ipsius id opus est, quod De rhetorica nomine eius inscribitur, sive, ut creditum est, Aristotelis.*

Ad hunc ergo modum de tot Aristotelicorum librorum numero soli supersunt quattuor, qui omnem controversiam efulgerunt. Ii sunt *Mechanica* et libelli tres *Contra Xenophanem*, *Contra Gorgiam*, *Contra Zenonem*. Huiusce autem rei tam absurdae causam multiplicem potuisse esse conicio. Prima, quod situ atque tineis corrosi multorum librorum tituli, quodque et docti et elegantes viderentur libri, Aristotelis veluti celeberrimi auctoris sunt nomine insigniti. Secundam vero puto, quod, cum Alexandriae Pergamique reges studio librorum comparandorum inter se certarent magnis propositis praemiis, illis, qui ad se ferrent libros, coepti sunt tunc quaestus gratia libri insignibus titulis adulterari. Quod nostris temporibus solent ii saepe facere, in antiquorum metallis vel marmoribus ementiendis, qui antiquarii

²⁷ Δημήτριος δ' ὁ Φαληρεὺς καὶ Ἱερώνυμος ὁ Ρόδιος καὶ Ἀριστόξενοσ ὁ μουσικὸς καὶ Ἀριστοτέλης εἶγε δὴ τὸ περὶ εὐγενείας βιβλίον ἐν τοῖς γνησίοις Ἀριστοτέλους θετέον ἱστοροῦσι [Plu. Arist. 27.3.4-8]

²⁸ καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀπολογία {τῆς ἀσεβείας}, εἰ μὴ κατέψευσται ὁ λόγος. [Ath. Deipn. 15.52.25-26]

vladavine Muhameda, kako ćemo učiti na pravom mjestu. Pobijaju je mnoge stvari koje su protivne Aristotelovoj filozofiji, među kojima ona velika godina od 36 tisuća godina. Nije manje podmetnuta druga knjižica koja nosi naslov *O uzrocima*. Vidi se to zbog samog tog razloga što sadrži mnoge stvari različite od Aristotelovih učenja, što se pokazuje iz druge, četvrte, desete i drugih propozicija. No što je još više dostojno čuđenja, o knjizi *O plemenitosti*, koju je Diogen obuhvatio svojim katalogom, Plutarh, vrlo star i vrlo ozbiljan autor, dvojio je je li Aristotelova. Ovako naime piše na kraju 'Aristida': »A Demetrije Faleranin, Hijeronim s Roda, Aristoksen muzičar i Aristotel, ako treba staviti knjigu *O plemenitosti* među Aristotelove prave knjige, pričaju [...]« Atenej je također istovremeno bio neodlučna mišljenja je li *Apologija* Aristotelova. Ovako naime u 15. knjizi: »I sam Aristotel u *Apologiji*, ako rasprava nije izmišljena.« Kvintilijan je također u drugoj knjizi, u poglavlju 'Što je retorika', ovako neodlučan o *Teodektičkim knjigama*: »O tome nema drugo mišljenje Teodekt, bilo da je to njegovo djelo, jer ima naslov *O retorici* pod njegovim imenom, ili je, kako se vjerovalo – Aristotelovo.«

Na taj način od broja tolikih Aristotelovih knjiga ostale su samo četiri koje su izvan svake sumnje; to su *Mehanika* i tri knjižice *Protiv Ksenofana*, *Protiv Gorgije*, *Protiv Zenona*. Pretpostavljam da je uzrok tako besmislene stvari mogao biti višestruk. Prvi [uzrok]: što su naslove mnogih knjiga zbog smještaja izjeli plijesan i moljci; budući da se činilo da su to učene i ugledne knjige, označene su imenom Aristotela kao najslavnijeg autora. Mislim pak da je drugi taj što, kad su se kraljevi Aleksandrije i Pergama iz želje za nabavljanjem knjiga međusobno natjecali, zbog velikih nagrada obećanih onima koji bi im donijeli knjige, knjige su se počele sjajnim naslovima krivotvoriti radi zarade. To u naše vrijeme običavaju često činiti krivotvoreći drevne metalne ili mramorne posude oni koji se diče nazivom antikvara; naime,

gaudent nominari; nam saepe recentia opera pro antiquis et vendunt et supponunt. Hanc inposturam in libris eorum regum tempore usitatam fuisse, testatus est Galenus in fine *Commentarii sui in librum Hippocratis De natura humana* his verbis: *Et ut mittam*
 5 *alia, suppar discipulis eius (scilicet Hippocratis) fuit Plato, quorum si cuius hic liber esset, scriptoris ei nomen [27] fuisset praescriptum. Nam ante aetatem regum Alexandriae et Pergami, inter quos erat in comparandis veteribus libris contentio, nullus unquam liber falsum titulum habuerat. Verum ut primum acceperunt praemium, qui antiqui*
 10 *cuiuspiam auctoris libros iis afferent, tum demum multos falso titulo insignientes attulerunt. Cuius rei insigne exemplum narrat commentario secundo in tertium librum Hippocratis De vulgaribus morbis* his verbis: *Quidam eum (scilicet Mnemonem Siditam) aiunt, cum legendi gratia tertium accepisset Vulgarium morborum librum,*
 15 *ex magna illa Alexandriae bibliotheca restituisse adulterinis adscriptis simili atramento et literis hisce notis. Sunt qui ex Pamphylia eum affirmant deportasse ac tanto fuisse regem Aegypti erga libros studio Ptolemaeum, ut omnium appellantium ad se libros deferri iuberet, quos relatos in novas chartas dominis descriptos daret, a quibus in portum*
 20 *invectis ad se allati libri essent; allatos vero in bibliotheca reponeret, atque inscriptiones erant Ex navibus acceptorum. Inter eos ferunt reportum esse tertium librum Vulgarium morborum titulo insignitum Sub correctore Mnemone Sidita. Quidam non esse inscriptum Sub correctore aiunt, sed solum nomen Mnemonis, quia et aliorum etiam omnium,*
 25 *qui cum libris appellabant, regii ministri nomine reponendos in apothecas libros insigniverunt. Neque enim continuo eos in bibliothecas asportasse, sed prius in certis aedibus cumulativim deponere. Nam tanti studii ad veterum libros comparandos Ptolemaei illius; magnum*

često nova djela prodaju i podmeću za stara. Da je ta prevara s knjigama u doba onih kraljeva bila uobičajena posvjedočio je Galen na kraju svoga komentara Hipokratove knjige *O ljudskoj prirodi* ovim riječima: »I da ostavim drugo, vršnjak njegovim« (tj. Hipokratovim) »učenicima bio je Platon; ako bi ta knjiga bila od
 5 nekoga od njih, ime pisca [27] bilo joj je napisano. Naime, prije doba kraljeva Aleksandrije i Pergama, između kojih je bilo nadmetanje u nabavljanju starih knjiga, nikada nijedna knjiga nije imala lažan naslov. Čim su pak primili nagradu oni koji su donosili knjige nekog starog autora, donijeli su tada mnoge označene
 10 lažnim naslovom.«²⁰ Sjajan primjer toga ispričan je u drugom komentaru treće knjige Hipokrata *O običnim bolestima* ovim riječima: »Neki kažu da je on« (tj. Mnemon Sidita), »kad je radi čitanja preuzeo treću knjigu *Običnih bolesti* iz one velike Aleksandrijske biblioteke, prepravio ju je krivotvorenim pripisanim znakovima
 15 sličnom tintom i slovima. Postoje neki koji tvrde da ju je dovezao iz Pamfilije i da je kralj Egipta Ptolemej imao takvu želju za knjigama da je naredio da mu nose knjige svih koji su dolazili. Knjige, prenesene na nove papiruse, vraćao je prepisane vlasnicima, čije su knjige bile njemu predane kad su doputovali u luku,
 20 a donesene je pohranio u biblioteci. Natpisi su bili: 'od primljenih iz lađa'. Među njima kažu da je pronađena treća knjiga *Običnih bolesti*, označena naslovom: 'po korektoru Mnemonu Siditi'. Neki kažu da nije bilo napisano 'po korektoru', nego samo ime Mnemona, jer i imenom svih drugih koji su dolazili s knjigama,
 25 kraljevski pomoćnici označavali su knjige koje treba staviti u spremišta. Nisu ih naime odmah nosili u biblioteke, nego su ih prije skupljajući u određenim prostorijama odlagali. Naime, kao veliki dokaz da je onaj Ptolemej imao takvu želju za nabavkom

²⁰ Nema grčkog. Usp. Gal. *In Hippocratis de natura hominis librum commentarii* iii 15.104.15–105.6: τὰ τε γὰρ ἄλλα καὶ τοῖς χρόνοις ἐγγυτάτω γέγονεν <ὁ Πλάτων> τοῖς <Ἱπποκράτους> μαθηταῖς, ὧν εἴ τις ἦν τὸ βιβλίον, ἐπεγέγραπτο ἂν τοῦ γράψαντος αὐτὸ τοῦνομα. πρὶν γὰρ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τε καὶ Περγᾶμῳ γενέσθαι βασιλεῖς ἐπὶ κτήσει παλαιῶν βιβλίων φιλοτιμηθέντας, οὐδέπω ψευδῶς ἐπεγέγραπτο σύγγραμμα. λαμβάνειν δ' ἀρχαίων μισθὸν τῶν κομιζόντων αὐτοῖς συγγράμματα παλαίου τινος ἀνδρὸς οὕτως ἤδη πολλὰ ψευδῶς ἐπιγράφοντες ἐκόμιζον.

esse argumentum referunt rationem, quam habebat cum Atheniensibus. Qui quindecim pigneratis argenti talentis Sophoclis, et Euripidis et Aeschyli ab eis accepit libros, ut eos tantum describeret, et mox sartos tectos restitueret. Cumque magnifice eos apparuisset in pulcherrimis membranis, quos ab Atheniensibus acceperat, retinuit illis misit quos ipse instruxerat, orans quindecim talenta tenerent acciperentque, quod veteres libros novis commutasset. Quod si Atheniensibus ne novos quidem remisisset libros, non erat quod aegre ferrent, qui argentum hac lege acceperant, ut hoc ipsi servarent, si ille retineret libros.

knjiga starih navode trgovinu koju je imao s Atenjanima. On je za polog od petnaest talenata srebra primio od njih knjige Sofokla, Euripida i Eshila samo da ih prepíše i brzo vrati u dobrom stanju i očuvane. Kada se pokazalo da su one koje je primio od Atenjana prekrasne na prelijepim pergamentima, zadržao ih je, a njima je poslao one koje je sam opremio, moleći neka zadrže petnaest talenata i neka prihvate da je stare knjige zamijenio novima. A da Atenjanima i nije poslao nove knjige, nije bilo zbog čega bi se ljutili; jer su primili srebro pod tim ugovorom da ga oni zadrže, ako bi on prisvojio knjige.«²¹

²¹ Nema grčkog. Usp. Gal. *In Hippocratis librum iii epidemiarum commentarii* iii 17a.606.1-608.1: ἔνιοι μὲν γὰρ φασιν αὐτόν, λαβόντα τὸ τρίτον τῶν Ἐπιδημιῶν ἐκ τῆς ἐν <Ἀλεξανδρεία> μεγάλης βιβλιοθήκης ὡς ἀναγνωσόμενον, ἀποδοῦναι παρεγγράψαντα ἐν αὐτῷ καὶ μέλανι καὶ γράμμασι παραπλησίσι τοὺς χαρακτῆρας τούτους. ἔνιοι δὲ παρ<εγγεγραμμένον τὸ βιβλίον> αὐτόν ἐκ <Παμφυλίας> κεκομικέναι, φιλότιμον δὲ περὶ βιβλία τὸν <τό>τε βασιλέα τῆς <Αἰγύπτου Πτολεμαῖον> οὕτω γενέσθαι φασίν, ὡς καὶ τῶν καταπλεόντων ἀπάντων τὰ βιβλία κελεῦσαι πρὸς αὐτὸν κομίζεσθαι καὶ ταῦτ' εἰς καινοὺς χάρτας γράψαντα διδόναι μὲν τὰ γραφέντα τοῖς δεσπόταις, ὧν καταπλευσάντων ἐκομίσθησαν αἱ βίβλοι πρὸς αὐτόν, εἰς δὲ τὰς βιβλιοθήκας ἀποτίθεσθαι τὰ κομισθέντα, καὶ εἶναι τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῖς <Τῶν ἐκ πλοίων>. ἐν δὲ τῷ τοιοῦτόν φασιν εὑρεθῆναι καὶ τὸ τρίτον τῶν Ἐπιδημιῶν ἐπιγεγραμμένον <Τῶν ἐκ πλοίων κατὰ διορθωτὴν Μνήμονα Σιδήτην>, ἔνιοι δ' οὐ <κατὰ διορθωτὴν> ἐπιγεγράφθαι φασίν, ἀλλ' ἀπλῶς τοῦνομα τοῦ <Μνήμονος>, ἐπειδὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν καταπλευσάντων ἅμα βιβλίσις ἐπέγραφον οἱ τοῦ βασιλέως ὑπῆρται τὸ ὄνομα τοῖς ἀποτιθεμένοις εἰς τὰς ἀποθήκας. οὐ γὰρ εὐθέως <εἰώθεσαν> εἰς τὰς βιβλιοθήκας αὐτὰ φέρον, ἀλλὰ πρότερον ἐν οἴκοις τισὶ κατατίθεσθαι σωρηδόν. ὅτι δ' οὕτως ἐσπούδαζε περὶ τὴν <ἀπάντων> τῶν παλαιῶν βιβλίων κτήσιν ὁ <Πτολεμαῖος> ἐκεῖνος, οὐ μικρὸν εἶναι μαρτύριόν φασιν ὁ πρὸς <Ἀθηναίους> ἔπραξεν. δοὺς γὰρ αὐτοῖς ἐνέχυρα πεντεκαίδεκα τάλαντ' ἀργυρίου καὶ λαβὼν τὰ <Σοφοκλέους> καὶ <Εὐριπίδου> καὶ <Αἰσχύλου> βιβλία χάριν τοῦ γράψαι μόνον ἐξ αὐτῶν, εἴτ' εὐθέως ἀποδοῦναι σῶα, κατασκευάσας πολυτελῶς ἐν χάρταις καλλίστοις, ἃ μὲν ἔλαβε παρ' <Ἀθηναίων> κατέσχεν, ἃ δ' αὐτὸς κατεσκεύασεν ἔπεμψεν αὐτοῖς παρακαλῶν <κατα>σχεῖν τε τὰ πεντεκαίδεκα τάλαντα καὶ λαβεῖν ἀνθ' ὧν ἔδοσαν βιβλίων παλαιῶν τὰ καινά. τοῖς μὲν οὖν <Ἀθηναίοις>, εἰ καὶ μὴ καινὰς ἐπεπόμφει βίβλους, ἀλλὰ κατεσχῆκει τὰς παλαιὰς, οὐδὲν ἐνήν ἄλλο ποιεῖν, εἰληφόσι γε τὸ ἀργύριον ἐπὶ συνθήκαις τοιαύταις, ὡς αὐτοὺς <αὐτὸ> κατασχεῖν, εἰ καὶ διὰ τοῦτ' ἔλαβόν τε τὰ καινὰ καὶ κατέσχον καὶ τὸ ἀργύριον.

Haec igitur praemiorum ratio a regibus illis proposita in causa fuit, cur multi veterum auctorum nominibus libros insigniverint, ut scilicet maiora acciperent praemia. Hinc effectum est, quod Hippocrati multi libri sunt adscripti, qui ab eo non fuerunt conscripti. Ut est *Prorrheticorum* liber, quem Galenus ex sententia aliquorum Hippocratis non Coi, sed Heraclidis filii arbitratur, cuius etiam multi *Aphorismos* esse autumant, ut libro 3. *De morbis vulgaribus* narrat. Primo vero *De alimentorum facultatibus* ait librum *De victus ratione* referri in Hippocratem, vel Philistionem, vel Aristionem, vel Euryphontem, vel Philitem, et primo *De morbis vulgaribus* librum *Praedictionum* Hippocratis non esse testatur. Liber etiam *De virginum passionibus* Hippocratis non est, ac etiam forte alii eius viri non esse reperientur, etiamsi sub eius nomine ferantur. Platoni etiam multi sunt dialogi attributi, qui eum auctorem non habuerunt, ut *Epinomis*, qui Philippi Opuntii eius auditoris est, testante id Diogene in *Vita Platonis*, et Athenaeo libro II. ex Hermippo, et Proclo, qui eum Platonis non esse hoc argumento asserit, quod in eo dicatur in caelo solum deos esse, cum tamen in *Phaedone* in terra, et *Timaeo* terram ipsam deorum antiquissimam appellet. Id autem legitur compendio commentariorum in *Phaedonem*. Ex Hermippi sententia *Alcibiades secundus* non Platonis, sed Xenophontis est, ut is qui *Axiochus* inscribitur, Aeschynis Socratici est, quod Laertius in Aeschyne, Suidas in Axiocho testantur. Huius Aeschynis etiam est *Eryxias*, quod ex Suidae Aeschyne est coniectura. Ex quo etiam videtur dialogus *De virtute* eiusdem esse Aeschynis, quamquam ex Laertio Simonis Socratici potius esse appareat, cuius Simonis *Sisyphus* etiam est, qui *De consultatione* titulum praefert, quod ex Laertii Simone colligitur. Quod igitur Hippocratis, quod Platonis, quod etiam multorum aliorum praestantium auctorum libris accidit, id quoque Aristotelicis non solum verisimile est accidisse, verum etiam revera accidisse expositorum eius nonnulli attestantur, quorum e numero Ammonius est, et Philoponus et etiam ipsemet Galenus, commentariis suis in librum *De natura humana*, in quo ita scribit:

35 *Quod si veterum placita medicorum velis cognoscere, quos legas libros, ubi decreta sunt medica contracta, ascriptos quidem Aristoteli, a Me-*

To dakle nagrađivanje koje su oni kraljevi uveli bio je razlog zašto su mnogi označavali knjige imenima starih autora, tj. da prime veće nagrade. Odatle je proizašlo da su Hipokratu pripisane mnoge knjige koje on nije napisao, kao što je knjiga *O predviđanju*, *Prorrheticon*, za koju Galen misli da nije od Hipokrata s Kosa, nego od Heraklidova sina, kojemu, kako mnogi misle, pripadaju *Aforizmi*, kako priča u 3. knjizi *O običnim bolestima*. Prvo pak u knjizi *O svojstvima hrane* kaže da se knjiga *O dijeti kod akutnih bolesti* odnosi na Hipokrata ili Filistiona ili Aristiona ili Eurifona ili Fileta i u prvoj knjizi o *Običnim bolestima* potvrđuje da knjiga *Prognoza* nije Hipokratova; također i da knjiga *O djevojačkim bolestima* nije Hipokratova. I možda će se naći da i druge [knjige] ne pripadaju tom mužu, premda su u optjecaju pod njegovim imenom. Platonu su također pripisani mnogi dijalozi kojima nije bio autor, kao *Epinomis* koji je od Filipa Opuncanina, njegova slušača, kako svjedoči Diogen u *Platonovu životopisu* i Atenej u 2. knjizi prema Hermipu i Proclu koji tvrdi da nije Platonov ovim argumentom: jer se u njemu [*Epinomisu*] kaže da su bogovi samo na nebu, dok su ipak u *Fedonu* i na zemlji, te u *Timeju* navodi samu zemlju kao najstariju od bogova. To se čita u sažetku komentara *Fedona*. Po Hermipovu mišljenju *Drugi Alkibijad* nije Platonov, nego Ksenofontov, kao što je onaj koji je naslovljen *Aksioh* od Eshina Sokratovca. To potvrđuju Laercanin u 'Eshinu', Suida u 'Aksiohu'. Od tog Eshina je i *Eriksias*, što se može pretpostaviti iz Suidina 'Eshina'. Po njemu se čini da je i dijalog *O vrlini* od istog Eshina, premda bi se prema Laercaninu činilo da je prije od Simona Sokratovca; od tog je Simona i *Sizif* koji nosi naslov *O savjetovanju*, što se povezuje iz Laercaninova 'Simona'. Ono što se događa knjigama Hipokrata, što Platona, što također [knjigama] mnogih drugih sjajnih autora, ne samo da je vjerojatno [da se to dogodilo] Aristotelovim, nego da se uistinu dogodilo potvrđuju mnogi njegovi tumači, među njima je Amonije i Filopon i također sam Galen koji u svojim komentarima knjige *O ljudskoj prirodi* piše: »Ako bi htio upoznati mišljenja starih liječnika, čitaj one knjige gdje su povezani medicinski propisi, a pripisane su Aristotelu, no napisao ih je bez sumnje Menon

none tamen eius auditore sine controversia scriptos habes. Quo circa Menoniis quidam his libris nomen dederunt. Sed clarius Ammonius causas aliquot, ob quas Aristotelici [28] libri sint adulterati, exponit, dum prolegomenis in *Categorias* in hunc modum scribit:²⁹

5 *Tres etenim causae fuerunt, cur Aristotelis scripta notha fierent. Una quidem nominis aequivocum. Fuerunt namque etiam alii Aristoteles, quorum scripta ob nominis aequivocationem aliqui putarunt Aristotelis esse. Secunda vero causa est nomina scilicet librorum eadem. Discipuli namque eius, Eudemus, Phantias, Theophrastus, per praeceptoris*

10 *aemulationem scripserunt Categorias, Peri hermeneias et Analytica. Tertia vero causa talis est: aiunt Ptolemaeum Philadelphum incensum studio fuisse circa Aristotelis libros, sicuti et circa alios, et munera dedisse iis, qui sibi adferrent libros philosophi. Quare quidam ditari inde volentes inscripserunt libros nomine philosophi eique detulerunt.*

15 *Hinc, aiunt, in magna illa bibliotheca inventos esse libros quadraginta Analyticos, Categoriarum vero duos. Quamquam Philoponus, Ammonii discipulus, viginti quattuor tantum Analyticos in veteribus bibliothecis repertos esse asserat proemio Priorum. Simplicius vero prolegomenis Categoriarum Adrastum affert testem de*

20 *duobus Categoriarum libris in his verbis:³⁰ Narrat vero Adrastus in libro De ordine Aristotelicorum librorum ferri et alium Categoriarum librum veluti Aristotelis. Nec vero singulares Aristotelis libri ad Ptolemaeum seu vero seu fictitio nomine devecti, sed etiam*

²⁹ τρεῖς γὰρ ἀφορμαὶ γεγόνασι τοῦ νοθεύεσθαι τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, μία μὲν ὁμωνυμία [τῶν συγγραφέων] (γεγόνασι γὰρ καὶ ἕτεροι Ἀριστοτέλεις, ὧν τὰ συγγράμματα διὰ τὴν ὁμωνυμίαν τινὲς ἐνόμισαν τοῦ Ἀριστοτέλους), δευτέρα δὲ ἡ τῶν συγγραμμάτων ὁμωνυμία (οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ Εὐδήμος καὶ Φανίας καὶ Θεόφραστος κατὰ ζῆλον τοῦ διδασκάλου γεγράφασι Κατηγορίας καὶ Περί ἑρμηνείας καὶ Ἀναλυτικά), ἢ δὲ τρίτη τοιαύτη ἐστὶ Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον πάνυ ἐσπουδακέναι φασὶ περὶ τὰ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, ὡς καὶ περὶ τὰ λοιπὰ, καὶ χρήματα δίδοναι τοῖς προσφέρουσιν αὐτῶ βίβλους τοῦ φιλοσόφου. ὅθεν τινὲς χρηματίσασθαι βουλόμενοι ἐπιγράφοντες συγγράμματα τῶ τοῦ φιλοσόφου ὀνόματι προσῆγον· ἀμέλει φασὶν ἐν τῇ μεγάλῃ βιβλιοθήκῃ εὑρησθαι Ἀναλυτικῶν μὲν τεσσαράκοντα βίβλους, Κατηγοριῶν δὲ δύο. [Phlp. in Cat. 13,1.7.16–28]

³⁰ ἰστορεῖ δὲ ὁ Ἀδραστος ἐν τῷ Περί τῆς τάξεως τῶν Ἀριστοτέλους συγγραμμάτων, ὅτι φέρεται καὶ ἄλλο τῶν κατηγοριῶν βιβλίον ὡς Ἀριστοτέλους. [Simp. in Cat. 8.18.16–18]

njegov slušač. Stoga su neki tim knjigama dali ime Menonove.«²² No jasnije izlaže Amonije²³ neke uzroke zbog kojih su Aristotelove [28] knjige krivotvorene dok u uvodu za *Kategorije* piše na ovaj način: »Tri su bila uzroka da su Aristotelovi spisi bili lažni. Jedan razlog je homonimija imena. Postojali su i drugi Aristoteli 5 čije spise su zbog homonimije imena neki smatrali da su Aristotelovi. Drugi je razlog: isti naslovi knjiga. Naime, njegovi učenici Eudem, Fanija, Teofrast, natječući se s učiteljem napisali su *Kategorije*, *O tumačenju* i *Analitiku*. Treći je uzrok takav: kažu da je Ptolemej Filadelf gorio od želje za Aristotelovim knjigama, kao i 10 za drugima, i da je davao darove onima koji su mu donosili knjige filozofa. Stoga su neki, želeći se obogatiti, naslovili knjige imenom filozofa i njemu ih donijeli. Kažu da se zbog toga u onoj velikoj biblioteci našlo četrdeset knjiga *Analitika*, a dvije *Kategorija*.« Premda Filopon, Amonijev učenik, u uvodu u *Prvu Analitiku* tvrdi 15 da je samo dvadeset četiri *Analitika* pronađeno u starim bibliotekama, Simplicije pak u prolegomena *Kategorija* navodi Adrasta kao svjedoka o dvjema knjigama *Kategorija* ovim riječima: »Priča pak Adrast u knjizi *O poretku Aristotelovih knjiga* da je u optjecaju i druga knjiga *Kategorija* kao Aristotelova.« Nisu pak pojedinačne 20 Aristotelove knjige bilo pod istinitim bilo pod izmišljenim

²² Nema grčkog. Usp. Gal., *In Hippocratis de natura hominis librum commentarii* iii 15.25.14–26.2: εἰ τὰς τῶν παλαιῶν ἰατρῶν δόξας ἐθέλοις ἰστορεῖσαι, πάρεστί σοι τὰς τῆς Ἰατρικῆς συναγωγῆς ἀναγνῶναι βίβλους ἐπιγεγραμμένας μὲν <Ἀριστοτέλους>, ὁμολογουμένας δὲ ὑπὸ <Μένωνος>, ὃς ἦν μαθητὴς αὐτοῦ, γεγράφθαι, διὸ καὶ Μενώνεια προσαγορεύουσιν ἐνιοὶ ταυτὶ τὰ βιβλία.

²³ Petrić pogrešno Filoponov citat pripisuje Amoniju.

universa eius bibliotheca, quod Athenaeus primo libro testatur:³¹
Atque Aristotelem philosophum et Neleum qui horum libros servavit,
a quo omnia emens nostras rex Ptolemaeus, cognomine Philadelphus,
cum iis qui ex Athenis atque Rhodo, in pulchram Alexandriam tradux-
 5 *it. Cui loco viderunt Strabonis probatissimi auctoris verba omni-*
no esse contraria. Namque is libro 13. ita, si quis Latine redderet,
scripsit: E Scepsi fuere philosophi Socratici et Erastus, et Coriscus, et
Neleus Corisci filius, qui Aristotelem et Theophrastum audivit et suc-
 10 *cessor fuit bibliothecae Theophrasti, in qua Aristotelica inerant. Nam*
Aristoteles et bibliothecam et scholam Theophrasto reliquit: et primus
omnium quos scimus libros congregavit et Aegypti reges bibliothecae
ordinem docuit. Theophrastus vero eam tradidit Neleo, Neleus eam
Scepsim detulit ac posteris dedit, hominibus sane imperitis, qui libros
 15 *inclusos ac negligenter positos tenebant. Cumque Attallicorum regum,*
sub quibus erant, studium sentirent conquirendorum librorum ad in-
struendam eam bibliothecam, quae Pergami erat, eos in fossa quadam
sub terra occuluerunt; quos et tineis et humiditate labefactatos tandem,
 20 *qui ex eo genere erant, Apelliconti Teio tradiderunt, magno emptos ar-*
gento, Aristotelicos scilicet atque Theophrasticos. Is autem Apellicon
Athenis habitavit. Athenis vero a Sylla captis bibliotheca ea Ro-
mam est delata; prout et Strabo sequentibus et Plutarchus post
eum in Sylla his verbis Latine redditis est attestatus: Elegit sibi

³¹ Αριστοτέλην τε τὸν φιλόσοφον καὶ Θεόφραστον καὶ τὸν τὰ τούτων διατηρήσαντα βιβλία Νηλέα παρ' οὗ πάντα, φησί, πριάμενος ὁ ἡμεδαπὸς βασιλεὺς Πτολεμαῖος, Φιλάδελφος δὲ ἐπίκλην, μετὰ τῶν Ἀθήνηθεν καὶ τῶν ἀπὸ Ρόδου εἰς τὴν καλὴν Ἀλεξάνδρειαν μετήγαγε. [Ath. Deipn. 1.4.28–33]

imenom dovezene Ptolemeju, nego i cjelokupna njegova biblio-
 teka, o čemu Atenej u prvoj knjizi svjedoči: »I Aristotela filozofa
 i Neleja koji je sačuvaao njihove knjige, od kojega je naš kralj Pto-
 lemej nadimkom Filadelf sve kupivši s onima iz Atene i Roda
 prevezao u lijepu Aleksandriju.« Vidjeli su da su riječi Strabona, 5
 najprovjerenijeg autora, posve suprotne tom mjestu. Naime, u
 13. knjizi, ako se prevede na latinski, napisao je ovako: »Iz Skepse
 bili su filozofi sokratovci Erasto, Korziko i Nelej, Korzikov sin,
 koji je slušao Aristotela i Teofrasta i bio nasljednik Teofrastove
 biblioteke, u kojoj je bila Aristotelova biblioteka. Naime, Aristot- 10
 el je biblioteku i školu ostavio Teofrastu; i prvi je od svih, koje
 znamo, skupljao knjige i egipatske je kraljeve poučio o ustroju
 biblioteke. Teofrast ju je pak predao Neleju, Nelej ju je odvezao u
 Skepsu i dao potomcima, uistinu nevještim ljudima koji su držali 15
 knjige zatvorene i nemarno spremljene. Kad su osjetili želju atal-
 skih kraljeva, pod kojima su bili, da skupe knjige za opremanje
 one biblioteke koja je bila u Pergamu, sakrili su ih u nekom jarku
 pod zemljom. Konačno su ih – tj. Aristotelove i Teofrastove [knji-
 ge] – oni koji su bili iz tog roda, upropaštene moljcima i vlagom,
 predali Apelikontu iz Teja, koji ih je kupio za mnogo srebra.«²⁴ 20
 Taj Apelikont stanovao je u Ateni. Kad je Sula osvojio Atenu, ta
 je biblioteka bila odvezena u Rim, kao što je Strabon i poslije nje-
 ga Plutarh u 'Suli' potvrdio sljedećim riječima prevedenima na

²⁴ Nema grčkog. Usp. Str. Geog. 13.1.54.1–18: ἐκ δὲ τῆς Σκήψεως οἱ τε Σωκρατικοὶ γεγόνασιν Ἐραστός καὶ Κορίσκος καὶ ὁ τοῦ Κορίσκου υἱὸς Νηλεὺς, ἀνὴρ καὶ Ἀριστοτέλους ἠεροαμένος καὶ Θεοφράστου, διαδεδεγμένος δὲ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου, ἐν ἣ ἦν καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους· ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν ἑαυτοῦ Θεοφράστῳ παρέδωκεν, ὡπερ καὶ τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγῶν βιβλία καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Θεόφραστος δὲ Νηλεῖ παρέδωκεν· ὁ δ' εἰς Σκήψιν κομίσας τοῖς μετ' αὐτὸν παρέδωκεν, ἰδιώταις ἀνθρώποις, οἱ κατάκλειστα εἶχον τὰ βιβλία οὐδ' ἐπιμελῶς κείμενα· ἐπειδὴ δὲ ἦσθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητοῦν τῶν βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγᾶμῳ βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἐκρουψαν ἐν διώρυγί τινι ὑπὸ δὲ νοτίας καὶ σητῶν κακωθέντα ὅψε ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῷ Τηίῳ πολλῶν ἀργυρίων τὰ τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία.

(de Syllà loquens) *Apellicontis Teii bibliothecam, in qua plurimi Aristotelis et Theophrasti libri erant, qui vulgo nondum satis erant noti. Fertur autem ea perlata Romam Tyrannionem grammaticum comparasse maiorem eius partem, et ab eo Andronicum Rhodium transsumpta habuisse inque medium protulisse et descripsisse eos qui nunc feruntur indices. Vetustiores [29] vero Peripatetici videntur illi quidem per se ipsos elegantes et eloquentes viri fuisse, Aristotelicis vero et Theophrasticis scriptis, nec multis, nec satis diligenter occurrisse; propterea quod haereditas Nelei Scepsii, cui Theophrastus libros reliquerat, in homines simplices et minime ambitiosos devenisset.* E Strabone, e Plutarcho aequae Athenaeo Aristotelicam bibliothecam in Nelei manus pervenisse constat. Duo vero illi tradunt eam a Neleo posteris suis traditam, ab his Apelliconti venditam. Athenaeus vero Ptolemaeo Alexandriae regi venditam affirmat, quae quidem aperta est discrepantia. At nullo negotio videtur solvi posse.

Nil enim difficultatis in hoc fuerit, si duplicita eius bibliothecae exemplaria habuerit Neleus, vel transcribenda curaverit, ut altera scilicet magno praemio Ptolemaeo venderet, altera domi secum haberet, quae heredibus postea reliquerit; illa, librorum titulis ob praemia multiplicatis, in incertum evaserint, haec vero tineis primum, dein Apellicontis³² ambitioso quodam studio, mox Tyrannionis ac librariorum postremo scriptorumque negligentia sint corrupta et plena erroribus edita. Inde necessario evenit, ut libri, qui ex Alexandrina bibliotheca prodierunt,

³² corr. ex *Apellicontis*

latinski: »Izabrao si je« (govoreći o Suli) »biblioteku Apelikonta iz Teja u kojoj su bile vrlo mnoge Aristotelove i Teofrastove knjige, koje još nisu bile dovoljno u javnosti poznate. Priča se da je odvezena u Rim, da je Tiranion gramatičar pribavio veći njezin dio i da ju je od njega preuzetu držao Andronik s Roda i učinio je javno poznatom i napisao one popise koji su sada u optjecaju. [29] Čini se da su stariji peripatetičari sami po sebi zaista bili ugledni i rječiti muževi, no Aristotelovim i Teofrastovim spisima nisu se mogli ni mnogo ni dovoljno marljivo posvetiti zato što je ostavština Neleja iz Skepse kojemu je Teofrast ostavio knjige došla u ruke jednostavnih i ponajmanje ambicioznih ljudi.«²⁵ Utvrđeno je iz Strabona, iz Plutarha jednako i iz Ateneja da je Aristotelova biblioteka došla u ruke Neleja. Njih dvojica prenose da ju je Nelej predao svojem potomstvu, da su je oni prodali Apelikontu. Atenej pak potvrđuje da je prodana Ptolemeju, kralju Aleksandrije – što je zaista očito nepodudaranje. Čini se da se to ne može riješiti nikakvim radom.

Ne bi bilo nikakve poteškoće u tome da je Nelej imao dvostruke primjerke te biblioteke ili da se pobrinuo da se prepíše – da bi se jedna za veliku nagradu prodala Ptolemeju, a drugu da bi imao kod sebe koju bi poslije ostavio nasljednicima; oni [prvi] primjerci, jer su naslovi bili zbog nagrada umnoženi, postali su nepouzdana, ovi [drugi] primjerci pak prvo su zbog moljaca, zatim zbog nekog slavohlepnog nastojanja Apelikonta, pa Tiraniona i konačno nemarom bibliotekara i prepisivača iskvareni i izdani puni pogrešaka. Odatle nužno proizlazi da su knjige koje su

²⁵ Nema grčkog. Usp. Plu. Sull. 26.1.2.2.8: καὶ μνηθεὶς ἐξείλεν ἑαυτῷ τὴν Ἀπελλικῶνος τοῦ Τηίου βιβλιοθήκην, ἐν ἣ τὰ πλείστα τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου βιβλίων ἦν, οὐπω τότε σαφῶς γνωριζόμενα τοῖς πολλοῖς. λέγεται δὲ κομισθεῖσθαι αὐτῆς εἰς Ρώμην Τυραννίωνα τὸν γραμματικὸν ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά, καὶ παρ' αὐτοῦ τὸν Ρόδιον Ἀνδρόνικον εὐπορήσαντα τῶν ἀντιγράφων εἰς μέσον θεῖναι καὶ ἀναγράψαι τοὺς νῦν φερομένους πίνακας. οἱ δὲ πρεσβύτεροι Περιπατητικοὶ φαίνονται μὲν καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι χαρίεντες καὶ φιλόλογοι, τῶν δὲ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου γραμμάτων οὔτε πολλοῖς οὔτε ἀκριβῶς ἐντετυχηκότες διὰ τὸ τὸν Νηλέως τοῦ Σκηψίου κληρὸν, ᾧ τὰ βιβλία κατέλιπε Θεόφραστος, εἰς ἀφιλοτίμους καὶ ἰδιώτας ἀνθρώπους περιγενέσθαι.

controversi, illi vero, qui Romam sunt delati, pleni errorum remanserint. Qui vero illi sint, qui ex Alexandria vel Athenis prodierint, maxime omnium iam est in tenebris, neque a quoquam vetere, aut recentiore, vel interprete vel auctore alio, quantum
 5 lectione multiplici assequi potuerim, est traditum. Itaque omnes sunt incerti, omnes in ambiguo ac controversia positi, accedentibus praesertim rationibus iis, quas multas in singulis expendendis hoc libro attulimus. Quartam vero causam eam fuisse existimo, quod fuerit in more antiquissimorum hominum, ut si cui
 10 libro auctoritatem accedere cuperent, vel dei alicuius, ut Aegyptii Mercurii, vel hominis alicuius insignis nomine ornarent, reverentia scilicet quadam, vel etiam quod vendibiliorem eo nomine sperarent fore, vel quod foetui proprio, alieni nominis quam sui insignibus, gratiam maiorem consequi sperarent ac immortalitatem, vel postremo, quod revera auctor libri ignoraretur videnturque in eo contenta dogmata non nisi magni viri esse; aut etiam negligentia quadam ac nulla librorum expansione alicuius eos viri celebris nomine insigniverunt. His de causis evenisse puto libros multos Aristoteli fuisse adscriptos.

20 Id namque etiam aliis illustribus accidit auctoribus. Nam Galeno, quamquam de libris suis librum edidisset, quo testatum relinqueret, qui nam a se conscripti libri essent, sunt tamen reperi homines audaculi, qui illi, praeter a se nominatos, ascripserunt libros plusquam quadraginta, hos scilicet omnes: *Introductio, Definitiones medicae, Quod qualitates sine corpore sint, An animal sit quod in corpore continetur, De urinis, Dignotio passionum quae in renibus sunt, Philosophica historia* (quae, ut ex Theodoreti libris 3, 4. et 5. *Graecarum passionum collegi, Aetii est*), *De facile parabilibus medicamentis ad Solonem, et alius eodem titulo, De mensuris et ponderibus, De atra bile, Ex Galeno, Rufo, De medicamentis quae inter se commutantur, De decubitu praenotiones ex mathematica scientia, De spermate, De natura et ordine cuiusque corporis, De anatomia parva, De anatomia virorum,*³³ *De anatomia oculorum, De virtutibus nostrum corpus dispensantibus, De voce et anhelitu, De utilitate respirationis, Compendium pulsuum, De moribus manifestis et obscuris,*

³³ corr. ex vivorum

izašle iz Aleksandrijske biblioteke dvojbene, one pak koje su donesene u Rim ostale su pune pogrešaka. Koje bi pak bile one koje su proizašle iz Aleksandrije ili Atene više je od svega u tami, niti je to naveo neki stariji ili drugi noviji tumač ili pisac, koliko sam mogao mnogostrukim čitanjem dokučiti. Sve su dakle nesigurne, sve obavijene dvosmislenošću i dvojbom, osobito kad se uzmu u obzir oni mnogi razlozi koje smo iznijeli u ovoj knjizi u pojedinačnim [pitanjima] koja je trebalo odvagnuti. Mislim da je četvrti razlog bio onaj običaj drevnih ljudi da su, ako su željeli nekoj knjizi povećati važnost, ukrašavali je imenom nekog boga, kao Egipćani Merkurija, ili nekog značajnog čovjeka, tj. nekim štovanjem, ili zato što su se nadali da će se lakše prodati s tim imenom, ili zato što su se nadali da će vlastitom porodu s oznakama tuđeg imena, a ne njegova, postići veću naklonost i besmrtnost, ili konačno zato što pisac knjige nije bio poznat i što se činilo da u njoj sadržana učenja mogu pripadati samo velikom čovjeku, ili zbog nekog nemara i nikakvog troška za knjige označavali su ih [knjige] imenom nekog slavnog čovjeka. Zbog tih razloga mislim da se dogodilo da su mnoge knjige pripisane Aristotelu.

20 To se dogodilo i drugim slavnim piscima. Naime, Galenu, premda je o svojim knjigama objavio knjigu u kojoj je ostavio potvrđeno koje je knjige on napisao, našli su se ipak hrabri ljudi koji su mu pripisali, osim onih koje je imenovao, više od četrdeset knjiga, tj. sve ove: *Uvod, Medicinske definicije, Što su kvalitete bez tijela, Je li životinja ono što je sadržano u tijelu, O urinu, Prepoznavanje trpnja koje su u bubrežima, Filozofska povijest* (koja je Etijeve, kako sam zaključio iz Teodoretove 3., 4. i 5. knjige *Grčkih trpnji*), *O lako nabaoljivim lijekovima Solonu* i druga s istim naslovom, *O mjerama i težinama, O crnoj žuči, Iz Galena, Rufa. O lijekovima koji se međusobno zamjenjuju, O dekubitusu, Predznaci iz matematičke znanosti, O sjemenu, O prirodi i redu svakog tijela, O maloj anatomiji, O anatomiji muževa, O anatomiji očiju, O vrlinama koje upravljaju našim tijelom, O glasu i dahu, O koristi disanja, Sažetak pulseva, O očitim*

De dissolutione continua, De bonitate aquae, De vinis, Praesagium experientia confirmatum, De urinae significatione, ex Hippocrate, De simplicibus medicamentis ad Paternianum, De virtute Centaureae, De cathartici, De mulierum passionibus, Secretorum ad Montium, De medicinis expertis, De cura icteri, De cura lapidis, Quaesita in Hippocratem, De dynamidiis duo, De partibus artis medicinae. Ut mirum prorsus videatur, viro omnia sua scripta contestanti, tam magnum librorum numerum, praeter eius testimonium, accessisse.

Idem accidisse videmus Homero, Demostheni, Virgilio, Origeni, Cyrillo et aliis celeberrimis scriptoribus, quibus multi, ab eis minime scripti libri, sunt adscripti, ut nequaquam mirum sit, Aristoteli quoque multa adscripta fuisse, quae ipse non scripserit. Sed quod omnium maxime literatus quisque stupeat, decem et septem Geographicorum libros Strabonis nomine circumferri, cum tamen Strabonis minime sint. Id vero [30] elicitur ex Athenaei verbis his, quae sunt libro 14:³⁴ *Meminit earum* (pernarum scilicet) *Strabo in tertio Geographicorum, vir non admodum recentior. Namque libro septimo eiusdem operis ait se cognovisse Posidonium Stoicum philosophum, cuius saepe mentionem fecimus, veluti familiaris Scipioni illi, qui Carthaginem cepit. Capta autem est Carthago anno quarto olympiadis centesimae quinquagesimae octavae, a qua ad Augusti verum imperium anni intercurrerunt centum quindecim. Augustus autem solus in imperio vixit annos quattuor et quadraginta, ita ut a Carthagine capta ad finem imperii Augusti 159 anni fuerint. Strabo autem hic, quem habemus, non solum Augusti sed etiam Tiberii meminit. Libro enim tertio sic scribit:³⁵ *Nam Cantabros et vicinas illis gentes, quae adhuc latrocinia**

³⁴ μνημονεύει δ' αὐτῶν (scilicet πέρονων) Στράβων ἐν τρίτῃ Γεωγραφουμένων, ἀνὴρ οὐ πάνυ νεώτερος· λέγει γὰρ αὐτὸν ἐν τῇ ἑβδόμῃ τῆς αὐτῆς πραγματείας ἐγνωκέναι Ποσειδώνιον τὸν ἀπὸ τῆς στοᾶς φιλόσοφον, οὐ πολλάκις ἐμνημόμεθα συγγενομένου Σκιπίωνι τῷ τῆν Καρχηδόνα ἐλόντι. [Ath. Deipn. 14.75.5–11]

³⁵ τοὺς τε γὰρ συνέχοντας ἔτι νῦν μάλιστα τὰ ληστήρια Καντάβρους καὶ τοὺς γειτονεύοντας αὐτοῖς κατέλυσεν ὁ Σεβαστὸς Καῖσαρ, καὶ ἀντὶ τοῦ πορθεῖν τοὺς τῶν Ρωμαίων συμμάχους στρατεύουσι νῦν ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων οἱ τε Κωμακοὶ [Κωνιακοὶ] καὶ οἱ πρὸς ταῖς πηγαῖς τοῦ Ἴβηρος οἰκοῦντες Πληντουῖσοι. ὁ τ' ἐκείνον διαδεξάμενος Τιβέριος τριῶν ταγματῶν στρατιωτικὸν ἐπιστήσας τοῖς τόποις. [Str. Geog. 3.3.8.11–17]

i tajnim kretanjima, O neprekidnom raspadanju, O dobrobiti vode, O vinima, Predviđanje potvrđeno iskustvom, O značenju urina iz Hipokrata, O jednostavnim lijekovima Paternianu, O vrlini kentauriske biljke, O krkavinama, O trpnjama žena, O tajnama Montiju, O vještima u medicini, O zbrinjavanju žutice, O brizi za kamen, Pitanja u vezi Hipokrata, O potentillama dvije knjige, O dijelovima umijeća liječenja; tako da se čini sasvim čudnim da je mužu koji je potvrdio svoje spise priključen tako veliki broj knjiga mimo njegovog svjedočanstva.

Vidimo da se isto dogodilo Homeru, Demostenu, Vergiliju, Origenu, Ćirilju i ostalim vrlo slavnim piscima kojima su pripisane mnoge knjige koje oni uopće nisu napisali, tako da nije ni pošto čudno da je Aristotelu mnogo toga pripisano što on nije napisao. No ono čemu se svaki znalac književnosti najviše od svega čudio jest to da su u optjecaju pod Strabonovim imenom sedamnaest geografskih knjiga, premda uopće nisu Strabonove. To se [30] izvodi iz ovih riječi Ateneja koje su u 14. knjizi: »Spominje ih« (tj. šunke) »Strabon u trećoj knjizi *Geografije*, muž ne baš noviji. Naime, u sedmoj knjizi istog djela kaže da je poznao Posidonija, stoičkog filozofa, kojega smo često spominjali kao rođaka onom Scipionu koji je osvojio Kartagu.« Kartaga je osvojena četvrte godine 150. olimpijade. August je sam u carstvu živio četrdeset četiri godine, tako da je od osvojenja Kartage do kraja Augustova carstva bilo sto pedeset devet godina. Strabon, ovaj kojeg imamo, sjeća se ne samo Augusta nego i Tiberija. U trećoj naime knjizi piše ovako: »Cezar August svladao je Kanta-

retinent, Caesar Augustus oppressit. Et qui Romanorum sociorum
 praedones erant, nunc pro Romanis militant, Comaci videlicet, et qui
 ad Iberi fontes habitant, praeterquam Tuisi. Ac Tiberius, qui ei suc-
 cessor fuit, tribus militum ordinibus iis locis impositis. Cuius Tiberii
 5 saepe etiam alias facit mentionem, ut libro quarto et septimo et
 aliis, ut satis clarescat, eum vel sub Tiberio, vel etiam post eum
 vixisse ac scripsisse. Quare necesse est si Posidonium cognovit,
 eum ad minimum vixisse centum quinquaginta novem annos.

10 Sed quod etiam me magis movet, id est, quod Pernarum
 fit quaedam libro tertio commemoratio, sed longe aliis verbis,
 quam quae Athenaeus recenset. Ea sunt haec, uti diximus, libro
 14:³⁶ Scribit vero Strabo sic: in Hispania, ad Aquitaniam, civitas Pom-
 pelon, veluti quis dicat Pompeiopolis, in qua Pernaie variae conficiun-
 tur, Curicis similes.

15 Strabonis vero huius nostri verba sunt haec libro 3:³⁷ Supersi-
 det vero Iaccantaniae ad Septentrionem Vasconum gens, in qua civitas
 Pompelon, veluti Pompeiopolis. Ipsius vero Pyrenes latus Hispanicum
 arboribus omnifariam sylvae, et eius quae semper viret repletum. Quod
 Celtas spectat, nudum. Media vero continent convalles, quae bene habi-
 20 tari possunt, eas vero habent Cerrhetani, ut plurimum Hispanici gener-
 is, apud quos pernaie variae conficiuntur, Cantharicis similes, reditum
 non parvoam hominibus praebentes.

25 Quod si quis asserat, utrosque hos contextus Strabonis eius-
 dem esse, sed temporum longinquitate vel scriptorum negligenti-
 a corruptum alterum, rogetur is, cur id potius credat, quam
 quod posterior hic Strabo geographiam, uti prior ille, scribens, et
 Hispaniam libro tertio, ut ille, describens, voluerit, de Pompeio

³⁶ γράφει δ' οὖν ὁ Στράβων οὕτως· ἐν Σπανία πρὸς τῇ Ἀκυτανία πόλις Πομπέλων, ὡς ἂν εἴποι τις Πομπηιόπολις, ἐν ἣ πέρναι διάφοροι συντίθενται ταῖς Κουρικαῖς ἐνάμιλλοι. [Ath. Deirp. 14.75.11–14].

³⁷ ὑπέρεκεται δὲ τῆς Ἰακκητανίας πρὸς ἄρκτον τὸ τῶν Ὀνασκῶνων ἔθνος, ἐν ᾧ πόλις Πομπέλων ὡς ἂν Πομπηιόπολις. Αὐτῆς δὲ τῆς Πυρηνῆς τὸ μὲν Ἰβηρικὸν πλευρὸν εὐδενδρὸν ἐστὶ παντοδαπῆς ὕλης καὶ τῆς ἀειθαλοῦς, τὸ δὲ Κελτικὸν ψιλόν, τὰ δὲ μέσα περιέχει καλῶς οἱ κείσθαι δυναμένους αὐλώνας. ἔχουσι δ' αὐτοὺς Κερρητανοὶ τὸ πλεον τοῦ Ἰβηρικοῦ φύλου, παρ' οἷς πέρναι διάφοροι συντίθενται ταῖς Κανταβρικαῖς ἐνάμιλλοι, πρόσσοδον οὐ μικρὰν τοῖς ἀνθρώποις παρέχουσαι. [Str. Geog. 3.4.10.43–11.7]

bre i susjedne narode koji su bili skloni razbojstvima. I oni koji
 su od rimskih saveznika bili pljačkaši sada se bore za Rimljane,
 tj. Komaci, kao i oni koji nastavaju izvore Ibera, osim Tuiza. I Ti-
 berije koji mu je bio nasljednik s tri odreda vojnika stacionirana
 na onim mjestima.« Tog Tiberija često spominje i drugdje, kao u 5
 četvrtoj knjizi i sedmoj i u drugima, tako da je dovoljno jasno da
 je živio i pisao ili za vladavine Tiberija ili poslije njega. Stoga je
 nužno da je živio barem sto pedeset devet godina, ako je pozna-
 vao Posidonija.

No još me više zbunjuje što se u trećoj knjizi nekako govori 10
 o šunkama, ali daleko drugim riječima od Atenejevih. Kako smo
 rekli, u 14. knjizi su ove: »Piše Strabon ovako: U Španjolskoj je
 kod Akvitanije grad Pompelon, kao da netko kaže Pompeiopol-
 lis, u kojem se izrađuju različite šunke, slične onima koje rade
 Kurici²⁶.« 15

A riječi ovog našeg Strabona u 3. knjizi su ove: »Iznad Jakce-
 tanije prema sjeveru je narod Vaskona koji imaju grad Pompelon,
 kao Pompeiopolis.²⁷ Hispanska strana Pireneja ispunjena je sva-
 kakvom šumom, i to onom koja je uvijek zelena; keltska je pak
 gola, a u sredini su udoline koje se mogu dobro nastavati. Njih 20
 drže Keretani, većinom hispanskog roda, kod kojih se rade razli-
 čite šunke, slične kantarskima, koje daju ljudima ne mali prihod.«

Ako bi tko tvrdio da su oba ta teksta od istog Strabona, ali
 da je zbog protoka vremena ili zbog nemara prepisivača jedan
 iskvaren, onima koji budu pitali zašto radije u to vjeruje, a ne 25
 da je ovaj kasniji Strabon pišući geografiju poput onoga prvoga
 i opisujući Hispaniju u trećoj knjizi poput onoga htio govoreći o

²⁶ Ili: slične Kuričkima? Curriculum ili Curictae, jedan od dva grada na Krku. Usp. Der kleine Pauly, Bd. 1, dtv, 1979, str. 1343.

²⁷ Tj. Pompejev grad.

loquens, eandem cum illo etymologiam urbi dare et pernarum mentionem, uti rei eius loci praecipuae ac propriae ex illo sumere, reliqua vero, in quibus differunt, suo modo tradere.

Sed quod eum facile convincat, est quod septimo libro nullam Carthaginis, nullam Scipionis, nullam Posidonii cum Scipione amicitiae, nullam suae cum Posidonio mentionem faciat, et quod longe maius est, nullo librorum aliorum. Saepe ille quidem Posidonium nominat laudatque, semel tantum Scipionem Aemilianum, ultimo scilicet libro, nominat; sed eo loco Posidonius non nominatur, se autem Posidonium novisse nullibi totis his libris legitur. Semel libro 16. haec leguntur verba,³⁸ quae interpres sic vertit: *Et hac urbe est Posidonius Stoicus, vir philosophorum nostri temporis eruditissimus*. Nescio tamen an [31] illud καθ' ἡμᾶς recte vertatur semper nostri temporis. Neque enim concordat tempus Strabonis huius cum tempore Posidonii Apamensis, de quo hoc loco Strabo loquitur; nam eum testatur Suidas Panaetii discipulum et successorem fuisse Romamque venisse sub Marco Marcello, qui fuit annus (ut etiam ultimum Marcelli consulatum ponamus) a condita urbe 602. Imperii vero Tiberii initium coepit anno urbis eiusdem 767. post adventum scilicet Posidonii annos centum sexaginta quinque.

Secure itaque concludendum Strabonem, de quo Athenaeus loquitur, alium fuisse ab eo, qui Tiberii tempore floruit, cuius libros geographicos XVII habemus. Dirimere hanc litem nomen Strabonis ac Stratonis vicinitas recte posse videtur, patriae quoque et professionis et scriptorum identitas. Nam Suidas sic de utroque scribit: *Στράβων Ἀμασεύς, φιλόσοφος καὶ γεωγράφος, Strabo Amaseus philosophus et geographus*. Et infra non ita multum:³⁹ *Strato Amaseus philosophus fuit sub Tiberio Caesare et scripsit Geographiam libris septem*. Hic si ante illud ζ ponatur ι, decem et septem libros faciet, quot sunt revera hi, quos habemus. Neque hic error in numeris difficilis est, ut contigit, quando difficile non

³⁸ ἐντεῦθεν δ' ἐστὶ Ποσειδώνιος ὁ στωικός, ἀνὴρ τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων πολυμαθέστατος. [Str. Geog. 16.2.10.49–50]

³⁹ Στράτων, Ἀμασεύς, φιλόσοφος. γέγονεν ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος, καὶ ἔγραψε Γεωγραφίαν ἐν βιβλίοις ζ. [Suid. Lex. sigma. 1187.1–2]

Pompeju dati istu etimologiju gradu, i poput onoga spominjati šunke, da od njega uzme ono što je važno i vlastito za to mjesto, a ostalo, u čemu se razlikuju, da prenese na svoj način.

No ono što ga lako može pobiti jest da u sedmoj knjizi ne spominje nikakvu Kartagu, nikakvog Scipiona, nikakvo prijateljstvo Posidonija sa Scipionom, nikakvo svoje [prijateljstvo] s Posidonijem i, što je još daleko važnije, ne spominje to ni u jednoj od drugih knjiga. Često zaista imenuje Posidonija i hvali ga, samo jedanput spominje u posljednjoj knjizi Scipiona Emilijana, no na tom mjestu ne spominje se Posidonije. Da je on poznao Posidonija nigdje se u tim tolikim knjigama ne čita. Jedanput se u 16. knjizi čitaju ove riječi koje tumač ovako prevodi: »Iz tog je grada Posidonije stoik, najobrazovaniji muž našeg vremena.« Ne znam ipak [31] da li se ono καθ' ἡμᾶς uvijek točno prevodi s 'u naše vrijeme'. Niti se naime slaže vrijeme ovog Strabona s vremenom Posidonija iz Apameje o kojem na tom mjestu Strabon govori; naime, za njega potvrđuje Suida da je bio učenik i nasljednik Panaetija, da je došao u Rim u doba Marka Marcela; to je bila godina (da postavimo posljednji Marcelov konzulat) od utemeljenja grada 602. Vladavina pak Tiberija započela je 767. godine grada, tj. 165 godina nakon dolaska Posidonija.

Sigurno se zato može zaključiti da je Strabon o kojemu govori Atenej bio drugi od onoga koji je živio za vrijeme Tiberija i čijih imamo 17 geografskih knjiga. Čini se da ovaj prijedor ispravno može riješiti sličnost imena Strabon i Straton, te identičnost domovine i profesije pisaca. Naime, Suida piše o jednom i drugom ovako: »Στράβων Ἀμασεύς, φιλόσοφος καὶ γεωγράφος,²⁸ Strabon Amasej, filozof i geograf.« I ne mnogo dalje: »Straton Amasej bio je filozof pod carem Tiberijem i napisao je *Geografiju* u sedam knjiga.« Ako se prije onog ζ postavi ι, činit će sedamnaest knjiga, koje su uistinu one koje imamo. I nije teško da se ta

²⁸ Doslovni citat nije nađen. Usp. Str. Geog. 2a,91,T.1.1: Στράβων Ἀμασεύς, φιλόσοφος. Također Suid. Lex. pi. 1941.8: Στράβων Ἀμασεύς.

est, ut scriptor, qui quandoque integras periodos omittat, unum etiam iota omittat.

Itaque concludendum est, cum in his tertio et septimo libris nihil reperiatur eorum, quae Athenaeus citat; hos *Geographiae* 5 libros non Strabonis illius veteris, sed Stratonis huius neoterici, qui sub Tiberio vixit et *Geographiam* scripsit, esse. Nec satis est argumenti afferre Diogenes Laertium, qui in Stratone ex profes- 10 so Stratones celebres enumerat et octo nominat, nullam tamen huius Amasei Stratonis mentionem facit. Non enim omnes cognovit, quando Suidas vetustiore hoc Amaseo Comicum quen- 15 dam afferat, mediae comoediae poetam, cuius drama etiam ait fuisse *Phoenicum*. Sic enim scribit: Στρατών, κωμικός τῆς μέσης κωμωδίας. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἦν Φοῖνιξ.⁴⁰ Hic tamen a Laertio non numeratur. Quod vero nec a Plutarcho nec aliis antiquis 20 Strato hic Geographus agnoscatur, imo quando Geographum citant, Strabonem, non autem Stratonem, appellant, quid mirum, si libri huius Stratonis latuerint, quando etiam Aristotelis ipsius libri, praeter admodum paucos, plus annis CCLX ignoti omnibus iacuerint?

Nisi ergo error sit in Athenaeo loco allato, procul dubio *Geographia* quae extat, non Strabonis sed Stratonis esse, erit iudicanda. Haec enim nominis vel vicinitas vel identitas tales saepe errores committit, quod in Aristotele superius ex Ammonio vidimus, et nunc agnoscimus ex Suida, *Argonautica* illa, quae Orphei nomine feruntur, non esse Orphei Lebethrii, ut hactenus est creditum, sed Orphei Crotoniatae, qui Pisistrati familiaris fuit: *Hymnos* quoque Orphei Ciconaei, non autem Lebethrii esse.

Fuere etiam viri docti aetate nostra, qui Plutarchi *Agesilaum* non Plutarchi, sed Xenophontis esse asseruerint, nescientes 30 utrosque hos auctores *Agesilaum* scripsisse. Et passim ut Plutarchi *Vita Aristotelis* citatur, quia cum Plutarchi *Vitis Latinis* impressa sit, cum tamen Guarinum Veronensem habuerit auctorem, ita literati saepe homines in rebus clarissimis hallucinantur, idque in mille librorum exemplaribus divulgatis iam et ab omnibus 35 cognitis.

⁴⁰ [Suid. Lex. sigma. 1184.1–2]

pogreška u brojevima dogodi, kad nije teško da prepisivač, koji ponekad ispusti cijele periode, ispusti i iotu.

Stoga treba zaključiti, budući da se u ovoj trećoj i sedmoj knjizi ne nalazi ništa od onoga što Atenej navodi, da ove knjige 5 *Geografije* nisu od onog starijeg Strabona, nego od ovog novijeg Stratona koji je živio pod Tiberijem i napisao *Geografiju*. I nije dovoljan argument navesti Diogena Laercanina koji u 'Stratonu' u svojstvu eksperta nabraja slavne Strabone i imenuje ih osam, ne spominje ipak ovog Stratona Amaseja. Nije naime sve poznao 10 kad Suida kao starijeg od ovog Amaseja navodi nekog komičara, pjesnika srednje komedije čija je drama, kako kaže, bila *Feniks*.²⁹ Ovako naime piše: Στρατών, κωμικός τῆς μέσης κωμωδίας. τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἦν Φοῖνιξ.³⁰ Toga Laercanin ne broji. Zar je čudno da niti Plutarh niti drugi stari ne priznaju tog Stratona 15 geografa, čak kad navode geografa nazivaju ga Strabonom a ne Stratonom, ako su knjige tog Stratona bile nepoznate, kad su i knjige samog Aristotela, osim malobrojnih, svima nepoznate ležale više od dvjesto šezdeset godina?

Osim ako nije pogreška kod Ateneja na navedenom mjestu, bez sumnje će se morati prosuditi da *Geografija* koja postoji nije 20 Strabonova, već Stratonova. Ta sličnost ili identičnost imena često čini takve pogreške kakve smo gore u vezi Aristotela vidjeli iz Amonija; i sada doznajemo iz Suide da ona *Argonautika* koja su u optjecaju pod Orfejevim imenom nisu od Orfeja iz Leibetre, kako se dosada vjerovalo, nego od Orfeja iz Krotone koji je bio Pizistratov rođak, a da su *Himne* od Orfeja Kikoneja, a ne iz Leibetre. 25

Postojali su učeni ljudi našega doba koji su tvrdili da Plutarhov *Agesilaj* nije Plutarhov, nego Ksenofontov, ne znajući da su oba ta pisca napisala *Agesilaja*. I posvuda se Aristotelov životopis citira kao Plutarhov, jer je tiskan s Plutarhovim latinskim životopisima, premda je autor Guarino iz Verone; tako često obrazovani ljudi imaju priviđenja u najjasnijim stvarima, i to u tisuću primjeraka knjiga već objavljenih i koje svi poznaju. 30

²⁹ Feniks ili Feniksović: Φοῖνιξ, Φοινικίδης (D. Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, Zagreb, 1996, str. 551).

³⁰ Nema latinskog prijevoda: »Straton pisac komedija srednje komedije; od njegovih drama bio je *Feniks*.«

Quid ergo arbitrandum est in rebus abstrusis et antiquitate absconditis accidisse, tum in Aristotelis operibus, tum aliorum auctorum? Ea enim aequivocatio in Alexandri quoque commentariis accidit, cuius videntur sine ulla controversia esse commentaria in *Analyticos priores*, quod ex Philoponi 4. commentario in eosdem clare confirmatur. Metaphrasis etiam in libros *De anima*, *Quaestiones tum naturales, tum morales*; librum quoque *De fato* indubie eius esse plerique nostratum philosophorum et arbitrati sunt et arbitrantur. Sed Eusebius verbis quibusdam, quae refert libro 6. capite 7, eum in dubium adducit. Ea sunt: *Nunc Aphrodiseum audiamus Alexandrum, praeclarum philosophia virum, qui in libro, quem De fato ad Antoninum edidit, his verbis Chrysippi dogma refutat. Omnium quae fiunt quattuor sunt causae, ut divinus Aristoteles demonstravit. Quorum verborum est quidem sententia capite 2, sed verba alio modo posita ac sine epitheto illo divinus. Ita enim iacent: Dividuntur quippe eorum quae fiunt causae in quattuor causarum modos, ut Aristoteles demonstravit. Atque etiam ita habent in Graeco codice: διαριεῖται δὴ τὰ τῶν γινομένων αἰτία εἰς τρόπους αἰτίων τέσσαρας, καθὼς {αἰτίας} Ἀριστοτέλης δέδειχεν.*⁴¹ Chrysippi autem [32] vel dogmatum eius nulla est facta mentio eo toto libro. Quare vel Eusebius non vere ea verba retulit, vel certe hic, liber ille non est. *Commentaria* autem in *Meteoros* Alexandri Aphrodisieii non esse satis fidenter audeo asserere, idque ex Olympiodori in eosdem libros commentariis satis clare colligo. Is enim praxi tertia primi libri sic scribit:⁴² *Ait enim Alexander, quod in Cyllene mons est altissimus, in quo sacrificia fiebant, et in ipso cinere scribebant literas et haec permanebant non oblitterata toto anno. Apud hunc vero Alexandrum nulla est de Cyllene, nulla de literis mentio, sed de sacrificiis tantum ac cineribus. Neque quod praxi sequente ait:*⁴³ *Alexander cum ad hunc locum pervenisset dixit,*

⁴¹ [Alex. Aphr. Fat. 166.22–23]

⁴² φησὶ γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι ἐν Κυλλήνῃ ὄρος ὑψηλότατον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο θυσίαι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τέφρᾳ ἔγραφον γράμματα καὶ ταῦτα ἔμμενον <μη> ἐξαλειφόμενα ὅλον τὸν ἐνιαυτόν. [Olymp. in Mete. 22.28–23.2]

⁴³ ὁ μὲν οὖν Ἀλέξανδρος ἐνταῦθα γενόμενος ἔφη, ὅτι ἡ σελήνη διακονεῖ τὴν ἀπὸ τοῦ ἡλίου θερμότητα μὴ [καὶ] θερμαινομένη. [Olymp. in Mete. 33.7–8]

Što dakle treba smatrati da se dogodilo u skrivenim i zbog starosti zatajenim stvarima, kako u Aristotelovim djelima tako i drugih pisaca? Ona naime dvosmislenost događa se i u Aleksandrovim komentarima za koje se čini bez ikoje dvojbe da su komentari *Prvih Analitika*, što se jasno potvrđuje iz Filoponova 4. komentara tih *Analitika*. Metafrazu također knjige *O duši*, kvestije kako prirodne tako i moralne, knjigu također *O sudbini* većina naših filozofa drži i držali su da je nedvojbeno njegova. No Eusebije nekim riječima, koje donosi u 6. knjizi, 7. poglavlju, dovodi ju u sumnju ovako: »Sada poslušajmo Aleksandra iz Afrodisijade, preslavnog muža po filozofiji, koji u knjizi koju je *O sudbini* izdao za Antonina ovim riječima pobija učenja Hrizipa: 'Svega što nastaje četiri su uzroka, kako je dokazao božanski Aristotel.' « Smisao tih riječi u 2. je poglavlju, no riječi su poredane na drugi način i bez onog epiteta 'božanski'. Kaže ovako: »Dijele se zaista uzroci onoga što nastaje na četiri načina uzroka, kako je Aristotel dokazao.« I tako glasi u grčkom kodeksu. διαριεῖται δὴ τὰ τῶν γινομένων αἰτία εἰς τρόπους αἰτίων τέσσαρας, καθὼς {αἰτίας} Ἀριστοτέλης δέδειχεν. No u toj cijeloj knjizi ne spominje se Hrizip, [32] ni njegova učenja. Stoga ili Eusebije nije točno prenio te riječi ili sigurno ova knjiga nije ta. A da *Komentari Meteorologike* nisu od Aleksandra iz Afrodisijade usuđujem se reći dosta sigurno – i to jasno povezujem iz Olimpiodorovih komentara istih knjiga. On naime u trećem uratku prve knjige ovako piše: »Kaže Aleksandar da je u Kileni vrlo visoka planina na kojoj su se prinosile žrtve i u samom pepelu pisali su slova, koja su ostajala neizbrisana cijelu godinu.« Kod ovog pak Aleksandra ne spominje se Kilena niti slova, nego samo žrtvovanja i pepeo. Niti ono što govori u sljedećem uratku – »Kad je Aleksandar došao do tog

quod Luna ministrat calorem a Sole, non calefacta, in his comentariis est. Libro etiam tertio, commentario 34. et commentario 1. De pareliis et baculis, nominatim ex Aphrodiseo Alexandro citat, quae nequaquam in his commentariis habentur. Id ipsum ex Philoponi commentariis 17. et 39. apparet. Sed quod etiam magis hanc faciat certitudinem, est quod in *Quaestionum* libro 3. capite 10. ex *Meteorologicis* Alexandri verba referuntur, ab his quae in his commentariis sunt longe diversa. Id ipsum fit capite 14. Clare ergo convincuntur haec commentaria non esse Aphrodisei Alexandri, sed forte sunt Alexandri Aegaei; simplici enim quodam et antiquiori modo sunt conscripta sine ullis quaestionibus, aut praxibus, aut theoriis, qualem fuisse antiquorum Peripateticorum exponendi Aristotelis morem, ex Aspasio commentariis in *Ethicos* apparet et nos undecimo harum discussionum libro demonstrabimus. Nul-
 15 lius enim alterius Alexandri, quam Aegaei, qui Neronis praeceptor fuit, et Aphrodisieus, qui Antonini tempore floruit, mentionem factam reperi inter eos qui Aristotelis libros interpretationibus explicarunt. Aegaei autem ea esse etiam inde apparet, quod iis libro 3. capite *De halone* Sosigenis praeceptoris sui mentio fit his
 20 verbis: *Satis quidem sufficienter ostendit praeceptor noster Sosigenes in octavo libro De visu.* Fuit autem Sosigenes insignis mathematicus, qui Gaio Caesare id sibi iniungente solarem annum correxit, atque ideo tulerunt tempora, ut Aegaei Alexandri praeceptor esset, qui Neronis praeceptor fuit, non tulerunt, ut Aphrodisieum institueret, qui sub Antonino vixit. A Caesare enim ad Neronem
 25 anni fuerunt XCIV, a Nerone ad Antoninum XXCV. Huius ipsius Aegaei Alexandri sunt *Commentaria in Metaphysicos*, qui etiam in his veluti doctoris sui meminit Sosigenis libro scilicet 7. commentario 6. Sosigenes enim ex iis, quae erant Alexandro
 30 nota, quae naturae cognita sunt, ipsi nota reddidit. Neque enim satis valida Genesii argumenta, quibus nititur ea esse Aphrodisieus ostendere. Videtur enim Aegaeum Alexandrum non novisse. Neque verum est, quod ipse asserit fieri non posse, ut ad quempiam, qui Alexandrum aetate praecesserit, referatur, ne dubitari
 35 quidem potest. Potuit enim, et est Aegaei Alexandri, qui et Sosigenis praeceptoris et Aspasio semel tantum sui contemporanei mentionem facit. Alexandri etiam Aphrodisieus non esse inde ap-

mjesta rekao je da Mjesec neugrijan poslužuje toplinu od Sunca« – ne nalazi se u tim komentarima. U trećoj knjizi, 34. komentaru i 1. komentaru citira *O parhelijima i štapovima* izričito iz Aleksandra iz Afrodizijade, čega uopće nema u tim komentarima. To isto po-
 5 javljuje se iz 17. i 39. komentara Filopona. No ono što još više čini to sigurnim jest to što se u 3. knjizi, u 10. poglavlju *Kvestija* do- nose riječi iz Aleksandrove *Meteorologike* daleko različite od onih koje su u tim komentarima. To isto je u 14. poglavlju. Jasno se
 10 dakle pobija da su ti komentari Aleksandra iz Afrodizijade, nego su možda od Aleksandra iz Ege; napisani su naime na jednostavan neki i starinski način, bez ikakvih pitanja ili uradaka ili teorija. Kakav je bio način starih peripatetičara u izlaganju Aristotela očito je iz Aspasiojevih komentara *Etika* i mi ćemo to dokazati u jedanaestoj knjizi ovih rasprava. Među onima koji su Aristotelo-
 15 ve knjige tumačenjima izlagali nisam našao da je spomenut itko drugi do Aleksandar iz Ege, koji je bio Neronov učitelj, i Afrodizijadski, koji je živio u Antoninovo vrijeme. Da je autor tih komentara Aleksandar iz Ege jasno je i po tome što u njima u knjizi 3., u poglavlju 'O Halonu', spominje Sosigena učitelja ovim riječima:
 20 »Dovoljno zaista pokazuje to naš učitelj Sosigen u osmoj knjizi *O vidu*.« Bio je Sosigen sjajan matematičar koji je, kad mu je to Cezar naredio, ispravio solarnu godinu; tako su vremena donijela da je bio učitelj Aleksandra iz Ege onaj koji je bio Neronov učitelj; nisu donijela da je poučavao Afrodizijadskog koji je živio pod Antoninom. Od Cezara do Nerona bilo je 94 godine, od Nerona
 25 do Antonina 85. Ovom samom Aleksandru iz Ege pripadaju *Komentari Metafizičkih* [knjiga], koji se i u njima sjeća Sosigena, svojeg poučavatelja, tj. u 7. knjizi u 6. komentaru. Sosigen je iz onoga što je bilo Aleksandru poznato, što je po prirodi poznato, njemu samom učinio poznatim. Nisu naime dovoljno valjani argumenti Genezija, kojima nastoji pokazati da pripadaju Afrodizijadskom. Čini se da nije znao za Aleksandra iz Ege. I nije istinito što on
 30 tvrdi da ne može biti da se poziva na nekoga tko je prethodio po dobi Aleksandru, da se ne može ni sumnjati. No moglo se, i pripada Aleksandru iz Ege koji samo jedanput spominje svoje suvremenike Sosigena učitelja i Aspazija. Odatle je jasno i da nisu od Aleksandra iz Afrodizijade, jer Averoes kaže da je sve ono

paret, quod Averrois omnia ea, quae praefatur in librum duodecimum, ex Alexandro ait se sumpsisse, quorum tamen nihil in his *Commentariis* habetur. Sed Syrianus, qui fuit Aphrodisieus aetati propior, *Commentariis* suis in tertium librum, commentario 43. ex Alexandro refert quaedam et ipse, quae itidem in commentario 30. Alexandri non sunt, in quo eadem verba Aristotelis explicat, quae Syrianus. Veluti neque Alexandri commentario 39. reperitur, quod illi Syrianus commentario 62. tribuit. Ut iam liquido constet ex tanti viri Aphrodisieoque proximi haec *Commentaria* illius non esse. Quod si alibi ex Alexandro citat quaedam, quae in his reperiantur, eadem potuerunt et Aegaeus et Aphrodisieus dicere, eadem loca explicantes. Quod autem libro 7. *Commentario* 42. Alexander Aphrodisieus nominatur, id cur non appositum a sciolo aliquo credamus, qui ignoraret alium Alexandrum praecessisse? Cur enim quattuor antiquissima exemplaria, quorum fidem se in conversione secutum testatur Genesius, Alexandri nomen sine ulla distinctione inscriptum habuerunt, non autem adiecta est celeberrimi Aphrodisieus distinctio, quam quod ab ignavis librariis est praetermissum agnomen Aegaei?

Quod non est mirum potuisse accidere hominibus [33] non accuratis, quando et accuratissimis in antiquorum monumentis saepius id accidit. Inter quos posuerim etiam Philoponum, qui *commentariis* in secundum *Priorum* ita scripsit: *Alexander philosophi interpret in quodam uno libro vult praeceptorem suum Sosigenem fuisse eiusdem opinionis*. Nam dum ait Philosophi interpret videtur Aphrodisieum innuere, qui ἐξηγητής est appellatus, nisi quis dicat eum eo agnomine etiam Aegaeum potuisse intelligere, alio qui in praeceptore Aphrodisieus assignando errasse, cum tempora nequaquam id ferant et nullus alius Sosigenes memoretur, quam is qui annum correxit sub Iulio Caesare. Secure itaque pronuntiare audeamus *commentarios* in libros *Meteoros*, quia in iis non inveniuntur quae Olympiodorus ex eis citat, nec ea quae tertio quaestionum suarum ex *Meteorologicis* eius commenta-

rečeno u predgovoru za dvanaestu knjigu uzeo od Aleksandra; od toga ipak nema ničega u tim *Komentarima*. No Sirijan, koji je bio bliži dobi Afrodisizijadskoga, u svojim *Komentarima* treće knjige, 43. komentar, navodi i sam nešto iz Aleksandra, čega također nema u 30. Aleksandrovu komentaru, u kojem tumači iste Aristotelove riječi koje i Sirijan, kao što niti u Aleksandrovu 39. komentaru nema onoga što mu je Sirijan u 62. komentaru pripisao, tako da se već jasno može utvrditi, iz istaknutog muža i najbližeg Afrodisizijadskom, da ti *Komentari* nisu njegovi. Ako negdje drugdje navodi nešto iz Aleksandra, što se u njima nalazi, isto su mogli reći i Egski i Afrodisizijadski kad tumače ista mjesta. A što se u 7. knjizi, u 42. komentaru imenuje Afrodisizijadski, zašto ne bismo vjerovali da je to dodao neki nedoučeni čovjek koji nije znao da je prethodio drugi Aleksandar? Zašto su naime četiri najstarija primjerka, o čijoj pouzdanosti Genezije svjedoči da je slijedio u prevođenju, imala ime Aleksandra napisano bez ikakva razlikovanja, a nije dodano razlikovanje preslavnog Afrodisizijadskog – nego zato što su neuki bibliotekari propustili nadimak Egskog?

Nije čudno da se to moglo dogoditi nepažljivim ljudima [33] kad se to često događa i najpažljivijima u spomenicima starih. Među njih bih stavio i Filopona koji je u *komentarima* druge knjige *Prove Analitike* napisao ovako: »A Aleksandar tumač Filozofa u nekoj jednoj knjizi smatra da je njegov učitelj Sosigen bio istoga mišljenja.«³¹ Naime, dok govori 'tumač Filozofa' čini se da misli na Afrodisizijadskog koji je nazvan ἐξηγητής, osim ako tko ne bi rekao da je on pod tim nadimkom također mogao podrazumijevati Egskog, inače je u navođenju učitelja Afrodisizijadskog pogriješio, jer to nipošto ne odgovara po vremenu i nijedan drugi Sosigen se ne spominje, osim onaj koji je ispravio godinu za vrijeme Julija Cezara. Sa sigurnošću se usudimo reći da autor komentara knjiga *Meteorologike* – jer se u njima ne nalazi ono što Olimpiodor iz njih navodi, niti ono što se donosi u trećoj knjizi njegovih

³¹ Nema grčkog. Usp. Phlp. in APr. 13,2.126.20–22: καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δὲ ὁ τοῦ φιλοσόφου ἐξηγητῆς φησιν ἔν τινι μονοβίβλω καὶ τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Σωσιγένην ταύτης εἶναι τῆς δόξης.

riis afferuntur, Aphrodisiei non esse. In quibus, cum Sosigenes praeceptor nominetur, Aegaei Alexandri esse. Ob eandem hanc causam *Commentarios* in *Metaphysicos* Aegaei esse. *Commentaria* vero in *Topicos* certo scio neutrius horum esse. Nam et octavo libro, in caput De responsione, Galenum auctoritatem iam habentem nominat. Galenus autem Aphrodisieo coetaneus fuit, Aegaeo vero multis annis posterior. Sed evidentius etiam in librum quintum, commentario primo, quinque voces nominantur, atque ex iis proprii significatio refertur et angelorum ac animarum immortalitas. Quorum alterum testatur Aphrodisiei hoc opus non esse, qui angelos non novit, et animarum mortalitatem induxit. Alterum hunc Alexandrum posteriorem Porphyrio etiam fuisse. Porphyrius enim quinque voces conscripsit fuitque Aphrodisieo posterior et hic Aegaeo. Quod decimo harum *Discussionum* libro clare a nobis ostendetur. Quare *Commentaria* in *Topicos* nec Aegaei nec Aphrodisiei Alexandri opus sunt. Eiusdem tertii Alexandri sunt *Commentaria* in *Elenchos*. In quorum primo statim commentario et Athenaeum et Proclum nominat, nono vero Galenum. Fuit autem Athenaeus Galeno contemporaneus. Sub Antonino enim ambo floruerunt cum Aphrodisieo. Proclus autem, si de Lycio intelligatur, etiam Porphyrio multis annis posterior fuit. Fuisse autem hunc eundem Alexandrum cum eo, qui in *Topicos* commentaria scripsit, clare ipsemet testatur initio ultimi *Commentarii* sic scribens: *Vim quandam disserendi appellat locorum tractationem et quam ob rem vis appellatur in libris Topicarum diximus.* Dixit autem id primo *Commentario*. Itaque tertius hic Alexander

kvestija iz njegovih komentara *Meteorologici* – nije Afrodizijadski. Budući da se u njima imenuje Sosigen učitelj, oni pripadaju Aleksandru iz Ege. Iz istog razloga su *Komentari Metafizičkih [knjiga]* onoga iz Ege. Za *Komentare Topičkih [knjiga]* sigurno znam da nisu ni od jednoga od njih. Naime, i u osmoj knjizi [*Komentara Topike*] u poglavlju 'O odgovoru'³² imenuje Galena koji već ima ugled.³³ A Galen je bio suvremenik Afrodizijadskom, a mnogo je godina kasniji od Egskoga. No jasnije također u prvom komentaru pete knjige imenuju se pet pojmova [predikabilija] i iz njih se iznosi značenje onog vlastitog i besmrtnost anđela i duša.³⁴ Jedno od toga potvrđuje da to nije djelo Afrodizijadskog koji nije poznavao anđele i koji je uveo smrtnost duša. Drugo [potvrđuje] da je taj Aleksandar bio kasniji od Porfirija. Porfirije je naime popisao pet predikabilija i bio je kasniji od Afrodizijskog a taj od Egskog. To ćemo jasno pokazati u desetoj knjizi ovih rasprava. Stoga komentari *Topike* nisu djelo ni Egskoga ni Aleksandra iz Afrodizijade. Od tog istog trećeg Aleksandra su komentari *Sofističkih pobijanja*. U prvom komentaru toga odmah imenuje Ateneja i Prokla, u devetom pak Galena. A Atenej je bio suvremenik Galenu. Obojica su živjela u doba Antonina, kad i Afrodizijadski. Proklo, ako se može misliti na Licija, bio je mnogo godina kasniji od Porfirija. Da je taj Aleksandar bio isti s onim koji je napisao komentare *Topika* jasno sam potvrđuje na početku posljednjeg komentara ovim riječima: »Nekom snagom raspravljanja naziva raspravu o mjestima i rekli smo da se zbog toga snaga naziva u *Topičkim [knjigama]*.«³⁵ A rekao je to u prvom komentaru.

³² Usp. Alex. Aphr. in Top. 549.16: ἀνάγκη δὴ τὸν ἀποκρινόμενον ὑπέχειν λόγον.

³³ Usp. Alex. Aphr. in Top. 549.22–25: ἔστι δ' ἀπλῶς μὲν ἔνδοξα τὰ κατὰ τὴν πάντων δόξαν ἢ τῶν πλείστων, ὡς τὸ τὴν ὑγίαν αἰρετὸν εἶναι, ὠρισμένως δ' ἔνδοξα τὰ τῶδέ τινι τῶν ἐνδόξων ἐπόμενα, οἷον Πλάτωνι ἢ Ἀριστοτέλει ἢ Γαληνῶ ἢ καὶ αὐτῷ τῷ ἀποκρινομένῳ.

³⁴ Usp. Alex. Aphr. in Top. 371.4: καθ' αὐτὸ μὲν ἴδιον, ὃ καὶ κυρίως ἴδιον λέγεται, ὡς ἐν ταῖς Πέντε φωναῖς ἀποδίδεται, ὃ μόνῳ καὶ παντὶ καὶ αἰεὶ ὑπάρχει, ἢ αἰεὶ μὲν ὑπάρχει μὴ μόνῳ δέ, ὡς τῷ θεῷ τὸ ἀθάνατον· αἰεὶ μὲν γὰρ ὑπάρχει αὐτῷ τοῦτο, οὐ μόνῳ δέ, ἐπεὶ καὶ οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ψυχαὶ ἀθάνατοι.

³⁵ Nema grčkog. Mich. in SE 195.9–10: δύναμιν συλλογιστικὴν τὴν

est ab Aegeo atque Aphrodisieo utrisque longe posterior aetate. Est tamen usque ad hunc diem a Peripateticis omnibus pro Aphrodisieo habitus. Ut satis iam testatum sit his tot scriptorum exemplis libros unius auctoris saepe alterius nomen subiisse. Veluti
 5 Archytae evenisse opinatus est Themistius testante Boethio, qui negat Pythagorici Archytae librum eum esse, in quo de decem
 10 entis generibus egit, quem fere integrum ad verba usque ipsa Aristoteles suas *Categorias* transtulit, sed Archytae alicuius Peripatetici. Ita quoque credendum est sine multa admiratione Aristotelicis libris Aristotelisque nomini usu venire potuisse.

Taj je dakle treći Aleksandar po dobi mnogo kasniji od obojice, od Egskog i Afrodizijadskog. Svi ga peripatetičari ipak sve do današnjeg dana smatraju Afrodizijadskim. Neka bude dovoljno potvrđeno ovim tolikim primjerima prepisivača da su knjige jednog autora često došle pod drugo ime, kao što je mislio Temistije
 5 da se dogodilo Arhiti, kako potvrđuje Boetije, koji niječe da je Arhita pitagorovac autor knjige u kojoj raspravlja o deset rodova bića i koju je Aristotel cijelu gotovo od riječi do riječi prenio u svoje *Kategorije*, nego da je to neki Arhita peripatetičar. Stoga također
 10 treba bez mnogo čuđenja vjerovati da se to moglo dogoditi Aristotelovim knjigama i imenu Aristotela.

τῶν Τόπων λέγει πραγματείαν, καὶ εἴρηται ἐν ἐκείνοις, διὰ τί λέγεται δύναμις. εἰπῶν δὲ ἐν τοῖς Τόποις.

ARISTOTELICORUM LIBRORUM DIIUDICATIO
LIBER QUARTUS

Controversiis Aristotelicorum librorum superiore volumine
5 expositis scio te, ornatissime Zacharia, magnam animo cepisse
molestiam, quod videatur nullo iam gradu Aristotelica phi-
losophia consistere, nullo firmo solo dogmata eius sita. Si enim
omnes primo in universum libri, tum extantes, tum etiam qui
10 ad nostra secula non pervenerunt, deinde ii, quos prae mani-
bus habemus, singuli in dubium vocentur nullaue certitudine,
quod Aristotelici sint, nitantur, iam non immerito nullam Aristo-
telis philosophiam esse possumus arbitrari. Quod si admittatur,
frustra iam te Aristotelicis studiis inhiare, vanum iam omnem
15 tuum laborem futurum recta ratione vereare. Huiusce vero spei
abiectio, quam maximis profectibus te illustrem futurum, tu tu-
ique et cognati et amici omnes animo conceperamus, non sine
magno animi dolore sentiri potest. Hunc autem dolorem nimia
quaedam et superstitiosa forsitan diligentia mea videtur incus-
sisse. Quid enim opus fuit, notitiam Aristotelicorum librorum al-
20 liquam flagitanti tam exactam dare, ut nulla prorsus evaderet ac
tibi philosophiae cupidine flagranti non solum remoras obiicere,
sed omnem omnino cursum intercidere? Sed ego ipse, qui id
vulnus nimis minuta diligentia inflixī, alia non minutiore medi-
cari tentabo iisdem antiquorum auctorum et herbis et succis. Ex
25 eorum enim testimoniis concinnabo tibi historiam quandam ex
qua forte aliqua eruetur medela, quae istum tuum dolorem le-
nire atque animum fluctuantem comprimere valeat. Est igitur in
13. Stratonis (suo enim nomine post hac huius *Geographiae* auc-
torem appellabo) libro historia haec verbis ipsis¹ quae sic versa

¹ ἐκ δὲ τῆς Σκῆψεως οἱ τε Σωκρατικοὶ γεγόνασιν Ἐραστός καὶ Κορίσκος καὶ ὁ τοῦ Κορίσκου υἱὸς Νηλεὺς, ἀνὴρ καὶ Ἀριστοτέλους

PROSUDBA ARISTOTELOVIH KNJIGA
ČETVRTA KNJIGA

Znam da si Ti, prečasni Zaharijo, osjetio veliku nelagodu u
duši kad su u prethodnoj knjizi izložene dvojbe o Aristotelovim 5
knjigama, jer bi se činilo da ni na kojem stupnju Aristotelova
filozofija ne stoji čvrsto, da ni njegova učenja nemaju uporište
na čvrstom flu. Ako se sve knjige, prvo općenito, kako postoje-
će tako i one koje nisu došle do naših stoljeća, potom pojedine, 10
koje imamo u rukama, mogu dovesti u sumnju i nema sigurnog
oslonca da su Aristotelove, već s pravom možemo smatrati da ne
postoji nikakva Aristotelova filozofija. Ako bi se to pretpostavilo,
uzalud je da težiš za aristotelovskim studijima, uludo će biti sav
tvoj posao, s razlogom bi ga se klonio. Oduzimanje te nade – da 15
ćeš najvećim uspjesima postati slavan – koju smo ti, tvoji rođaci i
svi prijatelji u duši zamislili, ne može a da se ne osjeti bez velike
duševne boli. Tu pak bol, čini se, utjerala je neka moja odviše
praznovjerna savjesnost. Zašto je trebalo poznavanje Aristotelo-
vih knjiga dati nekom koji silovito traži da bude tako točno da 20
je proizašlo sasvim nikakvo i kod tebe, koji izgaraš strašću za
filozofijom, ne samo ubaciti zastoj nego i sasvim prekinuti svaki
tijek? No ja sam taj koji sam ovu ranu nanio odviše sitničavom
savjesnošću; drugom ne manje sitničavom nastojat ću je izliječiti,
istim travama i sokovima starih pisaca. Iz njihovih naime svjedo-
čanstava sastavit ću tebi neku povijest iz koje će se možda izvući 25
neki lijek koji je u stanju olakšati tvoju bol i smiriti uznemirenu
dušu. Jest dakle u 13. knjizi Stratona (nazivat ću poslije njegovim
imenom pisca ove *Geografije*) ova povijest ovim riječima koje se

sunt: E Scepsi fuere philosophi Socratici Erastus et Coriscus et Neleus Corisci filius, qui Aristotelem et Theophrastum audivit et successor fuit bibliothecae Theophrasti, in qua Aristotelica inerat. Nam Aristoteles et bibliothecam et scholam reliquit Theophrasto. Et primus omnium quos
 5 scimus libros congregavit et Aegypti reges bibliothecae ordinem [35] docuit. Theophrastus vero eam tradidit Neleo, Neleus eam Scepsim detulit ac posteris dedit, hominibus sane imperitis, qui libros inclusos ac negligenter positos tenebant. Cumque Attallicorum regum sub quibus
 10 eam bibliothecam, quae Pergami erat, eos in fossa quadam sub terram occuluerunt, quos et tineis et humiditate labefactos tandem sero qui ex eo genere erant Apelliconti Teio magno emptos argento tradiderunt, Aristotelicos scilicet atque Theophrasticos. Apellicon, qui magis libro-
 rum esset studiosus, quam sapientiae, volens corrosiones emendare, eos

ήκροαμένος και Θεοφράστου, διαδεδεγμένος δὲ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου, ἐν ἣ ἦν και ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους· ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν ἑαυτοῦ Θεοφράστῳ παρέδωκεν, ὡπερ και τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγῶν βιβλία και διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Θεόφραστος δὲ Νηλεῖ παρέδωκεν· ὁ δ' εἰς Σκῆψιν κομίσας τοῖς μετ' αὐτὸν παρέδωκεν, ἰδιώταις ἀνθρώποις, οἱ κατάκλειστα εἶχον τὰ βιβλία οὐδ' ἐπιμελῶς κείμενα· ἐπειδὴ δὲ ἦσθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητούντων τῶν βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγᾶμῳ βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἐκρουψαν ἐν διώρυγί τινι ὑπὸ δὲ νοτίας και σητῶν κακωθέντα ὅψε ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῷ Τηίῳ πολλῶν ἀργυρίων τὰ τε Ἀριστοτέλους και τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία· ἦν δὲ ὁ Ἀπελλικῶν φιλόβιβλος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος· διὸ και ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ, και ἐξέδωκεν ἀμαρτᾶδων πλήρη τὰ βιβλία. συνέβη δὲ τοῖς ἐκ τῶν περιπάτων τοῖς μὲν πάλαι τοῖς μετὰ Θεόφραστον οὐκ ἔχουσιν ὅλως τὰ βιβλία πλὴν ὀλίγων, και μάλιστα τῶν ἐξωτερικῶν, μηδὲν ἔχειν φιλοσοφεῖν πραγματικῶς, ἀλλὰ θέσεις ληκυθίζειν· τοῖς δ' ὕστερον, ἀφ' οὗ τὰ βιβλία ταῦτα προῆλθεν, ἄμεινον μὲν ἐκείνων φιλοσοφεῖν και ἀριστοτελεῖν, ἀναγκάζεσθαι μὲντοι τὰ πολλὰ εἰκότα [εἰκότως] λέγειν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν. πολὺ δὲ εἰς τοῦτο και ἡ Ρώμη προσελάβετο· εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν Ἀπελλικῶντος τελευταίαν Σύλλας ἦρε τὴν Ἀπελλικῶντος βιβλιοθήκην ὁ τὰς Ἀθήνας ἐλὼν, δεῦρο δὲ κομισθεῖσαν Τυραννίων τε ὁ γραμματικὸς διεχειρίσατο φιλαριστοτέλης ὧν, θεραπεύσας τὸν ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης, και βιβλιοπῶλαι τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι και οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ και ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων και ἐνθάδε και ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. [Str. Geog. 13.1.54.1–38]

prevode ovako: »Iz Skepse su bili filozofi sokratovci Erast, Korisk i Nelej, sin Koriskov, koji je slušao Aristotela i Teofrasta i bio nasljednik Teofrastove biblioteke, u kojoj su bila Aristotelova djela. Aristotel je naime biblioteku i školu ostavio Teofrastu. I prvi je od svih, za koje znamo, skupljao knjige i egipatske kraljeve poučio
 5 je o ustrojstvu [35] biblioteke. Teofrast ju je pak predao Neleju, Nelej ju je odvezao u Skepsu i dao je potomcima, nevještim ljudima koji su držali knjige zaključane i nemarno spremljene. Kad su osjetili želju atalskih kraljeva, pod kojima su bili, da skupe knjige
 10 za opremanje one biblioteke koja je bila u Pergamu, sakrili su ih u nekom jarku pod zemljom. Konačno su ih – tj. Aristotelove i Teofrastove [knjige] – oni koji su bili iz tog roda, upropaštene moljcima i vlagom, predali Apelikontu iz Teja, koji ih je kupio za mnogo srebra. Apelikont, koji se više bavio knjigama nego filozofijom, želeći popraviti oštećenja dao ih je da se prepisu; bu-
 15

transcribendos dedit scriptura non recte suppleta, quapropter libros edidit erroribus plenos. Sed antiqui Peripatetici post Theophrastum cum omnino libris carerent paucis duntaxat praesertim exotericis exceptis, nihil habebant in quo firmiter philosopharentur, sed positiones quasdam lucubrabant. Posteriores, postquam hi libri in lucem venere, Aristotelem imitantes, melius quam illi philosophati ac Aristotelem secuti sunt. Coacti tamen sunt propter errorum multitudinem plerumque ex coniectura ac consentanee dicere. Multum his erroribus Roma adiecit. Nam continuo post Apelliconis obitum Sylla, quando Athenas cepit, eius quoque bibliothecam cepit. Quam Romam delatam Tyrannio Grammaticus peiorem reddidit, cum Aristotelis amantissimus esset, eo qui bibliothecae praeerat sibi conciliato. Et bibliopola quidam scriptoribus non bonis usi et non colatis codicibus, quod et hic et Alexandriae, libris qui in venditionem transcribuntur, evenit.

In quam fere sententiam Plutarchus quoque in Sylla sic itidem scribit quae ita vertimus:² Atque expiatus selegit sibi Apelliconis Teii bibliothecam, in qua plerique Aristotelis ac Theophrasti libri inerant, eo tempore non satis vulgo noti. Fertur autem, postquam ea Romam delata fuit, Tyrannionem Grammaticum plerosque obtinuisse et ab eo Andronicum Rhodium transsumpta acquisivisse, inque medium produxisse exscripsisseque eos indices, qui nunc feruntur. Antiquiores vero Peripatetici videntur quidem per se illi elegantes fuisse viri atque eloquentiae studiosi, non autem multis Aristotelis Theophrastique scriptis aut diligenter occurrisse. Propterea quod hereditas Nelei, cui Theophrastus libros reliquerat, ad homines idiotas ac minime ambitiosos devenerat.

² καὶ μυθεῖς ἐξεῖλεν ἑαυτῷ τὴν Ἀπελλικῶνος τοῦ Τηίου βιβλιοθήκην, ἐν ἣ τὰ πλείστα τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου βιβλίων ἦν, οὐπῶς τότε σαφῶς γνωρίζομενα τοῖς πολλοῖς. λέγεται δὲ κομισθείσης αὐτῆς εἰς Ρώμην Τυραννίωνα τὸν γραμματικὸν ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά, καὶ παρ' αὐτοῦ τὸν Ρόδιον Ἀνδρόνικον εὐπορήσαντα τῶν ἀντιγράφων εἰς μέσον θεῖναι καὶ ἀναγράψαι τοὺς νῦν φερομένους πίνακας. οἱ δὲ πρεσβύτεροι Περιπατητικοὶ φαίνονται μὲν καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι χαρίεντες καὶ φιλόλογοι, τῶν δὲ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου <συν>γραμμάτων οὔτε πολλοῖς οὔτε ἀκριβῶς ἐντετυχηκότες διὰ τὸ τὸν Νηλέως τοῦ Σικησίου κληρὸν, ᾧ τὰ βιβλία κατέλιπε Θεόφραστος, εἰς ἀφιλοτίμους καὶ ἰδιώτας ἀνθρώπους περιγενέσθαι. [Plu. Sull. 26.1.2–8]

dući da prijepis nije bio ispravan i potpun, izdao je knjige pune pogrešaka. No stari peripatetičari poslije Teofrasta, jer nisu imali knjige, izuzevši naravno malobrojne, osobito egzoteričke, nisu imali ništa u čemu bi čvrsto filozofirali, nego su proučavali neke teme. Kasniji, pošto su te knjige došle na svjetlo, oponašajući Aristotela filozofirali su bolje nego oni i slijedili su Aristotela. Bili su ipak prisiljeni zbog mnoštva pogrešaka mnogo toga govoriti po nagađanju i zaključivanju. Mnogo je tim pogreškama dodao Rim. Naime, odmah poslije smrti Apelikonta, Sula, kad je zauzeo Atenu, uzeo je i njegovu biblioteku. Kad je bila dopremljena u Rim, Tiranion gramatičar, premda je bio Aristotelov obožavatelj, učinio ju je još lošijom po preporuci voditelja biblioteke, poput nekih knjižara koji se služe lošim prepisivačima i ne uspoređuju kodekse. To se događa i ovdje i u Aleksandriji s knjigama koje se prepisuju za prodaju.¹

U tom smislu piše također Plutarh u *Suli*, što prevodimo ovako: »Uveden u misterije izdvaja za sebe biblioteku Apelikonta iz Teja u kojoj su bile mnoge knjige Aristotela i Teofrasta, u ono doba nedovoljno u javnosti poznate. Priča se, pošto je prenesena u Rim, više je knjiga sredio Tiranion gramatičar i dao prijepise Androniku s Roda. On je upoznao javnost s njom i napisao je ona kazala koja su sada u optjecaju. Stariji pak peripatetičari, čini se, bili su sami po sebi obrazovani i rječiti muževi ali nisu imali širi i temeljitiji uvid u Aristotelove i Teofrastove spise, zato što je nasljedstvo Nelejevo, kome je Teofrast ostavio knjige, došlo k ljudima neznačicama i bez plemenitih težnja.«

¹ Citat se nalazi na trima mjestima u ovom prvom svesku *Peripatetičkih rasprava*: u trećoj knjizi na str. 132. gdje se nalazi samo skraćeni latinski tekst bez grčkoga, ovdje u četvrtoj knjizi i u trinaestoj na str. 786–790. Grčki navodi u četvrtoj i trinaestoj knjizi isti su, ali se latinski prijevodi razlikuju.

Neleum vero hunc puto inter Theophrasti praecipuos discipulos fuisse; nam ei libros testamento reliquit, ut est apud Laertium:³ τὰ δὲ βιβλία πάντα Νηλεῖ, *Omnes vero libros Neleo*, quem etiam scholae participem secundo loco instituit. Ait enim:⁴ *Sunto participes Hipparchus, Neleus, Straton, Calinus*. Is ut puto dicitur a Strabone primus, qui libros congregaverit Aegyptique reges bibliothecae ordinem docuerit. Nam hoc postremum minime est de Aristotele intelligendum, qui anno post Alexandrum obiit, quando nondum erat Aegypti rex Philadelphus, qui fuit Ptolemaeorum secundus et primus qui bibliothecam instruxit. Huic a Neleo venditos fuisse Aristotelicos libros superiore libro tetigimus ex Athenaeo, cuius quoque testimonio patet prius illud Stratonis Neleum, vel etiam Aristotelem primum fuisse, qui bibliothecam adornavit, esse falsum. Sic enim scribit de Larenzio loquens:⁵ *Erat, inquit, illi librorum antiquorum Graecorumque acquisita copia tanta, ut superaret quocumque propter eorum congregationem [36] sunt in admiratione habiti. Polycratem Samium, Pysistratum, qui Atheniensium tyrannus fuit, Euclidem et ipsum Atheniensem, Nicocratem Cyprium, Euripidem poetam et Aristotelem philosophum Neleumque, qui horum libros asservoavit. A quo fertur noster rex Ptolemaeus, Philadelphus cognomine omnes emisse simulque cum iis, quos ex Athenis Rhodoque coemerat, in pulchram Alexandriam traduxisse. Ex quo loco claret neque Aristotelem neque Neleum fuisse primum, qui bibliothecam instruxerint, sed ante ipsos Euripidem, Nicocratem, Pysistratum ac Polycratem.*

³ [D.L. Vit. 5.52.8–9]

⁴ ἔστωσαν δὲ οἱ κοινωοῦντες Ἴππαρχος, Νηλεὺς, Στράτων, Καλλῖνος. [D.L. Vit. 5.53.5–6]

⁵ ἦν δέ, φησί, καὶ βιβλίων κτήσις αὐτῷ ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τοσαύτη ὡς ὑπερβάλλειν πάντας τοὺς ἐπὶ συναγωγῇ τεθραυσμένους, Πολυκράτην τε τὸν Σάμιον καὶ Πεισίστρατον τὸν Ἀθηναίων τυραννήσαντα Εὐκλείδην τε τὸν καὶ αὐτὸν Ἀθηναῖον καὶ Νικοκράτην τὸν Κύπριον ἔτι τε τοὺς Περγάμου βασιλέας Εὐριπίδην τε τὸν ποιητὴν Ἀριστοτέλην τε τὸν φιλόσοφον καὶ Θεόφραστον καὶ τὸν τὰ τούτων διατηρήσαντα βιβλία Νηλεῖ· παρ' οὗ πάντα, φησί, πριάμενος ὁ [ἡμέτερος] ἡμεδαπὸς βασιλεὺς Πτολεμαῖος, Φιλάδελφος δὲ ἐπίκλην, μετὰ τῶν Ἀθήνηθεν καὶ τῶν ἀπὸ Ρόδου εἰς τὴν καλὴν Ἀλεξάνδρειαν μετήγαγε. [Ath. Deipn. 1.4.22–33]

Mislim da je taj Nelej bio među najboljim Teofrastovim učenicima, naime, njemu je u oporuci ostavio knjige, kako je kod Laercanina: τὰ δὲ βιβλία πάντα Νηλεῖ, »Sve pak knjige Neleju.« Njega je također učinio dionikom škole na drugom mjestu, kaže naime: »Neka budu sudionici Hiparh, Nelej, Straton,² Kalin.« Mislim da Strabon³ kaže da je on prvi koji je skupljao knjige i egipatske kraljeve poučio o ustrojstvu biblioteke. Naime, ovo posljednje treba najmanje misliti o Aristotelu, koji je umro godinu poslije Aleksandra, kad kralj Egipta još nije bio Filadelf, koji je bio drugi od Ptolemejevaca i prvi koji je opremio biblioteku. Da je ovome Nelej prodao Aristotelove knjige u prethodnoj smo knjizi natuknuli iz Ateneja; također prema njegovu svjedočanstvu jasno je da je netočno ono prije Stratonovo⁴ – da je Nelej ili također Aristotel bio prvi koji je opremio biblioteku. Tako naime piše o Larenziju: »On je, reče, kupio toliko obilje starih i grčkih knjiga da je zaprepastio sve koji su zbog njihove zbirke [36] bili zadržani: Polikrata sa Sama, Pizistrata koji je bio atenski tiranin, Euklida i samog Atenjanina, Nikokrata s Cipra, Euripida pjesnika i Aristotela filozofa, Neleja koji je njihove knjige sačuvao. On priča da je od njega naš kralj Ptolemej, nadimkom Filadelf, sve kupio i zajedno ih s kupljenima iz Atene i Roda preveo u lijepu Aleksandriju.« Iz tog mjesta jasno je da ni Aristotel niti Nelej nisu bili prvi koji su opremili biblioteku, nego prije njih Euripid, Nikokrat, Pizistrat i Polikrat.

² Riječ je o Stratonu iz Lampsaka, 3. st. pr. n. e. peripatetičaru i Teofrastovu nasljedniku na čelu peripatetičke škole.

³ Ovdje je riječ o Strabonu geografu i povjesničaru, 1. st. pr. n. e. /1. st., autoru *Geografije*. U prethodnoj knjizi Petrić je tvrdio da je autor *Geografije* nije Strabon, nego Straton, koji je živio za vrijeme Tiberija. Ovdje autora *Geografije* ipak navodi kao Strabona.

⁴ Ovdje je Petrić u skladu sa svojim dokazivanjem da je Straton, a ne Strabon, autor *Geografije*.

Qua autem ratione utrumque verum esse possit Neleum hanc bibliothecam et heredibus suis reliquisse et Philadelpho vendidisse, satis clare, ut puto, superiore libro ostendimus: duplices, scilicet, codices habuisse vel fecisse, ut alteros divenderet, alteros heredibus legaret.

5 Sed Apellicon quis fuerit, ostendit idem Athenaeus libro 5. de quo ita scribit:⁶ *Emisit ergo in insulam Apelliconta Teium, qui civis Atheniensis factus fuerat, variae cuiusdam atque inconstantis vitae hominem, quandoque enim philosophabatur peripatetice, atque*
10 *Aristotelis bibliothecam emebat aliasque multas; erat enim praedives.*

Post obitum Apelliconis Sylla Athenas cepit eiusque bibliotheca est potitus. Quod fuit anno quarto olympiadis 173. eamque Romam deportavit. Octo annis post Sylla moritur, anno scilicet 4. olympiadis 175, post cuius mortem Lucullus Mithridate devincto Tyrannionem Grammaticum cepit, quod Plutarchus in *Lucullo* sic scripsit:⁷ *Tunc et Tyrannio Grammaticus captus est, quem Murena petiit et acceptum libertate donavit, illiberaliter dono usus. Non enim volebat Lucullus virum disciplinis ornatum, servum fieri primum, ut libertate postea donaretur. Ablatio namque fuit verae libertatis apparentis donatio.* De quo Suidas etiam haec praeter alia nonnulla:⁸
20 *Qui Romam est ductus, servus captus a Lucullo, quando Mithridatem eum, qui Ponti gentibus imperavit, devicit. Illustris vero Romae factus*

⁶ ἐκπέμψας γοῦν εἰς τὴν νῆσον Ἀπελλικῶντα τὸν Τήιον, πολίτην δὲ Ἀθηναίων γενόμενον, ποικιλώτατόν τινα [καὶ] ἀψίκορον ζήσαντα βίον· ὅτε μὲν γὰρ ἐφιλοσόφει καὶ τὰ περιπατητικά, καὶ τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας συνηγόραζε συχνὰς (ἦν γὰρ πολυχρήματος). [Ath. Deipn. 5.53.3–9]

⁷ τότε καὶ Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἔαλω Μουρήνας δ' αὐτὸν ἐξητήσατο καὶ λαβὼν ἀπηλευθέρωσεν, ἀνελευθέρως τῇ δωρεᾷ χρησάμενος. οὐ γὰρ ἤξιον Λεύκολλος ἄνδρα διὰ παιδείαν ἐσπουδάσμενον δούλον γενέσθαι πρότερον, εἴτ' ἐλεύθερον. ἀφαίρεσις γὰρ ἦν τῆς ὑπαρχούσης ἢ τῆς δοκούσης ἐλευθερίας δόσις. [Plu. Luc. 19.8.3–4]

⁸ <ὁς> ἤχθη [δὲ] εἰς Ρώμην, ληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπὸ Λουκούλλου, ὅτε κατεπολέμησε Μιθριδάτην, τὸν Πόντου <ἐθνῶν> βασιλεύσαντα. διαπρεπῆς δὲ γενόμενος ἐν Ρώμῃ καὶ πλούσιος ἐκτήσατο καὶ βιβλίων ὑπὲρ τὰς τρεῖς μυριάδας. ἐτελεύτησε δὲ γηραιός, ὑπὸ ποδάγρας παραλυθεὶς, ὀλυμπιάδι ρη', ἐν τῷ γ' ἔτει τῆς ὀλυμπιάδος. [Suid. Lex. tau. 1184.6–11]

Iz tog razloga jedno i drugo može biti istinito, da je Nelej tu biblioteku i ostavio svojim nasljednicima i da ju je prodao Filadelfu; dovoljno jasno, kako mislim, pokazali smo to u prethodnoj knjizi, tj. da je imao dvostruke kodekse ili ih izradio, da bi jedne prodao, a druge oporučno ostavio nasljednicima.

A tko je bio Apelikont pokazuje isti Atenej u 5. knjizi gdje piše ovako: »Poslao je na otok Apelikonta iz Teja koji je postao atenski građanin, čovjeka koji je ćudljivo i nestalno živio; nekada je peripatetički filozofirao i kupovao Aristotelovu biblioteku i druge mnoge, bio je naime prebogat.«

Poslije Apelikontove smrti Sula je zauzeo Atenu i domogao se njegove biblioteke. To je bilo 4. godine 173. olimpijade i otpremio ju je u Rim. Osam godina kasnije umire Sula, 4. godine 175. olimpijade; poslije njegove smrti Lukul, kad je Mitridat bio pobijeđen, zarobio je Tiraniona gramatičara, što je Plutarh u *Lukulu* ovako opisao: »Tada je i Tiranion gramatičar uhvaćen, tražio ga je Murena i kad ga je dobio, podario mu je slobodu, neplemenito se posluživši darom. Nije naime Lukul htio da muž kojeg krasno znanje prvo postane rob, da bi poslije bio obdaren slobodom. To je bilo oduzimanje istinske slobode a darovanje prividne.«
20 O njemu Suida i ovo [kaže] osim mnogog drugog: »Onaj koji je odveden u Rim bio je rob kojeg je Lukul zarobio kad je pobijedio Mitridata, koji je vladao narodima Ponta. U Rimu postavši

et dives acquisiuit libros supra triginta millia. Obiit senex a podagra
 resolutus olympiade 120. tertio anno olympiadis. In hoc tempore er-
 5 ror est. Nam Lucullus Mithridatem debellavit 177. olympiadis
 anno primo. Quo ergo pacto Tyrannio 177. olympiade captus,
 120: moritur? Sed mendum est in numero Graeco ρκ; estque pro
 κ reponendum π, quod est deflexum κ, ut sit ρ π, olympiadis sci-
 licet 180 anno 3. Itaque post Syllae interitum annis octo Romam
 10 venit facultatemque habuit ab eo, qui post Syllae mortem bibli-
 otheca Aristotelica potitus fuerat, ut eam haberet. Quam postea
 Andronicus Rhodius, seu a Tyrannione ipso, seu ab heredibus
 eius habuit, eamque in medium produxit et in indices libros dis-
 tinxit, ut Plutarchus loco citato retulit. Porphyrius autem in Ploti-
 15 ni vita de hac re ita scripsit:⁹ *Imitatus Apollodorum Atheniensem*
et Andronicum Peripateticum, quorum ille Epicharmum Comicum in
decem collegit tomos, iste vero Aristotelis et Theophrasti libros in trac-
tatus distribuit proprias suppositiones in idem conducens; sic et ego.
 Hanc ob causam Andronicus is apud antiquos Peripateticos in
 magna est habitus existimatione. Quod Boethius proemio libri
 20 *De interpretatione* sic est attestatus: Quem cum acutum diligen-
 temque Aristotelicorum librorum et iudicem et repertorem iudi-
 caverit antiquitas. Itaque ex supra narratis breviter summam col-
 ligamus Aristotelis libros in Theophrasti manus pervenisse, hos
 et proprios Theophrastum Neleo reliquisse. Ab eo alteros Phila-
 25 delpho venditos Alexandriam transportatos. Quo loco usque ad
 quae tempora occultati fuerint [37] incertum antiquitas reliquit.
 Satis tamen constat eam bibliothecam conflagrasse, quando Gai-
 us Caesar Alexandriam cepit, alteros relictos heredibus in fossa
 quadam delituisse annos, ut ego coniicio, circiter 160. Post hos
 30 annos libri corrupti situ et tineis corrosi ab Apellicone empti sunt
 et ut in novas membranas transcriberentur iussi. Inde pleni er-
 roribus editi, Romam translati, transcripti, errores erroribus ad-
 diti, ab Andronico publicati, in indices ac proprias suppositiones

⁹ μιμησάμενος δ' Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ Ἀνδρόνικον τὸν Περιπατητικόν, ὃν ὁ μὲν Ἐπίχαρμον τὸν κωμωδιογράφον εἰς δέκα τόμους φέρων συνήγαγεν, ὁ δὲ τὰ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου <βιβλία> εἰς πραγματείας διεῖλε τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταῦτόν συναγαγών· οὕτω δὴ καὶ ἐγώ. [Porph. VP 24.6–11]

slavan i bogat stekao je više od trideset tisuća knjiga. Umro je
 kao starac shrvan podagrom u doba 120. olimpijade, treće go-
 dine olimpijade.« U tom je vremenu pogreška. Naime, Lukul je
 pobijedio Mitridata prve godine 177. olimpijade. Na koji je način
 177. olimpijade Tiranion zarobljen, a 120. umire? No greška je 5
 u grčkom broju ρκ, treba umjesto κ postaviti π, što je ukošen
 κ, tako da bude ρπ, tj. 3. godine 180. olimpijade. Dakle, osam
 godina poslije Suline smrti došao je u Rim i imao je priliku pre-
 uzeti Aristotelovu biblioteku od onoga koji se nje domogao po-
 10 slije Suline smrti. Nju je poslije preuzeo Andronik s Roda ili od
 samog Tiraniona ili od njegovih nasljednika. Iznio ju je u javnost
 i knjige je razdijelio na kazala, kako je na citiranom mjestu iznio
 Plutarh. Porfirije pak u Plotinovu životopisu o toj stvari piše ova-
 ko: »Oponašajući Apolodora iz Atene i Andronika peripatetičara
 15 od kojih je onaj Epiharma komičara povezaio u deset svezaka, a
 ovaj pak raspodijelio Aristotelove i Teofrastove knjige na raspra-
 ve, uvodeći u isto vlastite pretpostavke; tako i ja.« Zbog toga je
 taj Andronik kod starih peripatetičara bio na velikoj cijeni. To je
 Boetije u predgovoru knjige *O tumačenju* potvrdio ovako: Budući
 da je njega starina prosuđivala kao oštroumnog i marljivog suca
 20 i pronalazača Aristotelovih knjiga,⁵ iz gore rečenih misli ukratko
 povežimo glavno: da su Aristotelove knjige došle u ruke Teofra-
 sta, da je njih i svoje vlastite ostavio Neleju. Druge je on prodao
 Filadelfu i prevezene su u Aleksandriju. Starina je ostavila [37]
 25 neizvjesnim na kojem mjestu i do kojeg vremena su bile skriven-
 ne. Ipak je dosta sigurno da je ta biblioteka izgorjela kada je Ce-
 zar zauzeo Aleksandriju, da su druge knjige, koje su ostavljene
 nasljednicima, bile skrivene u nekoj rupi, kako pretpostavljam,
 oko 160 godina. Poslije tih godina knjige oštećene zbog smještaja
 i izgrizene moljcima kupio je Apelikont i naredio da se prepisu
 30 na nove pergamene. Zbog toga su objavljene s puno pogrešaka,
 prenesene u Rim, pa prepisane; pogreške su dodane pogreška-
 ma. Andronik ih je objavio, podijelio na kazala i vlastite pretpo-

⁵ Usp. Boethius, *In librum De interpretatione Aristotelis maior*, 397B: *Quem cum exactum diligentemque Aristotelis librorum et iudicem et repertorem iudicarit antiquitas [...].* (Nije citat.)

distributi. Peripateticos veteres statim a Theophrasto Aristotelis libris caruisse praeter quam paucis exotericis.

Ex hac itaque historia investigemus, si quam forte rationem inveniamus, qua animos nostros ac Aristotelis libros ex controversiis eruamus. Cuius rei initium recte videtur inde accipi posse, unde veteres eius interpretes controversos eius libros, quod sui essent, diiudicarunt. Usi autem sunt ad id faciendum rationibus sex potissimis; si stylus videretur idem cum Aristotelico, si dogmata eadem, si sententiarum frequentia, si aliis libris indubitis dubius citaretur, si eum esse Aristotelis discipuli eius testatum reliquissent, si eius esse sectatores Peripatetici iudicassent.

Quae quidem omnia ex Simplicii proemio in *Praedicamenta* colliguntur:¹⁰ *Quod autem germanus Aristotelis sit liber, maxime quidem sententiarum frequentia et stylus contortus secundum Aristotelis intellectivam facultatem progrediens indicat, tum quod ipsemet libri in aliis meminit Decem praedicamenta ipsum vocans, ne suspicemur eum libri Archytae meminisse, qui aliam habet inscriptionem, vel ergo et eos libros, in quibus huius mentio sit spurios esse necesse est, vel neque hunc spurium esse dicere. Ad haec et praestantiores eius discipuli uti germanum hunc librum receperunt. Praeterea nisi hic liber Aristoteli scriptus esset, sine principio ac sine capite omnis eius philosophia ac praesertim dialectica tractatio esset. Ammonius autem hanc eandem rem de *Categoriis* tractans sic conclusit:¹¹ *Iudicatus vero**

¹⁰ ὅτι δὲ γνήσιον τοῦ φιλοσόφου τὸ βιβλίον, μάλιστα μὲν ἢ τῶν ἐννοιῶν πυκνότης καὶ τὸ συνεστραμμένον τῆς φράσεως δηλοῖ κατὰ τὴν νοεράν τοῦ Ἀριστοτέλους προιόντα δύναμιν. καὶ αὐτὸς δὲ μέμνηται τοῦ βιβλίου ἐν ἄλλοις, δέκα κατηγορίας αὐτὸ καλῶν, ἵνα μὴδὲ ὑπονοήσωμεν τοῦ Ἀρχυτείου μνημονεύειν αὐτὸν ἄλλην ἐπιγραφὴν ἔχοντος; ἢ οὖν καὶ ἐκεῖνα νοθεύειν χρὴ τὰ συγγράμματα, ἐν οἷς μέμνηται τούτου, ἢ μὴδὲ τοῦτο ἀθετεῖν. ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαιότατοι τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ὡς γνήσιον ἀπεδέξαντο τὸ βιβλίον. πρὸς δὲ τούτοις μὴ τούτου προγραφέντος τῷ Ἀριστοτέλει (τοῦ βιβλίου) ἀναρχος ἂν ἦν καὶ ἀκέφαλος καὶ πᾶσα μὲν ἢ Ἀριστοτέλους φιλοσοφία, ἐξαιρέτως δὲ ἡ λογικὴ πραγματεία. [Simp. in Cat. 8.18.7–16]

¹¹ ἐκρίθη δὲ ὑπὸ τῶν ἐξηγητῶν Κατηγοριῶν μὲν τοῦτο εἶναι γνήσιον τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀναλυτικῶν δὲ τέσσαρα: ἐκρίθη δὲ ἐκ τε τῶν νοημάτων καὶ τῆς φράσεως καὶ τῷ αἰεὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πραγματείαις μεμνησθαι τούτου τοῦ βιβλίου τὸν φιλόσοφον. [Phlp. in Cat. 13,1.7.28–31]

stavke. Starim peripatetičarima odmah nakon Teofrasta nedostajale su Aristotelove knjige, osim malobrojnih egzoteričkih.

Stoga istražujmo iz te povijesti, ako možda pronađemo neki razlog kojim bi naše duše i Aristotelove knjige izvukli iz dvojbi. Čini se ispravnim da se početak toga može odatle uzeti odakle su stari njegovi tumači prosudili da su njegove dvojbene knjige – njegove. Kako bi to učinili, koristili su se šest najvažnijih razloga: ako bi se činilo da je stil isti s Aristotelovim; ako bi bila ista učenja; ako bi bile česte misli; ako bi se u nedvojbjenim knjigama navodila dvojbena; ako bi njegovi učenici ostavili potvrđeno da je Aristotelova; ako bi sljedbenici peripatetičari prosudili da je njegova.

Sve to se povezuje iz Simplicijeva Uvoda u *Predikamente*: »Da je knjiga prava Aristotelova najviše upućuju česte misli, zapleten stil koji napreduje prema Aristotelovoj razumskoj sposobnosti, potom što sam spominje knjigu u drugim [knjigama] nazivajući je *Deset predikamenata* da ne posumnjamo da on spominje Arhithinu knjigu koja ima drugi naslov, ili je dakle nužno da i one knjige u kojima je to spominjanje budu nelegitimne, ili se ni za tu ne smije reći da je nelegitimna. K tome su i odličniji njegovi učenici prihvatili tu knjigu kao legitimnu. Osim toga da Aristotel nije napisao tu knjigu, bez početka i bez glave bila bi cijela njegova filozofija i osobito dijalektičko raspravljanje.« Amonije raspravljajući o istoj toj stvari o *Kategorijama* zaključio je ovako: »Tumači su

est ab interpretibus Categoriarum hunc esse germanum Aristotelis, Analyticorum vero quattuor. Iudicatus autem est ex conceptibus et ex phrasi et quod semper aliis in libris huius meminerit philosophus.

Boethius vero proemio in librum *De interpretatione*, editionis
 5 secundae, addit vel quod Theophrastus ut in aliis solet cum de
 similibus rebus tractat, quae scilicet ante ab Aristotele sunt trac-
 tatae. Has igitur rationes perpendamus, ut secure inde Aristotel-
 icos libros dignoscere queamus. Ac primum dicamus conceptus
 ipsos et sententias *πυκνοὺς*, ut ait Simplicius, frequentes, non ita
 10 proprios Aristoteli esse, ut non etiam alii auctores multi iis sint
 usi. Quod in Hippocrate et in Pythagoricis Timaeo et Ocello, ac
 Archytae aliquibus fragmentis manifesto apparet, nec non in Sto-
 ico Epicteto et in Aristotelis discipulo Theophrasto et huius Stra-
 15 tone, in Platonis *Timaeo* post *Atlanticam historiam* toto, atque aliis
 forte auctoribus multis. Dogmata vero ipsa, quorum ipse caput
 fuit, in auditores suos sunt ita diffusa, ut Aristotelis propria non
 remanserint potueruntque excellentissimi illi viri Theophrastus,
 Eudemus, Clearchus, Phantias, Dicaearchus, Aristoxenus aliique
 20 permulti eadem dogmata perscribere iisdem rationibus ac fun-
 damentis, quibus praeceptor eorum usus fuerat, quod Ammoni-
 us aliqua ex parte Theophrastum, Phanium, Eudemum testatur
 confecisse. Neque vero stylus ipse ac phrasium modus satis est
 argumenti ad id confirmandum, quandoquidem stylus aliquis vel
 elegantissimus per imitationem effingi ita potest, ut vix et ne vix
 25 quidem discerni queat, quod verum esse multi docti nostrae ae-
 tatis viri ostenderunt, dum Ciceroniani volunt esse. Quod etiam
 Soranus Cous accidisse testatur in Hippocratis libris diiudican-
 dis sic scribens:¹² [38] *De scriptis autem eius multa fuit discordia aliis
 alia opinantibus, quare facile non est de ipsis pronuntiare, quia multae*

¹² περὶ δὲ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πολλή γέγονε διαφωνία ἄλλων ἄλλα δοξασάντων. ὅθεν οὐκ εὐμαρὲς τὸ περὶ αὐτῶν ἀποφῆνασθαι, διὰ τὸ πολλὰς αἰτίας ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει, πρῶτον τὴν ἐπωνυμίαν, δεύτερον τὸ δύνασθαι τὸν χαρακτήρα τῆς φράσεως τηρῆσαι, τρίτον διὰ τὸ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ποτὲ μὲν ὀωμαλεώτερον, ἄλλοτε ἀσθενέστερον διὰ τὴν ἡλικίαν συγγράφειν. καὶ ἄλλας δὲ αἰτίας ἔστιν εἰπεῖν. [Sor. *Vita Hippocratis* 13.1–14.1].

pak prosudili da je ova [knjiga] *Kategorija* legitimna Aristotelova i četiri knjige *Analitika*. Prosudili su na temelju pojmova i iskaza i što filozof uvijek u drugim knjigama ovu spominje.«

Boetije pak u uvodu u knjigu *O tumačenju* u drugom izdanju pridodaje ono što Teofrast običava činiti i u drugim spisima kad
 5 raspravlja o sličnim stvarima o kojima je prije raspravljao Aristotel. Te razloge dakle odmjerimo da bismo po tome mogli sa sigurnošću raspoznavati Aristotelove knjige. I prvo recimo da sami pojmovi i misli, kako kaže Simplicije, nisu *πυκνοί*, česti, da bi bili Aristotelovi vlastiti, da se i mnogi drugi pisci nisu njima ko-
 10 ristili. To se očito pokazuje u nekim fragmentima kod Hipokrata i kod pitagorovaca Timeja, Okela i Arhite, te kod stoika Epikteta, kod Aristotelova učenika Teofrasta i njegova učenika Stratona, u Platonovu *Timeju*, cijelom poslije *Atlantske povijesti* i možda kod mnogih drugih pisaca. Sama pak učenja, kojih je on bio glava,
 15 tako su raspršena među njegove slušače da nisu ostala Aristotelova vlastita i mogli su najizvrsniji oni muževi Teofrast, Eudem, Klearh, Fanija, Dikearh, Aristoksen i drugi vrlo mnogi ista takva napisati i s istim obrazloženjima i temeljima kojima se služio i nji-
 20 hov učitelj; to potvrđuje Amonije da su na neki način učinili Teofrast, Fanija i Eudem. Ni sam stil, niti način iskaza nije dovoljan argument da se to potvrdi. Ponekad se neki stil, pa i najotmjereniji, oponašanjem može tako izvesti da se može jedva, čak niti jedva razlikovati. Pokazali su da je to istinito mnogi učeni muževi našega doba kad žele biti ciceronovci. Soran s Koa potvrđuje da se
 25 to dogodilo u prosuđivanju Hipokratovih knjiga, ovako pišući: [38] »O njegovim spisima bilo je mnogo neslaganja, jer su jedni jedno, drugi drugo mislili. Stoga nije lako o njima reći, jer mnogi

causae offundant¹³ iudicium. Primum nomenclatura. Secundo, quia potest characteris phrasis servari. Tertio, quia unus et idem aliquando validius, aliquando debilius ob aetatem conscribere possit. Possunt etiam aliae causae dici. Quin etiam eiusdemmet auctoris stylus et aetate et proposito et materia variari potest, alius quidem est Platonis stylus in *Phaedro*, quem adolescens scripsit, alius in libris *De republica*, alius denique in *Timaeo*. Hanc varietatem ipsi hi Aristotelis interpretes in Aristotele et agnoscunt et fatentur, dum obscuritatem eius excusant plerisque in libris, claritatem in *Topicis*, in *Meteorilogicis* atque aliis praedicant. Quod Simplicius fecit his verbis:¹⁴ Quod vero nulla sermonis imbecillitate obscuritas eius scripta invasit, norunt quidem hi, qui vel mediocriter sermonem assequi possunt, quod multam prae se fert dicendi facultatem Aristotelica elocutio, ut saepe paucis syllabis longe plura tradat quam alius multis periodis queat tradere. Quod quidem patet etiam ex his, quae voluit, clarissime docuit, ut in *Meteoris*, in *Topicis*, in *germanis eius Respublicis*, quae ob theorematum quandam communitatem clarius eloqui novit.

Stylus igitur, vel quia ab alio effingi, vel quia ab eodem variari potest, argumentum sufficiens non est, quo scripta auctoris alicuius esse secure iudicare possimus. Quarta melior multo est ratio, quando ab auctore ipso aliquo libro alius liber uti suus appellatur, dum modo illud advertatur, uti prior ille liber in quo alter vocetur, legitimus sit; quod nisi constet, illud accidet, quod ipse Simplicius tetigit:¹⁵ Vel ergo et illa adulterina censere oportet in quibus huius meminit, vel neque hunc reiicere. Ut autem id constet, securissima mihi omnium ratio ea esse videtur, quam quinto loco Simplicius posuit, quod Aristotelis discipuli librum aliquem pro

¹³ corr. ex *offuscant*

¹⁴ ὅτι γὰρ οὐκ ἀσθενεία λόγου τὸ ἀσαφές αὐτοῦ τοῖς συγγράμμασιν ἐπεγένετο, ἴσασι μὲν καὶ οἱ μετρίως λόγῳ παρακολουθεῖν δυνάμενοι, ὅτι πολλὴν ἐμφαίνει λεκτικὴν δύναμιν ἢ Ἀριστοτέλους ἐρμηνεία, ὡς δι' ὀλίγων πολλάκις συλλαβῶν παραδιδόναι, ὅσα οὐκ ἂν τις ἐν πολλαῖς περιόδοις ἐδίδαξεν· δῆλον δὲ καὶ ἐξ ὧν ἐν οἷς ἐβουλήθη σαφέστατα ἐδίδαξεν, ὡς ἐν τοῖς Μετεώροις καὶ τοῖς Τοπικοῖς καὶ ταῖς γνησίαις αὐτοῦ Πολιτείαις, ἅπερ διὰ τὸ κοινότερον τῶν θεωρημάτων σαφέστερον ἀπαγγεῖλαι σύννοιδεν. [Simp. in Cat. 8.7.12–18]

¹⁵ ἢ οὖν καὶ ἐκεῖνα νοθεύειν χρὴ <τὰ συγγράμματα>, ἐν οἷς μέμνηται τούτου, ἢ μὴδὲ τοῦτο ἀθετεῖν. [Simp. in Cat. 8.18.11–12]

uzroci zamagljuju sud. Prvo – nazivlje. Drugo, jer se iskaz može sačuvati znakovima. Treće, jer bi se jedno te isto moglo pisati nekada ispravnije, nekada lošije zbog dobi. Mogu se reći i drugi uzroci.« Čak se stil istog pisca i zbog dobi, i zbog predmeta, i zbog materije može mijenjati; drugi je stil Platonov u *Fedru* koji je napisao kao mladić, drugi u knjigama *Države*, drugi konačno u *Timeju*. Tu raznolikost sami oni Aristotelovi tumači kod Aristotela i poznaju i priznaju dok opravdavaju njegovu nejasnost u mnogim knjigama, a u *Topici*, u *Meteorološkim knjigama* i drugima ističu jasnoću. To je Simplicije učinio ovim riječima: »Da nikakvom slabošću govora nije nejasnost ušla u njegove spise znali su zaista oni koji bar osrednje mogu pratiti govor, jer Aristotelov govor nosi u sebi veliku sposobnost kazivanja, tako da često malim brojem slogova prenosi daleko više stvari nego što drugi može predati mnogim rečeničnim sklopovima. To je zaista jasno također i iz ovoga – one stvari koje je htio poučavao je najjasnije, kao u *Meteorologici*, u *Topikama*, u njegovoj legitimnoj *Državi*, što je zbog nekog zajedništva poučaka znao jasnije izreći.«

Stil dakle, ili zato što ga drugi može hiniti, ili zato što ga sam može varirati, nije dovoljan argument na temelju kojega bismo mogli sa sigurnošću prosuditi da spisi pripadaju nekom piscu. Četvrti je razlog mnogo bolji, kad sam autor u nekoj knjizi drugu knjigu naziva kao svoju, samo kad se ima na umu da je ona prethodna knjiga u kojoj se druga spominje legitimna. Ako to nije pouzdano, dogodit će se što je sam Simplicije natuknuo: »Ili dakle treba smatrati da su i one krivotvorene u kojima ovu spominje, ili ovu ne treba odbaciti.« Da bi i to bilo pouzdano čini mi se da je najsigurniji od svih onaj razlog koji je Simplicije postavio na peto mjesto – da su Aristotelovi učenici neku knjigu

Aristotelico revera agnoverint, nec proprium magistri nomini supposuerint. Sextae autem rationis firmitas paulo post clarebit quae est, quando Aristotelis interpres aliquem pro Aristotelico recipiunt.

5 Ego vero octo ad summum reperio Aristotelicorum librorum testimonia. Primum, quod discipuli eius, praesertim Theophrastus, qui librorum eius (etiamsi id Aristotelis testamento non appareat) heres fuit, aliquem librum Aristotelis esse indubie attestetur. Secundum, si indubius eo testimonio liber, alium li-
10 brum uti Aristotelis appellet. Tertium, si ab Andronico, qui Aristotelis librorum repertor, iudex et vindex fuit, Aristotelis esse affirmetur. Quartum, si ab Andronici auditoribus eiusque aetatis viris iudicatus fuerit Aristotelicus. Quintum, quos ab Andronico atque his iudicati libri citaverint. Sextum, quos philosophicarum
15 rerum collectores pro Aristotelicis iudicaverint. Septimum, quos Aristotelici interpretes pro suis vindicaverint. Octavum, quos classici scriptores pro Aristotelicis nominaverint. Omnium tutissimum ac validissimum testimonium est primum illud Aristotelicorum discipulorum, ex quo secundum pari firmitate pendet.
20 Tertium invalidius post Apelliconis videlicet atque Tyrannionis ματαιοβιβλιοφιλιαν, congregandorum librorum vanum studium, post transcriptorum negligentiam, post Philadelphi Attalico-
rumque regum in libris emendis largitatem, quibus omnia coep-
ta sunt corrumpi atque adulterari. Reliqua testimonia ut sese
25 consequuntur, ita vel roboris, vel imbecillitatis plus et minus continent. Namque ab Andronici reparatione, vel ab Alexandrina Pergamenave bibliotheca auctoritatem omnem habent.

Itaque quod superiore libro Aristotelicorum librorum ever-
sors visus sumus, hoc restitutos videamus, fluctusque animi
30 compescamus, revocemusque ab exilio [39] Theophrasti aliorumque Aristotelis auditorum testimoniis libros eos, qui revera pro Aristotelicis post hac sint retinendi, atque a priore illa

priznali uistinu Aristotelovom i da nisu vlastitu podmetnuli pod učiteljevim imenom. Pouzdanost šestog razloga bit će jasna malo kasnije – a ta je kad Aristotelovi tumači neku knjigu prihvaćaju kao Aristotelovu.

Ja pak otkrivam najviše osam svjedočanstava: prvo, što nje-
govi učenici, osobito Teofrast, koji je bio nasljednik njegovih
5 knjiga (premda to nije očevidno prema Aristotelovoj oporuci), nedvojbeno potvrđuju da je neka knjiga Aristotelova. Drugo, ako po tom svjedočanstvu nedvojbeno knjiga drugu knjigu naziva kao Aristotelovu. Treće, ako Andronik, koji je otkriva-
10 telj, sudac i branitelj Aristotelovih knjiga, potvrđuje da je Aristotelova. Četvrto, ako je od Andronikovih slušača i muževa njegova doba neka knjiga prosuđena kao Aristotelova. Peto, one koje bi navodile knjige koje su Andronik i ovi ocijenili. Šesto, koje su saku-
15 pljači filozofskih stvari prosudili za Aristotelove. Sedmo, na koje su Aristotelovi tumači polagali pravo kao na svoje. Osmo, koje su klasični pisci imenovali kao Aristotelove. Od svih najsigurnije i najvaljanije svjedočanstvo je ono prvo Aristotelovih učenika uz koje drugo pristaje jednako pouzdanom čvrstoćom. Treće je slabije, tj. poslije Apelikontova i Tiranionova ματαιοβιβλιοφιλιαν,⁶
20 »poslije ispraznog truda sakupljanja knjiga«; poslije nemarnosti prepisivača; poslije opsežnog ispravljanja knjiga za Filadelfa i atalske kraljeve; na temelju njih sve se počelo kvariti i krivotvoriti. Preostala svjedočanstva, kako slijede jedna za drugima, toliko više ili manje sadrže snage ili slabosti. Naime, imaju potvrdu od
25 Andronikova popravljivanja ili od aleksandrijske ili pergamske biblioteke.

Stoga ako se činilo u prethodnoj knjizi da smo rušitelji Aristotelovih knjiga, neka se čini da smo u ovoj uspostavitelji i umirimo nemirne duše; iz progonstva [39] pozovimo na temelju svjedočanstva Teofrasta i drugih Aristotelovih slušača one knjige koje se nakon toga moraju zadržati kao Aristotelove i koje

⁶ Vjerojatno Petrićev neologizam, npr. prema ματαιοφροσύνη. Usp bilj. 1. Strabon: *Apellicon, qui magis librorum esset studiosus, quam sapientiae, congregandorum librorum vanum studium*. 'Isprazni trud sakupljanja knjiga', zapravo je jako slobodni prijevod od ματαιοβιβλιοφιλιαν.

controversia eximendi. Haec itaque testimonia quorumcumque habere possumus proferamus, ne celeberrima illa toto terrarum orbe Aristotelis philosophia, nova superioris libri ac forte nimium minuta diligentia, nobis pereat ac evanescat.

5 Primum itaque Theophrastum profero ex Simplicio libro 6. *Physicorum* in principio. *Diximus autem prius, quod quinque libri praecedentes appellantur Naturales et reliqui tres De motu. Sic enim et Andronicus in tertio libro Aristotelis De motu ordinat. Quod etiam testatur Theophrastus; et Eudemus scribit de praecedentibus, de*
10 *quodam suo exemplari, in quo multi errores erant, quo ad quintum librum pro quo, ut inquit ille, misit et iussit sibi ut scriberet et mitteret libros naturales. Quoniam ille scripsit, aut ego non intelligo, aut quippiam omnino habet ante haec. Quod quidem quiescere voco solum de immobilibus, nam contraria motui quies est. Quare privatio erit¹⁶*
15 *recipientis et susceptivi. Quare quintum librum Theophrastus inter naturales collocat.*

Physicos itaque hos quinque libros, scilicet priores, Theophrasti, Eudemi atque etiam Andronici testimonio procul omni dubio Aristotelis esse recte tenemus. Alterum est Eudemi, sed
20 tacitum testimonium, sextum et octavum physicum Aristotelis esse. Quod Simplicius proemio septimi sic attestatur. *Quod etiam*

¹⁶ corr. ex erunt

se moraju isključiti iz one prethodne dvojbe. Iznesimo dakle ta svjedočanstva, koliko ih možemo imati, da nam ona u cijelom svijetu najslavnija Aristotelova filozofija ne propadne zbog nove i možda odviše sitničave revnosti prethodne knjige i sasvim ne nestane.

5 Prvo dakle ističem Teofrasta iz Simplicija iz 6. knjige *Fizike* na početku. »Rekli smo prije da se pet prethodnih knjiga zovu *Prirodne*, a ostale tri *O kretanju*. Tako naime i Andronik raspoređuje u trećoj Aristotelovoj knjizi *O kretanju*. O tome također svjedoči
10 Teofrast; i Eudem piše o *prethodnima*, o nekom svom primjerku, što se tiče pete knjige, u kojem su bile mnoge pogreške, zbog čega je, kako on kaže, poslao i naredio da mu napiše i pošalje prirodne knjige. Jer on je to napisao: 'ili ja ne razumijem, ili ima nešto prije te knjige'. Jer zaista 'mirovati'⁷ kažem samo o nepokretnim stvarima, naime mirovanje je kontrarno kretanju. Stoga će *lišenost* biti
15 svojstvo onoga koji prihvaća i onoga koji na sebe preuzima. Stoga petu knjigu Teofrast smješta među prirodne [knjige].«⁸

O tih pet fizičkih knjiga, tj. prvih, po svjedočanstvu Teofrasta, Eudema i također Andronika, ispravno držimo da su bez svake sumnje Aristotelove. Drugo je svjedočanstvo, prešutno Eudemo-
20 vo, da je šesta i osma fizička knjiga Aristotelova. O tome Sim-

⁷ Ovdje se čini da je *quiescere* izvan konteksta, no Eudem smatra da je peta knjiga koju ima prirodna knjiga (knjiga o prirodi), a ne knjiga o kretanju, jer je u njoj riječ o mirovanju prirodnog bića.

⁸ To je citat Simplicija. Latinski prijevod objavljen je u Veneciji 1546. Petrić ga ne ističe kao citat. Riječ je o tematici knjiga *Fizike*. Prvih pet knjiga *Fizike* zovu se *Fizičke*, ostale tri knjige *O kretanju*. U pitanju je peta knjiga u kojoj je riječ o 'mirovanju'. Mirovati znači biti nepokrenut, pa bi tako ta knjiga trebala spadati u knjige *O kretanju*. Zato Teofrast kaže »Ili ja ne razumijem [tj. kako treba tumačiti riječ ἡρεμείν, mirovati], ili ima nešto prije te knjige.« Simp. in Ph. 10.923.7-16: εἰρηται δὲ καὶ πρότερον, ὅτι τὰ μὲν πέντε βιβλία τὰ πρὸ τούτου Φυσικὰ καλοῦσιν, τὰ δὲ ἐντεῦθεν τρία Περὶ κινήσεως· οὕτω γὰρ καὶ Ἀνδρόνικος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Ἀριστοτέλους βιβλίων διατάττεται, μαρτυροῦντος περὶ τῶν πρώτων καὶ Θεοφράστου γράψαντος Εὐδήμου περὶ τίνος αὐτῶ τῶν ἡμαρτημένων ἀντιγράφων κατὰ τὸ πέμπτον βιβλίον· ὑπὲρ ὧν, φησὶν, ἐπέστειλας κελεύων με γράψαι καὶ ἀποστειλαὶ ἐκ τῶν Φυσικῶν, ἥτοι ἐγὼ οὐ ξυνίημι ἢ μικρόν τι παντελῶς ἔχει τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ ὅπερ ἡρεμείν καλῶ τῶν ἀκινήτων μόνον· ἐναντίον γὰρ ἡρεμία κινήσει, ὥστε στέρησις ἂν εἴη τοῦ δεκτικῆς, ὥστε καὶ τὸ πέμπτον βιβλίον ἐκ τῶν Φυσικῶν ὁ Θεοφράστος νομίζει.

confirmat Eudemus, qui universae huius disciplinae fere ad hunc librum capita secutus hunc reliquit, ac praeterit veluti superfluum et proficiscitur ad ea capita, quae ultimo libro disserenda proponuntur. Ex quibus patet Eudemum sexti et octavi capita prosecutum. Septimum vero praeteritum ab eo, ab Alexandro etiam nothum habitum, a Themistio pene praetermissum ipse Simplicius est auctor, ipse vero¹⁷ ὑπομνηματικόν esse existimat. Haec Theophrasti ac Eudemi duo tantum testimonia de Aristotelicis libris tota auctorum antiquitate neque ulla alia comperta habeo. Quibus septem tantum libri Aristotelis revera esse confirmantur, ii scilicet quos *Physicae auscultationes* vocant omnes, praeter septimum. Hos igitur septem pro Aristotelis germanis ac genuinis secure ac indubie retineamus.

Librum quoque *Categoriarum* ait Simplicius ab auditoribus Aristotelis pro Aristotelico agnitum¹⁸ *Sed et praestantiores eius socii ut genuinum receperunt librum*. Sed cum nomina eorum non citet, nec verba, uti solet, eorum afferat, nequaquam pro primario testimonio haec Simplicii attestatio est accipienda, sed potius de sexti generis testimoniorum numero putanda. Itaque cum primi generis plura non habeamus, ad secundum descendamus videamusque num ulli alii Aristotelis libri septem his physicis indubiis citentur.

Libro itaque primo capite 9. proponitur prima philosophia¹⁹ τῆς πρώτης ἔργον ἐστὶ φιλοσοφίας, id est *primae opus est philosophiae*, scilicet tractare de forma incorruptibili, quod quidem iis libris est tractatum, quos *Metaphysicos* appellarunt, non tamen uti suum ex hoc loco recipere possumus, cum non dicat se ibi id dixisse vel tale quippiam. Haec ipsa prima philosophia libro 8. capite 8. affertur²⁰ *praeterea vero et per eas quae sunt ex prima*

¹⁷ Usp. Simp. in Cat. 8.18.26: κατὰ τὸν ὑπομνηματικὸν τρόπον.

¹⁸ ἀλλὰ καὶ οἱ σπουδαιότατοι τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ὡς γνήσιον ἀπεδέξαντο τὸ βιβλίον. [Simp. in Cat. 8.18.12–13]

¹⁹ [Simp. in Ph. 9.9.26–27]

²⁰ ἔτι δὲ καὶ διὰ τῶν ἐκ τῆς πρώτης φιλοσοφίας λόγων δειχθεῖν ἄν. [Arist. Cael. 277b.9–10]

plicije u predgovoru sedme svjedoči tako. »Potvrđuje to također Eudem koji slijedeći poglavlja gotovo cijele ove discipline do te knjige, nju ostavlja, mimoilazi kao suvišnu i ide dalje do onih poglavlja koja se predlažu za raspravljanje u posljednjoj knjizi.«⁹ Iz toga je jasno da je Eudem slijedio poglavlja šeste i osme knjige. Sedmu je pak mimoišao, Aleksandar ju je smatrao nelegitimnom, sam Simplicije piše da ju je Temistije gotovo previdio, a on sam je smatra ὑπομνηματικόν, komentarom. Samo ta dva svjedočanstva, Teofrastovo i Eudemovo, postoje o Aristotelovim [fizičkim] knjigama kod svih starih pisaca i nisam našao nikakva druga. Njima se potvrđuje da uistinu postoje samo sedam Aristotelovih knjiga, one koje svi nazivaju *Fizikom za slušanje*, osim sedme. Tih dakle sedam sa sigurnošću i bez dvojbe zadržimo kao Aristotelove prave i legitimne.

Za knjigu *Kategorija* također kaže Simplicije da su je Aristotelovi slušači priznavali za Aristotelovu: »I odličniji njegovi drugovi prihvatili su je kao legitimnu knjigu.« No, budući da ne navodi njihova imena, niti donosi kao obično njihove riječi, ta se Simplicijeva potvrda nipošto ne smije prihvatiti kao izvorno svjedočanstvo, nego treba smatrati da prije pripada broju svjedočanstava šestog roda. Stoga, kad nemamo više od prvog roda, sidimo na drugi i pogledajmo jesu li i koje druge Aristotelove knjige navedene u tih sedam fizičkih nedvojbenih.

U prvoj dakle knjizi, u 9. poglavlju izlaže se prva filozofija: τῆς πρώτης ἔργον ἐστὶ φιλοσοφίας,¹⁰ »posao je prve filozofije«, tj. raspravljanje o nepropadljivoj formi, što je doista raspravljeno u onim knjigama koje su nazivali *Metafizičkima*, ipak ih ne možemo na osnovi tog mjesta prihvatiti kao njegovo, jer ne govori da je tamo to rekao, ili nešto takvo. Ta ista 'prva filozofija' najavljuje se u 8.¹¹ knjizi, u 8. poglavlju. »Osim toga moglo bi se

⁹ To je također citat iz Simplicija. Nije označen kao citat i nema grčkog. Usp. Simp. in Ph. 10.1036.13–15: καὶ ὁ γε Εὐδημος μέχρι τοῦδε σχεδὸν τοῖς ὅλης τῆς πραγματείας κεφαλαίοις παρακολουθήσας τοῦτο παρελθῶν ὡς περιττὸν ἐπὶ τὰ ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ μετῆλθεν.

¹⁰ Usp. Simp. in Ph. 9.9.26–27: τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἔργον ἐστὶ διορίσασθαι.

¹¹ Vjerojatno pogreška koja se ponavlja iz prvog izdanja, naime citat

philosophia rationes demonstrari posset, scilicet quod si alii mundi essent, similiter se haberent, ut hic noster. Quod quidem nullibi in *Metaphysicis* libris tactum est. Ex quo loco *Metaphysici* possunt non sine ratione suspecti haberi, ut ex priore illo non approbari.

5 Libro autem secundo *Physicorum* capite 2. habet haec verba: ἐν τῷ περὶ Φιλοσοφίας in libro De philosophia. Hoc titulo Laertius 3. nominat, interpretes omnes intelligunt non primam philosophiam, sed moralem, et primo *De anima* et Philoponus et Simplicius libros *De bono* intelligunt, hi non extant. Libro quarto capite

10 10.²¹ *Primum vero bene habet dubitare de eo* (scilicet tempore) et per *exotericos sermones*. Sunt ergo *exoterica*, Aristotelis libri, qui nam autem hi sint, proprio volumine discutietur. Libro denique octavo praeter locum nunc allatum, est alius capite 1.²² *Incipiamus vero primum ex determinatis a nobis prius in Physicis*. Incipitque ab

15 eadem motus definitione quam libro praecedente tertio protulisset. *Physicos ergo praecedentes libros* appellat, ut etiam περὶ φύσεως, ut ex capite 5. eiusdem 8. apparet his verbis:²³ [40] *Quod movetur omne divisibile esse in semper divisibilia, hoc enim demonstratum est prius in his quae universaliter de natura*. Id autem tractatum

20 est libro 6. antecedente capite 7. eiusdem 8: *Infinitam non posse esse magnitudinem demonstratum est prius in Physicis*, quod libro 3. factum est. Nulli ergo totis octo *Physicis alii libri* ab Aristotele appellantur, praeterquam *Prima philosophia, Philosophia, Exoterici, Physici, De natura*. Hi duo posteriores, hi ipsi sunt. *Exoterici*, qui

25 sint, nondum satis cognitum est; *Philosophia* non extat. *Prima vero philosophia* nec probatur eius esse, et suspectior iis testimoniis

²¹ πρῶτον δὲ καλῶς ἔχει διαπορῆσαι περὶ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐξωτερικῶν λόγων. [Phl. in Ph. 17.705.18–19]

²² ἀρξώμεθα δὲ πρῶτον ἐκ τῶν διωρισμένων ἡμῖν ἐν τοῖς φυσικοῖς πρότερον. [Arist. Ph. 251a.8–9]

²³ τὸ κινούμενον ἅπαν εἶναι διαίρετόν εἰς αἰεὶ διαίρετά· τοῦτο γὰρ δέδεικται πρότερον ἐν τοῖς καθόλου τοῖς περὶ φύσεως. [Arist. Ph. 257a.33–b.1]

dokazati i onim razlozima koji su iz prve filozofije«, tj. kad bi postojali drugi svjetovi, slični bi bili kao ovaj naš. To nije dotaknuto nigdje u *Metafizičkim knjigama*.¹² Prema tom mjestu *Metafizičke* se [knjige] ne bez razloga mogu smatrati dvojbenima, kao što se po onom prethodnom ne mogu priznati. U knjizi drugoj

5 *Fizike* u 2. poglavlju ove su riječi: »ἐν τῷ περὶ Φιλοσοφίας,¹³ u knjizi *O filozofiji*«; tim naslovom [*O filozofiji*] Laercianin imenuje tri [knjige]; svi tumači ne razumiju pod tim prvu filozofiju, nego etičku; u prvoj knjizi *O duši* Filopon i Simplicije podrazumijevaju knjige *O dobrom*, a one nisu ostale. U četvrtoj knjizi, 10. poglavlje:

10 »Prvo pak je uputno dvojiti o onom« (tj. vremenu) »i na temelju egzoteričkih govora.«¹⁴ Neka to dakle budu 'egzoterika' – Aristotelove knjige; koje su to knjige, raspravit će se u vlastitoj knjizi. Potom u osmoj knjizi osim sada navedenog mjesta je i drugo

15 u 1. poglavlju. »Započnimo najprije od onog što smo odredili u *Fizičkim [knjigama]*.« Započinje od iste definicije kretanja koju je iznio u prethodnoj trećoj knjizi. Prethodno *Fizičke knjige* naziva također περὶ φύσεως, kako se pokazuje iz 5. poglavlja 8. knjige ovim riječima: [40] »Što se kreće sve je djeljivo u uvijek djeljive [dijelove]; to je dokazano prije u onim knjigama koje su općenito o prirodi.« To je raspravljano u 6. prethodnoj knjizi, u 7. poglavlju iste: »Da veličina ne može biti beskonačna, dokazano je prije u *Fizičkima*«, što je učinjeno u 3. knjizi. Dakle, u osam

20 *Fizičkih knjiga* Aristotel ne navodi nikoje druge knjige osim *Prva filozofija, Filozofija, Egzoteričke [knjige], Fizičke, O prirodi*. Ove dvije

25 posljednje su iste. Koje bi bile *Egzoteričke* nije dovoljno spoznato. *Filozofija* nije ostala. Nije dokazano da je *Prva filozofija* njegova

koji slijedi nalazi se u *De caelo* u prvoj knjizi u osmom poglavlju [Cael. 277b.9–10].

¹² Petrić drži da to nije pokazano u 'prvoj filozofiji', međutim u Prantlovu izdanju i prijevodu spisa Περὶ οὐρανοῦ (Leipzig, 1857) na navedenom se mjestu upućuje na *Metaph. Λ, 8*.

¹³ Kod Aristotela nalazi se u Ph. 194a.36: ἐν τοῖς περὶ φιλοσοφίας. Doslovni je izričaj samo kod Plutarha, ali ne u vezi s Aristotelom.

¹⁴ Simplicijev je citat malo drugačiji: Simp. in Ph. 9.695.30–31: πρῶτον δὲ καλῶς ἔχει διαπορῆσαι περὶ αὐτοῦ ἕως τοῦ ἔπειτα τίς ἢ φύσις αὐτοῦ.

redditur; at si haec pro Aristotelica aliquo testimoniorum genere accipiatur, et aliosque appellabit libros et hi pro Aristotelicis sine controversia erunt recipiendi. Primo itaque libro capite 3, 4, 5, 6, 7. sexties ²⁴ ἐν τοῖς φυσικοῖς appellat, et libro 10. capite 1. semel, qui sunt libri illi physici ante hos examinati. Libro vero 8. capite 8. libros *De motu*, ἐν τοῖς περὶ κινήσεως.²⁵ *Sed quia eius quod sit aliquid factum est et omnino eius quod movetur aliquid motum est, quod apparet in iis qui De motu.* Id autem sexto *Physico* est traditum. Libro item primo capite 1. appellantur τὰ ἠθικὰ, *Ethica*, sic:²⁶

10 *Dictum est quidem in Ethicis, quae differentia sit artis et scientiae et aliorum generis eiusdem. Quod quidem est et primo Magnorum moralium et quinto Eudemiorum et sexto Nicomachiorum. Libro 6. capite 12. Analytica nominat:*²⁷ *Nunc vero dicamus primum quatenus in Analyticis de definitione non est dictum. At quae sint Analytica*

15 *haec, non est hac appellatione clarum, attamen videtur dubitatio quae hic sequitur, cur unum sit definitum, cuius rationem definitionem esse dicimus, non esse in duobus Posteriorum analyticorum libris neque etiam Prioribus; itaque multo suspectiores quam antea hoc testimonio redduntur.*

20 *Categorias* appellat multis locis, scilicet libro 3. capite 2, 10; libro 4. capite 7; libro 5. capite 2; libro 6. capite 1, 3, 4, ter 5, 9; libro 8. capite 3, 12; libro 9. capite 4, 5, 11; libro 10. capite 8, ter 10; libro 11, capite 4. bis; libro 13. capite 1. et 2. bis, ita ut 26 vicibus eis libris omnibus eas nominet, nunquam tamen aut veluti librum

25 appellat aut ait, ut diximus, dictum, demonstratum est. Neque ex his locis tantum, verum est illud Simplicii Aristotelem librum *Categoriarum* aliis libris citare. Libro autem 12. capite 1. *Exotericos*

²⁴ 993a.11

²⁵ ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ γιγνομένου γεγενῆσθαι τι καὶ τοῦ ὅλως κινουμένου κεκινήσθαι τι δῆλον δ' ἐν τοῖς περὶ κινήσεως τοῦτο. [Arist. *Metaph.* 1049b.35–1050a.1]

²⁶ εἴρηται μὲν οὖν ἐν τοῖς ἠθικοῖς τίς διαφορὰ τέχνης καὶ ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὁμογενῶν. [Arist. *Metaph.* 981b.25–27]

²⁷ νῦν δὲ λέγωμεν πρῶτον ἐφ' ὅσον ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς περὶ ὀρισμοῦ μὴ εἴρηται. [Arist. *Metaph.* 1037b.8–9]

i onim se svjedočanstvima dokazuje još dvojbenijom; ako bi se ona prihvatila po nekom rodu svjedočanstava kao Aristotelova, i ako spomene i druge knjige, i one će morati biti prihvaćene bez dvojbe kao Aristotelove. U prvoj, dakle, knjizi, u poglavljima 3., 4., 5., 6., 7. šest puta ἐν τοῖς φυσικοῖς [u *Fizičkima*] navodi i u 10. knjizi, u poglavlju 1. jedanput: koje su one fizičke knjige ispitane prije ovih.¹⁵ U knjizi pak 8., u 8. poglavlju *O kretanju*, ἐν τοῖς περὶ κινήσεως: »No, jer od onoga što nastaje nešto je nastalo i uopće od onoga što se kreće nešto je pokrenuto, što je očito u onim [knjigama] koje su *O kretanju*.« To je izneseno u šestoj *Fizičkoj* [knjizi]. U prvoj knjizi, u 1. poglavlju naziva se τὰ ἠθικὰ, *Etika*, ovako: »Rečeno je zaista u *Etikama* koja je razlika između umijeća i znanosti i drugih istog roda.« To je zaista i u prvoj [knjizi] *Velike Etike* i u petoj *Eudemove* i u šestoj *Nikomahove*. U knjizi 6., poglavlje 12. spominje *Analitiku*: »Sada pak prvo recimo, na koji način u *Analitikama* nije rečeno o definiciji.« A koje su *to Analitike*, nije po tom nazivu jasno; pokazuje se dvojba koja iz toga slijedi, zašto bi definirano bilo jedno, a kažemo da je definicija njegovo obrazloženje¹⁶ – to se ne nalazi u dvjema knjigama *Drugih Analitika*, pa ni u *Prvim Analitikama*; tako postaju tim svjedočanstvom mnogo

5
10
15
20
25
30

dvojbenije nego prije.

Kategorije spominje na mnogim mjestima, npr. knjiga 3, poglavlje 2., 10; knjiga 4., poglavlje 7.; knjiga 5., poglavlje 2.; knjiga 6., poglavlje 1., 3., 4.; tri puta 5., 9.; knjiga 8., poglavlje 3., 12.; knjiga 9., poglavlje 4., 5., 11.; knjiga 10., poglavlje 8.; tri puta 10.; knjiga 11., poglavlje 4. dva puta; knjiga 13., poglavlje 1. i 2. dva puta, tako da na 26 mjesta u svim tim knjigama navodi ih [kategorije], nikad ih ipak ne naziva kao knjigu ili kaže: 'kako smo rekli', 'rečeno je', 'dokazano je'. Iz tih mjesta samo nije istinito ono Simplicijevo da Aristotel citira knjigu *Kategorija* u drugim knjigama. U

¹⁵ Također citat: Arist. *Metaph.* 1073a.32: δέδεικται δ' ἐν τοῖς φυσικοῖς περὶ τούτων.

¹⁶ To je parafraza sljedećeg teksta: Arist. *Metaph.* 1037b.24–27: δεῖ δὲ γε ἐν εἶναι ὅσα ἐν τῷ ὀρισμῷ ὁ γὰρ ὀρισμὸς λόγος τίς ἐστὶν εἰς καὶ οὐσίας, ὥστε ἐνός τινος δεῖ αὐτὸν εἶναι λόγον· καὶ γὰρ ἡ οὐσία ἐν τι καὶ τότε τι σημαίνει, ὡς φάμεν.

semel appellat, quos differimus proprio volumine discutiendos. Libro vero 9. capite 5. appellat *Divisionem contrariorum*, quam tamen existimo non extare; nam quae hic ait ibi dixisse, neque libri 3. capite 10. neque *Praedicamentis* capitibus de contrariis continentur. Aliquando ait primis libris, ut libro 8. capite 1, libro 10. capite 1. atque aliis locis, aut alias aut alibi, qui quoniam sine nomine sunt, nihil inde attestatum possumus proferre. Ex *Metaphysicis* ergo, qui a *Physicis* non satis valide sunt comprobati, nullos alios quam eos ipsos *Physicos* ac *Metaphysicos*, *Exotericos* et *Ethicos*, nescio tamen quos, comprobare secure possumus esse Aristotelicos.

Ad tertium ergo testimonii genus est transeundum, Andronici scilicet iudicium ac eius temporis philosophorum, quando Aristotelici libri sunt reperti ac promulgati. Quod non satis validum diximus esse, quia penderet ex Nelei heredibus, ex largitate Philadelphi ac Attali regum, nec non ex Apelliconis ac Tyrannionis congregandorum librorum studio, arbitrioque ac negligentia tum scriptorum tum bibliopolarum. Sed quaecunque id sit, Andronici sententias ac iudicia afferamus. Iudicio ergo Andronici *Categoriarum* liber Aristotelis est; namque is paraphrasi eum ut Aristotelicum exposuit, quod Simplicius pluribus locis in *Categoriis* attestatur, praesertim his:²⁸ *Haec vero notantes isti veteres Categoriarum expositores accusant Boethum et Aristonem et Eudorum et Andronicum et Athenondorum*. Alibi autem testatur Andronicum paraphrasi hunc librum exposuisse:²⁹ *Propterea Andronicus paraphrasi exponens Categoriarum librum*, et rursus:³⁰ *et Andronicus paraphrasi exponens librum*. Neque vero Andronici solius apparet testimonio librum Aristotelis esse, sed etiam discipulorum [41] eius Aristonis, Boethi, Eudori, sed etiam de secta Stoica Athenodori. Is idem Andronicus affertur ut expositor *Physicorum* a Simplicio libro 3. et 6, quod superius attulimus, ut etiam libro

²⁸ ταῦτα δὲ ἐπιστήσαντες οὗτοι τοὺς παλαιούς τῶν κατηγοριῶν ἐξηγητὰς αἰτιῶνται Βόηθον καὶ Ἀρίστονα καὶ Εὐδώρον καὶ Ἀνδρόνικον καὶ Ἀθηνόδωρον. [Simp. in Cat. 8.159.31–32]

²⁹ διὸ καὶ Ἀνδρόνικος παραφράζων τὸ τῶν Κατηγοριῶν βιβλίον. [Simp. in Cat. 8.26.17–18]

³⁰ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος δὲ παραφράζων τὸ βιβλίον. [Simp. in Cat. 8.30.3]

12. knjizi, u poglavlju 1. navodi egzoteričke jedanput,¹⁷ o njima ćemo s odgodom raspravljati u njima odgovarajućem svesku. U knjizi 9., u 5. poglavlju spominje *Podjelu kontrarnog* za koju mislim da nije ostala; naime, što ovdje kaže da je tamo rekao nije sadržano niti u 3. knjizi, 10. poglavlju, niti u *Predikamentima* u poglavljima o kontrarnim [pojmovima]. Ponekad kaže u prvim knjigama, kao u 8. knjizi, 1. poglavlju, u 10. knjizi, u 1. poglavlju¹⁸ i na drugim mjestima, ili drugom prilikom, ili drugdje; iz tih mjesta, jer su bez imena, ne možemo ništa posvjedočeno iznijeti. Iz *Metafizičkih* [knjiga] dakle koje u *Fizičkima* nisu dosta valjano potvrđene možemo sa sigurnošću prihvatiti da su Aristotelove samo one *Fizičke* i *Metafizičke*, *Egzoteričke* i *Etičke*, ipak ne znam koje.

Treba dakle prijeći na treći rod svjedočanstava, tj. na Andronikov sud i [sud] filozofa njegova doba kada su Aristotelove knjige pronađene i objavljene u javnosti. Rekli smo da to nije dovoljno valjano [svjedočanstvo], jer bi ovisilo o Nelejevim nasljednicima, o širokogrudnosti Filadelfa i atalskih kraljeva, o Apelikontovu i Tiranionovu nastojanju za sakupljanjem knjiga, te o procjeni i nemarnosti kako prepisivača tako i knjižara. No kakvo god to bilo, izložimo Andronikove misli i sudove. Po sudu dakle Andronika knjiga *Kategorija* je Aristotelova; naime, on ju je u parafrazi izložio kao Aristotelovu, što Simplicije na više mjesta u komentarima *Kategorija* posvjedočuje, osobito ovime: »Označavajući ovo ti stari izlagatelji *Kategorija* optužuju Boeta, Aristona, Eudora, Andronika i Atenodora.« Na drugom mjestu svjedoči da je Andronik u parafrazi izložio tu knjigu: »Andronik u parafrazi izlažući knjigu *Kategorija*.« I opet: »Andronik u parafrazi izlažući knjigu.« Čini se da je knjiga kao Aristotelova navedena ne samo po svjedočanstvu Andronika, nego i njegovih učenika [41] Aristona, Boeta, Eudora i također Atenodora iz stoičke sljedbe. Tog istog Andronika spominje kao izlagatelja *Fizičkih knjiga* Simplicije, u knjigama 3. i 6., što smo prije iznijeli, kao što smo i u

¹⁷ To se nalazi u trinaestoj knjizi (M): *Metaph.* 1076a.28–29: τεθρόληται γὰρ τὰ πολλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν λόγων.

¹⁸ *Usp. Arist. Metaph.* 1059a.18–20: δηλον ἐκ τῶν πρώτων ἐν οἷς διηπόρηται πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων εἰρημένα περὶ τῶν ἀρχῶν.

ante hunc attulimus locum ex Boethio, quo testatur Andronicum librum *Peri hermeneias* respuisse, libros vero *De anima* recepisse. Neque alia Andronici testimonia habemus, cuius iudicio tres tantum Aristotelicos libros approbatos tenemus: *Categorias*,
 5 *Physicos*, *De anima*. Sed discipulorum eius Boethi, Aristonis, Eudori nulla testimonia habemus, neque etiam Stoici Athenodori. Habemus tamen Ciceronis, et Peripateticorum, Xenarchi atque Nicolai Damasceni, qui cum Andronico iisdem temporibus vel paulo post vixerunt. Cicero itaque ambobus his aliquot annis
 10 vetustior libro 5. *De finibus* sic scripsit: *Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras*. Quibus verbis puto eum obscure satis innuere libros *De animalium generatione*, *Historia ac Partibus*, nec non *Anatomicos*. Primo quoque *De natura deorum* ait: *Aristoteles quoque in tertio De philosophia multa turbat*. Hanc
 15 autem *Philosophiam* diximus non extare. Nicolaus vero videtur agnovisse pro Aristotelicis *Metaphysicos*, quod ex Averroee colligitur libri 12. *Ex his igitur dictis patet quidnam contineat unusquisque liber huius scientiae ex libris qui Aristoteli ascribuntur et quod procedunt ordine optimo, et quod nihil in eis contingit praeter ordinem,*
 20 *quemadmodum invenimus Nicolaum Damascenum esse opinatum in libro suo, propterea quod ipse declaravit, ut opinatus est hanc scientiam debere doceri praestantiori ordine*. Quibus indicat Nicolaum librorum horum ordinem accusasse. Aristotelicos ergo putavit esse, quamquam referat Alexander Aegeus et primum librum et
 25 quintum aliquibus Peripateticis suspectum fuisse. De primo sic ait commentario 29. libri tertii, ad ea relegans quae in primo libro dicta sunt. Unde multis iam rationibus intelligitur illum quoque librum Aristotelis esse et ad propositam doctrinam pertinere. De quarto vero sic in primo: *Librum hunc qui quartus librorum Primae philosophiae inscribitur, in quo partitionem prosequitur quorundam*
 30

prethodnoj knjizi donijeli mjesto iz Boetija na kojem posvjedočuje da je Andronik knjigu *O tumačenju* odbacio, a knjige *O duši* prihvatio. Nemamo druga svjedočanstva Andronika, po njegovu sudu držimo da su samo tri Aristotelove knjige potvrđene: *Kategorije*, *Fizičke knjige*, *O duši*. No od njegovih učenika Boeta, Aristona i Eudora nemamo nikakvih svjedočanstava, niti od stoika Atenodora. Imamo ipak Ciceronova i od peripatetičara Ksenarha i Nikole Damaščanskog koji su živjeli u isto doba s Andronikom ili malo kasnije. Cicero, od obojice ovih nekoliko godina stariji, u 5. knjizi *O krajnostima* [dobra i zla] napisao je ovako: »Aristotel je istraživao rođenje, hranjenje i oblike svih životinja.«¹⁹ Mislim da je on tim riječima dosta nejasno uputio na knjige *O rađanju životinja*, o *Povijesti* i *Dijelovima* pa i na *Anatomske knjige*. U prvoj knjizi *O prirodi bogova* kaže: »Aristotel također u trećoj knjizi *O filozofiji* vrlo zbunjuje.«²⁰ Rekli smo da ta *Filozofija* ne postoji. Čini se da ju je Nikola priznao za Aristotelovu *Metafiziku*, što se izvodi iz Averoesa, knjiga 12. »Iz tog rečenog jasno je što bi sadržavala svaka pojedina knjiga te znanosti iz knjiga koje se pripisuju Aristotelu i da slijede najboljim redom i da u njima nema ničega osim reda, kako nalazimo da je smatrao Nikola Damaščanski zbog toga što je sam izjavio, kako misli, da se ta znanost treba poučavati izvrsnijim redom.«²¹ Time naznačuje da je Nikola optužio red tih knjiga. Smatrao je dakle da su Aristotelove, premda Aleksandar iz Ege iznosi da je nekim peripatetičarima bila sumnjiva i prva knjiga i peta. O prvoj tako kaže u 29. komentaru treće knjige, povezujući s time ponovo one stvari koje su rečene u prvoj knjizi. Odatle se na osnovi mnogih razloga spoznaje da je i ta knjiga Aristotelova i da pripada izloženom učenju. O četvrtoj pak knjizi ovako u prvoj [piše]: »Ovu četvrtu knjigu, koja se bilježi kao četvrta od knjiga *Prve filozofije*, u kojoj istražuje podjelu nekih [pojмова] koji se izriču na više načina,
 5
 10
 15
 20
 25
 30

¹⁹ Usp. Cicero, *De finibus* 5.4.10.

²⁰ Usp. Cicero, *De natura deorum* 1.25.33.

²¹ To je citat iz Averoesovih Komentara *Metafizike*, iako ga Petrić ne označava kao citat. Usp. *Aristotelis Metaphysicorum libri XIII cum Averrois Cordubensis in eosdem commentariis et Epitome* [...], Venetiis apud Iunctas, 1562. str. 290 (u prijevodu Jakoba Mantina).

quae multifariam dicuntur, Aristotelis opus esse, non solum ex dictione ipsa et caractere dicendi intelligere licet, sed iis etiam quae in ipso disputantur.

5 Nicolaus videtur etiam libros *De anima* agnovisse, quia ab Averroee commentario 14. libri tertii citatur his verbis: *Neque possumus dicere, quod alia praeparatio denudetur a subiecto, recte videmus quod Theophrastus, et Themistius, et Nicolaus et alii antiquorum Peripateticorum magis retinent demonstrationem Aristotelis et magis conservant verba eius.* Xenarchus autem libros pro Aristotelicis
10 recognovit, cum Simplicius commentariis suis in primum *De caelo* multa eius argumenta contra Aristotelis dogmata referat et commentario 6. sic scribit:³¹ *Xenarchus ad multa quae hic dicta sunt, in iis libris quos de quinta essentia scripsit, contradictiones reliquit, ad haec quoque contradixit.*

15 Atque haec quidem sunt tertii generis testimonia, ex quibus non plures decem libros colligimus *Categorias, Physicos, De caelo, De anima, De animalium generatione, Historia, Partibus, Anatomicis, Metaphysicos* ac *De philosophia* coniecturis potius in aliquibus usi.

20 Quarti ergo generis testimonia sunt haec alia. Primo *De caelo* praeter libros quos capite 3, 5, 6, 7, 8. *De motu, De principiis, De prima philosophia* citat capite 9. encyclica nominat:³² *etenim quemadmodum in encyclicis speculationibus de divinis saepe apparent rationes,*

³¹ ὁ δὲ Ξέναρχος πρὸς πολλὰ τῶν ἐνταῦθα εἰρημένων ἐν τοῖς γεγραμμένοις αὐτῷ βιβλίοις περὶ τῆς πέμπτης οὐσίας ἀντιφάσεις καταλείπων, ἀντίειρε καὶ πρὸς ταῦτα. [Simp. in Cael. 7.13.22–23]

³² καὶ γὰρ καθάπερ ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις φιλοσοφήμασι περὶ τὰ θεῖα πολλάκις προφαίνεται τοῖς λόγοις ὅτι τὸ θεῖον ἀμετάβλητον [Arist. Fr. 1.1.16.1–3]

može se smatrati kao Aristotelovo djelo ne samo po samom izričaju i po obilježju kazivanja nego i po onim stvarima o kojima se u njoj raspravlja.²²

Čini se da je Nikola priznavao i knjige *O duši*, jer ju Averroes navodi u 14. komentaru treće knjige ovim riječima: »Ne možemo ni reći da bi se druga [formalna] opremljenost skinula sa subjekta; točno vidimo da Teofrast, Temistije, Nikola i drugi od starih peripatetičara radije zadržavaju Aristotelov dokaz i više čuvaju njegove riječi.²³ A Ksenarh je prepoznao knjige *O nebu* kao Aristotelove, premda Simplicije u svojim komentarima prve knjige *O nebu* donosi mnoge njegove argumente protiv Aristotelovih poučaka i u 6. komentaru piše ovako: »Ksenarh je ostavio protuslovljenja u odnosu na one stvari koje su tu rečene u onim knjigama koje je napisao o petoj esenciji, a protuslovio je i ovima.«

A to su zaista svjedočanstva trećega roda, na temelju kojih smo skupili ne više od deset knjiga, *Kategorije, Fizičke [knjige], O nebu, O duši, O rađanju životinja, O povijesti [životinja], O dijelovima [životinja], Anatomske [knjige], Metafizičke [knjige]* i *O filozofiji* – u nekima služeći se više nagađanjima.

20 Svjedočanstva dakle četvrtog roda su ova druga. U prvoj knjizi *O nebu* osim knjiga koje navodi u poglavljima 3., 5., 6., 7., 8., *O kretanju, O principima, O prvoj filozofiji*, u poglavlju 9. spominje *encyclica* (kružna): »naime, kao što se u kružnim razmatranjima o

²² Grčki citat Petrić ne donosi a pripisuje ga Aleksandru iz Ege. To je međutim citat Aleksandra iz Afrodizijade. Osim toga, Petrić ga je malo 'frizirao', jer se u citatu ne navodi 'prva filozofija' (ili je imao takav primjerak i pripisan Aleksandru iz Ege), nego *Metafizika*. Usp. Alex. Aphr. in *Metaph.* 344.2–5: ὅτι μὲν Ἀριστοτέλους ἐστὶ τὸ ἐπιγραφόμενον Δ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ βιβλίων, ἐν ᾧ διαίρεσιν τινῶν πολλαχῶς λεγομένων ποιεῖται, καὶ ἀπὸ τῆς λέξεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λεγομένων γνῶριμον· ὅτι δὲ καὶ ταύτης τῆς πραγματείας, δῆλον ἐξ ὧν προεῖρηκε.

²³ Citat Averroesa, usp: [...] *neque possumus dicere quod aliqua preparatio denudetur a subiecto, recte videmus quod Theophrastus et Themistius et Nicolaus et alii antiquorum Peripateticorum magis retinent demonstrationem Aristotelis et magis conservant verba eius.* Averrois *Cordubensis Commentarium magnum in Aristotelis De anima libros*, recensuit F. Stuart Crawford in *Universitate Bostoniensi, Cambridge, Massachusetts, 1953, str. 432; Aristotelis De anima libri tres cum Averrois commentariis et antiqua translatione suae integritati restituta* [...] Venetiis, apud Iunctas, 1562.

quod immutabilia sint divina. Libro vero 2. capite 2: διώρισται μὲν οὖν περὶ τούτων (scilicet de ante, retro) ἐν τοῖς περὶ τὰς τῶν ζώων κινήσεις³³ *determinatum igitur de his est in iis quae*³⁴ De animalium motu. Libro etiam 3. capite 1:³⁵ *reliquum est de duobus*
 5 *dicere simulque accidet de his dicentes, etiam De generatione et corruptione contemplari.* Reliquis capitibus ac libro, nec non duobus *De generatione et corruptione*, vel quae iam nominavit nominat vel anonyma quaedam, quae nihil est necesse huc afferre, recenset. Libris autem *De anima*, qui Andronici et Damasceni testimonio
 10 sunt Aristotelis, libros *De philosophia*, quos etiam secundo *Physico* ac sermones universales de actione et passione, [42] quae tractaverat libris *De generatione et corruptione* appellat, proponitque libro secundo capite 7. se dicturum postea cur homo ac reliqua animantia respirantia olfacere non possint nisi inspirando. Quod
 15 libro *De respiratione* ac *De animalium* partibus dicit libro vero tertio capite 9:³⁶ *De inspiratione vero ac expiratione, De somno ac vigilia postea est inspiciendum*, libris scilicet *De respiratione*, ac [*De*] *somno*. Libro etiam *De animalium motu*, quem superius libro tertio *De caelo* citaverat, praeter quaedam quae ex *Physicis* ac *Prima philosophia* vocat, in libri calce sic scripsit:³⁷ *Ac quidem de cuiusque animalium partibus et de anima, nec non de sensu, et memoria, et somno et communi motu causas diximus; reliquum est de generatione dicere,*
 20 *qua vero generatione, etiamsi videat alicui animalium generationem eum proponere, id tamen incertum habeo; causam vero suo loco afferam.* His ergo attestationibus libri *De generatione et corruptione, De respiratione, De anima, De sensu, De memoria, De*
 25

³³ [Arist. Cael. 284b.13–14]

³⁴ corr. ex in quae iis

³⁵ λοιπὸν δὲ περὶ τοῖν δυοῖν εἰπεῖν. ἀμα δὲ συμβήσεται περὶ τούτων λέγουσι καὶ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς διασκέψασθαι. [Arist. Cael. 298b.7–9]

³⁶ περὶ δὲ ἀναπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς, καὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ὕστερον ἐπισκεπτέον. [Arist. de An. 432b.11–12]

³⁷ περὶ μὲν οὖν τῶν μορίων ἐκάστου τῶν ζώων, καὶ περὶ ψυχῆς, ἔτι δὲ περὶ αἰσθήσεως καὶ ὕπνου καὶ μνήμης καὶ τῆς κοινῆς κινήσεως, εἰρήκαμεν τὰς αἰτίας· λοιπὸν δὲ περὶ γενέσεως εἰπεῖν. [Arist. MA 704a.3–b.3]

božanskom često pojavljuju razlozi da je božansko nepromjenljivo.« U 2. knjizi, 2. poglavlju: διώρισται μὲν οὖν περὶ τούτων ἐν τοῖς περὶ τὰς τῶν ζώων κινήσεις, »utvrđeno je dakle o njima u onim [knjigama] koje su *O kretanju životinja*.« Također u 3. knjizi, u 1. poglavlju: »preostalo je reći o dvjema stvarima, događa se
 5 da oni koji govore o tome razmatraju također o nastajanju i propadanju.« U preostalim poglavljima i knjizi i u dvjema knjigama *O nastajanju i propadanju* ili spominje ono što je već spomenuo ili nešto nevrjedno spominjanja što ovdje nije nužno iznijeti. A u knjigama *O duši* koje su po svjedočanstvu Andronika i Dama-
 10 ščanina Aristotelove navodi knjige *O filozofiji*, koje je i u drugoj *Fizičkoj* [knjizi], te opće rasprave 'o djelovanju i trpljenju', o čemu je [42] raspravljao u knjigama *O nastajanju i propadanju*. U drugoj knjizi, u 7. poglavlju iznosi da namjerava kasnije reći zbog čega čovjek i ostale životinje koje dišu mogu njušiti [osjećati miris]
 15 samo udišući. To kaže u knjizi *O disanju i O dijelovima životinja* u trećoj knjizi, u 9. poglavlju: »O udisanju i izdisanju, o snu i budnom stanju poslije treba vidjeti«, tj. u knjigama *O disanju i O snu*. U knjizi također *O kretanju životinja*, koju je prije citirao u trećoj knjizi *O nebu*, osim nekih stvari koje navodi iz *Fizičkih* [knjiga] i iz *Prve filozofije*, na kraju knjige napisao je ovako: »Rekli smo o uzrocima i o dijelovima bilo koje od životinja i o duši, također o osjetilu i pamćenju i snu i o zajedničkom kretanju, preostaje da se kaže o nastajanju« – o kojem pak nastajanju, premda se
 20 čini da on izlaže nekome o rađanju životinja, ipak smatram neizvjesnim, a uzrok ću iznijeti na za to prikladnom mjestu. Ovim dakle svjedočanstvima knjige *O nastajanju i propadanju, O disanju,*
 25

somno, De communi motu pro Aristotelicis quarto testimoniorum genere sunt recipiendi.

In quibus, qui nam alii nominentur, videamus. Itaque libro De sensu statim in principio ait se dixisse de anima ac eius potentiis sequi ut disseratur:³⁸ De animalibus et quae sint omnium vitam habentium propriae et quae communes eorum actiones.³⁹ Videntur autem maxima, communia et propria animalium, communia inquam animae et corporis, veluti sensus, memoria, animositas, et concupiscentia et omnino appetitio. Et ad haec voluptas et dolor, haec enim fere insunt omnibus animalibus. Praeter haec, alia quidem sunt omnibus vitam participantibus communia, alia vero quibusdam animalium. Sunt autem horum maxime quattuor numero iugationes tantum, veluti vigilia et somnus, iuventus et senectus, inspiratio et expiratio, et vita et mors. De quibus speculandum est, quid sit unumquodque et quas ob causas contingant, ac praeterea:⁴⁰ Naturalis est sanitatis et morbi primas causas videre. Itaque si libet De sensu Aristotelis est, procul dubio ipsius libri etiam sunt sequentes omnes de animalibus ac communibus et propriis eorum actionibus, scilicet liber De memoria, De somno et vigilia, De respiratione, De iuventute et senectute, De vita et morte. Inter quos deesse videntur quattuor libri hoc loco ab eo propositi, atque ut ex titulis apparet a Diogene tres enumerati: Περὶ παθῶν ὀργῆς I, Πάθη [I.], Περὶ ἡδονῆς I, De irae passionibus 1, Passiones [I.] ac De voluptate. In hoc namque videtur tractasse de voluptate et dolore, in illis vero de animositate et concupiscentia, et omnino appetitione. Deest

³⁸ περὶ {τῶν} ζώων καὶ τῶν ζωῶν ἐχόντων ἀπάντων, τίνες εἰσὶν [ἴδια] καὶ τίνες κοινὰ πράξεις αὐτῶν. [Arist. Sens. 436a.3–5]

³⁹ φαίνεται δὲ τὰ μέγιστα, καὶ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἴδια τῶν ζώων, κοινὰ τῆς τε ψυχῆς ὄντα καὶ τοῦ σώματος, οἷον αἰσθησις καὶ μνήμη καὶ θυμὸς καὶ ἐπιθυμία καὶ ὄλως ὀρεξις, καὶ πρὸς τούτοις ἡδονὴ καὶ λύπη καὶ γὰρ ταῦτα σχεδὸν ὑπάρχει πᾶσι τοῖς ζώοις. πρὸς δὲ τούτοις τὰ μὲν πάντων ἐστὶ τῶν μετεχόντων ζωῆς κοινὰ, τὰ δὲ τῶν ζώων ἐνίοις. τυγχάνουσι δὲ τούτων τὰ μέγιστα τέτταρες οὖσαι συζυγίαι τὸν ἀριθμὸν, οἷον ἐργήγορσις καὶ ὕπνος, καὶ νεότης καὶ γῆρας, καὶ ἀναπνοὴ καὶ ἐκπνοή, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος· περὶ ὧν θεωρητέον, τί τε ἕκαστον αὐτῶν, καὶ διὰ τίνας αἰτίας συμβαίνει. [Arist. Sens. 436a.6–17]

⁴⁰ φυσικοῦ δὲ καὶ περὶ ὑγιείας καὶ νόσου τὰς πρώτας ἰδεῖν ἀρχάς. [Arist. Sens. 436a.17–18]

O dijelovima, O duši, O osjetilu, O pamćenju, O snu, O zajedničkom kretanju moraju se prihvatiti za Aristotelove po četvrtom rodu svjedočanstava.

Pogledajmo koje se druge navode u tim knjigama. Dakle, u knjizi O osjetilu odmah na početku kaže da je rekao o duši i njezinim moćima, da slijedi da se raspravlja: »O životinjama i koje su vlastitosti svih koje imaju život²⁴ i koja su im zajednička djelovanja.« »Čini se da su najveće stvari one zajedničke i one vlastite životinjama, zajedničke, kažem u odnosu na dušu i tijelo, kao osjetilo, pamćenje, hrabrost, požuda i općenito težnja. K tome užitak i bol, to je naime prisutno u gotovo svim životinjama. Osim toga, jedne su stvari zajedničke svima koji imaju udjela u životu, druge pak nekima od životinja. Od toga su najviše samo četiri brojem povezivanja,²⁵ kao budno stanje i san, mladost i starost, udisanje i izdisanje, život i smrt.« O tomu treba razmišljati, što bi bilo svako pojedino i zbog kojih se uzroka događa; i osim toga: »Zadatak je prirodne znanosti vidjeti prve uzroke zdravlja i bolesti.« Stoga, ako je knjiga O osjetilu Aristotelova, bez sumnje su sve njegove knjige o životinjama i o njihovim zajedničkim i vlastitim djelovanjima, tj. knjiga O sjećanju, O snu i budnom stanju, O disanju, O mladosti i starosti, O životu i smrti. Među njima čini se da nedostaju četiri knjige, koje je on na tom mjestu istaknuo, Diogen ih je nabrojio tri, kako se vidi iz naslova: Περὶ παθῶν ὀργῆς I, Πάθη [I],²⁶ Περὶ ἡδονῆς I,²⁷ jedna knjiga O trpnjama srdžbe, jedna knjiga Trpnje i O užitku. U toj se naime čini da je raspravljao o užitku i boli, u onima pak o hrabrosti i požudi i općenito o težnji. Nedostaje

²⁴ Tj. koje žive.

²⁵ Tj. sizigije, iugationes.

²⁶ Dodano 'I' prema prvom izdanju prvog sveska.

²⁷ Usp D.L. Vit. 5.23.5 Također D.L. Vit. 4.4.10. Navodi su samo približni.

etiam liber *De sanitate et morbo*, qui ab ipso hic propositus nec extat, nec a Diogene aut alio quoquam appellatur, ac ideo forte non est ab eo conscriptus. Capite tertio huius libri *De sensu* habet haec verba:⁴¹ *ut dictum in eo qui de mixtione universaliter*. Sed est
 5 potius disputatio de mixtione in secundo *De generatione* habita, qui liber nec appellatur a quoquam nec extat, ut etiam nec extant nec appellantur ii, quos in eius capite fine videtur promittere his
 10 verbis:⁴² *Qua vero de causa species colorum sunt determinatae et non infinitae, et saporum et sonorum postea dicemus*. Quam quidem rem nullo horum librorum tractat, cum tamen capite quarto addat:⁴³
Aliae vero saporum passiones propriam inspectionem habent in philosophia quae de saporibus. Quam tamen philosophiam nec habemus, nec quam scripserit ullum extat testimonium. [43] Eodem
 15 quarto capite sic habet:⁴⁴ *ut dictum est in libris De elementis, quos Diogenes tres numerat, eodem itidem*:⁴⁵ *Oportet quidem de his determinare in eo qui est De generatione, puto animalium*. Libro autem *De memoria* meminit: *λόγων ἐπιχειρηματικῶν, sermonum argumentativorum*,⁴⁶ *Primum quidem quaecunque in sermonibus argumentativis vere sunt dicta, oportet ponere ut existentia*. Hos etiam
 20 Diogenes commemorat, puto autem fuisse argumenta contra Platoniam reminiscentiam ex verbis statim sequentibus:⁴⁷ *Neque enim memoriae est resumptio aut reminiscentia, neque sumptio*. Libro autem *De somno* capite secundo:⁴⁸ *Cur vero experrecti meminerunt*

⁴¹ ὡσπερ ἐν τοῖς περὶ μίξεως εἴρηται καθόλου. [Arist. Sens. 440b.3–4]

⁴² διὰ τίνα δ' αἰτίαν εἶδη τῶν χρωμάτων ἐστὶν ὠρισμένα καὶ οὐκ ἄπειρα, καὶ χυμῶν καὶ ψόφων, ὕστερον ἐπισκεπτέον [ἐροῦμεν]. [Arist. Sens. 440b.23–25]

⁴³ τὰ δ' γὰρ ἄλλα πάθη τῶν χυμῶν οἰκείαν ἔχει τὴν σκέψιν ἐν τῇ φυσιολογίᾳ τῇ περὶ τῶν φυτῶν [χυμῶν]. [Arist. Sens. 442b.24–26]

⁴⁴ ὡσπερ εἴρηται ἐν τοῖς περὶ στοιχείων. [Arist. Sens. 441b.12]

⁴⁵ δεῖ μὲν οὖν διορίζειν περὶ τούτων ἐν τοῖς περὶ γενέσεως. [Arist. Sens. 442a.3]

⁴⁶ πρῶτον μὲν οὖν ὅσα ἐν τοῖς ἐπιχειρηματικοῖς λόγοις ἐστὶν ἀληθῆ, δεῖ τιθέναι ὡς ὑπάρχοντα. [Arist. Mem. 451a.18–20]

⁴⁷ οὔτε γὰρ μνήμης ἐστὶν ἀνάληψις ἢ ἀνάμνησις οὔτε λήψις. [Arist. Mem. 451a.20–21]

⁴⁸ διότι δὲ τὰ μὲν ἐνύπνια μνημονεύουσιν ἐγεγθέντες, τὰς δ' ἐγρηγορικὰς πράξεις ἀμνημονοῦσιν, ἐν τοῖς Προβληματικοῖς εἴρηται. [Arist. Somn. Vig. 456a.27–29]

također knjiga *O zdravlju i bolesti* koju je on istaknuo a nije ostala, niti je Diogen ili netko drugi navodi; stoga ju možda nije on napisao. U trećem poglavlju te knjige *O osjetilu* ima ove riječi:
 »Kao što je rečeno u onoj [knjizi] koja je općenito o miješanju.«
 5 No prije je to rasprava o miješanju u drugoj knjizi *O nastajanju*, a tu knjigu nitko ne imenuje, niti postoji, kao što ne postoje niti su imenovane one knjige koje, kako se čini, obećava na kraju tog poglavlja ovim riječima: »Iz kojeg razloga su vrste boja određene,²⁸
 a ne beskonačne i [vrste] okusa i zvukova, kasnije ćemo reći.«
 10 Tu stvar zaista ni u jednoj od tih knjiga ne razmatra, premda u četvrtom poglavlju dodaje: »O drugim trpnjama okusa posebno se razmatra u filozofiji koja je o okusima.« Tu ipak filozofiju niti imamo, niti je ostalo svjedočanstvo da je ikoju [takvu knjigu] napisao. [43] U istom četvrtom poglavlju ima ovako: »Kako je rečeno u knjigama *O elementima*«; u istoj [knjizi] Diogen ih
 15 nabraja tri: »Trebaju zaista o tome odrediti u onoj koja je *O rađanju*« – mislim životinja. U knjizi *O pamćenju* podsjeća na λόγοι ἐπιχειρηματικοί, dokazne rasprave: »Prvo zaista što god je istinito rečeno u dokaznim raspravama treba postaviti kao postojeće.« Diogen ih također spominje, a mislim da su bili argumenti
 20 protiv Platonova prisjećanja iz riječi koje odmah slijede: »Nije namime sjećanje ponovno uzimanje ili prisjećanje, niti uzimanje.« U knjizi *O snu*, u poglavlju drugom: »Zašto se oni koji se probude

²⁸ Tj. ograničene.

insomnia actiones vero in vigilia factas non meminerunt, dictum est in *Problematicis*, quod tamen in *Problematis*, quae habemus, non reperitur. Capite autem 3:⁴⁹ *Dictum vero de his est in iis quae de nutrimento*. Libro vero *De respiratione* capite 2 [11?]:⁵⁰ *Dictum vero de eis est exacte in Historia animalium*, 15. vero capite eiusdem *Historiae* meminit etiam *Anatomicorum*:⁵¹ *Quem vero ad modum cor perforationem habeat, ad pulmonem oportet inspicere ex Dissectis, ac ex Historiis quae de animalibus scriptae sunt*. Libro vero *De historia* capite 5:⁵² *Sed de his in iis quae De generatione postea exacte dicemus*. Capite vero 18. et libro 4. capite 1. meminit descriptionis anatomes. Sed libro 5. capite 1:⁵³ *ut dictum est in contemplatione ea quae est De plantis, cuius etiam meminit libro De generatione animalium primo, in fine*:⁵⁴ *De plantis vero ipsis separatim per se est inspiciendum*. Ita igitur ex libris principio libri *De sensu promissis Anatomici, Historia, Generatio ac De plantis* libri ab ipso Aristotele citantur.

Sed librorum *De partibus animalium* ac *De progressu animalium* nullibi, aut in illis aut in his, facta est mentio, sed tamen huius meminit libro 5. *De partibus* capite 21:⁵⁵ *Causa vero cur pedibus careant, dicta est in iis quae de animalium sunt gressu determinata*. Quid ergo libri *De partibus*, quia in libris citatis non sunt citati, Aristotelis non sunt, certe continuatio eorum ad *Historiam* ac *Generationem* etiam eos facit Aristotelicos. Namque in fine quarti *De partibus* vocat post has libros *De generatione*:⁵⁶ *De partibus*

⁴⁹ εἴρηται δὲ περὶ τούτων ἐν τοῖς Περὶ τροφῆς. [Arist. Somn. Vig. 456b.5–6]

⁵⁰ γέγραπται δὲ περὶ αὐτῶν δι' ἀκριβείας μᾶλλον ἐν ταῖς περὶ τῶν ζώων ἱστορίαις. [Arist. Resp. 477a.5–7]

⁵¹ ὃν δὲ τρόπον ἢ καρδία τὴν σύντρησιν ἔχει πρὸς τὸν πνεύμονα, δεῖ θεωρεῖν ἐκ τε τῶν ἀνατεμνομένων καὶ τῶν ἱστοριῶν τῶν περὶ τὰ ζῶα γεγραμμένων. [Arist. Resp. 478a.26–28]

⁵² ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐν τοῖς περὶ γενέσεως δι' ἀκριβείας ὑστερον [ἐροῦμεν] λεκτέον. [Arist. HA 489b.17–18]

⁵³ ὡςπερ εἴρηται ἐν τῇ θεωρίᾳ τῇ περὶ φυτῶν. [Arist. HA 539a.20–21]

⁵⁴ περὶ μὲν οὖν φυτῶν αὐτὰ <καθ'> αὐτὰ χωρὶς ἐπισκεπτέον. [Arist. GA 716a.1–2]

⁵⁵ ἢ δ' αἰτία τῆς ἀποδίας αὐτῶν εἴρηται ἐν τοῖς περὶ τῆς πορείας τῶν ζώων διωρισμένοις. [Arist. PA 690b.15–16]

⁵⁶ περὶ μὲν οὖν μορίων, διὰ τίν' αἰτίαν ἕκαστόν ἐστιν ἐν τοῖς ζῴοις,

sjećaju snova, a ne sjećaju se u budnom stanju učinjenih djelovanja, rečeno je u *Problematičkim* [knjigama] – a to se ipak ne pronalazi u *Problemima* [*Problematičkim knjigama*] koje imamo. U 3. poglavlju: »Rečeno je o tome u onim knjigama koje su o hrani.« U knjizi pak *O disanju* u 2. poglavlju: »O njima je točno rečeno u *Povijesti životinja*«. U 15. poglavlju iste povijesti sjeća se također *Anatomičkih*: »Koji pak točno prolaz ima srce prema plućima treba vidjeti u *Anatomskim rezovima* i iz *Povijesti* koje su napisane o životinjama.« U knjizi pak *O povijesti* [*životinja*], poglavlje 5: »No o tome, u onim knjigama koje su *O rađanju*, poslije ćemo točno reći.« U poglavlju 18. i u knjizi 4., poglavlje 1. spominje opis rezanja. No u knjizi 5., u 1. poglavlju: »Kako je rečeno u onom razmatranju koje je *O biljkama*« – a spominje ju u prvoj knjizi *O rađanju životinja*, na kraju: »O biljkama pak treba razmatrati odvojeno svaku za sebe.« Dakle, iz knjiga obećanih na početku knjige *O osjetu* sam Aristotel navodi *Anatomičke knjige, Povijest, Rađanje* i knjige *O biljkama*.

No o knjigama *O dijelovima životinja* i *O napredovanju životinja* nigdje nema spomena niti u onima, niti u ovima; ovu je ipak spomenuo u 5. knjizi *O dijelovima*, poglavlje 21: »O uzroku pak zbog čega nemaju noge rečeno je u onim knjigama koje su određene za kretanje životinja.« Zar knjige *O dijelovima*, jer nisu navedene u navedenim knjigama, nisu Aristotelove? Njihovo pouzdano nastavljanje na *Povijest životinja* i *Rađanje životinja* i njih čini Aristotelovim. Naime, na kraju četvrte knjige *O dijelovima* spominje poslije njih knjige *O rađanju*: »O dijelovima je doista, zbog kojeg je

quidem, ob quam causam unaquaeque est in animalibus, dictum est singillatim de animalibus omnibus, quibus determinatis consequens est ea quae circa generationes eorum sunt pertractare. Igitur ex libris his omnibus omnes libri naturales Aristotelis esse dicendi sunt, eo scilicet testimonii genere, quod quintum est in nostra testimoniorum serie.

Sexto vero genere omnes ii sunt Aristotelis quos rerum collectores Aristotelis esse dixerunt, scilicet ii quos Diogenes praesertim in Aristotelis vita profert: Hermippus, Timotheus, Demetrius, Aristippus, Phavorinus, Eumelus, Apollodorus, Ambryon. De quibus tam multis nullos praeter quattuor nos habere superiore libro docuimus, scilicet *Mechanica, Contra Xenophanem, Zenonem et Gorgiam*, alios nullos ex horum qui extant numero ab eis nominatos.

Qui vero sunt et ab hoc testimoniorum genere et ab aliis praecedentibus omnibus praeteriti, sunt decem et septem, hi scilicet: *De interpretatione, Priora, Posteriora, Topica, Elenchi, De insomniis, De divinatione per somnum, Nicomachia, Magna, Eudemia, Politica, Oeconomica, Rhetorica, Rhetorica ad Alexandrum, Poetica, De virtutibus*. Horum tamen aliqui alios citant, ut *Priora* appellant *Topicos, Ethica Physicos, Politica Poeticos, Poetici Rhetoricos, Rhetorici Topicos*. Quos fere omnes septimo testimonio interpretum scilicet Aristotelicorum Aristotelis esse dicendum est. Praeter hos *De flatu, De coloribus, Oeconomicum secundum, Rhetorica ad Alexandrum, De [44] virtutibus*. Nam libellus *De mirabilibus auscultationibus* Aristotelis videtur sexto testimonio. Namque Athenaeus ex hoc libro accepit quod nos secundo volumine veluti ex singulari libro attulimus:⁵⁷ *In mirabilibus luxus*. Athenaei verba sunt haec:⁵⁸ *Alcisthenem Sybaritem ait Aristoteles in Mirabilibus luxus vestem talem*

εἴρηται περὶ πάντων τῶν ζῴων καθ' ἕκαστον, τούτων δὲ διωρισμένων ἐφεξῆς ἐστὶ τὰ περὶ τὰς γενέσεις αὐτῶν διελθεῖν. [Arist. PA 697b.26–30]

⁵⁷ ἐν τοῖς <περὶ τρυφῆς> Θαυμασίοις. [Ath. Deipn. 12.58.2]

⁵⁸ Ἀλκισθένην δὲ τὸν Συβαρίτην φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς <περὶ τρυφῆς> Θαυμασίοις ὑπὸ τρυφῆς ἰμάτιον τοιοῦτον κατασκευάσασθαι τῇ πολυτελείᾳ ὡς προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ Λακινίου ἐν τῇ πανηγύρει τῆς ἡρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται, καὶ τῶν δεικνυμένων <μάλιστα> πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι. [Ath. Deipn. 12.58.1–7]

razloga svaki pojedini u životinjama, rečeno pojedinačno za sve životinje; budući da je to određeno, slijedi da se razmotri ono što je u vezi s njihovim rađanjem.« Dakle, na temelju svih tih knjiga treba reći da su sve prirodne knjige Aristotelove, tj. po onom rodu svjedočanstva koje je peto u našem slijedu svjedočanstava.

Po šestom pak rodu sve su one Aristotelove za koje su sakupljači rekli da su Aristotelove, tj. oni koje osobito Diogen u Aristotelovu životopisu navodi: Hermip, Timotej, Demetrije, Aristip, Favorin, Eumel, Apolodor i Ambrion; od njih tako mnogih u prethodnoj smo knjizi naučili da imamo samo četiri [knjige], tj. *Mehaniku, Protiv Ksenofana, Zenona i Gorgije*, nijednu drugu iz broja knjiga koje postoje, a oni su ih imenovali.

Sedamnaest je knjiga koje je mimoišao taj rod svjedočanstava, kao i svi prethodnici, a to su ove: *O tumačenju, Prova Analitika, Druga Analitika, Topika, Pobijanja, O snovima, O proricanju po snu, Nikomahova, Velika, Eudemova [Etika], Politika, Ekonomika, Retorika, Retorika za Aleksandra, Poetika, O vrlinama*. Od njih ipak neke [knjige] drugačije navode: npr. *Prova Analitiku* nazivaju *Topikom, Etiku Fizikom, Politiku Poetikom, Poetičke knjige Retoričkima, Retoričke knjige Topičkima*. Gotovo za sve te treba reći da su Aristotelove po sedmom svjedočanstvu tumača aristotelovaca. Osim tih *O vjetru, O bojama, Drugu knjigu ekonomičku, Retoriku za Aleksandra, [44] O vrlinama*. Knjižica pak *O začudnim stvarima za slušanje*²⁹ čini se da je Aristotelova po šestom svjedočanstvu. Atenej je naime iz te knjige uzeo ono što smo mi u drugom svesku kao iz posebne knjige donijeli: »U začudnim stvarima bogatstva.« Atenejeve su riječi ove: »Aristotel u *Začudnim stvarima bogatstva* kaže da je Alkisten Sibaričanin opremio odjeću s takvom rasipnošću da bi je

²⁹ Usp. Arist. Fr. 6.37.255.3: Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων.

sumptu parasse, ut proponeretur in Lacinio, in panegyri Iunonis, quo conveniunt omnes Itali et eam prae omnibus aliis admirationi habitam.

Quae verba omnia sunt in hoc libro, sed alio titulo quam nunc hic liber antiquitus ferebatur. Nam Antigonus praefatus quaedam capite 32 ait:⁵⁹ *Exactissime quis discat ex Aristotelis Synagoge, ex qua nos primum faciemus selectionem.* Selegit autem capita aliquot sequentia, quae in hoc sunt libro, etiamsi aliqua etiam in *Historiis* reperiantur. Laertius quoque hoc titulo συναγωγῆς, *Collectionis* duos libros numerat. Sed vel ibi in numero error est, vel nobis liber deest, vel hic in duos potest dividi. Quare antiqua ei restituenda est inscriptio συναγωγή ἀκουσμάτων θαυμασίων *Collectio auditionum mirabilium*, qua eum Stobaeus sermone 98. citat, quo eodem titulo Theophili cuiusdam librum etiam adducit.

Esse autem hunc librum Aristotelis non solum sexto testimonio patuit, sed etiam quinto; nam libro tertio *Historiae* capite 29. haec sunt verba:⁶⁰ *Cuculus, ut dictum est in aliis, non nidificat.* Dictum autem id est hoc libro, tertio statim loco, ubi omnia (fere etiam verba) sensa eadem habet. Hic ergo liber his duobus testimoniis Aristotelis est, ac forte fuerit quem Laertius *De fabulosis animalibus* appellat. Omnes itaque, qui extant Aristotelis nomine libri, his testimoniorum generibus Aristotelis esse dici possunt. Sed duo illa prima genera certissima sunt. Duo secunda, secundo certitudinis loco sunt collocanda cum multa incertitudine ob eas quas diximus saepe rationes. Reliqua vero multos continent libros, quos Aristotelis non esse certo asserere possumus. Proinde, postquam Aristotelicos libros recognovimus, qui eius non sunt recognoscamus.

Ac primum dicimus libellos duos, *De flatu* ac *De coloribus*, Aristotelis certo non esse, rationibus quas anteriore libro attulimus. Sunt autem Lampsaceni, Theophrasti discipuli; nam Laertius sub eo titulo eos in suorum catalogo recenset. *Problemata*

⁵⁹ ἀκριβέστατ' ἂν τις ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους συναγωγῆς καταμάθοι, ἐξ ἧς ἡμεῖς πρῶτον ποιησόμεθα τὴν ἐκλογὴν. [Antig. *Mirabilia* 26.1.7–9]

⁶⁰ ὁ δὲ κόκκυξ, ὡσπερ εἴρηται ἐν ἐτέροις, οὐ ποιεῖ νεοττιάν. [Arist. HA 618a.8–9]

pokazao u Laciniju u svečanom govoru za Junonu, kamo dolaze svi Italci i imao ju je na sebi da bi se svi ostali divili.«

Sve te riječi su u toj knjizi; no ta je knjiga bila u optjecaju od starine s drugim naslovom nego sada. Naime, spomenuti Antigon nešto uvodeći u 32. poglavlju kaže: »Najtočnije bi to netko naučio iz Aristotelove *Sinagoge* [Sakupljanja] iz koje ćemo mi prvo učiniti izbor.« Izabrao je neka poglavlja koja slijede i koja su u toj knjizi, premda se neka mogu naći i u *Povijestima*. Laercanin također pod tim naslovom συναγωγῆς, *Sakupljanja*, nabraja dvije knjige. No ili je tamo pogreška u broju, ili nama nedostaje knjiga, ili se ova može podijeliti na dvije. Stoga treba joj obnoviti stari naslov: συναγωγή ἀκουσμάτων θαυμασίων, *Sakupljanje začudnih stvari za slušanje*, pod kojim je Stobej citira u 98. govoru pod tim istim naslovom donoseći i knjigu nekog Teofila.

Bilo je jasno da je ta knjiga Aristotelova ne samo po šestom svjedočanstvu nego i po petom; naime, u trećoj knjizi *Povijesti*, u 29. poglavlju ove su riječi: »Kukavica, kako je rečeno u drugim [knjigama], ne gradi gnijezdo.« A rečeno je to u toj knjizi, odmah na trećem mjestu gdje ima sve (pa i riječi) istog smisla. Ta je dakle knjiga po tim dvama svjedočanstvima Aristotelova i možda je bila ona koju Laercanin naziva *O čudnim životinjama*. Sve dakle knjige koje su ostale pod imenom Aristotela mogu se smatrati Aristotelovima po ovim rodovima svjedočanstava. No ona prva dva roda su najsigurnija. Dva sljedeća roda moraju se smjestiti na drugo mjesto pouzdanosti s velikom nesigurnošću zbog onih razloga koje smo često navodili. Ostali [rodovi] sadrže mnogo knjiga za koje možemo pouzdano tvrditi da nisu Aristotelove. Stoga, nakon što smo istražili Aristotelove knjige, istražimo koje nisu njegove.

Prvo kažemo da dvije knjižice *O vjetru* i *O bojama* sigurno nisu Aristotelove na osnovi razloga koje smo donijeli u prethodnoj knjizi. To su knjige Teofrastova učenika iz Lampsaka;³⁰ naime, Laercanin ih pod tim naslovom nabraja u popisu svojih.

³⁰ Vjerojatno je riječ o Stratonu iz Lampsaka, 3. st. pr. n. e., grčkom filozofu peripatetičaru, učeniku i nasljedniku Teofrastovu na čelu peripatetičke škole.

quoque haec, quae habemus triginta et octo sectionibus distincta, Aristotelis non esse pro certo habeo, idque suo ipsius testimonio, si modo libri omnes naturales pro Aristotelicis sunt arbitranda. In quibus septies *Problemata* appellantur, nihil tamen eorum, quorum causa adducuntur, in his extantibus habetur. Nam quod libro *De somno* fine capite 2. pollicetur se dicturum his verbis⁶¹ *Cur autem somnia quidem meminerunt expergefatti, actiones vero in vigilia factas non meminerunt in Problematicis, videlicet dicetur nullibi in Problematis promissa haec observavit. Quod etiam libro De iuventute et senectute capite 5. ait se in Problematis dixisse, nequaquam in Problematis reperitur:*⁶² *Sed de caussa hac, quod contrarium accidat, abscondito et suffocato igni (hoc enim extinguitur, illud vero plus temporis manet) dictum est et in Problematis. Id autem nequaquam est in his. Quemadmodum neque illud quod libro De generatione animalium secundo capite decimo:*⁶³ *Atque ex talibus generari ex mollibus dura, veluti stanno admixtum aes, dicens, neque de aere et stanno causam recte, dictum vero de his est in Problematis. Neque etiam, quod libro quarto capite 4. ait se in Problematis dixisse, in his invenitur:*⁶⁴ [45] *Octomestria namque vivunt quidem, sed minus, causam vero ex nunc dictis conspiciat quis, dictum vero est de his in Problematis. Nec etiam, quod capite septimo eiusdem libri ait se causam molae in Problematis dixisse, extat in his:*⁶⁵ *De passionis quidem causa dictum est in Problematis. Nec vero problema ullum*

⁶¹ διότι δὲ τὰ μὲν ἐνύπνια μνημονεύουσιν ἐγεγερθέντες, τὰς δ' ἐγρηγορικὰς πράξεις ἀμνημονοῦσιν, ἐν τοῖς Προβληματικοῖς. [Arist. Somn. Vig. 456a.27–29]

⁶² ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς αἰτίας ταύτης, ὅτι τὸ ἐναντίον συμβαίνει τῷ ἐγκρουπτομένῳ καὶ καταπνιγομένῳ πυρὶ (τὸ μὲν γὰρ μαραίνεται, τὸ δὲ διαμένει πλείω χρόνον), εἴρηται <καὶ> ἐν τοῖς προβλήμασιν. [Arist. Juv. 470a.15–18]

⁶³ ἐκ δὲ τῶν τοιούτων γίνεσθαι ἐκ μαλακῶν σκληρὸν ὥσπερ τῷ καττιτέρῳ μιχθέντα τὸν χαλκὸν λέγων οὐτ' ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ καττιτέρου τὴν αἰτίαν ὀρθῶς (εἴρηται δ' ἐν τοῖς Προβλήμασι περὶ αὐτῶν). [Arist. GA 747b.2–5]

⁶⁴ καὶ γὰρ τὰ ὀκτάμηνα ζῆ μὲν, ἦττον δέ. τὸ δ' αἴτιον ἐκ τῶν νῦν λεχθέντων συνίδοι τις ἄν, εἴρηται δὲ περὶ αὐτῶν ἐν τοῖς Προβλήμασιν. [Arist. GA 772b.9–12]

⁶⁵ περὶ μὲν οὖν τῆς τοῦ πάθους αἰτίας εἴρηται ἐν τοῖς Προβλήμασιν. [Arist. GA 775b.36–37]

Također držim sigurnim da *Problemi*, koje imamo podijeljene na trideset osam odjeljaka, nisu Aristotelovi, i to po njegovu vlastitom svjedočanstvu, ako treba smatrati da su sve prirodne knjige Aristotelove. U njima se spominju sedam puta *Problemi*, ipak ništa od onih stvari zbog kojih se navode ne postoji u ovim preostalim knjigama. Naime, u knjizi *O snu*, na kraju 2. poglavlja obećava da će reći ovim riječima: »Zašto se zaista probuđeni sjećaju snova, a učinjenih se djelovanja u budnom stanju ne sjećaju, to [će biti] u *Problematičkim knjigama*« – očito će se reći da nigdje u *Problemima* ta obećanja nije ispunio. Također se ono što u knjizi *O mladosti i starosti* u 5. poglavlju kaže da je u *Problemima* rekao nipošto ne nalazi u *Problemima*: »No o ovom uzroku zbog kojega se događa suprotno, kad je vatra skrivena i kad je ugušena (ova se naime gasi, ona pak ostaje više vremena) rečeno je u *Problemima*.« To uopće nije u njima; kao što niti ono što se nalazi u drugoj knjizi *O rađanju životinja*, u desetom poglavlju: »Kad se govori da se iz takvih rađa od mekanih kruto, kao olovu primiješano željezo, nije izravno rečeno o uzroku ni s obzirom na željezo niti olovo, o tome je naime rečeno u *Problemima*.« Također se ne nalazi ni u četvrtoj knjizi, u 4. poglavlju ono što kaže da je rekao u *Problemima*: [45] »Osmomjesečni porod živi zaista, ali manje, uzrok pak neka netko sagleda iz sada rečenog, a rečeno je pak o tome u *Problemima*.« Niti ono što kaže u sedmom poglavlju iste knjige da je u *Problemima* rekao o uzroku kamena [tj. abortiranog embrija]³¹ nije u njima. »O uzroku trpnje rečeno je u *Problemima*.«

³¹ Usp. Arist. GA 775b.25–37: περὶ δὲ τῆς καλουμένης μύλης ὀητέον ἢ γίνεται μὲν ὀλιγάκις ταῖς γυναιξί, γίνεται δὲ τισι τοῦτο τὸ πάθος κούσαις. τίκτουσι γὰρ ὁ καλοῦσι μύλην. ἤδη γὰρ συνέβη τινὶ γυναικὶ συγγενομένη τῷ ἀνδρὶ καὶ δοξάση συλλαβεῖν, τὸ μὲν πρῶτον ὁ τε ὄγκος ἠξάνετο τῆς γαστροῦ καὶ τὰλλα ἐγίγνετο κατὰ λόγον, ἐπεὶ δὲ ὁ χρόνος ἦν τοῦ τόκου οὐτ' ἐτικτεν οὔτε ὁ ὄγκος ἐλάττων ἐγίγνετο, ἀλλ' ἔτη τρία ἢ τέτταρα οὕτω διετέλει ἕως δυσεντερίας γενομένης καὶ κινδυνεύσασα ὑπ' αὐτῆς ἔτεκε σάρκα ἢν καλοῦσι μύλην. ἐνιαίς δὲ καὶ συγκαταγῆρασκεῖ τοῦτο τὸ πάθος καὶ συναποθνήσκει. τὰ δὲ θύραζε ἐξιόντα τῶν τοιούτων γίνεται σκληρὰ οὕτως ὥστε μόλις διακόπτεσθαι καὶ σιδήρω. περὶ μὲν οὖν τῆς τοῦ πάθους αἰτίας εἴρηται ἐν τοῖς Προβλήμασιν.

est quod causam exponat, cur in omaso multiventrium, coagulum generetur, ut ipse fine libri tertii *De animalium partibus* asseruit se dixisse: διότι δὲ τῶν πολυκοιλίων [τοῖς πολυκοίλοις] ἐν τῷ ἐχίνῳ γίνεται ἡ πνευτία, εἴρηται ἐν τοῖς προβλήμασιν.⁶⁶

5 His itaque sex locis *Problemata* citata, nequaquam inter haec quae habemus reperiuntur, quare Aristotelis tot testimoniis liquido apparet haec *Problemata* ipsius non esse. Una sectio tantum videri potest eius esse, ea quae est de ventis; nam *Meteoro* secundo capite sexto ita scribit de ventis proponens discussionem:⁶⁷ *De*
10 *ipsorum positione, et qui adversi quibus, et quos simul flare contingat et quos non, praeterea qui et quot existant, et adhaec de aliis passionibus, quotcunque accidit non esse considerata in Problematibus particularibus, nunc dicamus.* Atque haec quatenus ad *Physicos* libros, quos ex Aristotelis numero eiicimus. De quorum numero eiicimus *Physiognomica*, nam auctor antiquus quidam qui physiognomica ex Aristotele, ex Loxo medico, ex Polemone sophista se
15 profitetur collegisse, multa ex Aristotele citat, quae in hoc libello non sunt. Ad logicos transeamus.

Ac primum liber *De interpretatione* nullo aliorum librorum
20 loco appellatur. Deinde doctrina eius omnis tradita est in *Analyticis* ideoque supervacua videtur. Quod vero hoc libro et *Topica* et *Analytica* et *De anima* citantur, non plus fidei facit eum Aristotelis esse, quam si aiā ego hunc quem modo scribo librum Aristotelis esse, quia omnes Aristotelis libros appellat. Quod vero
25 falso *Topicos* citet, uti superiore volumine ostendimus, arguit potius eum esse suppositivum.⁶⁸ Nec vero Andronici ratio invalida est, si παθήματα *passiones* animae, quorum principio libri mentio fit, pro affectibus accipiantur; nihil enim de his libris *De anima*

⁶⁶ [Arist. PA 676a.16–18]

⁶⁷ περὶ δὲ θέσεως αὐτῶν, καὶ τίνες ἐναντίοι τῖσι, καὶ ποίους ἅμα πνεῖν ἐνδέχεται καὶ ποίους οὐ, ἔτι δὲ καὶ τίνες καὶ πόσοι τυγχάνουσιν ὄντες, καὶ πρὸς τούτοις περὶ τῶν ἄλλων παθημάτων ὅσα μὴ συμβέβηκεν ἐν τοῖς προβλήμασιν εἰρησθαι τοῖς κατὰ μέρος, νῦν λέγωμεν. [Arist. Mete. 363a.21–25]

⁶⁸ corr. ex *suppositivum*

Nema pak nijedan 'problem' koji izlaže o uzroku zbog kojega u knjižavcu životinja s višestrukim želucem nastaje sirenje, kako je sam na kraju treće knjige *O dijelovima životinja* tvrdio da je rekao.³²

Na ovih šest mjesta citirani *Problemi* uopće se ne nalaze među
5 onima koje imamo, stoga po tolikim Aristotelovim svjedočanstvima sasvim je jasno da ti *Problemi* nisu njegovi. Samo se jedan odjeljak može činiti da je njegov: onaj 'o vjetrovima'; naime, u drugoj knjizi *Meteorologike* u šestom poglavlju tako piše o vjetrovima, uvodeći raspravu: »Sada nam je reći o njihovom položaju,
10 koji su suprotni kojima, kojima se događa da istovremeno pušu a kojima ne, osim toga koji su i koliko ih postoji i k tome o drugim trpnjama, koliko se događa da nisu razmotrene u posebnim *Problemima*.« I to zasad što se tiče *Fizičkih knjiga* koje smo izbacili iz broja Aristotelovih. Iz njihova broja izbacili smo također *Fiziognomiku*, naime neki stari autor³³ koji izjavljuje da je skupio fiziognomiku iz Aristotela, iz Loksa³⁴ liječnika, iz Polemona sofista, navodi mnoge stvari iz Aristotela koje ne postoje u toj knjižici. Prijedimo na logičke knjige.

Najprije, knjiga *O tumačenju* ne navodi se ni na kojem mjestu
20 ostalih knjiga. Potom njezin cijeli nauk prenesen je u *Analitikama* i zato se čini da je suvišna. To što se u toj knjizi citira *Topika* i *Analitika* i *O duši* ne daje više povjerenja da je Aristotelova nego ako bih ja rekao da je ova knjiga koju sada pišem Aristotelova jer spominje sve Aristotelove knjige. To što pak netočno navodi
25 *Topiku*, kako smo u prethodnoj knjizi pokazali, više dokazuje da je krivotvorena. I nije slab Andronikov razlog ako παθήματα, trpnje duše, koje se spominju na početku knjige, shvaća kao afek-

³² Petrić je ispustio prijevod grčkog citata: διότι δὲ τῶν πολυκοιλίων ἐν τῷ ἐχίνῳ γίνεται ἡ πνευτία, εἴρηται ἐν τοῖς προβλήμασιν. [Arist. PA 676a.16–18]

³³ Spis je objavljen: Giampiera Raina, *Pseudoaristoteles, Fisiognomica, Anonimo Latino Il Trattato di Fisiognomica*, Biblioteca Univ. Rizzoli, 1993.

³⁴ Nedovoljno identificiran i datiran, vjerojatno liječnik, peripatetičar. Spominje ga Origen. Usp. Origenes Cels. 1.33.13–16: ἐὰν δὲ καὶ τὰ τῶν φυσιογνωμονούντων κρατῆ, εἴτε Ζωπύρου εἴτε Λόξου εἴτε Πολέμωνος εἴτε οὐτίνος ποτ' οὖν τοιαῦτα γράψαντος καὶ ἐπαγγελιαμένου εἰδέναι τι θαυμαστόν, [...].

tractatum est. At si pro intellectibus, uti Boethius et Alexander acceperunt, neque etiam sic invalidum est argumentum. Nam in iis libris *De anima*, de intellectibus ac conceptibus nullibi est tractatum, ea ratione qua initio huius libri tractantur, quod scilicet eorum symbola et signa sint verba ac voces. Quod si etiam tractarentur hoc modo, ea appellatio non arguit eum esse Aristotelis librum, quando et mihi et cuique liceat eos libros appellare. Sed falsa *Topicorum* appellatio, falsa librorum *De anima*, falsa etiam *Analyticorum* manifesto convincunt eum librum ab oscitante hac in re homine fuisse conscriptum. Nusquam enim *Analyticis* eo modo sunt ordinata ea quae ibi dicuntur, merito itaque hunc quoque librum uti suppositivum⁶⁹ reprobamus. Nisi quis malit *Analyticos* reiicere, quia non contineant quae liber is ex illis affert. Sunt enim *Analytica* etiam aliis nominibus suspecta, uti superius demonstravimus. Nam si *Metaphysici* Aristotelis libri sunt, *Analytici* non sunt, quandoquidem in iis non repriatur ea questio, quam ex ipsis citat libro 6. capite 12, uti antea etiam tetigimus. Locus etiam *Rhetorici* primi capite 2:⁷⁰ *Ea vero quae ut plurimum accidunt etabilia, ex talibus necesse est alia syllogizare. Necessaria vero ex necessariis, clarum autem nobis et hoc est ex Analyticis*, non videtur ex *Analyticis* quae habemus desumptus. Nusquam enim tractatur, quodabilia ut plurimum conclusionem talem faciant, etiamsi verum id sit, neque etiam quod ex necessariis necessarium concludatur. Quod autem eodem capite antea dixerat⁷¹ *Omnes autem probationes conficiunt, eo quod demonstrant vel exempla vel enthymemata dicentes, et praeter haec nihil fere, itaque si omnino necesse [46] est syllogizantem aut inducentem demonstrare quodcunque aut quemcunque (manifestum autem id est ex Analyticis) necesse est utrunque ipsorum utriusque horum idem esse. Nullo in loco hoc ad*

⁶⁹ corr. ex *suppositivum*

⁷⁰ τὰ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβαίνοντα καὶ ἐνδεχόμενα ἐκ τοιούτων ἀνάγκη ἐτέρων συλλογίζεσθαι, τὰ δ' ἀναγκαῖα ἐξ ἀναγκαίων· δηλον δ' ἡμῖν καὶ τοῦτο ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν. [Arist. Rh. 1357a.27–30]

⁷¹ πάντες δὲ τὰς πίστεις ποιοῦνται διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ παραδείγματα λέγοντες ἢ ἐνθυμήματα, καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν· ὥστ' εἴπερ καὶ ὅλως ἀνάγκη {ἢ} συλλογίζομενον ἢ ἐπάγοντα δεικνύναι ὅτι οὖν (δηλον δ' ἡμῖν τοῦτο ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν), ἀναγκαῖον ἐκάτερον αὐτῶν ἐκατέρῳ τούτων τὸ αὐτὸ εἶναι. [Arist. Rh. 1356b.6–11]

te, ništa se naime o njima ne raspravlja u knjigama *O duši*. A ako se shvate kao razumi, kako su prihvatili Boetije i Aleksandar, ni onda nije slab argument. Naime, u onim knjigama *O duši* nigdje se ne raspravlja o razumima i pojmovima u onom smislu u kojem raspravlja na početku te knjige, tj. da su njihovi simboli i znakovi riječi i glasovi. Pa ako bi se i raspravljalo na taj način, to navođenje ne dokazuje da je to Aristotelova knjiga kad je i meni i bilo kome dopušteno imenovati te knjige. No netočno navođenje *Topika*, netočno knjiga *O duši*, netočno također *Analitika*, očito dokazuju da je tu knjigu napisao u tome nemaran čovjek. Nikada naime nisu na taj način redane one stvari o kojima se tamo govorilo. S pravom dakle odbacujemo tu knjigu kao krivotvorenu osim ako bi netko više volio odbaciti *Analitike* jer ne sadrže ono što ta knjiga iz njih donosi. *Analitike* su i po drugim imenima pod sumnjom, kako smo prije dokazali. Naime, ako su *Metafizičke* [knjige] Aristotelove, *Analitike* nisu, jer se u njima ne nalazi ono pitanje koje iz njih citira u 6. knjizi, 12. poglavlju, kako smo prije dotakli. Također mjesto u prvoj knjizi *Retorike*, u 2. poglavlju. »Ono što se, kao najčešće, događa i ono moguće, iz takvog nužno je silogizmom dokazivati drugo. Nužno pak iz nužnog, jasno nam je i to iz *Analitika*« – ne čini se da je preuzeto iz *Analitika* koje imamo. Nigdje se ne raspravlja da ono moguće, kao najčešće, stvara takav zaključak, premda je to istinito, niti također da se iz nužnoga zaključuje nužno. Ono što je prije rekao u istom poglavlju: »Sve tvrdnje djeluju time što dokazuju, govoreći ili primjere ili entimene i osim toga gotovo ništa; stoga, ako je naprosto nužno da onaj koji [46] tvori silogizam ili izvodi, dokazuje nešto ili nekoga (očito je to iz *Analitika*), nužno je da svako pojedino od njih bude isto svakom pojedinom od tih.« Ni na kojem mjestu to

amussim est ostensum, quemadmodum neque id quod in ultimo capite secundi libri ait:⁷² *quod enim non syllogizabile*⁷³ *sit omnne signum, manifestum nobis est ex Analyticis. Et paulo post:*⁷⁴ *indicia vero et indiciosa enthymemata, quatenus non sunt syllogizabilia, non est solvere. Clarum autem et hoc nobis ex Analyticis, nusquam est in Analyticis, nec prioribus nec posterioribus. Quare si Metaphysici ac Rhetorici libri Aristotelis putandi sunt esse; Analytici profecto non erunt. Quod si quis dicat Topicis, Nicomachiis, Eudemiis hos ipsos Analyticos citari, dicemus nos eos quoque libros nequaquam esse Aristotelis, quod mox ostendere aggrediemur. At si Magnis moralibus libro 2. capite 6. dicitur:⁷⁵ *sicuti diximus in Analyticis, ex duabus propositionibus fieri syllogismum, intelligi facile potest eum id dixisse in Analyticis germanis, quod etiam in his est dictum. Neque vero mirum videri debet hos Analyticos Aristotelis non esse, quandoquidem certo testimonio nullo nobis comprobantur, sed solo interpretum iudicio illius esse sunt crediti, quod aperte Ammonius est testatus loco superius adducto. Topica autem Aristotelis non esse satis ante hunc libro constitit, tam ex iis quae ex Cicerone attulimus, quam etiam ex iis quae ex Rhetorico primo. Nam quod ex primo Analytico testimonium allatum est, infirmum redditur ex Analyticorum reiectione. Qualem infirmitudinem etiam patitur quod secundo Analytico est capite 17. Nunc vero id ipsum aliis locis falso citatis confirmemus.**

Est enim primo Rhetorico capite primo etiam alius locus in hunc se habens modum:⁷⁶ *Praeterea, neque etiam si exactissimam*

⁷² ὅτι γὰρ ἀσυλλόγιστόν ἐστιν πᾶν σημεῖον, δῆλον ἡμῖν ἐκ τῶν Αναλυτικῶν. [Arist. Rh. 1403a.4–5]

⁷³ corr. ex *syllogizabile*

⁷⁴ τὰ δὲ τεκμήρια καὶ τεκμηριώδη ἐνθυμήματα κατὰ μὲν τὸ ἀσυλλόγιστον οὐκ ἔσται λῦσαι (δῆλον δὲ καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐκ τῶν Αναλυτικῶν). [Arist. Rh. 1403a.10–12]

⁷⁵ ὡσπερ ἔφαμεν ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς, ἐκ δύο προτάσεων γίνεσθαι τὸν συλλογισμόν. [Arist. MM 2.6.15.4–6]

⁷⁶ ἔτι δὲ πρὸς ἐνίους οὐδ' εἰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔχοιμεν ἐπιστήμην, ῥᾶδιον ἀπ' ἐκείνης πείσαι λέγοντας· διδασκαλίας γὰρ ἐστὶν ὁ κατὰ τὴν ἐπιστήμην λόγος, τοῦτο δὲ ἀδύνατον, ἀλλ' ἀνάγκη διὰ τῶν κοινῶν ποιείσθαι τὰς πίστεις καὶ τοὺς λόγους, ὡσπερ καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς ἐλέγομεν περὶ τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐντεύξεως. [Arist. Rh. 1355a.24–29]

nije točno pokazano, kao niti ono što kaže u zadnjem poglavlju druge knjige: »Da se svaki znak ne može silogistički dokazati³⁵ očito nam je iz *Analitika*.« I malo poslije: »Iskazi pak i iskazni entimemi, ukoliko se ne mogu svesti na silogizme, ne mogu se riješiti [objasniti]. To nam je jasno iz *Analitika*.« Nigdje toga nema u *Analitikama*, niti u *Prvoj Analitici*, niti u *Drugoj*. Stoga, ako se *Metafizičke knjige* i *Retoričke* trebaju smatrati da su Aristotelove, *Analitike* sigurno neće biti. Ako bi netko rekao da se u *Topikama*, *Nikomahovim* i *Eudemovim* [*Etikama*] te *Analitike* citiraju, mi ćemo reći da i te knjige također nisu nikako Aristotelove, čemu ćemo uskoro prionuti da pokažemo. Ako se u *Velikoj Etici*, 2. knjiga, 6. poglavlje kaže: »Kako smo rekli u *Analitikama* da iz dviju propozicija biva silogizam« – može se lako razabrati da je on to rekao u legitimnim *Analitikama*, što je također rečeno u ovima. Ne treba se činiti čudnim da ove *Analitike* nisu Aristotelove kad nam nisu potvrđene nikojim sigurnim svjedočanstvom, nego se jedino po sudu tumača drži da su njegove; to otvoreno svjedoči Amonije na prije navedenom mjestu. Da *Topika* nije Aristotelova dovoljno je u knjizi prije ove utvrđeno, kako iz onoga što smo donijeli iz Cicerona tako i iz onoga što je iz prve knjige *Retorike*. Naime, ono svjedočanstvo koje je donijeto iz prve knjige *Analitike* postaje slabo na temelju odbacivanja *Analitika*. Jednako je slabo ono što je u drugoj knjizi *Analitike* u 17. poglavlju. Sada potvrdimo to drugim pogrešno citiranim mjestima.

Postoji u prvoj knjizi *Retorike* u prvom poglavlju i drugo mjesto koje glasi ovako: »Uostalom, ako i posjedujemo najtočniju

³⁵ *Syllogizabile* je neprimjeren prijevod za ἀσυλλόγιστον.

habeamus scientiam, facile est ex ea aliquos persuadere. Doctrinae enim est sermo secundum scientiam, hoc vero impossibile est. Sed necesse est per communia conficere probationes ac rationes, sicuti etiam in *Topicis* dicebamus de collocutione ad vulgus. Quod quidem nullibi in *Topicis* dictum est. Sunt quidem primo libro capite 2. haec verba, dum quattuor illius methodi utilitates explicat:⁷⁷ *Ad collocutiones vero, quia enumerantes multorum opiniones, non ex alienis, sed ex propriis dogmatibus versabimur cum ipsis, traducentes si quid non recte dicere nobis videbuntur.* Quem locum si quis recte perpendat, contrarium potius asserere deprehendet. Quod vero fine capituli secundi scribit:⁷⁸ *sicuti ergo in Topicis, hic dividendum est enthymematum species et locos ex quibus accipiatur, non est Topicorum appellatio, veluti in iis dixerit, aut quippiam dicturus sit. Idcirco nihil ad ea vel retinenda vel reiicienda facit, prout eadem de causa nihil faciunt appellationes eae Topicorum, quae sunt libro 2. capitibus 22, 23, 25. et 26, quae si conferantur cum his Topicis, manifesto apparebat in iis non inveniri praecipuas, veluti quae de quattuor instantiis dicuntur; nam capite 25. ita scriptum est:⁷⁹ *instantiae vero feruntur, sicuti etiam in Topicis, quadrupliciter, vel enim ex seipso, vel ex simili, vel ex contrario, vel ex iudicatis.* *Topico* vero octavo capite 4. quattuor longe differentes ab his locos instantiarum affert. Ac primum, destruendo id ex quo fit falsum, vel ad interrogantem instantiam ferendo; tertium, ad interrogata; quartum, quam χειρίστην, *pessimam* vocat ea quae *ad tempus* ή προς τὸν χρόνον.⁸⁰ Luce ergo clarius iam est, si libri *Rhetorici* Aristotelem auctorem agnoscunt, *Topicos* eum ignorare. Eos autem coniicio Theophrasti, vel Eudemi, vel Phaniae vel alterius alicu-*

⁷⁷ προς δὲ τὰς ἐντεύξεις, διότι τὰς τῶν πολλῶν κατηγορημένους δόξας οὐκ ἐκ τῶν ἀλλοτριῶν ἀλλ' ἐκ τῶν οἰκείων δογμάτων ὁμιλήσομεν προς αὐτούς, μεταβιβάζοντες ὅ τι ἂν μὴ καλῶς φαίνωνται λέγειν ἡμῖν. [Arist. Top. 101a.30–34]

⁷⁸ καθάπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, καὶ ἐνταῦθα διαίρετόν τῶν ἐνθυμημάτων τὰ τε εἶδη καὶ τοὺς τόπους ἐξ ὧν ληπτέον. [Arist. Rh. 1358a.29–30]

⁷⁹ αἱ δ' ἐνστάσεις φέρονται καθάπερ καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, τετραχῶς ἢ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἐκ τοῦ ὁμοίου ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ ἐκ τῶν κεκριμένων. [Arist. Rh. 1402a.34–37]

⁸⁰ ή προς τὸν χρόνον. [Arist. Top. 161a.10]

znanost, nije lako uvjeravati neke ljude na temelju te znanosti. Govor poučavanja temelji se na znanosti, a to je doista nemoguće. Stoga je nužno izvoditi dokazivanja i razloge prema onom [svima] zajedničkom, kako smo govorili i u *Topikama* o razgovoru s pukom.« To zaista nigdje u *Topikama* nije rečeno. Postoje naime u prvoj knjizi, 2. poglavlju ove riječi, dok objašnjava četiri koristi one metode: »Za razgovore pak, budući da uzimamo u obzir mišljenja mnogih, bavit ćemo se njima ne prema tuđim nego prema njihovim vlastitim naukama, mijenjajući, ako nam se bude činilo da ne govore ispravno.« Ako netko ispravno odvagne to mjesto, shvatit će da prije tvrdi suprotno. Ono što piše na kraju drugog poglavlja: »Kao dakle u *Topikama*, ovdje treba podijeliti vrste entimema i mjesta iz kojih se uzima« – nije imenovanje *Topika*, kao da je u njima rekao, ili bi netko rekao. Stoga ne znači ništa za njihovo zadržavanje ili odbacivanje, kao što iz istog razloga ništa ne znače ona navođenja *Topika* koja su u 2. knjizi, u poglavljima 22., 23., 25. i 26; ako se ona usporede s ovim *Topikama*, bit će sasvim jasno da se u njima ne nalaze bitne stvari, kao one koje se zovu 'četiri instancije' [četiri suprotstavljanja]; naime, u 25. poglavlju ovako je napisano: »Instancije [suprotstavljanja] se iznose, kao u *Topikama*, četverostruko, naime ili iz sebe same, ili iz sličnog, ili iz kontrarnog, ili iz prosuđenoga.« U osmoj knjizi *Topike*, u 4. poglavlju donosi četiri mjesta 'instancija' daleko različitih od ovih. I prvo poništenjem onoga po čemu biva netočno, ili iznoseći instanciju prema onom koji pita, treće [iznoseći instanciju] na upitano, četvrto, instanciju koju naziva χειρίστη, najgorom – ona koja je prema vremenu, ή προς τὸν χρόνον. Od sunca je jasnije, ako *Retoričke* [knjige] priznaju Aristotela kao pisca, *Topika* ga ne poznaju. Zaključujem da su one Teofrastove ili Eudemove ili Fanijine ili od nekog drugog

ius Aristotelis discipuli esse, eo quod Xenocratis, [47] Aristotelis aemuli atque inimici, et secundo libro et 6. et 7. fit mentio, non quidem cum laude, attamen sine ulla reprehensione. Is autem Aristoteli supervixit annos duodecim, quibus iam Theophrastus docuerat. Sed cuiuscunque ii libri sint, Aristotelis non esse satis secure superioribus rationibus pronuntiaverim. Neque etiam libris *Elenchorum* magis confirmantur, quod videantur *Elenchi* post illos ordine scripti. Quinimo non ii esse convincuntur qui in *Elenchis* citantur, quod libro 2, capite 8. haec habeantur verba:⁸¹ *Proposuimus quidem invenire facultatem quandam syllogisticam de proposita re ex existentibus tanquam probabilissimis*. Haec autem diversa est propositio ab ea, quae est initio *Topicorum*:⁸² *Propositio operis methodum invenire, ex qua poterimus syllogizare de omni proposito problemate ex probabilibus*. Alia quoque ratione evincitur non eundem esse utrorumque operum auctorem, quod secundo capite primi *Elenchi* ait se dixisse:⁸³ *de dialecticis et tentativis in prioribus*. Nulla autem prorsus pirastices, tentativae mentio in *Topicis* est. At suspectos quoque *Elenchos* istos esse superiore libro docuimus.

Ethica vero *Nicomachia* Aristotelis nomine ferri, esse tamen eius filii Nicomachi ex Cicerone superius ostensum est. Nunc etiam alia afferamus testimonia id verum esse corroborantia. Guarinus Veronensis videtur arbitratus a discipulo fuisse profectos, sed quo, non indicat. Sed nos appellationes eorum in aliis libris repertas proferamus. *Politico* secundo capite 1:⁸⁴ *quia aequalitas talionis servat civitates, sicuti in Ethicis dictum est prius*. Id autem nequaquam est in *Nicomachiis*, imo potius contrarium; nam libro 5, in quo totum de iustitia et aequalitate negotium peragitur,

⁸¹ προειλόμεθα μὲν οὖν εὐρεῖν δύναμιν τινα συλλογιστικὴν περὶ τοῦ προβληθέντος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ὡς ἐνδοξοτάτων. [Arist. SE 183a.37–38]

⁸² ἢ μὲν πρόθεσις τῆς πραγματείας μέθοδον εὐρεῖν ἀφ' ἧς δυνησόμεθα συλλογίζεσθαι περὶ παντὸς τοῦ προτεθέντος προβλήματος ἐξ ἐνδόξων. [Arist. Top. 100a.18–20]

⁸³ περὶ δὲ τῶν διαλεκτικῶν καὶ πειραστικῶν ἐν ἄλλοις. [Arist. SE 166a.8–9]

⁸⁴ διόπερ τὸ ἴσον τὸ ἀντιπεπονθὸς σώζει τὰς πόλεις, ὥσπερ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς εἴρηται πρότερον. [Arist. Pol. 1261a.30–31]

Aristotelova učenika, po tome što se spominje Ksenokrat, [47] Aristotelov suparnik i neprijatelj u drugoj knjizi i u 6. i 7., doduše ne s pohvalom, ali ipak bez ikakva pobijanja. On je dvanaest godina nadživio Aristotela; s njima [knjigama] je već Teofrast predavao. No čije god bile te knjige, javno bih dovoljno sigurno izjavio s gornjim razlozima da nisu Aristotelove. I ne potvrđuju ih više knjige *Pobijanja*, jer se čini da su *Pobijanja* napisana redom poslije njih. Osim toga, dokazuje se da to [*Topika*] nisu one knjige koje se citiraju u *Pobijanjinama*, jer su u 2. knjizi, u 8. poglavlju ove riječi: »Izložili smo zaista naći neku silogističku prikladnost o predloženoj stvari iz postojećih [propozicija] kao najvjerojatnijih.« To je pak različita propozicija od one koja je na početku *Topika*: »Zadatak je djela pronaći metodu iz koje ćemo moći izvoditi silogizme o svakom predloženom problemu iz vjerojatnih [stavova].« Drugim se također razlogom dokazuje da nije isti pisac obaju djela, jer u prvoj knjizi *Pobijanja*, u drugom poglavlju kaže da je rekao: »o dijalektičim [silogizmima] i pokušajnim u prvim [knjigama].« No u *Topikama* nema uopće spomena na peirastičke, pokušajne vještine. A poučili smo u prethodnoj knjizi da su ta *Pobijanja* dvojbeni.

Nikomahova Etika u optjecaju je pod Aristotelovim imenom, ali je ipak prije pokazano iz Cicerona da je od njegova sina Nikomaha. Sada donesimo i druga svjedočanstva koja učvršćuju da je to istinito. Čini se da je Guarino iz Verone smatrao da je potekla od učenika, ali od kojeg, ne naznačava. No iznesimo njezina navođenja nadena u drugim knjigama. U drugoj knjizi *Politike*, u 1. poglavlju: »jer jednakost odmazde čuva države, kako je prije rečeno u *Etičkim* [knjigama].« No to nipošto nije u *Nikomahovoj Etici*, štoviše suprotno. Naime, u 5. knjizi, u kojoj se cijelom raspravlja

capite 5. sic est scriptum: τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμότει οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικόν. *Talio vero non convenit ad legitimum neque ad civile. Sed in Magnis moralibus capite paenultimo est talis sententia. Libro vero tertio Politico capite 6:*⁸⁵
 5 *Itaque, cum iustum aliquibus, divisum est eodem modo in rebus et quibus sicuti dictum est prius in Ethicis. Est quidem talis quaedam sententia capite 3, sed eadem est in Eudemiis et Magnis, ac etiam potuit esse in quattuor illis quos Laertius eum scripsisse affirmat. Libro quoque 4. capite 2:*⁸⁶ *Si enim recte dictum est in Ethicis vitam beatam esse eam, quae secundum virtutem non impeditam est. Haec quidem sententia est in Nicomachiis, est in Eudemiis, est in Magnis, quare non magis illos quam utraque haec arguit, aut cuiuslibet Peripatetici opus. Et libro 7. capite 13:*⁸⁷ *Sed beatitudo in contrariis est, etenim hoc etiam determinatum est in Ethicis sermonibus. Id autem neque in Nicomachiis, neque in Eudemiis neque etiam in Magnis invenietur. Capite etiam eodem:*⁸⁸ *Dicimus vero etiam in Ethicis, si quae eorum sermonum est utilitas, esse actionem et usum perfectae virtutis. At sicut illud prius in nullo trium Ethicorum est, sic hoc in omnibus reperietur, ac etiam in omnium Peripateticorum libris. Non ergo ad Nicomachiorum probationem multum facit. Quemadmodum neque id, quod in*⁸⁹ *primo Metaphysico capite primo est scriptum:*⁹⁰ *Dictum igitur est in Ethicis, quae differentia artis et scientiae et aliorum congenerum sit. Etenim est in Magnis primo libro capite paenultimo et in Eudemiis et in Nicomachiis. Ex quo dicere poteris tria haec omnia opera Aristotelis esse, sed*

⁸⁵ ὥστ' ἐπεὶ τὸ δίκαιον τισίν, {καὶ} διήρηται τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τε τῶν πραγμάτων καὶ οἷς, καθάπερ εἴρηται πρότερον ἐν τοῖς Ἠθικοῖς. [Arist. Pol. 1280a.16–18]

⁸⁶ εἰ γὰρ καλῶς ἐν τοῖς Ἠθικοῖς εἴρηται τὸ τὸν εὐδαίμονα βίον εἶναι τὸν κατ' ἀρετὴν ἀνεμπόδιτον. [Arist. Pol. 1295a.35–37]

⁸⁷ ἀλλὰ τὸ μακάριον ἐν τοῖς ἐναντίοις ἐστίν (καὶ γὰρ τοῦτο διώρισται κατὰ τοὺς ἠθικοὺς λόγους. [Arist. Pol. 1332a.20–22]

⁸⁸ φάμεν δὲ (καὶ {διωρίσμεθα} ἐν τοῖς Ἠθικοῖς, εἰ τι τῶν λόγων ἐκείνων ὄφελος) ἐνέργειαν εἶναι καὶ χρῆσιν ἀρετῆς τελείαν. [Arist. Pol. 1332a.7–9]

⁸⁹ corr. ex in quid

⁹⁰ εἴρηται μὲν οὖν ἐν τοῖς ἠθικοῖς τίς διαφορὰ τέχνης καὶ ἐπιστήμης καὶ τῶν ἄλλων τῶν ὁμογενῶν. [Arist. Metaph. 981b.25–27]

o pravednosti i jednakosti, u 5. poglavlju napisano je ovako: τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμότει οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικόν.³⁶ »Odmazda pak nije prikladna niti za zakonito, niti za građansko«, ali u *Velikoj Etici* u predzadnjem poglavlju nalazi se takva misao. U trećoj knjizi *Politike* u 6. poglavlju. »Dakle, 5 kad je već pravedno nekima, podijeljeno je na isti način u stvarima i kojima, kako je rečeno prije u *Etičkim [knjigama]*.« Postoji zaista neka takva misao u 3. poglavlju, no ista je u *Eudemovoj* i u *Velikoj Etici* i mogla je biti također u one četiri koje Laercanin tvrdi da je on napisao. Također u 4. knjizi, 2. poglavlju: »Ako 10 je točno rečeno u *Etičkim [knjigama]* da je blaženi život onaj koji je prema vrlini a nije sputan.« Ta je misao u *Nikomahovoj Etici*, jest u *Eudemovoj Etici*, jest u *Velikoj Etici*, stoga ne dokazuje njih više nego jednu i drugu ili djelo bilo kojeg peripatetičara. I u 7. knjizi u 13. poglavlju. »No blaženstvo je u suprotnom, a to je ta- 15 kođer određeno i u *Etičkim* raspravama.« To se pak neće naći niti u *Nikomahovoj*, niti *Eudemovoj*, niti u *Velikoj Etici*. U istom poglavlju: »Govorimo i u *Etičkim [knjigama]*, ako je koja korist ovih rasprava, to je uporaba savršene vrline.« A kao što ono prije nije ni u jednom od triju *Etičkih* spisa, tako će se ovo naći u svi- 20 ma i također u knjigama svih peripatetičara. Ne pridonosi dakle mnogo za potvrdu *Nikomahove Etike*, kao ni ono što je napisano u prvoj knjizi *Metafizičkih spisa* u prvom poglavlju: »Rečeno je dakle u *Etičkim [knjigama]* koja je razlika između vještine i znanosti i drugih srodnih.« Naime jest u *Velikoj Etici* u prvoj knjizi, 25 predzadnje poglavlje i u *Eudemovoj* i u *Nikomahovoj*. Na osnovi toga bi mogao reći da su sva ta tri djela Aristotelova, ali osim

³⁶ Manipulirani citat. Usp. Arist. EN 1132b.23–25: τὸ δ' ἀντιπεπονθὸς οὐκ ἐφαρμόττει οὔτ' ἐπὶ τὸ νευητικὸν δίκαιον οὔτ' ἐπὶ τὸ διορθωτικόν. Nema fraze ἐπὶ τὸ νόμιμον καὶ ἐπὶ τὸ πολιτικόν.

praeter Ciceronis auctoritatem, qui eo vixit tempore quo ab Andronico Aristotelis libri sunt publicati, est auctoritas Attici Platonici, qui paulo post ea tempora vixit, nempe Galeno paulo antiquior fuit. Eius verba Eusebius libro *Contra philosophos* capite 3. refert. Sunt autem haec: *Aristotelis igitur de hac re libri, in primis vero Magna ethica, quos inscripsit, exiguum quiddam et humile, imo vulgare prorsus, nec amplius quam idiota aliquis et homo indoctus aut adolescens, sive mulier aliqua sentiret.* Et paulo post: *Concedere enim nolunt, quod [48] sola ipsa felicitatem praestet, sed similem eam faciunt divitiis, gloriae generis nobilitati, sanitati, pulchritudini, nec non aliis huiusmodi rebus, quibus inconstantiae malum coniunctum est.* Quae eadem sententia et *Nicomachiis* et *Eudemicis* continetur, non tamen haec, sed *Magna moralia* pro Aristotelis *Ethicis* adduxit. Quod si afferas locum ex 6. capite 3. qui sic habet:⁹¹ *Ex praecognitis est omnis doctrina, quemadmodum in Analyticis dicebamus.* Ut astruat hos *Ethicos* revera Aristotelis opus esse, quantum hic locus astruit, tantum alius qui est eodem libro et capite destruit:⁹² *Scientia ergo est habitus demonstrativus et quaecunque alia adiecimus in Analyticis.* Nam cum nullo *Analyticorum* loco scientia definiatur, ut hic et *Analyticos* suspectos reddit et se ipsum redarguit. Praeter eas quas iam contra *Analyticos* adduximus suspensiones, est Laertii locus in Eudoxo his verbis:⁹³ *Ait vero ipsum Nicomachus Aristotelis voluptatem dicere esse bonum ipsum.* Quae sententia est 10. *Nicomacho* capite 1. et 2. initio his ipsis verbis:⁹⁴ *Eudoxus quidem voluptatem putavit bonum ipsum esse.* Qui locus convincere videtur hos libros non Aristotelis sed Nicomachi esse. Addam, quod me maxime torquet, id vero est quod tempora non videntur ferre potuisse, ut Aristoteles libros hos, Nicomacho filio scribere, aut potuerit aut debuerit, qui puerulus admodum moriente patre est

⁹¹ ἐκ προγινωσκομένων δὲ πᾶσα διδασκαλία, ὥσπερ {καί} ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς ἐλέγομεν. [Arist. EN 1139b.26–27]

⁹² ἢ μὲν ἄρα ἐπιστήμη ἐστὶν ἕξις ἀποδεικτική, καὶ ὅσα ἄλλα προσδιορίζομεθα ἐν τοῖς ἀναλυτικοῖς. [Arist. EN 1139b.31–33]

⁹³ φησὶ δ' αὐτὸν Νικόμαχος ὁ Ἀριστοτέλους τὴν ἡδονὴν λέγειν τὸ ἀγαθόν. [D.L. Vit. 8.88.11–13]

⁹⁴ Εὐδόξος μὲν οὖν τὴν ἡδονὴν τὰγαθὸν φετ' εἶναι. [Arist. EN 1172b.9]

Ciceronova autoriteta koji je živio u vrijeme kada je Andronik objavio Aristotelova djela, postoji i autoritet Atika platoničara koji je živio malo poslije tog vremena, naime bio je malo stariji od Galena. Njegove riječi prenosi Euzebije u knjizi *Protiv filozofâ* u 3. poglavlju, ove su: »Aristotelove su knjige o toj stvari, prije svega pak ona koju je naslovio *Velika Etika*, nešto zaista malo i skromno, čak sasvim općenito i ne opširnije, koje će razumjeti bilo koji neobrazovan i neuk čovjek, ili mladić ili neka žena.«³⁷ I malo poslije: »Ne žele dopustiti da [48] samo ona nadilazi sreću, nego je čine sličnom bogatstvu, plemenitosti slave roda, zdravlju, ljepoti i drugim takvim stvarima, s kojima je povezano zlo nepostojanosti.«³⁸ Ta ista misao sadržana je i u *Nikomahovoj* i u *Eudemovoj Etici*, ali ipak ne njih, nego *Veliku Etiku* navodi kao Aristotelove *Etike*. Ako navedeš mjesto iz 6. poglavlja koje glasi ovako: »Iz predznanog je sav nauk, kao što smo govorili u *Analitikama*«, kao da tvrdi da su te *Etike* [knjige] uistinu Aristotelovo djelo; koliko to mjesto potvrđuje, toliko drugo, koje je u istoj knjizi i poglavlju, pobija: »Znanost je demonstrativno svojstvo i bilo što drugo što smo dodali u *Analitikama*.« Naime, budući da se ni na jednom mjestu *Analitika* ne definira znanost, tako ovo [mjesto] čini i *Analitike* dvojbenima i samo sebe pobija. Osim onih sumnji protiv *Analitika* koje smo već iznijeli jest i mjesto Laercanina u 'Eudoksu' s ovim riječima: »Kaže za njega [Eudoksa] Aristotelov *Nikomah* da je govorio da je užitak dobro sâmo.« Ta je misao u 10. knjizi *Nikomahove Etike* u 1. i u 2. poglavlju na početku sa samim ovim riječima: »Eudokso je zaista smatrao da je sam užitak dobro sâmo. To mjesto, čini se, pobija da te knjige nisu Aristotelove, nego Nikomahove. Dodat ću što me najviše muči, a to je da se čini da vremena nisu mogla podnijeti da je Aristotel te knjige

³⁷ Nema grčkog. Usp. Eus. PE 15.4.9.1–4 αἱ γοῦν Ἀριστοτέλους περὶ ταῦτα πραγματεῖαι, Εὐδήμειοί τε καὶ Νικομάχειοι καὶ Μεγάλων Ἠθικῶν ἐπιγραφόμεναι, μικρόν τι καὶ ταπεινὸν καὶ δημῶδες περὶ τῆς ἀρετῆς φρονοῦσι καὶ τοσοῦτον ὅσον ἂν τις καὶ ἰδιώτης καὶ ἀπαίδευτος καὶ μειράκιον καὶ γυνή.

³⁸ Nema grčkog. Usp. Eus. PE 15.4.10.1–3: οὐ γὰρ ἐπιτρέπουσιν αὐτὴν ποιεῖν εὐδαίμονας, ὁμοίαν δὲ αὐτὴν καθιστᾶσι πλοῦτῳ καὶ δόξῃ καὶ γένει καὶ ὑγείᾳ καὶ κάλλει καὶ ὅσα ἄλλα κοινὰ τῆς κακίας.

relictus curae Hipparchi, Timarchi atque aliorum eius testamenti curatorum. Cuius sententia talis fuit: *Aristoteles heredes suos reliquit Pythiada et Nicomachum filios et Nicanorem generum Pythiadis futurum sponsum*. Inter hos ea aetatis fuit differentia, ut Nicanor fuerit reliquis maior, sequeretur eum Pythias aliquot annis iunior, postremus esset aetate Nicomachus, omnes tamen tenera aetate essent, ut curatoribus egerent. Nicanorque non adhuc idoneus esset ad rem familiarem gubernandam. Sic enim principio Aristotelici testamenti Diogenes scripsit:⁹⁵ *Tutorem omnium esse et semper Antipatrum, et quousque Nicanor suscipiat, curam gerat Aristomenes et reliqui*. Cuiusnam rei curam gerat:⁹⁶ *Puellulorum, Herpylidis atque relictorum*. Quid autem est illud, quousque Nicanor suscipiat aliud quam, postquam gubernationem suscipere sit aptus? Id autem futurum erat, quando per aetatem posset et Pythiada uxorem duceret: nam si aetatis legitimae fuisset, cur non a principio constitutus est rerum dominus ac gubernator? Ut paulo post:⁹⁷ *Nicanor dominus esto, quando adoleverit, ac tunc:*⁹⁸ *Curam habeat Nicanor et puellae et pueri Nicomachi pro eorum dignitate, tanquam et pater et frater*. Debuit autem puellam ducere⁹⁹ *quando hora fuerit puellae, ut Nicanori tradatur*. Non erat ergo Nicanor, cum Aristoteles moreretur, idoneus administrandae rei familiaris, nec puella adhuc matura viro erat. Idcirco voce illa nominantur statim τῶν τε παιδίων, *puellulorum*. Quorum Pythias suscepta fuerat ex Pythiade uxore, Hermiae Eunuchi nepte, Nicomachus vero ex Herpylide concubina, quam verisimile est domum duxisse post Pythiadis obitum, ex eaque anno saltem post Nicomachum suscepisse. Iunior itaque Nicomachus sorore fuit. Tempore autem paterni obitus illa nubilis non erat. Puellulus ergo Nicomachus erat, ad quem eius aetatis libros, tam magnos tamque

⁹⁵ ἐπίτροπον μὲν εἶναι πάντων καὶ διὰ παντὸς Ἀντίπατρον· ἕως δ' ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ, ἐπιμελείσθαι Ἀριστομένην. [D.L. Vit. 5.12.1–2]

⁹⁶ τῶν τε παιδίων καὶ Ἑρπυλλίδος καὶ ὧν καταλελειμμένων. [D.L. Vit. 5.12.4–5]

⁹⁷ Νικάνωρ κύριος ἔστω. [D.L. Vit. 5.12.7]

⁹⁸ ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ τῆς παιδὸς καὶ τοῦ παιδὸς Νικομάχου, ὅπως ἂν ἀξιοῖ τὰ περὶ αὐτῶν, ὡς καὶ πατὴρ ὧν καὶ ἀδελφός. [D.L. Vit. 5.12.9–11]

⁹⁹ ὅταν ὦρα ἦ τῇ παιδί, ἐκδόσθαι αὐτὴν Νικάνωρι. [D.L. Vit. 5.12.5]

ili mogao ili trebao napisati sinu Nikomahu, koji je, kad je otac umirao, kao dječčić bio ostavljen na brigu Hiparhu, Timarhu i ostalim izvršiteljima njegove oporuke. Ta je misao bila ovakva: »Aristotel je ostavio kao svoje nasljednike djecu Pitijadu i Nikomaha i zeta Nikanora, Pitijadina budućeg muža.«³⁹ Među njima bila je razlika u dobi takva da je Nikanor bio stariji od ostalih, slijedila ga je Pitijada, od njega nekoliko godina mlađa, posljednji po dobi bio je Nikomah, svi su ipak bili u nježnoj dobi, tako da su trebali skrbnike. Nikanor tada nije bio prikladan da upravlja obitelji. Naime, na početku Aristotelova testamenta ovako je napisao Diogen: »Da je skrbnik svih i uvijek Antipater i sve dok ne preuzme Nikanor, neka se brine Aristomen i ostali.« O čemu da se brine? O djeci, Herpilidi i ostalima. Što je pak ono 'dok Nikanor ne preuzme' drugo nego: nakon što bude sposoban preuzeti upravljanje. To će biti kad bi po dobi mogao oženiti Pitijadu; naime, da je bio zakonite dobi, zašto od početka nije postavljen za gospodara stvari i upravitelja? Kao malo poslije: »Nikanor neka bude gospodar«, kad odraste i tada: »Neka se Nikanor brine i za djevojku i za dječaka Nikomaha za njihov ugled kao otac i brat.« A trebao je oženiti djevojku: »kada bude vrijeme djevojci da bude predana Nikanoru.« Nije dakle Nikanor bio sposoban upravljati obitelji kad je Aristotel umro, niti je djevojka bila dovoljno zrela za muža. Zato se odmah imenuju riječju τῶν τε παιδίων, »o djeci«. Od njih Pitijadu je rodila žena Pitijada, nećakinja Hermije Eunuha, Nikomaha pak priležnica Herpilida, koju je vjerojatno doveo kući poslije Pitijadine smrti i od nje je nakon samo godinu dana dobio Nikomaha. Mlađi je, dakle, bio Nikomah od sestre. U vrijeme očeve smrti ona nije bila u dobi za udaju. Nikomah je dakle bio dječčić, nije vjerojatno da mu je u

³⁹ Grčki citat nije nađen. Možda se uopće ne radi o citatu, nego o nekoj kompilaciji i tumačenju prema tekstu Aristotelove oporuke. Usp. Aristotelovu oporuku po Diogenu Laercianinu donesenu u prvoj knjizi prvog sveska ovih *Peripatetičkih rasprava*.

arduos, non est verisimile scripsisse Aristotelem, tam gravem virum, quem nolunt sui cuiquam, ne regi quidem Alexandro, tam magno tamque de se benemerito, sua opera dicare voluisse. Quae quidem ratio apud me tantum valet, ut simul cum Ciceronis et Attici auctoritate, locisque ex *Politico* paulo ante allatis, qui sententias *Ethicorum* notant quae in his *Ethicis* non sunt, facile in eam sententiam abeam, ut credam revera hos *Ethicos* Aristotelis minime esse; et si sint, eos non fuisse ad Nicomachum puerulum scriptos, sed debere *Magna ethica* vocari, et ea quae *Magna* hactenus sunt vocata, vocanda esse *Nicomachia*. Neque enim nomen illud, *Magna*, illis parvis atque epitomis congruit, et si quid [49] Aristoteles filio scripsit, epitomen potius atque synopsis morum felicitatisque, quam diexodicam doctrinam scripsit.

De *Eudemiis* vero ita sentio, ut adduci non passim eos Aristotelis esse ut credam, quod a Diogene praeteriti sint, quod phrasis multum est ab Aristotelica dissimilis, quod doctrinae aliqua etiam sit dissimilitudo. Etiamsi libro septimo capite duodecimo ea verba habeantur:¹⁰⁰ *Quod nullus amicus cui multi amici*, quae Laertius paulo ante catalogum Aristotelicorum librorum ex Phavorino affert uti dixerium Aristoteli usitatum, aitque septimo *Ethico* reperiri¹⁰¹ *Dicit vero Phavorinus in secundo Apomnemoneumatum, quod identidem diceret, cui amici nemo amicus. Sed et in septimo Ethico est; ubi recte legetur*¹⁰² *cui multi amici*, corrupte apud Laertium. Qui ex se ipso nequaquam potuit dicere id dictum esse in septimo *Ethico*, cum paulo post quattuor solos Aristotelem scripsisse scripturus erat. Sed id ex Phavorini relatione attulit, ex cuius sententia non *Nicomachii*, sed hi *Eudemii* Aristotelis esse dicendi essent, eodem scilicet errore, quo multi multos libros pro Aristotelicis usurparunt. Nos vero Eudemi eos esse arbitramur Rhodii, qui, uti ex Ammonio vidimus, ad praeceptoris imitationem et *Categorias*, et *Peri hermeneias*, et *Analytica* scripsit et *Sophisticos elenchos*, ut Galenus *De sophismatis*, quae pe-

¹⁰⁰ ὡς οὐθεις φίλος ᾧ πολλοὶ φίλοι. [Arist. EE 1245b.21]

¹⁰¹ φησὶ δὲ Φαβωρίνος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ὡς ἐκάστοτε λέγει, ᾧ φίλοι οὐδεις φίλος; ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Ἠθικῶν ἐστὶ. [D.L. Vit. 5.21.7-9]

¹⁰² ᾧ πολλοὶ φίλοι [Arist. EE 1245b.21]

toj dobi Aristotel pisao tako velike i tako teške knjige, muž tako ozbiljan za kojeg njegovu ne žele da je ikome htio posvetiti svoja djela, pa ni kralju Aleksandru, tako velikom i tako zaslužnom za njega. Taj razlog ima toliku snagu za mene da zajedno s autoritetom Cicerona i Atika i mjestima iz *Politike*, donesenim malo prije, koja bilježe misli *Etičkih* [knjiga], a kojih u tim *Etičkim* [knjigama] nema, lako mogu pomisliti da vjerujem da te *Etičke* [knjige] nisu uopće Aristotelove, a ako jesu, da nisu napisane za dječacića Nikomaha; da se one trebaju zvati *Velika Etika*, a da se ona koja je sada nazvana *Velika* treba zvati *Nikomahova*. Niti ono ime *Velika* tim malim [*Etičkim knjigama*] i sažecima ne odgovara; ako je [49] Aristotel sinu nešto napisao, prije je napisao sažetak i sinopsis običaja i sreće, nego prošireni nauk.

O *Eudemovoj Etici* doista tako mislim kako nije posvuda navedeno da je Aristotelova, tako da vjerujem sljedeće: da ju je Diogen zaobišao; da je izričaj mnogo različit od Aristotelova; da također postoji neka razlika u nauku. Premda u sedmoj knjizi u dvanaestom poglavlju stoje ove riječi: »Jer nema prijatelja onaj koji ima mnoge prijatelje« – koje Laercianin donosi iz Favorina, malo prije popisa Aristotelovih knjiga, kao uobičajenu Aristotelovu izreku i kaže da se nalazi u sedmoj knjizi *Etike*: »Kaže pak Favorin u drugoj knjizi *Apomnemoneumata*, što je uvijek iznova govorio – tko ima prijatelje, nitko mu nije prijatelj. – A to je u sedmoj knjizi *Etike*.« – tamo se ispravno čita: ᾧ πολλοὶ φίλοι, »tko ima mnoge prijatelje«, a pogrešno je kod Laercianina. On sam od sebe nipošto nije mogao reći da je to rečeno u sedmoj knjizi *Etike*, kad će malo kasnije napisati da je Aristotel napisao samo četiri. Ali to je prenio iz kazivanja Favorina po čijem mišljenju ne bi se Aristotelovom trebala zvati *Nikomahova Etika*, nego ova *Eudemova*, prema istoj pogrešci po kojoj su mnogi mnoge knjige proglasili za Aristotelove. Mi pak smatramo da je ona od Eudema s Roda koji je, kako vidimo iz Amonija, po uzoru na učitelja napisao *Kategorije* i *O tumačenju* i *Anali-tike* i *Sofistička pobijanja*, kako navodi Galen *O sofistmima koji*

nes dictionem accidunt citat:¹⁰³ *Singulorum praedictorum exempla sumpserit quispiam ex Eudemi et aliorum Elenchis. Et etiam Physica, uti Simplicius multis in locis suorum commentariorum tradidit, in omnibus ita praeceptoris doctrinam secutus, ut etiam proprio ingenio aliquid reservaret, quod clarius postea apparebit. Analytica autem sua fuisse Eudemia appellata ex commentariis Alexandri in Topics apparet, dum ita scribit libri secundi commentario primo in fine: Quod vero particularius sit dialectico destruere et confutare, quam probare et construere, patet in primo Resolutivorum, qui inscribuntur Eudemici. Equidem inscribitur etiam ipse¹⁰⁴ ab Eudemo De resolutoriis. Itaque is idem Eudemus, vir magnus, qui praeceptorem imitatus Categorias, Peri hermeneias, Analytica, Physica conscripsit, non est a ratione ac verisimili alienum Ethica ad eandem imitationem conscripsisse, ab eoque Eudemia, uti illa Analytica, fuisse nuncupata. Atque haec de Ethicis omnibus.*

De Oeconomico vero eo, qui secundus inter Graece impressos codices numeratur, sentimus ut omnino de Aristotelicorum librorum numero explodatur, tum ob dogmatum diversitatem permagnam, tum ob phraseos disparitatem, tum etiam quod a Diogene reticeatur, a nemine alio antiquorum pro Aristotelico nominetur. Quem vero Leonardus Aretinus pro secundo supposuit, Aristotelis neque ipse est, quia methodus intermiscita, quia non ex rei natura deducta, sed omnis ex Homeri testimoniis conformata, quasi ex eius praescripto vellet Oeconomicam instituere. Moris autem Aristotelici est ex rerum ipsarum naturis dogmata sua constituere.

Ex eodem numero eiiciantur etiam Aegyptia illa theologia, liber De pomo, De causis ac alter De causis proprietatum elementorum rationibus antecedente adductis, quas nihil est necesse hic refricare. Prodiit nuper libellus sub Pepli Aristotelici nomine,

¹⁰³ καθ' ἕκαστον τῶν προειρημένων τὰ παραδείγματα λάβοι τις ἂν ἔκ τε τῶν Εὐδήμου καὶ ἄλλων. [Gal. De sophismatis 14.593.7–9]

¹⁰⁴ corr. ex ipse

se događaju prema govorenju:⁴⁰ »Primjere pojedinih rečenih [sofizama] uzeo je netko iz Pobijanja Eudema i drugih.« Također i Fizika, kako je prenio Simplicije na mnogim mjestima svojih komentara, u svim stvarima tako slijedeći nauk učitelja, da je i za vlastito mišljenje nešto sačuvaio, što će se kasnije pokazati jasnijim. Iz Aleksandrova komentara Topike očito je da je njegova Analitika nazvana Eudemova, dok piše u drugoj knjizi prvog komentara na kraju ovako: »Da je svojstvenije za dijalektičara uništavati i pobijati, a ne dokazivati i konstruirati, jasno je u prvoj knjizi Analitika⁴¹ koje nose naslov Eudemove.«⁴² Dakle, i sam [komentator] donosi naslov O analitici od Eudema. Stoga nije daleko od razloga i vjerojatnog da je taj isti Eudem, veliki muž koji je oponašajući učitelja napisao Kategorije, O tumačenju, Analitiku, Fiziku i Etičke [knjige] napisao po istom uzoru i po njemu su nazvane Eudemove, kako je nazvana i ona Analitika. Toliko o svim Etikama.

O onoj Ekonomskoj [knjizi], koja je druga po broju među grčkim tiskanim kodeksima, mislimo da se uopće izbaciti iz broja Aristotelovih knjiga, kako zbog prevelike razlike nauka, tako zbog različitosti iskaza, tako i zato što ju je Diogen prešutio a nitko drugi od starih nije ju imenovao Aristotelovom. Knjigu koju Leonardo Aretino stavlja na drugo mjesto nije Aristotelova, jer je metoda nepovezana, jer nije izvedena iz prirode stvari, nego oblikovana cijela iz svjedočanstava Homerovih, kao da hoće poučavati ekonomiku po njegovu propisu. A Aristotelov je običaj svoje nauke uspostavljati iz priroda samih stvari.

Iz istog broja neka se izbace i ona Egipatska teologija, knjiga O jabuci, O uzrocima i druga knjiga O uzrocima svojstava elemenata, iz razloga navedenih u prethodnoj knjizi, koje ne treba ponovo izvlačiti. Pojavila se nedavno knjižica Peplos pod Aristotelovim

⁴⁰ Galenus Medicus, De sophismatis seu captionibus penes dictionem, ΓΑΛΗΝΟΥ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΕΞΙΝ ΣΟΦΙΣΜΑΤΩΝ.

⁴¹ Jedan od latinskih prijevoda Analitika glasi De resolutoriis ili Resolutivorum.

⁴² Nema grčkog. Usp. Alex. Aphr. in Top 131.14–16: ὅτι δὲ οἰκειότερον τῶν διαλεκτικῶν τὸ ἀνασκευάζειν τοῦ κατασκευάζειν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἐπιγραφομένων Εὐδημείων ἀναλυτικῶν λέλεκται (ἐπιγράφεται δὲ τὸ αὐτὸ καὶ Εὐδήμου Ὑπὲρ τῶν ἀναλυτικῶν).

heroum Homericorum epitaphia aliquot continens, qui certe non est is quem Nicephorus ac *Tripartita historia*, uti libro secundo retulimus, nominarunt. Non enim continet *Theologiam antiquorum*, uti hi illum *Peplum* continuisse autumant, sed est potius alterius cuiusdam Aristotelis, quem Laertius tertium commemorat aitque:¹⁰⁵ *tertius qui circa Iliada est operatus*; nam epitaphia huius *Pepli* omnia sunt heroum qui in *Iliade* celebrantur. Stoboei quoque *Χρειαί*, *Chriae* Aristotelis nostri non esse satis manifesto apparet, quod sermone 55. ex iisdem *Chriis* Zenonis Stoici dicterium affert; Zeno autem is Aristotelis nostri obitu aliquot annis posterior fuit.

imenom koja sadrži neke epitafe homerskih heroja; ta knjižica sigurno nije ona koju su spominjali Nikefor i *Trodijelna povijest*, kako smo iznijeli u drugoj knjizi. Ne sadrži naime *Teologiju starih* kao što oni misle da je on [Aristotel] nastavio *Peplos*. To je prije djelo nekog drugog Aristotela kojeg Laercanin spominje kao trećeg i kaže: »treći koji se bavio *Ilijadom*«; naime, epitafi ovog *Peplosa* svi pripadaju herojima koji se slave u *Ilijadi*. Stobejeve *Χρειαί*,⁴³ *Hrije* također nisu od našeg Aristotela, dosta se jasno pokazuje, jer se u 55. govoru iz tih *Hrija* donosi izreka Zenona stoika. Taj Zenon bio je nekoliko godina kasnije nakon smrti našeg Aristotela.

¹⁰⁵ τρίτος περὶ Ἰλιάδος πεπραγματευμένος. [D.L. Vit. 5.35.3]

⁴³ Χρειαί su apokrifno Aristotelu pripisani tekst.

IZDAVAČ
Institut za filozofiju

ZA IZDAVAČA
Luka Boršić

PRIJELOM
Marin Martinić Jerčić

TISAK
Grafomark

Zagreb, svibanj 2021.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001102017.

ISBN 978-953-7137-11-3 (cjelina)

ISBN 978-953-7137-66-3 (Prvi svezak) (cjelina)

ISBN 978-953-7137-67-0 (Knjiga I.-IV.)